

१० नवंबर ७१ शताब्दी वल्ले (२०)

अभिज्ञानशाकुन्तलम्

महाकविकालिदासविरचितम् ।



नेपालदेशीयपन्थोपनामश्री डमरुवल्लभ
कतरूपप्रकाशनामकटीकासमेतम् ।

तेनैव पण्डितेन संशोधितम् ।



कलिकातायाम्

श्रीयुतभुवनचन्द्रवसाकमहोदयस्य प्रार्थनया

तद्द्वारैव संवादज्ञानरत्नाकरयन्त्रालये

मुद्रितम्

शकाब्दाः १७६२ इ० सन् १८७१ ।

(निमतला घाट इष्टीट ८ संख्यक भवन)

यन्त्रालयाद्विगत मोहर व्यतीत पुस्तक क्रयकरण निषेध ।

श्रीगणेशायनमः ॥

मङ्गलाचरणम् ।



भगवति तव श्रेयः प्रायः प्रणामपरो नरो
लभत इति हि ख्यातोऽप्यर्थो न मय्यनुभूयते ।
कथमपि कृपादीनञ्चैनं जनसमर्पयेत्
प्रकृतकरणे दुष्कीर्तिस्त्वां कदापिनमोक्षति ॥
व्याचष्टे नाटकञ्चाह कालिदासविनिर्मितम् ।
शाकुन्तलं यथाहि वृधोरो उमरुवल्गुभः ॥

उपक्रमणिका ।

दूह खलु जगति द्विविधेऽदृश्यदृश्यरूपे काव्ये तत्तान्त्यमे-
वाऽवस्थानुकरणरूपत्वेन रसोत्पादकतया रञ्जयति
परिप्रवेतांश्चि । उक्तञ्च वामनेन । सन्दर्भेषु दृश्यरूपकं श्रेय
इति । भरतेनापि । नतज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न
ताः कलाः । नासौ न योनतत्कर्मा रूपके यन्म दृश्यत
इति च । तेषु च दृश्यविधेषु नाटकं सप्रकरणमित्यादिषु
भाषादौ । भाषाः समवकारश्च तथेहास्मिन् एवम् ।
उत्सृष्टिकाङ्क्षो व्यायोगो वीथिग्रहसनं डिमः ॥ कैशि-
कोटिन्निहीनानि रूपाण्येतानि कारयेदित्थमिदुक्तोक्त्या
कैशिक्यादिदृष्टीनामाश्रयतया संपूर्णलक्षणलक्षिततया
प्रख्यातोदात्तनायकप्रसिद्धवस्तुवर्णनीयतया च प्रथमं
नाटकमेव मुख्यतयाऽभिधीयते । अतएव धनञ्जयोदृश्य-
रूपके ।० प्रकृतित्वाद्वान्वेषां भूयोरसपरिग्रहात् । संपू-
र्णलक्षणात्वाच्च पूर्वनाटकमुख्यत इति । तत च ।

नान्दयन्ते^१सूत्रधारः^२ । अलमतिविस्तरेण^३ ।

(१) नाटकाद्यपदतवेवन्नान्दी । वा च चतुर्थी । तथा च नाट्यशास्त्रे । नमस्कृतिर्माङ्गलिकिराशीः पञ्चावली तथा । नान्दी चतुर्थी निर्दिष्टा नाटकादिषु धीमतेति ॥ तेषु च नमः प्रधानवाक्येन कोमलेन पदेन वा । कल्पिता शम्भुना युक्ता नमस्कृतिरिरीरिता ॥ देवस्यार्द्धेन्दुचूडस्य विलासे नोपवर्णिता । मङ्गलाटनुगतं वाक्यं यत्न माङ्गलिकीति वा ॥ देवद्विजम्पादीनामाशिशोढ परायणा । नान्दी मङ्गलसंयुक्ता स्यादाशीरिति तद्विदः ॥ वाक्यार्थवीजरहिता शङ्करादिपटान्विता । संयुक्ता चन्द्रपद्माभ्यां पञ्चावलीभिधीयत इति ॥ अत्र च देवद्विजम्पादीनामिति लक्षणसत्वेनाशिशोषीनान्दी । सूत्रधारः पठेत्तत्र मध्यमं स्वरमान्वितः । नान्दी पदैर्द्वादशभिरष्टभिर्वाप्यलङ्कृतिरिति ॥ पदञ्चात्र द्विविधम् । श्लोकचतुर्थींशरूपं सुप्रिङ्गन्नरूपञ्च । श्लोकपादं पदं किञ्चित्सुप्रिङ्गन्नमथाऽपर इत्युक्तेः । अत्र तद् द्वादशपदेभ्योऽधिकपदत्वात्कथं नान्दीत्वमिति चेन्न । पञ्चविंशत्यदा नान्दी नित्यमेव शुभावहा । स्यान्नायकस्य च कवेर्यदि शम्भुर्विभूषितेत्युक्ताया पञ्चविंशत्यदसत्त्वान्नान्दीत्वम् । यद्वा नाट्यप्रदीपे । पदेऽवान्तरवाक्यञ्च पदमाहुर्विचक्षणा इत्युक्त्याऽऽपदा चंयम् । केचित्तु नान्द्याः पटनियमोनाहतः । देवतादेर्नमस्कारो गुरुणामपि च स्तुतिः । गोत्राङ्गणम्पाटीनामाशीर्नान्दीति कोड्ड इति वचनात् ॥ यद्वा नान्दी पदैर्द्वादशभिरष्टभिर्वाप्यलङ्कृता । तां षोडशपदामेव केचिदाहुस्तदप्यदामित्युक्त्येव नान्दी चतुष्पदा च । एतेन वेणीमंहारे नान्द्या षोडशपदत्वापत्त्या नान्दयन्तेसूत्रधार इत्यनन्तरमेव ऋष्याङ्गलिपुटपेयमिति लिखनं युक्तमित्यालपनः परास्ताः । नान्दीति तद् एषोदरादित्वात्पाठु । तथाहि । कुल्यर्थे नटि धातौ वा सम्बद्धार्थे च वा पुनः । एषोदरादि वा पाठे नान्दीसाधनमीरितमित्यलं वक्तुम् ।

(२) सूत्रधार इति । काव्यार्थस्य स्थापनात्स्थापक इत्यर्थः । सूत्रधारइति व्यवहाररूपचारात् । उक्तञ्च शातवक्त्रेण । सूत्रधार गुणाकारः स्थापक प्रविशेत्ततः । उपचारेण सोम्यत्र सूत्रधारोऽभिधीयते ॥ इति ॥ एतेन सूत्रधारेण मङ्गलपाठानन्तरान्नान्दीकर्त्तव्या नान्दनन्तरं सूत्रधारप्रवेश इत्यन्योन्यान्वयमाधाय नान्दी अन्येनैव

नेपथ्याभिसुखमवलोक्य । आर्यैः ! ! यदि नेपथ्यविधान-
मवसितं तदिहागम्यताम् ।

नटी प्रविश्य । अञ्ज ! इच्छा, आणवेदु अञ्जी को
णिओओ अणुचिट्ठीअदु त्ति^१ ।

सूत । आर्यै ! इयं हि रसभावविशेषदीप्तागुरोर्विक्रमा-
दित्तस्याभिरूपभूयिष्ठा^२ परिषत्, अस्याश्च कालि-
दासप्रयितवस्तुना नवेनाभिज्ञानशाकुन्तलनामधेयेन^३
नाटकेनोपस्थातव्यमस्माभिः, तत् प्रतिपादमाधीय-
तां यत्नः ।

नटी । सुविहितमप्यप्योअदाए अञ्जस्स या किम्पि परि-
हाइस्सदि^४ ।

पठित्वा तदन्ते सूत्रधारः प्रविशति वदति च वक्ष्यमाणमिति व्या-
ख्यानद्विरस्तम् । अन्ये तु पटान्तरित एव नान्दीं कृत्वाऽन्ते सूत्र-
धारः प्रविशति वदति चेत्काष्ठः ।

(१) अलमिति । काव्यार्थस्य ग्रीष्मं कर्त्तव्यतया वाचामतिप्रसङ्गो
वारणीय इत्यर्थः । अलं भूषणपर्याप्ति, शक्तिवारणवाचकमित्यमरः ।
हरिमित्रस्तु । द्वितीयान्तपदसमभिव्याहृतोऽलं शब्दो निष्कलत्वं
बोधयतीत्याह ।

(२) आर्य इति । सुशोधनमनवधेयवचनत्वनिराकरणात् ।

(३) आर्य इयमस्मि आश्रययत्वार्यः को नियोगोऽनुष्ठीयतामिति ।

(४) इयमिति । रसाश्च भावाश्च तेषां विशेषास्तेषु दीप्तागुरोः नि-
ष्णातस्याभिरूपभूयिष्ठाः पण्डितवक्त्रका वक्ष्यन्त्यादिदृष्टिं बहुर्बो-
धो भूष बहुरित्यनेन भूरादेशे इदम्ययिदृचेति विहागमः । अभि-
रूपो बुधे रस्ये इति मेदिनी ।

(५) शकुन्तलाया इदं शाकुन्तलम् अभिज्ञानश्च तच्छाकुन्तलं चेति
विपक्षः । शकुन्तलासम्बन्धिपरिचयविशिष्ट इत्यर्थः । नाम कुर्यान्ना-
टकस्य गर्भितार्थप्रकाशकमित्युक्तेः ।

(६) सुविहितप्रयोगतया आर्यस्य न किमपि परिहास्यते । सुवि-
हितेति सुशिक्षितप्रयोगतयेत्यर्थः ।

सूत्र । सखितम् । आर्य्ये ! कथयामि ते भूतार्थम्^१ ।

आपरितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् ।

बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः^२ ॥

नटी । सविवयम् । एवमेदं । अणान्तरकरणीज्जं दागिं
अज्जो आणवेदु^३ ।

सूत्र । आर्य्ये ! किमन्यदस्याः परिषदः श्रुतिप्रमोदहेतो-
र्गीतात् करणीयमस्ति ?

नटी । अध कदमं उण उदुं अधिकरिअ गाइस्सुम्^४ ।

सूत्र । आर्य्ये ! नन्विममेव तावद्विरप्रवृत्तमुपभोगक्षमं
श्रीष्मसमयमधिकृत्य गीयताम् । सम्प्रति हि
सुभगसलिलावगाहाः पाटलसंसर्गसुराभिवनवाताः ।
प्रच्छायसुलभानिद्रा दिवसाः परिणामरमणीयाः^५ ॥

(१) भूतार्थमिति । युक्ते ज्ञातादृते भूतमित्यमरः ।

(२) आपरितोषादिति । विदुषां पण्डितानामापरितोषात्परितोषं
मथ्यादीकृत्य प्रयोगविज्ञानं प्रकृतनाटकप्रयोगज्ञानं साधु सम्यक् न
मन्ये न जानामि बलवदत्यन्तमपि शिक्षितानां चेतो हृदयम् आत्म-
नि अप्रत्ययं प्रतीत्यभावमुत्पादयति । सभामदमन्तोपेणैवास्म्य प्रयोग-
स्योत्कृष्टत्वमिति भावः । इदं प्ररोचनानामकं प्रस्तावनाङ्गम् । भाव-
सिद्धिः प्ररोचनेति नाय्यदर्पणः । उन्मुखीकरणं तत्र प्रशंसातः प्ररोचेति
दर्शकम् ।

(३) एवमिदम् । अनन्तरकरणीयमिदानीमर्थ्यं आज्ञापयतु ।

(४) अथ कतमं पुनर्कृतम् अधिकृत्य गास्यामि । अतश्चिद्विदुषादाव
भारतीं वृत्तिमाश्रित इत्युक्तेरिति भावः ।

(५) सुभगेति । शोभनः सलिले जलेऽवगाहः स्नानं येषु ते, पाटलानां
पुष्पविशेषाणां संसर्गेण सम्बन्धेन सुरभयः सुगन्धा वनवाता वनवाय-
वो येषु ते, प्रकटा ज्ञाया यस्मिन् प्रदेशे प्रच्छादं प्रच्छादे सुलभानिद्रा
येषु ते, प्रचण्डातपत्वादिति भावः । एतादृशाः दिवसाः परिणामरम-
णीयाः सन्तीति शेषः ।

प्रथमोऽङ्कः ।

नटी । तह^१ इति गायति ।

खणचस्विआद् भमरेहिं उव सुउमारकेसरसिहाइं ।

ओदंसअन्ति दअमाणा पमदाओ सिरीसकुसुमाइं^२ ॥

सूत्र । आर्य्ये ! साधु गीतम् । अहो रागापहतचित्त-

वृत्तिरानिखित इव^३ विभाति सर्वतो रङ्गः । तदि-

दानो कतमं प्रयोगमाश्रित्यैनमाराधयामः ।

नटी । गं पढमं ज्जेच्च अज्जेण आणत्तं अहिस्साणसाउन्तलं

णाम अउच्चं णाडच्चं अहिणीअदु त्ति^४ ।

सूत्र । आर्य्ये ! सम्यगनुबोधितोऽस्मि । अस्मिन् चणे

खलु विस्मृतं मयैतत् । कुतः

तवास्मि गीतरागेण हारिणा प्रसभं हृतः ।

एष राजं व दुव्यन्तः मारङ्गेणातिरंहसा^५ ॥

इति निष्कान्तौ ।

प्रस्तावना ६ ।

(१) तथा ।

(२) जगच्चस्विताभि भमरे पश्य सुकुमारकेसरसिखानि ।

अवतंसयन्ति दयमानाः प्रमदाः शिरीषकुसुमानि ॥

उच्यते निपातः पश्याथ ।

(३) आनिखित इव । निश्चलत्वादिति भावः ।

(४) ननु प्रथममेवार्थेणाऽऽज्ञप्तमभिज्ञानशाकुन्तलद्रामापूर्वव्याटक-
मभिनीयतामिति ।

(५) तवेति । अतिरंहसाऽत्यन्तवेगवता सारङ्गेण नृगविशेषेण एष
राजा दुव्यन्त इव प्रसभं बलात्कारेण हृतोऽस्मीत्यन्वयः ।

(६) प्रस्तावनेति । सूत्रधारनद्योरात्पादिति भावः । साचाऽत्र
प्रयोगातिशयरूपा । एषोऽहमित्युपलक्ष्यपात्सूत्रधारप्रयोगतः । पात्र-
प्रयोगोयत्त्रैव प्रयोगातिशयो मत, इत्युक्त्या एष राजेत्यादिना पात्रस्य
दुव्यन्तस्य प्रवेशात् । विश्वनाथस्तु । अवलगिताख्यां प्रस्तावनं मन्य-
मानो यत्काल समावेशात्कार्यमन्यत्र साध्यते । प्रयोगे खलु तज्ज्ञेयं
नाम्नाऽवलगितमुधैरित्यलोदाजहार ।

ततः प्रविशति रथाकूटः सशरबाणहस्तो ऋगमनुसरन् राजा सूतश्च ।
सूतः । राजानं ऋगश्चावलोक्य । आयुष्मान्^१ !

कृष्णसारे ददञ्चक्षुस्त्वयि चाधिव्यक्तार्मुके ।

ऋगानुसारिणं साक्षात् पश्यामीव पिनाकिनम्^२ ॥

राजा । सूत ! दूरममुना सारङ्गेण वयमाकृष्टाः ।

सोऽयमिदानीमपि

प्रीवाभङ्गाभिरामं सुहृदनुपतति स्यन्दने दत्तदृष्टिः

पश्चाद्देन प्रविष्टः शरपतनभयाङ्गूयसा पूर्वकायम् ।

शष्पैरर्द्धावलीढैः अभविष्टतमृगस्रग्भिः कीर्णवर्त्मा

पश्योदग्रश्रुतत्वाद्वियति बद्धतरं श्लोकमुख्यां प्रयाति^३ ॥

सविष्णयम् । कथमनुपतत एव मे प्रयत्नप्रेक्षणीयः

संवृत्तोऽयं मृगः ।

सूतः । उद्घातिनी^४ भूमिरिति रश्मिसंयमनात् रथस्य

मन्दीभूतो वेगः, तेनैष मृगो विप्रकृष्टः संवृत्तः । स-

म्प्रति हि समदेशवर्त्तो न ते दुरासदो भविष्यति ।

(१) आयुष्मन्निति । रथी सूतेन आयुष्मानित्युक्तेः ।

(२) कृष्णसार इति । कृष्णसारे ऋगविशेषे अधिव्यक्तं कार्मुकं यस्य तस्मिन् ऋगानुसारिणं ऋगमनुसरतीति ताच्छिल्प्येष्टिनिः पिनाकिनं महादेवं पश्यामि इतिरूपेण लट् ।

(३) प्रीवेति । प्रीवायाः कम्बरस्य यो मङ्ग सङ्कोच सेनाभिरामं सुन्दरं स्यन्दने रथे सुहृदोरम्बारं दत्तादृष्ट्यस्य । शरस्य बाणस्य पतनभयात् पतनभीत्या पूर्वकायं मूढसा बाहुल्येन पश्चादर्थन्तेन प्रविष्टः सङ्कुचितः पयोदरादित्वात्पापुः अनेन विवृतं व्याप्तं यन्मुखं तस्माद्भ्रंशते तच्छीलैः शष्पैर्बालहयैः । शष्पं बाणद्वयं घात इत्यमरः । वियति आकाशे श्लोकमुख्यं प्रयाति गच्छति । पश्य इतिरूपेण लोट् प्राप्ताभेति पश्यादेशः ।

(४) उद्घातिनीति । उद्घातिनी उद्घाववा उन्मुक्ता वा रश्मिसंयमनादङ्कुसंकोचात् विप्रकृष्टो दूरः । उद्घातस्तु पुमान् पादस्त्वलने वसुपक्रमे । उन्मुक्ते सुहृदेऽपि स्यादिति भेदिनी ।

राजा । तेन हि मुच्यन्तामभीषवः^१ ।

सूतः । यथाज्ञापयत्वायुष्मान् इति भूयो रथवेगं रूप-
यित्वा । आसुष्मान् ! पश्य पश्य । एते हि

मुक्तेषु रश्मिषु निरायतपूर्वकायाः

श्लेषामपि प्रसरतां रजसामलङ्घनाः ।

निष्कम्पचामरशिखाद्युपतर्क्यभङ्गाः

धावन्ति वर्त्मनि तरन्ति सु वाजिनस्ते^२ ॥

राजा । सहर्षम् । नूनमतीत्य हरिणं हरयो^३ वर्तन्ते ।

यतः

यदालोके मूर्च्छं व्रजति सहसा तद्विपुलतां

यदर्धे विच्छिन्नं भवति कृतसन्धानमिव तत् ।

१ । अभीषवः रश्मयः । अभीषुः प्रपङ्गेरश्मौ इत्यमरः । शकुन्तलो-
दाक्षरूपे मुख्यफले इदं दुष्यन्तस्य ऋगानुसरणं बीजम् । अल्पमात्रं
समुद्दिष्टं बद्ध्वा यदि सर्पति । फलस्य प्रथमो हेतुः बीजजन्तुभिधीयत,
इत्युक्त्या लोकोद्दिष्टस्य ऋगयागमनस्य कस्यान्तमगमनेन विसर्पणात् ।
अस्य बीजस्य वर्ग्यमानारम्भस्य च सम्बन्धादयं सबन्धो मुखसन्धिः
तथाचोक्तम् । यत्र बीजसमुत्पत्तिर्नानार्थसम्बन्धा । प्रारम्भेण स-
मायुक्ता तन्मुखं परिकीर्तितमिति ॥

(२) मुक्तेष्विति । रश्मिषु रज्जुषु मुक्तेषु निरायतपूर्वकायाः नितरामा-
यतः पूर्वकावो येषाम्ने अतिदीर्घपूर्वशरीरा इत्यर्थः । प्रसरतां गच्छतां
श्लेषामाढीयानां रजसां धूनीनां निष्कम्पा निखलास्चामरसदृशाः शिखा
येषाम्ने च्युतोन्मत्तः कर्णस्य भङ्गो येषाम्ने वाजिनोश्च वर्त्मनि मार्गे धावन्ति
तरन्ति तरणकुर्वन्ति । नु सम्भावनायाम् । ऋगजवाचमयेवरश्वा इति
पाठान्तरे तु ऋगस्य जवो वेगस्तस्याऽऽत्मनया इव जलो रश्वा वाह्याः
अवा इत्यर्थः । धावन्ति गच्छन्तीत्यर्थः ।

(३) हरिणं ऋगं हरयो वाजिनः ।

राजा । अपि^१सन्निहितोऽत्र कुलपतिः ?

बैशा । इदानीमेव दुहितरं शकुन्तलामतिथिसत्कारा-

यादिभ्यदैवमस्थाः प्रतिकूलं^२शमयितुं सोमतीर्थं गतः ।

राजा । भवतु तामेव द्रक्ष्यामि । सा खलु विदितभक्ति-
र्मा मंहर्षये निवेदयिष्यति ।

बैशा । साधयाम^३ स्तावदिति, सशिष्यो निष्क्रान्तः ।

राजा । स्मृत ! चोदयाग्धान् पुण्यान्मदर्थनेनात्मानं
पुनीमहे ।

स्मृतः । यदाज्ञापयत्यायुधान् । इति भूयी रथवेगं निरूपयति ।

राजा । समन्ताद्बलोक्य । स्मृत ! अकथितोऽपि ज्ञायत
एवायमाभोगस्तपोवनस्य^४ ।

स्मृत । कथमिव ।

राजा । किं न पश्यति भवान् ? इह हि

नीवाराः शुक्रकोटरार्भकमुखभट्टास्तकृणामधः

प्रस्निग्धाः क्वचिदिक्षुदीफलमिदः मूच्यन्त एवोपलाः ।

विश्वासोपगमादभिन्नगतयः शब्दं सहन्ते मृगा-

स्तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिस्यन्दरेखाङ्किताः^५ ॥

(१) अपि प्रश्ने ।

(२) प्रतिकूलमिति । अस्याः शकुन्तलायाः प्रतिकूलमनिष्टदैवभाग्य-
शमयितुमाशयितमित्यर्थः ।

(३) साधयामः गच्छाम इत्यर्थः । प्रायेण यत्नकः साधिर्गमैर्ये प्रमु-
च्यत इति वचनात् ।

(४) आभोगः आसमन्ताद्गुह्यत इति आभोगः पूर्णतैत्यर्थः ।

(५) नीवारेति । शुकानां पक्षिविशेषाणां कोटराणि तेषु वे अर्भका-
ग्रिधवः तेषाम्मुखाणि तेभ्यः भट्टा नीवाराः, क्वचिदिक्षुदीनां वृक्षविशे-
षाणां फलानि भिच्छन्तीति भिदिर् विदारयोक्तिम् । उपला अज्ञानः ।
मूच्यन्ते वक्ष्यन्ते वल्कलानां शिखाभ्यः निस्यन्दनस्य प्रस्रवणस्य वा रेखा-
वाभिर्लङ्किता स्तोयाधारपथाश्च जलाधारमार्गाश्च वक्ष्यन्ते विश्वासा-

अपिच

कुल्याम्भोभिः प्रवृत्तिचपलैः शाखिनो धौतमूला

भिन्नो रागः किसलयरुचामाज्यधूमोद्गमेन ।

एते चाब्जगुपवनभुवि क्लिन्नदर्भाङ्कुरायां

नट्टाशङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति ।

सूतः । सर्वमुपपन्नम् ।

राजा । सौकमन्तरं गत्वा । आन्त्रमोपरोधो मामभूत्,
तदिहैव रथं स्थापय यावदवतरामि ।

सूतः । धृताः प्रग्रहाः^१, अवतरत्यायुष्मान् ।

राजा । अवतीर्य आत्मानमवलोक्य च । सूत ! विनीत-

वेष्टेन^२ प्रवेष्टव्यानि तपोवनानि, तदिमानि तावद्-

मृच्छन्तामाभरणानि धनुस्त्रेति, सूतस्त्यार्पयति ।

सूतो मृच्छाति ।

राजा । यावदाश्रमवासिनः प्रत्यवेक्ष्य निवर्त्तिष्ये तावदा-
र्द्रंष्टाः क्रियन्तां वाजिनः ।

सूतः । यथाज्ञापयत्यायुष्मान्, इति निष्क्रान्तः ।

राजा । परिक्रम्य अवलोक्य च । इदमाश्रमपदं यावत्

नामुपममात्राप्तेरभिज्ञगतयः स्वारसिकगतिविशिष्टाः जनाः शब्दं
सङ्गते शब्दं श्रुत्वा व्याकुलाः सन्तः इतस्ततो न गच्छन्तीत्यर्थः ।

(१) कुल्येति । प्रवृत्त्या प्रसरणेन चपलानि चञ्चलानि तैः कुल्यानां
जलमनदीनाम् । कुल्यात्पाज्जतिमासरदित्यमरः । अम्भोभिः जलैः
धौतं मूलं येषाम्ने शाखिनः वृक्षाः सन्तीति शेषः । आब्जानां वृत्तानां
धूमस्योद्गमेनोद्गमनेन किसलयानां पङ्क्तवानां रुचां कान्तीनां रागो
भिन्नोऽस्तीत्यर्थः । क्लिन्नो दर्भाणां कुशानाम् अङ्कुरो यासान्स्थान् अ-
वाङ् समीपे उपवनभुवि क्लिप्तवनवृथिव्यां हरिणशिशवो नट्टाशङ्काः
शङ्कारहिताः सन्तः मन्दमन्दं चरन्ति शम्भानि भवन्तीत्यर्थः । चरन्-
तिभक्षयवोः । इदन्तपोवने एवं सम्भवन्तीति भावः ।

(२) प्रग्रहाः राशय इत्यर्थः ।

(३) विनीतवेष्टेनेति । शास्त्रेण वर्त्तनाच्चीति, नामकनाशावहारः ।

प्रविशामि । प्रविश्य दक्षिणेन^१ प्रवेष्टकेन निमित्तं
सूचयित्वा । अये

शान्तमिदमाश्रमपदं, स्फुरति च बाहुः, कुतः फलमिहास्य ।
अथवा भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र^२ ॥

नेपथ्ये । इदो इदो पिशसहोद्यो^३ ।

राजा । कणं दत्त्वा । अये दक्षिणेन^४ वृक्षवाटिकामा-
लाप इव श्रूयते यावदत्र गच्छामि । परिक्रम्यावलो-
क्य च । अये एतास्तपस्विकन्यकाः स्वप्रमाणानुरूपैः
मेचनघटैर्बालपाटपेभ्यः^५ पयो दातुमिति एवाभि-
वर्तन्ते । निरूप्य । अहो मधुरमासां दर्शनम् ।

शुद्धान्तदुर्लभमिदं वपुराश्रमवासिनो यदि जनस्य^६ ।

(१) दक्षिणेति । दक्षिणभुजेनेत्यर्थः । भुजबाहुः प्रवेष्टो दोरित्यमरः ।
निमित्तं स्फुरणरूपम् । तच्च स्त्रीलाभसूचकम् । वामेतरभुजस्यन्दो वर-
स्त्रीलाभसूचक इत्युक्तः ।

(२) शान्तमिति । इदमाश्रमपदम् आश्रमस्थानम् । पदं व्यवसितत्वा-
णस्थानेत्यमरः । शान्तं क्षत्रियादिरहितम् । बाहुर्भुजः स्फुरति अस्स
स्फुरणस्य फलं स्त्रीलाभरूपं कुतः कस्मात् शान्तेऽस्त्रिदाश्रमे हिंसादि-
जनभावेन क्षत्रियादेरभावात् स्त्रीरूपं फलं कस्मादित्यर्थः । अथवा प-
क्षान्तरे भवितव्यानां वस्तूनां सर्वत्र सप्रम्यास्तत् द्वाराणि भवन्तीत्यर्थः ।
शकुन्तलाविवाहरूपस्य काव्यार्थस्य बाहुस्फुरणेनोत्पत्त्योपक्षेपकनामा
ङ्गम् । तथाचोक्तं काव्यार्थस्य समुत्पत्तिरूपक्षेप इति स्मृत इति ।

(३) इत इतः प्रियसख्यौ ।

(४) दक्षिणेनेति । एनवन्यतरस्यामित्येनच् । तदन्तस्य योगादेनपादि-
तीवेति वृक्षवाटिकामित्यत्र द्वितीया ।

(५) पयोदातं जलदातम् । सलिलं कमलं जलं पयः कीलालमृ-
तमित्यमरः । इदं सर्वं काव्यार्थस्य बहुलीकरणात्परिकरद्वामाङ्गम् ।
समुत्पन्नार्थबाहुल्यं ज्ञेयः परिकरः पुनरित्युक्तः ।

(६) शुद्धान्तेति । आश्रमवासिन आश्रमेवसन्ति तच्छ्रीलाः जनस्य स्त्री-

दूरीकृताः खलु गुणैरुद्यानलता वनलताभिः ॥

यावदेताञ्छायामिमामाश्रित्य प्रतिपालयामीति, वि-
लोकयन् स्थितः ।

ततः प्रविशति यथोक्तव्यापारा सह सखीभ्यां शकुन्तला ।

शकु । इदो इदो सखीभ्यो^१ ।

एका । हला सउन्तले ! तत्तोवि तादकखख अखमर-
कखआ पिअदरा न्ति तक्केमि, जेण योमालिआकु-
सुमपरिपेलवावि तुमं एदाणं आलवालपरिअरणे
णित्तता^२ ।

शकु । हला अणसूए ! ण केवलं तादख णिओओ
ममावि एदेसुं सहोअरसिणेओ^३ । इति वृक्षसेवनं
नाटयति ।

द्वितीया । सहि सउन्तले ! उदअं लम्बिदा एदे गिअ-
आलकुसुमदाइणो अखमरकखआ । दाणिं अदि-
कन्तकुसुमममये वि रुक्खके सिअत्ता, तेण अणहि-
सन्धिगुरुओ धम्मो भविअदि^४ ।

जनस्य इदं वपुः शरीरं शुद्धान्तर्लभजनः पुराऽप्राप्यं यदि उद्यमानां
राजकीयजनानां लता वल्ली वनलताभिः गुणैः कौन्दिण्यादिभिः दूरी-
कृताः, खल्विति निश्चये । काव्याद्यैस्तु निष्पन्त्या परितो न्यसनात्परिन्या-
सनामाहुम् । तद्विष्पन्तिः परिन्यास इति दर्पणः ।

(१) इत इतः सख्यौ ।

(२) अथि शकुन्तले तत्तोऽपि तातकखस्यान्वमवृक्षाः प्रियतरा इति
तर्कयामि येन नवमालिकाकुसुमपरिपेलवापि त्वम् एतेषामालवालप-
रिपूरणे नियुक्ता । पेलवा वृद्धुलेत्यर्थः ।

(३) अथि अणसूये न केवलं तातस्य नियोगो समापि एतेषु सहोदर-
बन्धुः ।

(४) अथि शकुन्तले उदकं लम्बिता एते योद्धकालकुसुमदाबिन आत्र-
मवृक्षाः । इदानीमतिकालकुसुमसमयानपि वृक्षान् विज्ञानः तेन अत्र-
भिबन्धिगुरुको धम्मो भविष्यति ।

शकु । हला पित्रम्बदे ! रमणीज्जं मन्तेसि^१ । इति
भूयो वृक्षसेवनं नाटयति ।

राजा । निर्वर्ण्य आत्मगतम्^२ । कथमियं सा कण्वदुहित्रा
शकुन्तला । सविस्मयम् । अहो ! असाधुदर्शी^३
खलु भवान् कण्वः । य इमामाश्रमधर्मे नियुक्ते ।
इदं किलाव्याजमनोहरं वपुस्तपःकृतं साधयितुं य इच्छति ।
भुवं स नीलोत्पलपत्रधारया शमीलतां क्लृप्तमिष्यवस्यति^४ ॥
भवतु । पादपान्तरित एव विश्वस्तां तावदेतां
पश्यामि, दाति तथा करोति ।

शकु । हला अणसूए ! अदिपिण्डेण वक्कलेण पिय-
च्चदाए ददं पीडिदास्सि, ता सिद्धितेहि दाव यं^५ ।

अन । तह (६) इति शिथिलयति ।

प्रियं । सहासम् । एव दाव पञ्चोहरवित्यारहेतुञ्चं

(१) अयि प्रियंवदे रमणीयं मन्त्रयसि ।

(२) आत्मगतमिति । आत्माख्यं खलु यद्वस्तु तदिह स्वगतमिति दर्पणः ।
एवं सर्वत्र ।

(३) असाधुदर्शीति । शकुन्तलाया आश्रमधर्मेनियोगकरणमेवासा-
धुदर्शितम् ।

(४) इदमिति । य कृषिः व्याजाजेन अकपटेनेत्यर्थः । मनोहरं
सुन्दरमितं वपुः शरीरं तपःकृतं तपसः तपस्यायाः कृतं खेदं
साधयितुं कर्तुमिच्छति इच्छां करोतीत्यर्थः । सो नीलञ्च तत् उ-
त्पलं तेषां पत्राणि पलाशानि तेषां धारयाऽप्यभागेन शमीलतां
शमीनामकहलतां क्लृप्तुं द्वैधीकृत्, क्लृप्तुर्द्वैधीकरणे तदुप्तं व्यव-
स्यति व्यवसायं करोतीत्यर्थः । अयं सादृश्यादङ्गुतार्थकत्वेन वा
अभिप्रायः । तपःकृतमिति वा पाठान्तरम् ।

(५) अयि अनसूये अतिपिण्डेन वक्कलेन प्रियंवदया इदं पी-
डितास्सि तस्मिन्निव तावदेनम् ।

(६) तेषां

अन्तर्णो जीव्यणारम्भं उवाच ह स्म, मं किं उवाच-
हसि ।

राजा । सत्यगियमाह ।

इदमुपहितसूक्ष्मग्रन्थिना स्कन्धदेशे
स्तनयुगपरिणाहाच्छादिना वल्कलेन ।
वपुर्भिनवमस्याः पुष्यति स्नां न शोभां
कुसुममिव पिनङ्गं पाण्डुपत्रोदरेण ॥

अथवा । काममननुरूपमप्यस्या वपुषो वल्कलं न पुन-
रलङ्कारश्च यं न पुष्यति । कुतः

सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यं,
मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ।
इयमभिकमनोद्भा वल्कलेनापि तन्वी
किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकतीनाम् १ ॥

(१) अत्र तावत्प्रयोधरविस्तारहेतुकमात्मनो यौवनारम्भम् उपा-
लभ्य मां किमुपालभसे ।

(२) इदमिति । स्तनयोः कुचयो र्भगं वस्त्रं तस्य परिणाहो
विशालता । परिणाहो विशालतेत्यमरः । तमाच्छादयति
तेन । स्कन्धदेशे उपहितः न्यस्तः सूक्ष्मग्रन्थिर्यस्य तेन वल्कलेन,
अभिनवं सुन्दरम् अस्याः शकुन्तलायाः वपुः शरीरं पाण्डूनि च
तानि पत्राणि पलाशानि तेषामुदरेण गर्भेण पिनङ्गं वेष्टितं कुसुम-
मिव स्नां खलोशां शोभां न पुष्यति अपितु पुष्यत्येवेति काङ्क्षः ।
पुष्पपटौ लट् दिवादित्वात् श्यन् ।

(३) सरसिजमिति । अनुविद्धं खचितं सरसिजं कमलं सरसि-
जात इत्यर्थे जनेर्दः संज्ञायामिति उपप्रत्यये तत्पुरुषेकतीति डेरलुक् ।
शैवलेन जलनील्या । जलनीली तु शैवालं शैवल इत्यमरः । रम्यं
रमणीयं भवतीत्यर्थः । मलिनमपि हिमांशोश्चन्द्रस्य लक्ष्म चिह्नं
कल इत्यर्थः, लक्ष्मीं सौभाग्यलानोति विस्तारयति । वल्कलेनापि ।
वल्कलं वल्कलमस्त्रियामित्यमरः । इयं तन्वी कश्चिदशरीरा शकुन्तलेति

अपि च

कठिनमपि वृणाद्या वल्कलं कान्तरूपं
न मनसि रुचिभङ्गं स्वल्पमप्यादधाति ।
विकचसरसिजायाः लोकनिर्मुक्तकण्ठं
निजमिव कमलिन्याः कर्कशं वृन्तजालम् ॥

शकु । अरतोऽवलोक्य । सहीओ एस वाटेरिदपल्ल-
वाङ्गुलीहि किम्पि वाहरोद विअ मं चूअरक्खओ.
जाअ थां रुम्भावेमि २ । इति तथा करोति ।

प्रियं । इला सडन्तले ! इध ज्जंअ मुज्जत्तअं विट्ठ ३ ।

शकु । किंणिमिच्चं ४ ?

यावत् । अचिकमनोसा सौन्दर्यातिशयवती हि यस्मान्मधुराणामा-
कृतीनां सुन्दरस्वरूपाणामित्यर्थः, मण्डनं प्रसाधनं किमिव न
अपि तु सर्वमेव भवतीत्यर्थः ।

(१) कठिनमपीति । वृणाद्या वृगस्येवाक्षिणी यस्या स्तस्याः । वङ्ग-
मोहौषक्यक्षोरिति षवि पितान्डीप् । शकुन्तलायाः कठिनह-
र्कशमपि कान्तरूपं सुन्दररूपं वल्कलं मनसि चित्ते । चित्तं तु
चेतोऽहृदयं खलं वृन्मानसं मन इत्यमरः । स्वल्पमपि लोकमपि
रुचेः प्रीतेः भङ्गं नादधाति न करोति इत्यर्थः । विकचसरसिजा-
याः विकचः सरसिजो यस्यास्तस्याः विकचपत्राया इत्यर्थः । वि-
कचपद्मिन्या इत्यर्थस्तु न सम्यक् । कमलिनीपद्मवैयर्थ्यापत्तेः । कम-
लिन्याः पद्मिन्याः । लोकं निर्मुक्तः कण्ठो येन तत् । कर्कशं कठो-
रं निजं स्वकीयं वृन्तजालमित्यर्थः । अनेन शकुन्तलाया गुणा-
ख्यानाद्विबोभसामाङ्गम् ।

(२) वङ्गौ एष वातेरितपल्लवाङ्गुलिभिः किमपि व्याहरतीव
ना चूतदण्डः यावदेनं रुम्भावयामि ।

(३) अवि शकुन्तले इत एव मुज्जत्तकं तिष्ठ ।

(४) किंणिमित्तम् ।

प्रियं । तए समीपद्विहाए लदासणाधो विश्व अयं चूत-
रक्खओ परिहादि^१ ।

शकु । अदो ज्जेव्व तुमं पिअस्सदत्ति भणीअसि^२ ।

राजा । अवितयमाह प्रियंवदा । तथाह्यस्याः

अधरः किमलयरागः, कोमलविटपाशुकारिणी बाहू ।

कुसुममिव लोभनीय यौवनमङ्गेषु सन्निभम्^३॥

अन । हला मउन्तले ! इअं सयम्बरवह्ण सहआ-
रम्भ तुए किदणामहेया वणदोमिणी त्ति गोमा-
लिआ, णं विस्सुमारिदामि^४ ?

शकु । तदो अत्ताणं पि विस्सुमरिद्धिं^५ । लतामुपेत्य
अवलोक्य च । हला रमणीओ खलु कालो इमस्स
पाटवमिद्धणस्स रदिअरो सस्सुत्तो, जेण इअं गाव-
कुसुमजोव्वणा गोमालिआ, अअं पि वज्जफलदाए
उअभोअखुमो सहआरो^६ । इति पश्यन्ती तिष्ठति ।

(१) त्वया समीपस्थितया लतासनाथ इव अयं चूतवृक्षः प्रति-
भाति । चूतवृक्षः आम्बवृक्षः । आम्बश्चूतो रसालोसामित्यमरः ।

(२) अत एव त्वं प्रियंवदेति भणयते ।

(३) अधर इति । अधर ओष्ठः किमलयरागः पल्लवाद्कोमल-
त्वर्थः । बाहू हस्तौ कोमललतासदृशौ अङ्गेषु अवयवेषु ।
अङ्गं प्रतीकोटययव इत्यमरः । कुसुममिव पुष्पमिव लोभनीयं यौ-
वनं वयोविशेषं सन्नङ्गं लग्नमस्तीत्यर्थः । लतासादृशात्मनाथत्वं युक्त-
मेवेति भावः । अयमर्यादुत्तुपाधरादिपदानां सञ्चयात्पदोच्चयः ।

(४) अयि शकुन्तले इयं स्वयम्बरवधूः सहकारस्य त्वया कृतनामधेया
वनतोषिणीति नवमालिकामेनां विस्मृतासि । वणजोसिणिन्ति च
पाठान्तरम् । वनज्योत्स्नेति सं० ।

(५) तटाट्ठत्मानमपि विस्मरिष्यामि । अतिसन्निहितया न वि-
स्मरिष्यामि इत्यर्थः ।

(६) अयि रमणीयः खलु कालोऽस्य पदपनिधुनस्य रतिकरः

प्रियं । सन्निभम् । अणस्त्वह ! जानासि किं निमित्तं

सउन्तला वणदोमिणीं अदिमेत्तं पेक्खदि ? त्ति^१ ।

अन । एण क्खु विभावेमि, ता कथेहि मे^२ ।

प्रियं । जह वणदोमिणी अणुरूपेण पादवेण सङ्गदा,

तह अहं पि अत्तणो अणुरूपं वरं लहेअं त्ति^३ ।

शकु । एस दे अत्तणो चित्तगदो मनोरहो^४ ।

इति कलममावर्जयति ।

अन । जला सउन्तले ! इअं तादकस्सेण तुमं विअ

सहत्थेण सखड्ढिदा माहवीलदा, ता कथं इमं

विभुमरिदामि^५ ?

शकु । तदो अत्ताणं पि विभुमरिद्धं^६ । लतामुपेत्य

अवलोक्य च सहर्षम् । अञ्जरीअं अञ्जरीअं । पिअ-

स्वदे । पिअं दे णिवटमि^७ ।

संवृत्तः येनेयन्नवकुसुमयौवना नवमालिकाद्यमपि बहुफलतयोपभोग्यमः सहकारः । रमणीयं क्व काले इमं लतापादमस्मिन् णस्त्वह वदस्वरो सम्बुद्धो । एवमुक्तमजोऽयं वगजोऽरिणी ॥ ५ ॥ पल्लवदाण उच्चस्वारकलमो इति पाठान्तरे तु, रमणीये खलु काले एतस्य लतापादमिधुनस्य व्यतिकर (सम्पर्कः) संवृत्तं नवकुसुमयौवना वनज्योत्स्ना वङ्गपल्लवतयोपकारक्षमः इति सं० ।

(१) अनस्त्वहे ! जानासि किं निमित्तं शकुन्तला यनतोषिणीमितिमात्रं प्रेषते इति ।

(२) न खलु विभावयामि, तत् कथय मे ।

(३) यथा वनतोषिणी अणुरूपेण पाददेन सङ्गता, तथा अहमपि आत्मनोऽनुरूपं वरं लभेय इति ।

(४) एष ते आत्मनश्चित्तगतो मनोरथः ।

(५) अयि शकुन्तले इयं तातकलनेन त्वमिव सहस्रो संवर्द्धिता माधवीलता, तत् कथमिमां विस्मृतामि ।

(६) तदा आत्मनमपि विस्मृतिस्थामि ।

(७) आश्चर्यम् आश्चर्यम् । प्रियस्वदे प्रियं ते निवेदयामि ।

प्रियं । सखि ! किं मे प्रियं ?

शकु । असमये खलु एषा आमृतादो सुउलिदा माध-
वीलदा^१ ।

उभे । सत्वरमुपसृत्य । सखि सत्त्वं सत्त्वं^२ ?

शकु । सत्त्वं किं रा पेक्खध^४ ?

प्रियं । सहर्षं निरूप्य । सखि । तेरा हि पडिप्पिअं^५
दे गिबेदेमि^६ ।

शकु । किं मे पडिप्पिअं^६ ?

प्रियं । आसन्नपाणिगगच्छणामि तुम्^७ ।

शकु । सास्त्रयमिव । एम दे अन्नणो चित्तगतो मनो-
रहो, ता रा दे वअणं अणिस्सम्^८ ।

प्रियं । सखि ! रा क्वं परिहासेण भणामि, सुदं मए
ताटकस्स सुहादो तुह कल्लाणस्स अअ एदं णिमित्तं
त्ति^९ ।

अन । जला प्रियस्वदे ! अतो ज्जेअ सखिण्हा सउ-
न्तला माधवीलदां सिञ्चदि^१ ।

(१) सखि किं मे प्रियम् ?

(२) असमये खलु एषा आमृतादो सुउलिता माधवीलता ।

(३) सखि सत्त्वं सत्त्वं ?

(४) सत्त्वं किं न प्रेक्ष्ये ?

(५) सखि तेन हि प्रतिप्रियं ते निवेदयामि ।

(६) किं मे प्रतिप्रियम् ?

(७) आसन्नपाणिगगच्छणामि त्वम् ।

(८) एव ते आत्मनश्चित्तगतो मनोरथः, तत् न ते वचनं श्रोष्यामि ।

(९) सखि न खलु परिहासेन भणामि, अतं मया तातकस्वस्य
मुखात् तव कल्याणस्त्ववकमिदं निमित्तमिति ।

(१) अयि प्रियस्वदे ! अतएव सखेहा शकुन्तला माधवीलतां सिञ्चति ।

शकु । जदो बहिणी मे भोदि तदो किं न्ति ण सि-
झेमि^१ । इति कलसमावर्जयति ।

राजा । अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णं चेतसम्भवा^२ भ-
वेत् ? अथवा कृतं सन्देहेन

असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा, यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः ।
अतां हि सन्देहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः^३ ॥
तथापि तत्त्वत एवैनामुपलप्स्ये ।

शकु । ममम्भ्रमम् । अस्मि सलिलसेकसम्भ्रमुग्गदो णोमा-
लिअ^४ उज्झिअ वअण मे मज्झअरो अहिबट्टदि^५ ।

इति भ्रमरबाधा नाटयति ।

राजा । सस्पृहं विलोक्य । माधु बाधनमपि रमणीयमस्याः ।
यतो यतः षट्चरणोऽभिवर्त्तते
ततस्ततः प्रेरितवामलोचना ।
विवर्त्तितभ्रूरियमद्य शिञ्जते
भयादकामापि हि दृष्टिविभ्रमम्^६ ॥

(१) यतो भगिनी मे भवति ततः किमिति न सिद्धामि ।

(२) कुलपतेः कण्ठस्येयं शकुन्तला असवर्णं चेतसम्भवा क्षत्रिया-
दिकन्यायामुत्पन्नेत्यर्थः ।

(३) असंशयमिति । मे मम मनोबुद्धयं यदस्यां शकुन्तलायाम्
अभिलाषि तत्तस्मादसंशयं क्षत्रस्य क्षत्रियस्य परिग्रहे आवि-
ष्करणं क्षमा । हि यस्मात्कारणात् सन्देहानां संशयानां पदेषु स्थानेषु
अतां शिष्टानाम् अन्तःकरणप्रवृत्तयः अन्तःकरणव्यापाराः प्रमाणां
भवन्तीत्यर्थः ।

(४) अहो सलिलसेकसंभ्रमोद्गतो नवमालिकाम् उज्जिभृत्वा (त्यक्त्वा)
वदनं मे मधुकरोऽभिवर्त्तते (धावति) । अत्रान्मशब्दो दुस्महे विस्म-
ये दुस्महे अस्मा इति भरतात् ।

(५) यत इति । षट् चरणानि पदानि यस्य सो भ्रमरः यतो
यतः वस्त्रान्यस्त्रिन्दोषे सार्वविभक्तिकस्तपिः आभीष्टे द्विकृति । अ-
भिवर्त्तते धावति, ततस्ततः तस्मिन्तस्मिन्दोषे प्रेरितं वामलोचनं यथा ।

अपि च, मासूयमिव ।

चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि बह्वृशो वेपथुमतीं,
रहस्यास्थायीव स्वनसि गृधु कर्णान्तिकचरः ।
करं व्याधुन्वत्याः पिबसि रतिसर्वस्वमधरं,
वयं तत्त्वान्वेषाम्नाधुकर ! हतास्त्वं खलु कृती ! ॥

अपि च

लोलां दृष्टिमितस्ततो वितनुते सम्भूतताविभ्रमा,
माभुग्नेन विवर्त्तिता बलिमता मध्येन कम्पस्तनी ।
हस्तायं विधुनोति पल्लवनिभं, शीत्कारमिन्धाधरा,
जातेयं भ्रमराभिलङ्घनभिया वाद्यैर्विना नर्त्तकी ॥

विवर्त्तिता भूर्यया इयं शकुन्तला भयाङ्गीत्या । भीतिर्भीः साध्वनं भवमित्यमरः । अयु अकामादपि अतिच्छत्यपि दृष्टेर्नेत्रस्य विभ्रमं विलासं शिञ्जत इत्यर्थः ।

(१) चलेति । हे मधुकर भ्रमरः बह्वृशः वेपथुमतीं, दुर्वेष्टकम्पने इत्यस्माद्विदुतोऽयुजित्यनेनाऽयुच् ततस्तदन्तान्गतुप् उगितश्चेतिङीप् । कम्पयुक्तामित्यर्थः । चलानि चञ्चलानि अपाङ्गानि नेत्रान्भीमानि यस्याः तां दृष्टिञ्चैवं स्पृशसि स्पर्शं करोषीत्यर्थः । कर्णयोः रन्तिकौ समोपौ तयोः चरन्तीति चरेष्ट इति अधिकरणे उपपदे दप्रत्ययः । एतदङ्गः सन् रहस्यं गोप्यम् आस्थायति कथयति इव गृधु कोमलं स्वनसि शब्दं करोषि, करं व्याधुन्वत्या भ्रामयन्त्या शकुन्तलाया इत्यर्थः । रतेः सर्वस्वभूतम् अधरम् ओष्ठं पिबसि पानं करोति । त व स्य परिणयादपरिणययोग्यस्य अन्वेषाम्नाङ्गला वयं हता हता त्वं कृती कुशलः । कृती कुशल इत्यपीत्यमरः । स्वस्त्विति निश्चये ।

(२) लोलामिति । भ्रूडाताया विभ्रतो विलासस्तो सहितां लो-
षाञ्चञ्चलां दृष्टिमितस्ततो यस्मिन्तस्मिन्देहे वितनुते वितारं करो-
तीत्यर्थः । कम्पौ रुन्दरौ स्तनौ कुबौ यस्याः सा शकुन्तला इ-
त्यर्थः । बलिमता त्रिवलिमता आभुग्नेन नग्नेन मध्येन मध्य-
भागेन विवर्त्तिता भ्रामितेत्यर्थः । पल्लवनिभं हस्तायं करापभागं

शकु । हला ! परिक्ताश्व परिक्ताश्व मं इमिणा
दुष्टमङ्गश्रेण अहिङ्गश्रमाणं^१ ।

उभे । सखितम् । का अह्णो परिक्ताश्वे, एतद् दाव
दुष्टान्तं अकन्द, जदो राअरक्खिदाइं तवोवणाइं^२ ।

राजा । अवसरः खल्वयमस्माकमात्मानं दर्शयितुम् ।
न भेतव्यम्, इत्यर्द्धाङ्गे स्वगतम् । एवं हि राजाहम-
स्मीति परिज्ञानं भविष्यति, भवतु अतियिसमाचार-
मेवावलम्बिष्ये ।

शकु । ण एसो दुब्बिणीदो विरमदि, ता अखरो गमि-
खं । पदान्तरे सहृष्टिचेपम् । हद्दी ! हद्दी ! कवं
इदो विमं अणुसरदि, ता परिक्ताश्व मं^३ ।

राजा । सत्वरमुपगम्य । आः

कः पौरवे वसुमतीं शासति शासितरि दुर्विनीतानाम् ।

अयमाचरत्यविनयं सुग्धासु तपस्विकन्यकासु^४ ॥

विधुनेति कल्पयति । शीकारेणभिन्नोत्थरो यस्याः । अमराणां
योऽभिलङ्घनः परिभव तस्य भिया भयेन वाद्यैर्विना इयं शकु-
न्तला नर्तकी जातेत्यर्थः ।

(१) अवि परिक्ताश्वं परिक्ताश्वं मामनेन दुष्टमङ्गश्रेण अ-
भिभूयमानाम् ।

(२) का वर परिक्ताश्वे अब तावद्दुष्टमङ्गमाकन्द यतो राजरजि-
ताति तपोवनानि ।

(३) न एष दुर्विनीतो विरमति, तदव्यतो गमिष्यामि । हा
धिक् हा धिक् कथमितोऽपि मामनुसरति तत्परिक्ताश्वं माम् ।
कवं इदो विमं अनुरसरदि इत्येव क्वचित्पाठः ।

(४) क इति । दुर्विनीतानां दुष्टानां शासितरि शिकके पौरवे
पुरोरपत्ये वसुमतीं पृथ्वीं शासति पालयति सति, अयं अमरो
सुग्धासुन्दरीष । सुग्धस्त सुन्दरे मूढे इति कोषः । तपस्विकन्यासु
तपस्विनः कण्डस्य कन्यकासु शकुन्तलासु अविनयम् आचरतीत्यर्थः ।

सखी राजानं दृष्ट्वा किञ्चिदिव सम्भ्रान्तः ।

सखी । अज्ज ! या किम्पि अज्जाहिदं, किम्पु खलु इयं
पिअसखी दुट्ठमज्जअरेण आउलीकिअमाणा काद-
रोभूदा^१ ।

इति शकुन्तलां दर्शयतः ।

राजा । शकुन्तलामुपेत्य । अयि ! तपो वर्द्धते^२ ?

शकु । ससाध्वसावनतमुखी (३) तिष्ठति ।

अन । दाणिं अदिधिविसेसलाहेण^४ ।

प्रियं । साअदं अज्जस्सु ? हला सउन्तले ! गच्छ, उड-
आदो फलमिस्सुं अग्घमाअणां उवहर, इदमपि पादो-
दअ भविस्सुदि^५ । इति घटं दर्शयति ।

राजा । भवतीनां सूदृतयैव वाचा ज्ञतमातिथ्यम् ।

अन । इमस्सिं दाव पच्छाअसीदलाए सत्तवस्सवेदिआए
उववित्तिअ अज्जो परिस्सुमं अवरुणोदु^६ ।

राजा । नूनं यूयमप्यनेन धर्मीकर्मणा परिश्रान्ताः, तन्मु-
हूर्त्तसुपविशत ।

(१) आर्य न किमप्यत्याहितं किम्पु खलु इयं प्रियसखि दुट्ठमज्ज-
करेणाऽऽकुलीक्रियमाणा कातरिभूता ।

(२) तपोवर्द्धत इति । अयं प्रश्नयोगानुवृत्त्या अनुवर्त्तनसामनादका
२लङ्कारः ।

(३) ससाध्वसेति । भोतिर्भीः साध्वसं भयमित्थमरः । ससाध्वसा-
दवचना तिष्ठतीत्येव क्वचित्पाठः ।

(४) इदानीमतिथिविशेषलाभेण ।

(५) स्वागतमार्यस्य ? अयि शकुन्तले गच्छ, उडजाद् (पर्यशालायाः)
फलमिन्मर्घ्यभाजनमुपहर, इदमपि पादोदकं भविष्यति ।

(६) अस्यान्तावद् प्रच्छाद्यशीतलायां सम्पन्नवेदिकावासुपविष्टा-
ऽऽर्यः परिश्रममपनयत । परिश्रमविशोदं करोतु अज्जो इत्यपि
पाठान्तरम् । परिश्रमविशोदं करोतु आर्यः ।

प्रियं । जनान्तिकम्^१ । हला सउन्तले ! उद्दं यो
अदिधिपज्जुवासणं, ता एहि उवविसङ्गा^२ । इति सर्वा
उपविशन्ति ।

शकु । आत्मगतम् । कथं इमं जणं पेक्खिअ तपोवन-
विरोहिणो विआरस्स गमणीया^३ संवुत्ता^४ ?

राजा । सर्वा अवलोक्य । अहो समानवयोरूपरमणीयं
सौहाहंमत्तभवतीनाम् ।

प्रियं । जनान्तिकम् । हला अणसूए ! को गु खु
एमो दुरवगाहगम्भीराकिदी मङ्गरं आलवन्तो
पङ्कत्तदाक्खिणं बित्तारेदि^५ ?

अन । हला ! ममावि अयि कीदूहलं, ता पुच्छिणं
दावणं । प्रकाशम् । अज्जस्स मङ्गरालापज्जितो
वीसम्भो मं आलावेदि, कदमो राएसिबंसो अलङ्का-
रोअदि अज्जेण, कदमो वा देमो विरहपज्जुस्स, ओ
करीअदि, किण्णिमित्तं वा अज्जेण सुउमारेण तपोव-
णंगमणपरिच्छमे अप्पा उवणीदो ? न्ति^६ ।

(१) जनान्तिकमिति । यत् न आद्य तस्यान्तरे वक्रानामिकवि-
पताकालक्षणां कृत्वा यदन्योन्यामन्त्रणलज्जनान्तिकम् । त्रिपताक-
करोणान्यानपवार्यान्तरा कथाम् । अन्योन्यामन्त्रणं यत्प्राज्जनान्तं
स्याज्जनान्तिकमिति दशरूपकात् । एवं सर्वत्र ।

(२) अयि शकुन्तले उचितं नोऽतिथिपर्युपासनं तदेहि उपविशामः ।

(३) कथमितं जनं प्रेक्ष्य तपोवनविरोधिनां विकारस्य गमनीया-
स्य संवृता ।

(४) अयि अनसूये को गु खल्वेव दुरवगाहगम्भीराकृतिमधुर-
भासपन् प्रभुत्वदाक्षिण्यं वित्तारयति ।

(५) अयि ममाप्यस्ति कौतूहलम् (आश्चर्यम्) तत् प्रश्यामि ताव-
देनम् । आर्यस्य मधुरालापजनितो विश्वम्भो (विश्वासः) मामा-
लापयति, कतमो राजर्षिवंशोऽसंक्रियत आर्येण, कतमो वा देशो

शकु । हिअअ ! मा उत्तम्म, जं तुए चिन्तिदं तं अण-
सूया मन्तेदि^१ ।

राजा । स्वगतम् । कथमिदानीमात्मानं निवेदयामि,
कथं वात्मनः परिहारं करोमि, भवत्वेवं तावत्^२ ।
प्रकाशम् । भवति । वेदविदस्मि, राज्ञः पौरवस्य
नगरधर्माधिकारे नियुक्तः, पुण्याश्रमदर्शनप्रसङ्गेन
धर्म्मारण्यमिदमायातः ।

अन । अज्ज सणाधा धम्मचारिणो^३ ।

शकु । षट्ङ्गारगज्जां नाटयति ।

सख्यौ । उभयोराकारं विदित्वा । हत्ता सउन्तले !
जइ अज्ज तादो इध सन्निहिदो भवे^४ ।

शकु । सरोपम् । तदो किं भवे^५ ?

सख्यौ । तदो जीविदसब्बस्सोणावि इमं अदिधिविसेसं
कटत्थं कोटि^६ ।

शकु । सउतककोपम् । अबेध तुह्ये किम्पि हिअए कदुए
मन्तेध, गण वो वअणं सुणिस्साम्^७ ।

विरहपर्युत्सुकः क्रियते, किन्निमित्तं वा आर्थेण सुकुमारेण तपो-
वनगमनपरिस्थिते आत्मोपनीयत इति ।

(१) हृदय मा उत्ताम्य यत्त्वया चिन्तितं तदनसूया मन्त्रयति ।

(२) प्रकाशमित्यादि । सर्वश्राव्यं प्रकाशं स्यादिति रूपकम् । अनेन
शकुन्तलासनागमहेतोर्वीजस्य वनागमनस्य पुनरुपादानात् समा-
धानं नामाङ्गम् । बीजागमः समाधान मित्युक्तः ।

(३) अद्य सनाथा धर्म्मचारिणः ।

(४) अयि शकुन्तले यद्यद्य तात इह सन्निहितो भवेत् ।

(५) तदा किं भवेत् ?

(६) तदा जीवितसर्वस्वेनापि इममतिथिविशेषं कृतार्थं कुर्यात् ।

(७) अपेत यूयं, किमपि हृदये कृत्वा मन्त्रयध्वे, न वो वचनं श्रोष्यामि ।

राजा । वयमपि भवत्योः सखीगतं किञ्चित् पृच्छामः ।
सख्यौ । अज्ज । अणुगगहेवि अब्भत्यया ?^१

राजा । ततभवान् कण्वः शाश्वते^२ ब्रह्मणि वर्त्तते, इयञ्च
वः सखी तस्यात्मजा; कथमेतत् ? ।

अन । सुणादु अज्जो, अत्थि कोसिओ त्ति गोत्तणाम-
हेओ महाप्पहावो राएसी^३ ।

राजा । स खलु भगवान् कौशिकः ।

अन । तं सखीए पहवं अबगच्छ, उज्झिदाए सरीरमं-
वड्ढणादिहिं उण ताटकखो वि एदाए पिदा^४ ।

राजा । उज्झितशब्देन जनितं नः कुतूहलं, तदामूला-
च्छीतुमिच्छामि ।

अन । सुणादु अज्जो, पुरा किल तस्स राएमिणो उग्गे
तवसि वत्तमाणस्स कधम्मि जादसङ्गे हिं देवेहिं मेण-
आ णाम अक्करा णिअमविग्धआरिणी पेसिदा^५ ।

राजा । अस्यैवान्यसमाधि^६भीरुत्वं देवानां, ततस्ततः ।

(१) आर्य ! अनुपपद्येऽप्यभ्यर्थना ?

(२) शाश्वते इति । नैष्ठिकब्रह्मचर्ये कण्वो वर्त्तते वो युष्माकं
सखी तस्य कण्वस्य आत्मजा पुत्री एतत्कथमित्यर्थः । इदं परि-
भावनानामाह्वम् । कुतूहलोत्तरावाचः प्रोक्ता तु परिभाषनेत्युक्तं ।

(३) शृणोत्वार्थः अस्ति कौशिकेति नामधेयो महाप्रभावो राजर्षिः ।

(४) तं सख्याः प्रथममवगच्छोज्झितायाः शरीरसंबर्द्धनादिभिः पुनः
तातकखोऽप्येतस्याः पिता ।

(५) शृणोत्वार्थः, पुरा किल तस्य राजर्षेरूपे तपसि वर्त्तमानस्य कथ-
मपि जातशङ्कैर्देवैर्मनका नामासुरा नियमविघ्नकारिणी प्रेषिता ।

(६) अस्तीति । देवानामिन्द्रादीनामन्येषां समाधिरूपसि चित्तैः
कायता तल्लीकृतमस्त्येवेत्यर्थः ।

अन । ततो वसन्तावताररमणीयं समये उन्मादहेतुञ्च

ताए रूपं पेक्खिअ^१ इत्यङ्गीतेन लज्जां नाटयति ।

राजा । पुरस्तादवगम्यते^२ एव, सर्वथा अप्सरःसम्भवैषा।

अन । अभ इ^३

राजा । उपपद्यते ।

मानुषीभ्यः कथं नु स्यादस्य रूपस्य सम्भवः ।

न प्रभातरलं ज्योतिरुदेति वसुधातलात् ॥^४

शकु । सत्रीङ्गाधोमुखी तिष्ठति ।

राजा । आत्मगतम् । हन्त ! लब्धावकाशो मे मनोरथः ।

प्रियं । सखितं शकुन्तलां विलोक्य । पुणोवि वत्तु-

कामो विअ अज्जो लक्खीअदि^५ ।

शकु । सखीमङ्गल्या तर्ज्जयति ।

राजा । सस्यगुपलक्षितं भवत्या, अस्ति नः सञ्चरित-

अवणलोभादन्यदपि प्रष्टव्यम् ।

(१) ततो वसन्तावताररमणीये समये उन्मादहेतुकं तस्या रूपं प्रेक्ष्य ।

स्मर परवशस्तस्याङ्गर्भमाधत्त तत इयमुत्पलेत्वर्यकमङ्गं लज्जयानोक्तम् ।

(२) पुरस्तादिति । एषा शकुन्तला सर्वथाटप्सरोभ्यो मेनकायाः सम्भू-
तेत्यर्थः । इदं मुनिकन्याव्यपदेशगूढायाः शकुन्तलायाः ताटकणो वि
ण्टाए पिता इत्यादिना अनसूयावचनेन कौशिकजत्वेनोद्भेदादुद्भे-
दन्नामाङ्गम् । उद्भेदो गूढभेदनमिति दशरूपकात् ।

(३) अथ किम् ।

(४) मानुषीभ्य इति । अस्य रूपस्य शकुन्तला स्वरूपस्य सम्भवः
प्राप्तिः मानुषीभ्यः कथं स्यात् । एतादृशः स्वरूपो मनुष्यजातिषु न
सम्भवतीत्यर्थः । वसुधातलात् पृथिव्याः प्रभया कान्ता तरलं चञ्चलं
भास्वरं वा । ज्योतिः सूर्यो नोदेति । ज्योतिर्हिनेयेति-विश्वकोषः ।

(५) पुनरपि वक्तुकाम इवार्थो लक्ष्यते ।

प्रियं । तेन हि अलं विचारितेन अणिज्जसाणाणजोओ-
क्खु तवस्मिजणो^१ ।

राजा । एतत् पृच्छामि ।

वैखानसं किमनया व्रतमाप्रदाना-

द्व्यापाररोधि मदनस्य निषेधितव्यम्?

अत्यन्तमेव सदृशेक्षणवल्लभाभि-

राहो निवत्स्यतिसमं हरिणाङ्गनाभिः^२॥

प्रियं । अज्ज! धम्माअरणपरवसो एस जणो, गुरुणो उण
से अणुरूपवरप्पदाणे संकप्पो^३ ।

राजा । महर्षमात्मगतम् ।

भव हृदय साभिलाषं, संप्रति सन्देहनिर्णयो जातः ।

आशङ्कसे यदाग्निं, तदिदं स्पर्शचमं रत्नम्^४॥

(१) तेन हि अलं विचारितेन, अनियन्त्रणाऽनुयोगः खलु
तपस्विजनः ।

(२) वैखानसमिति । अनया शकुन्तलया आप्रदानाप्रदान
मर्यादीकृत्य । मदनस्य कामस्य । व्यापाररोधि व्यापारं रुण
द्धीति साकाङ्क्षत्वात्प्रमासः । विवाहानर्हमित्यर्थः । वैखानसं वैखानस-
स्येदं तस्येदमित्यण् । ब्रह्मचारिसम्बन्धि व्रतम् निषेधितव्यङ्कि व्रत
सेवाक्रियते किमिति प्रश्नः । सदृशेक्षणेन तुल्यनेत्रेण वल्लभाभिः
प्रियाभिः हरिणाङ्गनाभिः षट्गिणीभिरत्यन्तमेव निरन्तरमेव निवत्
स्यति आहो इति वितर्के ।

(३) आर्य धर्माऽऽचरणपरवश एष जनः गुरोः पुनरस्या अनु
रूपवरप्रदाने संकल्पः ।

(४) भवेति । हे हृदय साभिलाषम् इच्छासहितं भव भूधातोर्लोट् ।
संप्रति इदानीम् । सन्देहनिर्णयः सन्देहप्रतिबन्धकीभूतनिर्णयो निश्चयो
जातः यदा । सन्देहोऽस्मिन्निति सन्देहोर्ध्वआद्यच् तस्य निश्चयो जातः
इवन्न कण्वकन्या किन्तु मेनकानामकाऽप्सरसोभ्य उत्पन्नेति निश्चय
इत्यर्थः । यत् अग्निं आशङ्कसे शङ्काविषयङ्करोपीत्यर्थः । कण्वदुहित-

शकु । सरोषमिव । अणसूए अहं ! गमिस्सु^१ ।

अन । किं णिमित्तं^२ ? ।

शकु । इमं असम्बद्धपलाविणीं पिअम्बदं अज्जाए
गोदमीए गदुअ णिवेदइस्सु^३ इत्युत्तिष्ठति ।

अन । सहि ! ए जुत्तं अस्समवासिणो जणस्स अकिदस-
कारम् अदिधिविसेसम् उज्झिअ सच्छन्दो गम-
णम्^४ ।

शकु । उत्तरमदत्तैव प्रस्थिता ।

राजा । स्वगतम्^५ । कथमियं सच्छति । जिघृक्षुरिव
पुनरिच्छां निगृह्य । अहो चेष्टानुरूपिणी कामि-
जनमनोवृत्तिः ।

अहं हि

अनुयास्यन् मुनितनयां सहसा विनयेन वारितप्रसरः ।
स्वस्थानादचलन्नापि गत्वेव पुनः प्रतिनिवृत्तः^६ ॥

त्वादितिभावः । तद्वदं रत्नं शकुन्तलारूपं स्पर्शक्षमं स्पर्शे क्षमं
योग्यमित्यर्थः । इदं युक्तिनामकमङ्गम् । संप्रधारणमर्थानां युक्ति-
रिति दशरूपकात् ।

(१) अनसूये अहं गमिष्यामि । इदं भेदनामकमङ्गम् ।
भेदः सङ्गतिभेदनमित्युक्तः ।

(२) किन्निमित्तम् ।

(३) इमामसम्बद्धप्रलापिनीं प्रियम्बदामार्यायै गौतम्यै गत्वा
निवेदयिष्यामि ।

(४) सखि न युक्तम् आश्रमवासिनो जनस्याऽकृतसत्कारम् अति-
थिविशेषभुङ्गित्वा सच्छन्दतो गमनम् । अयं शिञ्जाकरणादुपदेशना-
मकनाटकाऽलङ्कारः । शिञ्जास्यादुपदेशनमिति दर्पणः ।

(५) स्वगतमिति । अत्राव्यं स्वगतं मतमिति दर्पणः ।

(६) अनुयास्यन्निति । सहसा तत्क्षणे विनयेन नञ्बलेन वारितो
रुहः प्रसरो गमनं यस्य सोहं मुनितनयां मुनेः, कस्यस्य तनवाञ्छेन-

प्रियं । शकुन्तलामुपेत्य । इत्ता चरिण्ड ! शारिङ्गसि गन्तुम्^१ ।

शकु । परिहृत्य सम्भूभङ्गम् । किं त्ति^२ ।

प्रियं । दुवे मे रुक्मसेचनके धारयसि, तेहिं टाव अन्ता-
णं मोआबेहि, तदो गमिस्ससि^३ । इति बलान्निवर्त्तयति ।
राजा । भट्टे ! वृक्षसेचनादेवात्रभवतीं परिश्रान्ता तर्क-
यामि । तथाह्यस्याः

स्वस्तांसावतिमात्रलोहिततलौ बाहू घटोत्क्षेपणा,
दद्यापि स्तनवेपथुं जनयति श्वासः प्रमाणाधिकः ।
बद्धं कर्णशिरीषरोधि वदने घर्माश्रसा जालकं,
बन्धे स्वसिनि चैकहस्तयमिताः पर्याकुला मूर्धजाः^४ ॥
तदहमेनामवृणां करोमि । इत्यङ्गुरीयकं ददति ।

सख्यौ प्रतिष्ठेद्य नामाक्षराणि वाचयित्वा । परस्परमवलोकयतः ।

कोत्पन्नां शकुन्तलामित्यर्थः अनुयास्यन् पश्चादास्यन् सन् स्वस्यानाट-
चद्विस्तृततोऽगच्छन्नपि गत्वा पुनः प्रतिनिवृत्त आगत इव स्त्रीत्यर्थः ।

(१) अयि चरिण्ड नार्हसि गन्तुम् ।

(२) किमिति ।

(३) हे मे वृक्षसेचनके धारयसि ताभ्यां तावदात्मानं माचय-
ततो गमिष्यसि ।

(४) स्वस्तांशविति । घटस्योर्द्धप्रक्षेपणात् स्वस्तावधः पतितावसौ-
स्कन्धौ ययोस्तौ अतिमात्रं अत्यन्तं लोहितौ रक्त तने ययोस्तौ
बाहूजौ स्तः प्रमाणाधिकः श्वारसिकप्रमाणरहितः आयासकरणा-
दित्यर्थः श्वासः अद्यापीडानीमपि स्तनयोः कुचयोः वेपथुं कम्प जन-
यति । वदने आनने कर्णशिरीषरोधि ओलस्यशिरीषदुष्प्रावरणकर्तृ
जालकं घर्माश्रसा स्वेदेन बद्धम् एकहस्तेन यमिता स्थापिताः मूर्धजाः
कोशाः पर्याकुलाः परितो व्याकुलास्सन्तीत्यर्थः ।

राजा । अलमन्यथासम्भावनया, राज्ञः प्रतिग्रहोऽय-
मिति राजपुरुषं प्राप्तमवगच्छथ ।

प्रियं । तेण हि णारिहदि एदम् अङ्गुरीअअं अङ्गुली
विओअं अज्जस्स वअणादो ज्जेव अणिणा एसा भोदु^१ ।
अन । हला सउन्तले मोआविदासि अणुकम्पिणा अज्जेण
अहवा राएसिणा, स ता तु कहिं दाणिं गमि-
स्ससि^२ ।

शकु । अत्तगतम् । ण एदं जणं परिहरिस्सुं जइ अत्तणो
पहविस्सुं^३ ।

प्रियं । किं दाणीं ण गच्छीअदि?^४ ।

शकु । दाणीं किं तुह आअत्तास्सि ! जदो मे रोअदि
तदो गमिस्सुं^५ ।

राजा । शकुन्तलां विलोकयन्नात्मगतम् । किं खलु यथा
वयमस्यामियमपि अस्मान् प्रति तथा स्यात् ? अथवा
लब्धावकाशा मे मनोवृत्तिः । कुतः

(१) तेन हि नार्हति इदमङ्गुलीयकं अङ्गुलीवियोगम् आर्यस्य
वचनादेवाऽन्वेषणं भवतु ।

(२) अयि शकुन्तले मोचितासि अनुकम्पिता आर्येण अथवा
राजर्षिणा तत्कुलेदानीं गमिष्यसि । अहं वा महाराजण गच्छ-
दाणीमित्यपि पाठान्तरम् । अथवा महाराजेन गच्छेदानीमिति सं० ।

(३) नैतं जनं पर्यहरिष्यं यद्यात्मनः प्राप्नविष्यम् । जइ अत्त-
णो पहविस्सुम् प्रकाशम् । का तुमं विसज्जितव्यस्य रुन्धिदव्वस्स
वेति पाठान्तरम् । कात्वं विस्सट्ठव्यस्य रोद्धव्यस्य वेति सं० ।

(४) किमिदानीं न गम्यते ।

(५) इदानीं किलबायत्तास्सि यदा मे रोद्धते तदागमिष्यामि ।

वाचं न मिश्रयति यद्यपि मद्बचोभिः,
कर्णं ददात्यवहिता मयि भाषमाणे ।
कामं न तिष्ठति मदाननसन्मुखीयं,
भूयिष्ठमन्यविषया न तु दृष्टिरस्याः^१॥

नेपथ्ये । भो भोस्तपस्विनः ! तपोवनसन्निहितसत्त्वरक्षणाय
सज्जीभवन्तु भवन्तः प्रत्यासन्नः किल सृगयाविहारी
राजा दुष्यन्तः ।

तुरगखुरहतस्तथाहि रेणुर्विटपविषक्तजलार्द्रवल्कलेषु ।
पतित परिणतारुणप्रकाशः शलभसमूह इवाश्रमद्रुमेषु^२ ॥
राजा स्वगतम् । अच्छो ! धिक्, ममान्वेषिणः सैनिकास-
पोवनमभिरुन्धन्ति ।

पुनर्नेपथ्ये । भो भोस्तपस्विनः ! पर्याकुलयन् दृष्टस्त्रीकु-
मारानेष गजः प्राप्तः

तीव्राघातादभिसुखतरुस्कन्धलग्नकदन्तः,
पादाकृष्टव्रततिघलयामङ्गसञ्जातपाशः ।

(१) वाचमिति । यद्यपि मद्बचोभिः रुह वाचं वचनं न मिश्रयति ।
अवहिता प्रमादरहिता विश्ववीभति यावत् भाषमाणमयि कर्णन्द-
दाति शृणोतीत्यर्थः । मदाननसन्मुखी मममुत्तापदर्शनीयं शकुन्तला
काममत्यन्नं न तिष्ठति अस्याः शकुन्तलायाः दृष्टिर्ज्ञेयं भूयिष्ठं बहु-
धाऽन्यविषया न मामेवोद्दिश्य पश्यतीत्यर्थः ।

(२) तुरगेति । तुरगाणामश्वानां ये खुराः ते हतः ताडितः । रेणु-
धुली । विटपेषु शाखाविलारेषु । विषक्तानि लग्नानि जले-
नाद्रीणि शीतानि वल्कानि येषु तेषु । आश्रमद्रुमेषु आश्रमद्रुमेषु ।
परिणतः प्राप्तः अरुणप्रकाशो रक्तातपो यस्य सः । शलभसमूह
इव पतति विलारो विटपौष्टस्त्रियामित्यमरः ।

(३) तीव्राघातादिति । तीव्राघातात् नितान्ताघातात् तीव्रैकान्त-
नितान्तातीत्यमरः । अभिसुखस्य सन्मुखस्य तरोर्यं स्वस्थस्त्विति

मूर्त्ती विघ्नस्तपस इव नो, भिन्नसारङ्गयूथो,
धर्म्मरक्षणं विरुजति गजः स्यन्दनालोकभीतः ॥

सखाः श्रुत्वा सप्तमममुत्तिष्ठन्ति ।

राजा । स्वगतम् । अहो ! धिक्, कथमपराङ्मातपस्वि-
नामस्मि, भवतु प्रतिगच्छामि तावत् ।

सख्यौ । महामाअ ! इमिणा इत्थिसम्भवेण पज्जाउलाह्म,
अणुजाणीहि णो उडअगमणे ? ।

अन । शकुन्तलां प्रति । हला सउत्तले ! पज्जाउला
अज्जा गोदमी भविस्सदि, ता एहि सीग्घं एकत्था
होत्ता २ ।

शकु । गतिरोधं रूपयित्वा । हहो ! हही ! उरुस्थस्ववि-
व्भलाह्मि संवत्ता ३ ।

राजा । स्वरं स्वरं ४ गच्छन्तु भवत्यः । आश्रमबाधा यथा
न भवति तथाहमपि यतिष्ये ।

लग्न एकदलो यस्य । पादेनाकष्टः व्रततीनां वल्लीनां यो वलयस्तस्य
सङ्गेन सद्भातः पाशोयस्य । भिन्नोविटारितः सारङ्गाणां पशूनां यूथः
समूहो येन । स्यन्दनस्य रथस्य आलोको दर्शनं तेन भीतः । एता-
दृशो गजो हस्ती । नः अस्माकम् । तपसः तपस्यायाः । मूर्त्तः विघ्न
इव । धर्म्मरक्षणं विरुजति दुःखन्दृशतीत्यर्थः ।

(१) महाभाग अनेन हस्तिसंभवेण पर्याकुलास्मः तदनुज-
नीहि न उडजगमने (उडजः पर्णशाला) अज्ज इमिणा अरस्सवु-
त्तलंनेत्थिपि पाठः अनेन अरण्यवृत्तान्तेनेति सं० ।

(२) अथि अनसूये पर्याकुला आर्या गौतमी भविष्यति तदेहि
शीघ्रमेकस्या भवामः ।

(३) हा धिक् हा धिक् ऊरुस्थस्वविह्वलास्मि संवत्ता ।

(४) स्वेष्टमिति । इदं भेदनामकमङ्गम् आश्रमबाधाद्विराकरिष्यामी-
त्यनेन प्रोत्साहनात् । भेदः प्रोत्साहनामतेति शनद्वचनम् ।

अभिज्ञानशाकुन्तलम् ।



द्वितीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति विद्रुपकः (१) ।

विद्रुपः । निश्चयः । भो हतोस्मि एतस्य मित्राशीलस्य
रक्षो वयस्यभावेण निर्विस्त्रो, अयं मित्रो, अयं वरा-
हो, अयं सहृदो न्ति मञ्जुन्दिरोवि गिहो विरलपा-
राज-वच्छाशासु वनराजसु आहिण्डय पत्नसङ्करमा-
यविरसानि उष्णकटुकानि पीयन्ते गिरिनदीसलिलानि-
लानि, अनियतवेलञ्च उष्णोष्णमंसभङ्गं भुञ्जीयन्ति,
तुरगगजानाञ्च सदैव रत्तिं मे गच्छि पकामस्य
इदञ्च, महन्तं जीव पञ्चमे दासीए पुनर्हि मातुषि-

(१) विद्रुपकलक्षणम् । कुसुमवसन्ताद्यभिधः कर्मवपुर्वंशभाषाद्यैः ।
हास्यकरः कलहरतिविद्रुपकः स्यात्स्वकर्मज्ञः । आदिपटाक्षसन्तादिः ।
(२) अतः प्रतिमुखसन्धिः । पूर्व व्यक्तस्य पुनर्नेपथ्यवचनेनालक्षितस्य
दुष्यन्तोद्योगस्य पुनरलोङ्गतात् । उक्तं च लक्ष्यालक्ष्यस्य बीजस्य
व्यक्तिः प्रतिमुखस्मृतमिति विन्दुयलानुगुण्येनास्य सन्धेस्त्वयोदशा-
ङ्गानि भवन्ति तेषु च परिसर्पप्रशमवज्जोपन्यासपुष्पाणां प्राधान्यम् ।
इतरेषां यथासम्भवं योग इति रूपककारः । विन्दुयलौ चाग्रे
वक्ष्येते ।

(१) भो हतोस्मि एतस्य मित्राशीलस्य राज्ञो वयस्यभावेन
निर्विस्त्रः अयं मित्रः अयं वराहः, अयं शार्दूल इति मध्यदिनेऽपि श्रीर्ध्वं
विरलपादपच्छायासु वनराजसु आहिण्डय (गत्वा) पत्नसङ्करमा-
यविरसानि उष्णकटुकानि पीयन्ते गिरिनदीसलिलानि, अनियतवेलञ्च
उष्णोष्णमंसभूयिष्ठं भुञ्जते तुरगगजानाञ्च शब्देन रात्रावपि मे
नास्ति प्रकामश्रुतयं महत्येव प्रत्यूषे दास्याः पुनैः शाकुनिकलुब्धैः

अलुङ्गेहिं कस्योवधादिणा वणगमणकोलाहलेण प-
डिबोधिदोह्मि, एत्तिकेणवि मे पीडा ण संवुत्ता,
जदो अञ्चं गण्डस्स उवरि विप्फोडओ संवुत्तो, तेण
हि किल अह्मंस्सुं अवहीणेस्सुं अत्यभअदामिआणु-
सारिणा अस्समपदं पविट्ठेण मम अधस्सदाए सउ-
न्तत्ता णाम कावि तवस्सिकस्सआ दिट्ठा, तं पे-
विस्सुअ सम्पदं णअरगमणस्स कधन्पि ण करेदि, एवं
ज्जेव चिन्तअन्तस्स मे पाहादा अक्खिस्सुं रअणी,
का गढी जाव णं किदआरपरिग्हं पिअवअस्सुं
पेक्खामि । परिक्कस्यावलोक्य च। एसो बाणासनहत्थो
ट्ठिअअणिग्हिट्ठपिअअणो वणपुप्फ मालाहारी इदो
ज्जेव आअच्छदि पिअवअस्सो भोदु अङ्गभङ्गविअलो

कल्पपञ्चातिना वणगमनकोलाहलेन प्रतिबोधितोऽस्मि एतावताऽपि
मे पीडा न रुदन्ता यतोऽयं गण्डस्योपरि विस्फोटकः संवृत्तः तेन
हि किल अस्मास्त्वह्मीनेषु (पञ्चाङ्गागेषु कस्य) तव भवता वृगाऽनु-
सारिणा आश्रमपदं प्रविष्टेन ममाऽधन्यतया शकुन्तलानाम काऽपि
तपस्विकन्या दृष्टा, तां प्रेक्ष्य सास्पृतज्वरगमनकयामपि न करोति
एवमेव चिन्तयतो मे प्रभाता अक्षिपु रजनी, का गतिर्यावदेनं कृतदा-
रपरिग्रहं प्रेक्ष्ये । एष बाणासनहस्तः हृदयनिहितप्रियजनो वन-
पुष्पमालाधारी इत एव आगच्छति प्रियवयस्यः भवतु अङ्गभङ्ग-
विकलो मूत्रा स्थास्यामि । एवमपि नाम विश्रामं लभेय । एत-
ण दाणिस्मि पीडांस्स शिकमदि । तदो गण्डस्सुउवरि पिण्डिआ
संवुत्ता हिअ किल अह्मंस्सु इत्यादि पाठान्तरे तु इयता इदानीमपि
पीडा न निष्क्रामति ततो गण्डस्योपरि पीडका संवृत्ता स्याः किञ्च
अस्मास्त्वित्यादि सं० । इयं पताका । प्रासङ्गिकस्येतिदृष्टस्य व्याप्तेः ।
व्याप्तिः प्रासङ्गिकं दत्तं पताकेत्यभिधीयत इति । अस्य पताकानायकस्य
गर्भसन्धौ विमर्षसन्धौ वा निर्दिष्ट इति केचित् । अन्ये तु आग-

भविष्य चिट्ठिस्त्वं, एवमपि गामं विस्वामं लहेष्मं ।

इति दण्डकाधनबलस्वस्थितः ।

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टी राजा ।

राजा । आत्मगतम् ।

कामं प्रिया न सुलभा, मनस्तु तद्भावदर्शनाश्रवासि ।

अकृतार्थेऽपि मनसिजे रतिमुभयप्रार्थना कुरुते ।

स्मितं कृत्वा । एवमात्माभिप्रायसम्भावितेष्टजनचित्त-

वृत्तिः प्रार्थयिता विप्रलभ्यते । कुतः

स्निग्धं वीक्षितमन्यतोऽपि नयने यत्प्रेरयन्त्या तथा,

यातं यच्च नितस्वयोरुक्तया मन्दं विलासादिव ।

मागादृत्यपरुड्या यदपि सा सासूयमुक्ता सखी,

सर्वं तत् किल मत्परायणमहो कामः स्वतां पश्यति ।

भीटाविमर्षाद्वा पताका विनिवर्त्तते इति मुनिवचनद्वयान्ते निर्व्य-
ङ्ग्यमन्विपर्यन्तमपि पतानायकस्य सट्टायार्थं प्रवृत्तिदर्शनात् ।

(१) काममिति । प्रिया शकुन्तला कामं सुलभा सुस्तेन लभ्यते
इति सुलभा नास्ति परवशत्वादित्यर्थः । मनस्तु चिन्तन्तु । तस्या
योभावोऽभिप्रायस्तस्य दर्शनेनाश्रवासते इति आश्रवासि विश्वस्तम् ।
मनसिजे मनसिजातस्तस्मिन् । सप्तम्यां जनेर्ङ इति उपत्यये तत्पुरुषे
कृतीति मनश्शब्दोत्तरवर्त्तिङेरलुक् । अकृतार्थेऽपि कृतार्थभिन्नेऽपि ।
उभयोः प्रार्थना रतिं रागं कुरुत इति । इदं विलासनामकद्वन्द्व-
काङ्गम् । समीहारतिभोगार्थं विलास इति कथ्यत इत्युक्तेः ।

(२) स्निग्धमिति । अन्यतोऽपि मदन्यतोऽपि । नयने नेत्रे प्रेर-
यन्त्या प्रेरिते कुर्वन्त्या । अन्यत्र पश्यन्त्येत्यर्थः । तथा शकुन्तलया
यत्स्निग्धं वीक्षितं दृष्टम् । नितस्वयोः कटिपश्चाद्भागयोरुक्तया
गुरोर्भावस्तया गौरवत्वेन । विलासादिव मन्दं धीरं यद्यातम् । मागा
इति मागच्छेति उपरुड्या आहतया शकुन्तलया सासखी सासूयम्
सूयया सहितं यदुक्ता (यदा मे रोचते तदा गमिष्यामीति रूपम्)

विदू । तथा स्थित एव । भो महाराज ! ण मे इत्था
पसरन्दि, ता बाआ मेत्तेण जआवीअसि, जअदु जअदु
भवं ? ।

राजा विलोक्य सस्मितम् । कुतोऽयं गात्रोपधातः ?

विदू । कथं कुतो न्ति सअं जेअ आच्छं भज्जिअ अच्छुका-
रणां पुच्छमि ?^१ ।

राजा । न खल्वगच्छामि,^२ भिन्नाद्येभ्योऽभिधीयताम् ।

विदू । भो वअत्त जं वेदसो खुज्जस्स लीलं विडम्बेदि तं
किं अत्तणो पहावेण अधवा णईवेअस्स^३ ? ।

राजा । नदीवेगस्तत्र कारणम् ।

विदू । ममात्रि भवं^४ !

राजा ! कथमिव ?

विदू । जुत्तं गाम एअं जं तए रज्जकज्जाइं उत्तिअ
तादिसं अखलितपदं पदेसं च वणचलवित्तिणा

तत्सर्व मन्त्ररायणं किल कामी पुरुषः स्वताम् आत्मतां पश्यति इति
प्रेक्षणे कर्त्तरि लट् अहो आश्चर्ये ।

(१) भो वयस्य नमे इत्थौ प्रसरतः तद्वाचाभावेण जायसे ।

(२) कथं कुत इति स्वयमेवात्रि भङ्क्ता अशुकारणं पृच्छसि । अस्मी-
आडनीकरीअ इति पाठे तु अत्रिणी आकलीकृत्येति सं० ।

(३) अवगच्छामि जानामि भिन्नार्थे वक्तोक्तिरहितम् अभिधीयतां
कथ्यताम् ।

(४) भो वयस्य यद्देतसः कुजस्य लीलां विडम्बयसि (अनुकरोति)
तत्किमात्मनः (स्वस्य) प्रभावेण अथवा (यं इति पाठे ननु सं०) नदी-
वेगस्य ।

(५) मनोऽपि भवान् । १ युक्तं नामैवं वक्ष्यथा राज्यकार्याण्युज्झित्वा
तादृशखलितपदं प्रदेशं च, वनचरइत्तिना भवितव्यमिति किमत्र
मन्त्रपते । अहं पुनर्वाच्याणः प्रत्यहं खापदा^५ नुसरणैः संशोभित-

होदयं न्ति, किं एव मन्तीश्चदु, अहं उण वक्ष्यमी.
पञ्चहं सापदानुसरणेहिं संक्वोहिदमन्विबन्धगागं
अत्तणो अङ्गाणं अणीसोहि, ता पसीद मे एकाहमि
दाव विसमोश्चदु^१ ।

राजा । आत्मगतम् । अयमेवमाह, समाधि कण्व-
सुतामसुस्मृत्य स्रगयां प्रति निरुत्सुकं चेतः । तदार्च-
न नमयितुमधिज्यसुत्सहिष्ये
धनुरिदमाहितसायकं मृगेषु^२ ।
सहवसतिमुपेत्य यैः प्रियायाः
कृत इव लोचनकान्तिसंविभागः^३ ॥

विदू । राज्ञो मुखमवलोक्य । अत्तभवं किमपि कदुअ-
मन्तेदि, अरसे क्वु गण रुदिदं आसी^३ ।

श्विबन्धनामात्मनोऽङ्गणाम् अनोशोस्मि तत्प्रसीद मे एकाहमपि ताव-
द्विश्रम्यताम् । एवमारसे अमागुस मञ्जारे आडलप्रदेशे वणचरवि-
निष्ठा तए होदयं जं सञ्च पञ्चहं सापदानुसरणेहिं संक्वोदिच
संधिवन्धगागं मम मन्ताणां अणीसोहि ता पसादयिस्सुं विस-
ज्जितं स एकाहं पि दाव विस्समिदुं इति पाठान्तरम् । एतादृशे
अमानुषमञ्जारे आकुल प्रदेशे वनचरणवृत्तिना त्वया भवितव्यं यत्सत्यं
(असंभाव्ये तु यत्सत्यमिति भरत) प्रत्यहं आपटानुसरणेः मन्तोभित-
सन्धिवन्धनानां मम माताणाम् अनोशोस्मि संवृत्तः तत्प्रसादविश्वं
विस्मृत्तामेकाहमपि तावद्विश्रम्यतामिति सं० ।

(२) न नमयितुमिति । मृगेषु आहितं सायकं दक्षिणतः । अ-
धिज्यं व्यासधिवन्धमधिज्यम् । इदं धनुरनमयितुं नञ्जीकर्त्तुं प्रहर्त्तु-
मित्यर्थः । नोत्सहिष्ये उत्साहं नकरोमीत्यर्थः । कृत इत्याश-
ङ्कग्राह । यैर्मृगैः । प्रियायाः प्रियभूतायाः शकुन्तलायाः । सहवसतिं
सहवासमुपेत्य प्राप्य । लोचनयोः नेत्रयोः कान्तोः सखिभागः कृत
इवास्तीत्यर्थः ।

(३) अत्र भवान् किमिति हृदये कृत्वा मन्त्रयति अरसे खलु

राजा । सञ्चितम् । किमन्यत् अनतिक्रमणीयं मे सुहृ-
द्वाक्यमिति स्थितोऽस्मि ।

विदू । सपरितोषम् । तेण हि तुमं चिरं जीव^१ ।
इत्याहुमिच्छति ।

राजा । तिष्ठ, शृणु मे सावधेषं वचः ।

विदू । आणवेदु भवं^२ ।

राजा । विश्रान्तेन^३ भवता समान्यस्मिन्ननायासे कर्मणि
सहायेन भवितव्यम् ।

विदू । किं मोदकखञ्जिआए^४ ? ।

राजा । यद्वक्ष्यामि ।

विदू । गृहीतो क्वणो^५ ।

राजा । कः कोऽत भोः ?

दौवारिकः प्रविश्य । आणवेदु भट्टा^६ ।

राजा । रैवतक ! सेनापतिस्त्वावदाह्वयताम् ।

दौवा । तड । इति निष्क्रम्य सेनापतिना सह प्र-

नया कटितम् । अरस्सं मरे रुदिअं आसि वा पाठः । अरण्ये
नया कटितमासीत् इति स० ।

(१) तेन हि त्वं चिरं जीव । चौरञ्जीवेति गन्तमिच्छतीत्यपि-
यन्तान्तरम् । (२) आज्ञापयतु भवान् ।

(३) विश्रान्तेनेति । अन्यस्मिन्कृगयातिरिक्ते । अनायासे आयास
रहिते ।

(४) किं मोदकखादिकायाम् ।

(५) गृहीतः क्षणः । समयः प्रतीक्षितः इत्यर्थः ।

(६) आज्ञापयतु भर्त्ता ।

(१) तथा । एत एत आर्यः, एष आज्ञापदंत्तकर्णो भर्त्ता इह व

राजा । सेनापते ! आश्रमसन्निकर्षे स्थितोऽस्मीति वच-

नन्ते नाभिनन्दामि । अद्य तावत्

गाहन्तां महिषा निपानसलिलं शङ्खैर्मुञ्जस्ताडितं,

छायाबद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमभ्यमभ्यस्यतु ।

विश्वध्वैः क्रियतां वराहपतिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्लवे,

विश्रामं लभतामिदं शिथिलज्याबन्धमस्माद्भुः ॥

सेना । यथा प्रभविष्णवे रोचते ।

राजा । तेन हि निवर्त्तय पुरोगतान् धनुर्ग्राहिणः, यथा

च मे सैनिकास्तपोवनं नाभिरुन्वन्ति, दूरात् परिह-

रन्ति च, तथा निषेद्धव्याः । पश्य

शमप्रधानेषु तपोवनेषु

गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेजः ।

स्पर्शानुकूला अपि सूर्यकान्ता

स्तं ह्यन्यतेजोऽभिभवाद्बहन्ति ॥

मुहे पडिस्फटि इति वा पाठः । नरनामिकालोलुपस्य जीर्णकलस्य
कस्यपि मुखे पतिष्यसि इति सं- ।

(१) गाहन्तामिति । महिषाः शङ्खैर् मुञ्जविरम्बारं दाडितम्
आहतम् । निपानस्य जलाशयस्य सलिलं जलम् । गाहन्ता
विनोदनं कुर्वताम् । छायासु बद्धः कदम्बः समुदायो यस्य तत् ।
मृगाणां कुलम् । रोमभ्यं चरितचर्वणम् । अभ्यस्यतु अभ्यस्तं करोतु
विश्वध्वै विश्रामं प्रापितेः । वराहपतिभिः । वराहः भृङ्गरो वृष्टि-
रित्यमरः । पल्लवे अल्पसरसि । पल्लवं चाल्पसरो वापी तु दीर्घ-
केत्यमरः । मुस्तायाः क्षतिर्दाशः क्रियताम् । शिथिलः ज्याया
भ्रैर्यो बन्धो बन्धनं यस्मिन् अस्माद्भुः विश्रामं लभतामित्यन्वयः ।

(२) शमेति । शमएव प्रधानं मुख्यं येषु तेषु । तपसः तपस्याया
वर्गं विपिनं तेषु । गूढं संदृतम् । दाहात्मकं दाहस्वरूपम् । तेजोस्ति ।
हि ब्रह्मात् । स्वर्गे अनुकूला योग्यास्ते सूर्यकान्तास्तन्नामकामणयः ।

मेना । दद्याद्वापयति स्वामी ।

विदू । भो उच्छ्रायहेतुश्च ! निष्क्रम निष्क्रम !

मेनापतिनिष्क्रान्तः ।

राजा । परिजनानवलोक्य । गृहयाज्ञेशमपनयन्तु भवन्तु ।

रैवतक ! त्वमपि स्वनियोगमशून्यं कुरु ॥

रैव । जं महागाशो आणवेदि^२ । इति निष्क्रान्तः ।

विदू । किदं भवता सम्पदं निष्क्रमिष्वश्वं, ता इमस्मिं

पाटवच्छायाविरहद्विदाणसगाडे सिलाश्वले उत्र-

विसदु भवं, जाव अहमपि सुहासीणो होमि^३ ।

राजा । गच्छाग्रतः ।

विदू । एदु एदु भवं^४ । उभौ परिक्रम्य उपविष्टौ ।

राजा । सखे माधव्य ! अनाप्तचक्षुःफलोऽसि, येन

त्वया द्रष्टव्यानां परं न दृष्टम्^५ ।

अन्यस्य तेजसः अभिभवात्सूर्यसंपर्कादित्यर्थः । दहन्ति टाहङ्कुर्व-
लीत्यर्थः । स्पर्शाऽनुकूला इव सूर्यकान्ता तदन्यतेजोभिभवाद्दमन्तीति
पाठे तु तपोधनाः स्पर्शाऽनुकूलाः सूर्यकान्ता इव तेजः बालीत्यन्वयः ।

(१) भो उत्साहहेतुक निष्क्राम निष्क्राम । गच्छ भो दासीण-
पुत्र धर्मिणो दे उत्पाहवृत्तन्तो इति वा पाठः । गच्छ भो दास्याः
पुत्र धर्मितस्तु उत्साहदृष्टान्त, इति सं० ।

(२) यत्नहाराज आज्ञापयति ।

(३) कृतं भवता सम्पदं निष्क्रमिष्वश्वं, तदस्मिन् पाटवच्छायावि-
तानसनाये शिलातले उपविशतु भवान्, जावदहमपि सुहासीनो
मि । निष्क्रमिष्वश्वेन जनशून्यं लक्ष्यते ।

(४) एतु एतु भवान् ।

(५) दर्शनीयानां परम् उक्तृष्टम् । शकुन्तलाकृपं वस्तु त्वया न
दृष्टमित्यन्वयः ।

विदू । रां भवं जीव मे अग्नदो वट्टदि^१ ।

राजा । सर्वः खलु कान्तमात्मीयं^२ पश्यति, अहन्तुं ता-
मेवाश्रमललामभूतां शकुन्तलामधिकृत्य ब्रवीमि ।

विदू । स्वगतम् । भोदु रा खे पस्सअं वड्ढइस्स^३ । प्रका-
शम् । भो जइ सा तवस्सिकणआ अणव्मत्यणीआ,
ता किं ताए दिट्ठिआए^४ ।

राजा । धोड्मुखे !

निवारितनिमेषाभिर्नेत्रपङ्क्तिभिरनुमुखः ।

नवामिन्दुकलां लोकः केन भावेन पश्यति^५ ? ॥

न च परिहार्ये वस्तुनि दुष्यन्तस्य मनः प्रवर्तते ।

(१) ननु भवानेव मे अग्रतो वर्तते । पुरोवर्त्तित्वेन भवतो दृष्ट-
व्यतमस्य दर्शनात् दृष्टव्यानां परं कथन्नदृष्टमित्यर्थः ।

(२) आत्मीयं पुनः कलत्रमित्वादिकं कान्तं सुन्दरं सर्वो जनः पश्यति ।
आश्रमस्य ललामभूतां भूषणभूतां शकुन्तलाम् अधिकृत्य अधिकृतं
कृतोद्दिश्येत्यर्थः । यद्वा आश्रमे प्रधानीभूतामित्यर्थः । ललामं ला-
च्छने ध्वजे । शङ्के प्रधाने भूषायामिति मेदिनीकोषः । केचित्तु
आत्मानमिति पाठेऽपि आत्मीयमित्येवार्थः । स्नेहाधिक्यस्य व्यङ्ग्य-
त्वादात्मीयेऽपि आत्मशब्दप्रयोग इति वदन्ति । अन्येऽत आत्मानं स्व-
मिति वदन्ति ।

(३) भवतु नास्य प्रश्रयं बह्वियस्यामि । भो यटि सा तपस्वि-
कन्यका अन्वध्यर्धनीया (ब्राह्मणोत्पन्नतयेत्यर्थः) तया किं दृष्टया ।
इदं हि तस्य निरोधान्निरोधनद्रामाङ्गम् ।

(४) निवारितेति । निवारितः निमेषो पल्लवापातो याभिः ताभिः ।
नेत्राणां वयनां पङ्क्तयः परस्परं ताभिः सहितः । उडुडं मुखं यस्य ।
लोकः जनः लोकस्तु भुवने जन इत्यमरः । नवाम् अभिनवाम् । सौ-
न्दर्यवतामित्यर्थः । इन्दुकलां चन्द्रकलां स्नेह भावेन स्नेहाभिप्रायेण
पश्यतीत्यन्वयः । दृष्टिकानां सुन्दरवस्तु दर्शनं स्वभावविज्ञमेवेति भावः ।

विट् । ता कधेहि ।

राजा । ललिताश्वरोभवं किल

मुनेरपत्यं तदुज्झिताधिगतम् ।

अर्कस्योपरि शिथिलं

च्युतमिव नवमालिकाकुसुमम् ॥

विट् । विहस्य । भो जघा पिण्डीखज्जूरेहिं उब्बेजिदख-
तिन्तिडाए सङ्गा भोटि, सभा अन्तेउरइत्यिआरअ-
णपरिभोट्ठणो भअदो इअं पत्यणा १ ।

राजा । सखे ! तावदेनां न जानासि येन त्वमेवमवादोः ।

विट् । तं क्खु रमणीअं णाम, जं भअदोवि विह्वाअं च-
प्पादेदि ४ ।

राजा । वयस्य । किं वञ्जना,

चित्तं निवेश्य परिकल्पितसर्वयोगान्

रूपोच्चयेन विधिना विहिता कथाङ्गी ।

(१) तत् कथम् ।

(२) ललितेति । अर्कस्य तन्नामकडलस्योपरि जडम् । शिथि-
लं शैथिल्ययुक्तम् । नवा या मालिका तस्याः कुसुमं पुष्पमिव ।
तदुज्झिताधिगतं तेभिरश्वरोभिः उज्झितं त्यक्तं कखेनाधिगतं प्राप्तम् ।
ललिताश्वरोभवं मेनकोत्पन्नम् । मुनेः कण्वस्यापत्यं सन्तानं किञ्चेति
निश्चये । अननोपपत्तिकरणादुपन्यासनामकझाटकाङ्गम् । उप-
पत्तिकतोयोर्य उपन्यासः प्रकीर्तित इत्युक्तेः ।

(३) भो यथा पिण्डीखज्जूरेह्वेजितस्य तित्तिण्डाः (विज्ञायाः)
अङ्गा भवति तथाऽन्तःपुरस्त्रीरत्नपरिभोगिनो भवत इयं प्राचीना ।

(४) तत् खलु रमणीयज्ञान यद्भवतोऽपि विस्मयमुत्पादयति ।

(१) चित्तं इति । रूपोच्चयेन सौन्दर्यराशिना विधिना विवदजा ।
विधाता विवदद्विधिरित्यमरः । परिकल्पिता प्राङ्निर्मिता सर्वयोगा
सुन्दरदृष्याणि तान् । चित्तं मनसि । निवेश्य सस्याप्य । कथाङ्गी कथम्

स्वीरत्नसृष्टिरपरा प्रतिभाति सा मे

धातुर्विभुत्वमनुचिन्त्य वपुश्च तस्याः^१॥

विदू । सञ्जघा पञ्चादेशो क्वु सा खल्वदीणं^२ ।

राजा । इदञ्च मे मनसि वर्त्तते

अनाघ्रातं पुष्पं, किमलयमल्लं कररुहै,

रनामुक्तं रत्नं, मधु नयमनास्वादितरमम् ।

अखण्डं पुण्यानां फलमिव च तद्रूपमनघं,

न जाने भोक्तारं कमिह लसुपस्थस्यति विभिः^३॥

विदू । तेण हि लज्जं गच्छद् भवं, मा जाव सा कस्यवि

तवस्त्रिणो इद्गदीतेल्लचिकणसोमस्स हत्थे गिबडिस्सट्ठि^४ ।

अङ्गं यस्या अङ्गगात्रकण्ठस्य इति डीर् । तनुत्वरूपेत्यर्थः । विहिता निर्दिता । धातुर्विभुत्वं विभुत्वं निर्माणकृशकत्वं तस्याः शकुन्तलाया वपुश्च शरीरञ्च अनुचिन्त्य चिन्तयित्वा । सा शकुन्तला । अपरा स्वीरत्नस्य सृष्टिः प्रतिभातीत्यर्थः । इदं पुष्पनामकाङ्गम् । पुष्प विशेषपवचनं मतमित्युक्ते ।

(२) सर्वथा प्रत्यादेशः (निराकृतिः अतिरूपवतीत्यर्थः) खलु सा रूपवतीनाम् ।

(३) अनाघ्रातमिति । अनाघ्रातं पुष्पव्रीनपुष्पमित्यर्थः । कररुहैर्बैरैरलूनम् अस्त्रिन्नं किमयलं पल्लवम् । मलिनमारहितमित्यर्थः । अनामुक्तम् अधारितपूर्वं रत्नं हीरकादिकम् । अनास्वादितो रसो यस्मिन्नत् एतादृशं नवं नवीनं मधुमद्यम् । मधुमद्यो वसन्ते चेति कोषः । पुण्यानां अखण्डं फलं स्वर्गादिकम् इवैति सर्वत्र सम्बन्धः । एतादृशम् अनघं दोषरहितं तद्रूपम् इह पृथिव्यां भोक्तारं भोगकर्तारं कं जनं विधिर्द्वैवं समुपस्थास्यतीति नजानेत्यर्थः ।

(४) तेन हि लघु लघु गच्छतु भवान्, मा तावत् सा कस्यापि तपस्विन इद्गदीतेल्लचिकणशीर्षस्य हस्ते निप्रतिष्यति । तवैव हस्ते-प्रतिष्यतीत्यर्थः एतेन नायकस्यानुरागोद्घाटनात्यर्थ्युपासननामाङ्गम् ।

राजा । परवती^१खलु तत्रभवती, न च सन्निहितगुरु-
जना ।

विदू । अथ तुह उबरि कीदिसो से चित्तराओ^२ ?

राजा । वयस्य ! स्वभावादेवाप्रगल्भास्तपस्विकन्यकाः ।
तथापि तु

अभिमुखे मयि संहृतमीक्षितम्,

हसितमन्यनिमित्तकयोदयम् ।

विनयवारितवृत्तिरत स्तथा

न विवृतो मदनो न च संवृतः^३ ॥

विदू । विहस्य । किं द्रष्टुमेत्तेण ज्जेव भअदो अङ्गं आरो-
हदु^४ ? ॥

राजा ॥ सखीभ्यां भियः प्रस्थाने पुनः सलीलया^५ तत्र
भवत्या मयि भयिष्ठमाविप्रकृतो भावः ॥ तथाहि

(१) परवती अस्तन्त्वैत्यर्थः ।

(२) अथ तत्रोपरि कीदृशोऽस्य चित्तरागः । प्रश्नेऽत्राथ शब्दः ।

(३) अभिमुख इति । मयि अभिमुखे संमुखे सति ईक्षितं दर्शनम्
रूच्यदर्शनाङ्गनयोः क्तः । संवृतं सङ्कुचितम् । अन्येन निमित्तेन कथाया
उदयो यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात्तथा । अन्यहेतुकां कथामुद्भाव्येत्यर्थः ।
हसितम् । विनयेन नम्रत्वेन वारितास्तम्बिता वृत्तिर्यस्य एतादृशो
मदनः कन्दर्पः न विवृतो न प्रकाशित न च सम्बृतो न सङ्कुचित इत्यर्थः ।

(४) किं द्रष्टुमात्रेणैव भवतः अङ्गमारोहतु । इदं प्रत्यक्षनिष्ठुराभि-
धानाद्वज्रनामनाटकाङ्गम् ।

(५) सलीलयेति । लीलया विलासेन सहितया । यद्वा । स्त्रीभि-
र्मधुराङ्गविचेष्टितैः प्रियाऽनुकरणं लीला तथा सहितया । भवत्या
शकुन्तलया भूयिष्ठं बहलं भावः अभिप्राय आविष्कृतः प्रकटीकृतः ।
यद्वा भावः शोभादिर्लीलादिष्व ।

(१) दर्भेति । अकाण्डेऽनवसरे दर्भस्य कुशस्याऽङ्कुरेण चरणः

दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षत इत्यकारुण्डे
तन्वी स्थिता कतिचिदेव पदानि गत्वा ।

असीद्विवृत्तवदना च विमोचयन्ती

शाखासु वल्कलमसक्तमपि दूमाणां^१ ॥

विट् । गच्छोदपाधेऽप्यो किदोमि तए, अदो अणुरक्क
तबोवणं न्ति तक्केमि^२ ॥

राजा । सखे । तपस्विभिः कैश्चित् परिज्ञातोऽस्मि,
चिन्तयतावत्, केनापदेशेन पुनराश्रमपदं गच्छाम-
विट् । को अबरो अबदेसो, एं भवं गाआ^४ ।

राजा । ततः किम् ।

विट् । नीवारच्छट्टभाअ तावसा मे उपहरन्तु न्ति^५ ।

राजा ॥ मूर्ख^६ । अन्यमेव^७ भागधेयमेते तपस्विनो मे
निर्वपन्ति यो रत्नराशीनपि विहायाभिनन्दयते । पश्य

पाठः सतो विद्वदिति । कतिचित्पदानि गत्वा तन्वी कण्ठस्वरूपा सा शक-
नन्ता स्थिता कतिरक्षिता जातेत्यर्थः । विवृत्त परावृत्त वदन मुख-
यस्याः सा शाखासु असक्तम् असम्बन्ध दूमाणा वृक्षाणा वल्कल वल्क-
मपि । वल्कं वल्कलमस्तिष्ठामित्यमरः । विमोचयन्ती मोच क-
र्तुं लोपिजन्तान्मुचधातोः शत प्रत्यये ततः उगितश्चेति ङीप् । आसौ
अस्धावो भूति लुङ् ।

(२) गच्छोदपाधेयः कतोऽसि तथा अतोऽनुरक्तं तपोवनमिति
तर्कयानि ।

(३) अपदेशेन छलेन । पुण्याश्रमदर्शनार्थम्, प्रथममेवगतमिति
भावः ।

(४) कः अपरोपदेशो ननु भवान् राजा ।

(५) नीवारपष्ठभागं तावसा मे उपहरन्त्विति । पुष्पमूल फला-
दीनां पष्ठांशस्यादेवत्वादितिभावः ।

(६) मूर्खमिति । अन्यं पष्ठांशादन्यं भागधेयं करम् । भागधेय-
करोवतिरित्यमरः । मे मूर्खं तपस्विनः श्रपयः निर्वपन्ति ददतीत्यर्थः ।

यदन्तिष्ठति वर्णेभ्यो नृपाणां क्षयि तद्वनम् ।

तपःषड्भागमज्यं ददत्यारण्यका हि नः^१॥

नेपथ्ये । चन्त । सिद्धार्था स्तः ।

राजा । कर्णे दत्त्वा । अये प्रशान्तस्वरैस्तपस्विभिर्भवि-
तव्यम् ।

प्रविश्य । दौवारिकः । जअदु जअदु भट्टा, एदे दुबे इमि-
कुमारआ पडिहारभूमिं उवत्थिदा^२ ।

राजा । अविलम्ब प्रवेशय तौ ।

दौवा । जं भट्टा आणवेदि । इति निष्क्रम्य ऋषिकुमा-
राभ्यां सह पुनः प्रविश्य । इदो इदो भवन्ता^३ ।

जम्भौ । राजानं विलोकयतः ।

एकः । अहौ दीप्तिमतोऽपि विश्वसनीयतास्य वपुषः, अ-
थवा उपपन्नमेतदस्मिन् ऋषिकल्पे राजनि । कुतः

(१) यदिति । वर्णेभ्य वाङ्मणेभ्योनृपाणां राज्ञा यद्वनम् उत्तिष्ठति
नत् क्षयी अनित्यमित्यर्थः । आरण्यकाः अरण्ये भवा मनुष्या मुनय
इत्यर्थः अरण्यान्मनुष्य इति वुञ् । अज्यम् अखण्डं तपसः षड्भागं
षट्शं नः अस्मभ्यं ददति । यणीः स्युर्वाङ्मणादय इति कोषः यदधीतं
यद्यजते यद्वदाति यदर्चति । तस्य षड्भागभाग् राजंति मनूक्तेरिति
भावः ।

(२) जयतु जयतु भर्ता एतौ द्वौ ऋषिकुमारकौ प्रतिहारभूमि-
मुपस्थितौ । स्त्रीवादीरं प्रतीहार इत्यमरः ।

(३) यद्वन्ती आज्ञापयति । इत इतो भवन्तौ ।

(४) दीप्तिमतोऽपि कान्तिमतेऽपि अस्य राज्ञः वपुषः शरीरस्य
विश्वसनीयता विश्वासयोग्यता अस्यहो । ऋषिकल्पे ईषदून् ऋषि
ऋषिकल्पः तस्मिन् । ईषदसम्प्राप्ते कल्प-देश्य-देशीयर इति कल्पः ।
एतद् उपपन्नं युक्तमित्यर्थः ।

(५) अध्याक्रान्तेति । अमुना राज्ञा । सर्वभोग्ये रुचिरे इत्यर्थः ।

अध्याक्रान्ता वसतिरमुनाप्याश्रमे सर्वभोग्ये
 रक्षायोगादयमपि तपः प्रत्यहं सञ्चिनोति ।
 अस्यापि द्यां स्पृशति वशिन्श्चारणद्वन्द्वगीतः
 पुण्यः शब्दो मुनिरिति मुहुः केवलं राजपृथ्वीः १॥

द्वितीयः । सखे ! अयं स बलभित्खोऽदुष्यन्तः ?

प्रथमः । अयं किम् ।

द्वितीयः । तेन हि

नैतच्चित्तं, यदयमुदधिस्थामसीमां धरित्री-
 मेकः कृत्स्नां नगरपरिषप्रांशुवाङ्मूर्धनक्ति ॥
 आशंसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यै-
 रस्याधिज्ये धनुषि विजयं पौरुहते च वज्रैः २॥

आश्रमे गृहस्याश्रमे वसतिं वासमध्याक्रान्ता कृत्यतीत्यर्थः । अयमपि
 रक्षायाः प्रजापालनरूपायाः योगात्मकत्वात् । प्रत्यहं अहरह इति
 प्रत्यहं वीक्षायामव्ययीभावे अनश्वेति टचि नस्तद्धितइति टर्लोपः । तप
 रूपस्यां सञ्चिनोति वर्द्धयतीत्यर्थः । वशिन् जितेन्द्रियस्य अस्य राज
 श्वारणस्य तन्नामकगणस्य योद्धुः मिथुनं तेन गीतः । राजपृथ्वी-
 मुनिरिति राजर्षिरिति पुण्यः शब्दः द्यामपि स्पृशति । स्वर्गमपि गच्छ
 तीत्यर्थः । गृहस्यत्वादिना मुनितुल्यत्वेनोपचर्यते इति भावः । [त्यर्थः

(२) बलभित्खः पृथीतत्पुरुषे राजाहः साखिभ्य इति टच् । इन्द्रस्य सखे

(३) नैतच्चित्तमिति । नगरस्य पत्तनस्य यौ परिधावर्गलौतद्व्याप्य
 दीर्घा बाह्वु भुजौ यस्य सः एकः सजातीयद्वितीयरहितः अयं दुष्यन्त
 कृत्स्नां सकलां उदधिभिः समुद्रैः श्यामाः कृष्णवर्णाः सीमा राजक-
 ल्पितज्ञेत्वमानं यस्याम् एतादृशी धरित्रीं पृथिवीं यदुभनक्ति पालयति
 एतच्चित्तमित्यर्थः । दैत्यैर्दानवैः असुराः दैत्यदैतेयदनुजैर्दारिदा-
 नवाइत्यमरः । सक्तानिप्रसक्तानि वैराणि येषान्ते एतादृशाः सुराः
 देवाः अस्य दुष्यन्तस्य अधिज्ये धनुषि चापेपौरुहते इन्द्रसम्बन्धिन
 यज्जे कुलिशे च समितिषु युद्धेषु विजयं आशंसन्ते प्रार्थयन्ते नत्व-
 न्येष्टित्यर्थः ।

उभौ उपगम्य । विजयस्व राजन् !

राजा । आसनादुत्थाय । अभिवादये भवन्तौ ।

उभौ । स्वस्ति भवते इति फलान्युपनयतः ।

राजा । सप्रणामं परिगृह्य । आगमनप्रयोजनं श्रोतुमिच्छामि ।

उभौ । विदितो भवानिहस्यसप्तस्त्रिभिः, ते च भवन्तमभ्यर्चयन्ति ।

राजा । किमाज्ञापयन्ति ?

उभौ । तत्रभवतः ऊरवस्य कुलपतेरसान्निध्यात्^१ रक्षांसि न इष्टिविघ्नमुत्पादयन्ति, तत् कतिपयदिवसमात्रमारयिद्वितीयेन भवता सनाथीक्रियतामाश्रम इति ।

राजा । अनुगृहीतोऽस्मि ।

विंदुः । अपवार्यः^२ । एस दाणिं भवदो अणुकूलो गल-
नलो^३ ।

राजा । स्मित कृत्वा । रैवतक । मद्बचनादुच्यतां सारयिः
मवागमाच्छ्रुत्वा रयमुपस्थापयेति ।

(१) भवन्तौ पृथ्वो अभिवादये नमस्कारपूर्वकमाशिरादिवाचयामांत्ये ।

(२) अभ्यर्चयन्ति । प्रार्थयन्ति ।

(३) सन्निधेः समीपस्य भावः सान्निध्यं न सान्निध्यं तस्मात् रक्षांसि राज्ञसाः नोत्स्नाकं इष्टेस्तन्नामकयज्ञस्य विघ्नमन्तरायं उत्पादयन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः ।

(४) अपेति । परावृत्यान्यस्य रहस्यकथनमपवारितम् । रहस्यं दृश्यतेऽन्यस्य परावृत्यापवारितमिति धनञ्जयः ।

(५) एष इदानीं भवत अनुकूलो गलहस्तः ।

दौवा । जं देवो आणवेदि^१ । इति निष्क्रान्तः ।
उभौ । सहर्षम् ।

अनुकारिणि पूर्वेषां युक्तरूपमिदं त्वयि ।

आपन्नाभयसन्नेषु दीक्षिताः खलु पौरवा^२ ॥

राजा । सप्रणामम् । गच्छतां भवन्ती, अहमनुपदमागत
एव ।

उभौ । विजयस्व । इति निष्क्रान्तौ ।

राजा । मा भव्य ! अप्यस्ति ते कुतूहलं^३ शकुन्तलादर्शनं
प्रति ?

विदू । पदमं अपरिबाधं आसी, सम्पदं रक्षस्वुत्तन्नेन
सपरिबाधं^४ ।

राजा । मा भैषीः, ननु मत्सुग्रीप एव वर्तिष्यसे ।

विदू । एष तुह रथचक्ररक्षीभूतोस्मि, जइ ए कोपि आ-
अच्छिअ विगधं करेदि^५ ।

(१) यद्देव आज्ञापयति ।

(२) अनुकारिणीति । पूर्वेषां पितृपितामहादीनाम् अनुकारिणि त्वयि
इदम् आपन्नमस्य विघ्नहरणं युक्तरूपं योग्यम् आपन्नाभयसन्नेषु
आपत्ताप्तानामभयदानरूपयागेषु पौरवाः पुरवशोत्सन्नाः दीक्षिताः
निष्णाताः खल्विति वाक्यालङ्कारे ।

(३) कुतूहलं कौतुकम् । कौतुकञ्च कौतुकञ्च कुतूहलमित्य-
मरः । शकुन्तलादर्शनमित्यत्र प्रतिशब्दयोगे लक्षणेत्थमृतं त्वादिना
कर्मप्रवचनीयत्वाद्वितीया ।

(४) प्रथमसपरिबाधमासीत्सम्पत्तं राक्षसवृत्तान्तेन सपरिबाधम् ।
अपरिबाधं कष्टरहितम् ।

(५) एष तव रथचक्ररक्षीभूतोस्मि यदि न कोप्यागत्य विघ्नं क-
रोति । युद्धकाले चक्ररक्षकोऽपेक्षते सोहन्ते भविष्यामीत्यर्थः ।

प्रविश्य । दौवारिकः । जअदु जअदु भट्टा, सज्जो रधो
भत्तुणो विजअप्पआणं अवेक्खदि, एस उण णअ
रादो देवीणं आणत्तिहरो करभअो आअदो १ ।

राजा । सादरम् । किमस्वाभिः प्रेषितः ?

दौवा । अध इं२ ।

राजा । तेन हि प्रवेक्ष्यताम् ।

दौवा । तह । इति निष्क्रम्य, पुनः करभकेण सह प्रविश्य ।

करभअ ! एसो भट्टा, उवसप्पदु भवं ३ ।

करभकः । उपसृत्य प्रणम्य च । जअदु जअदु भट्टा, दे
वीओ आणवेन्ति ४ ॥

राजा । किमाज्ञापयन्ति ?

कर । आआमिणि चउट्ठदिअहे पुत्तपिण्डपालणो णाम
उववासो भविस्सदि, तहिं दीहाउणा अवसं अहो
सम्भावइदस्स ति ५ ।

राजा । इतस्तपस्विना कार्यं, मितो गुरुजनान्ना, उभय-
मप्यनतिक्रमणीयं, तत् किमत्र प्रतिविधेयम् ।

(१) जयतु जयतु भर्ता सज्जोरथः भर्तृविजयप्रमाणमपेक्षते एष
पुननगराद्वीनामात्तपिहरः करभक आगतः ।

(२) अथ किम् ।

(३) करभक एषभर्ता उपसर्पतु भवान् ।

(४) जयतु जयतु भर्ता देव्य आज्ञापयन्ति ।

(५) आगामिनि चतुर्घटिवसे पुत्रपिण्डपालनो नाम उपवासो
भविष्यति तत्र दीर्घायुषा अवश्यं वयं संभावयितव्या इति ।

(६) इतः एकत्र तपस्विनाम् ऋषीणां कार्यम् दृष्टिविघ्ननाशरूपम् । इत
एकत्र गुरुजनानां मातृणाम् आज्ञा । उभयमपि ह्ययमपि अनतिक्रम-
णीयं लङ्घनेऽयोग्यम् अत्रविषये प्रतिविधेयं कर्तुं योग्यं किमिति प्रश्नः ।

विट् । भो तिसङ्कु विश्र अन्तरा चिट् ॥

राजा । सत्यमाकुलीभूतोऽस्मि ।

कृत्ययोर्भिन्नदेशत्वाद्वैधीभवति मे मनः ।

पुरः प्रतिहतं शैलैः स्त्रोतः स्त्रोतोवह्नां यथा २ ॥

विचिन्त्य । सखे माधव्य । त्वमप्यस्त्राभिः ३ पुत्र इव गृही

तः स भवानितः प्रतिनिवृत्य तपस्विकार्यव्यग्रताम्

स्माकमावेद्य तत्रभवतीनां पुत्रकार्यमनुष्ठातुमर्हति ॥

विट् । भो । मा रक्त्वसभीरुश्रं मं अवगच्छ ४ ।

राजा । स्मृतं कृत्वा । भो महाब्राह्मण । कथमिदं त्वयि

कम्भाव्यते ।

विट् । तेन हि राजाणुश्र विश्र गच्छिदुं इच्छामि ५ ।

राजा । ननु तपोवनोपरोधः परिहरणीय इति सर्वथा

नेवानुयात्रिकांस्त्वयैव सह प्रेषयिष्यामि ।

विट् । मगर्वम् । जुशराश्रोक्षि दाणिं संवृश्रो ६ ।

राजा । आत्मगतम् । अपलोऽयं ब्राह्मणवटुः कदाचिदि-

(१) भो तिसङ्कु विश्र अन्तरा (मध्ये) तिट् ।

(२) कृत्ययोरिति । शैलैः पर्वतैः पुरोऽग्रे प्रतिहतं ताडितं स्त्रोता
वह्ना नदीनां स्त्रोतो यथा प्रवाह इव भिन्नदेशत्वात् सामानाधिकर-
ण्याभावात् कृत्ययोः कार्ययोः मे मम मनश्चित्तं वैधीभवतीत्यर्थः । दु ख-
प्राप्तिं प्रष्टुं विरोधनामकाङ्क्षम् । विरोधोऽव्यसनप्राप्तिरिति दम्पसा ।

(३) अस्त्राभिर्मातृभिः पुत्रइव इतोऽस्मात्स्थानात्प्रतिनिवृत्य । तपस्वि-
कार्यव्यग्रता मुनिकार्येष्वलताम् अस्माकम् आवेद्य कथयित्वा तत्र
भवतीनां मातृणां पुत्रकार्यम् अनुष्ठातुम् कर्तुम् अर्हति ।

(४) भो मा राक्षसभीरुकं मामवगच्छ ।

(५) तेन हि राजाऽनुज इव गन्तुमिच्छामि ।

(६) य्वराजोऽश्रोदानीं संवृत्तः ।

भामस्यात्प्रार्थनामन्तःपुरिकाभ्यो निवेदयेत् । भवत्वेवं
तावद्वक्ष्यामि । विद्रुषकस्य हस्तं गृहीत्वा । प्रकाशम् ।
मखे माधव्य ! ऋषिगौरवादाश्रमपदं प्रविशामि, न
खलु सत्यमेव तापसकन्यायामभिलाषो मे । पश्य
क्व वयं, क्व परोक्षमन्मथो मृगशावैः सह वर्द्धितो जनः ।
परिहासविकल्पितं मखे । परमार्थेन न गच्छतां वचः^१॥
विद्रु । एवमेदं ।

राजा । माधव्य ! त्वमपि स्वनियोगमनुतिष्ठ, अहमपि
तपोवनरक्षार्थं तत्रैव गच्छामि ।

इति निष्क्रान्ताः (२) सर्वे ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

(१) क्ववयमिति । वयं क्व परोक्षोऽनुत्पन्नो मन्मथः कामो यस्यैता-
दृशः । मृगशावां शावैः पोतैः । पोतः पाकोर्भको डिम्बः पृथुकः शावकः
शिशुरित्यमरः । सह वर्द्धितः जनः शकुन्तलारूपस्त्रीजनः क्वः । द्वौ कश्च
द्भौमहदन्तरं सूचयतः तथाच तद्विषये प्रबन्धकरणं दूरापास्तमित्यर्थः ।
मखे माधव्य परिहासेन हास्येन विकल्पितं विकल्पीकृतम् इदं वचो
वचनं परमार्थेन तात्त्विकत्वेन न गच्छतामित्यर्थः ।

(२) एवमिदम् ।

(३) निष्क्रान्ता इति । अङ्कान्ते निष्क्रमणं सर्वेरावश्यकत्वात् कृतम् ।
इति श्रीडमरुवल्गुभयम्भक्ततातायां शकुन्तलाव्याख्यायां द्वितीयोऽङ्कः ।

अभिज्ञानशाकुन्तलम् ;

तृतीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति कुशानादाय यजमानशिष्यः ।

शिष्यः । विचिन्त्य सविस्मयम् । अहो महाप्रभावो राज्ञः
दुष्यन्तः । येन प्रविष्टमात्र एवाश्रमं तत्र भवति सारथि-
द्वितीये राजनि निरुपस्रवाणि नः कस्माणि संवृत्तानि ।
का कथा वाणसन्धाने ज्वाशब्देनैव दूरतः ।

झङ्कारेणैव धनुषः स हि विघ्नन् व्यपोहति ॥

यावदेतान् वेदिसंस्तरणार्थं दर्भान् ऋत्विभ्य उपाहरामि ।
परिक्रम्यावलोक्य च । (आकाशे) प्रियंवदे । कस्येदमुशी
रातुलेपनं मृणालवन्ति च नलिनीदलानि नीयन्ते ? कृ-
तिमभिनीय । किं ब्रवीषि , आतपलङ्घनाडलवटसुम्यश-
रीरा शकुन्तला; तस्याः शरीरनिर्वापणायेति ? प्रियंवदे ।

(१) अहो इति । सारथिद्वितीये सारथिमात्रमहाजे तत्र भवति
राजनि आश्रमं प्रविष्टमात्र एव प्रवेशं कृतवत्येव नोऽस्माकं कस्माणि
इत्यादियागकस्माणि निरुपस्रवाणि संवृत्तानि जानानि ।

(२) का कथेति । वाणस्य सन्धाने का कथा । विघ्नस्य कथेव नान्य-
त्वर्थः । धनुषः चापस्य झङ्कारेणैव दूरादिति दूरतः पञ्चम्यास्तनिर्निर्गत
मसिल्प्रत्ययः उद्याया मौय्याः शब्देनैव स दुष्यन्तः विघ्नान् अन्तरायान्
व्यपोहति हीति निश्चय इत्यर्थः ।

(३) आकाश इति । किं ब्रवीषीति यद्वाक्ये विना पात्रं प्रयुज्यते ।
श्वत्वेवाऽनुक्तमप्यर्थनत्स्यादाकाशभाषितमिति दर्पणः ।

यन्नादुपचर्यतां, सा हि तत्रभवतः कुलपतेर्द्वितीयमुच्छ्र-
मितम् । अहमपि नावद् वैतानिकं शान्धुदकमस्या एव
गौतमीहस्ते विसर्ज्यामि । इति निष्क्रान्तः ।

विष्कम्भकः १ ॥

ततः पविशति समदनावस्थो राजा ।

राजा । सचिन्तं निश्चयस्य,

जाने तपसो वीर्यं, सा बाला परवतीति मे विदितम् ।

न च निम्नादिव सलिलं निवर्त्तते मे ततो हृदयम् २ ॥

भगवन् मन्मथ । कुतस्ते कुसुमायुधस्य सतस्तैष्णप्रमेतत् ?

स्मृत्वा । आ ज्ञातम् ।

(१) विष्कम्भक इति । कुतोऽपि स्वेच्छया प्राप्तं प्रसङ्गेनोभयो-
रपि विष्कम्भकः स विज्ञेयः कथार्थस्यापि सूचकः । विष्कम्भस्तद्-
दृष्ट्वा लोच गुह्यं मर्कटं एव च । गुह्यो मध्यमपात्रेण मंकीणो मध्य-
पात्रे मेरिति भवतः । धनिकस्तु । उत्तर्वर्त्तिभ्यामाणां कथांगानां
नदर्शकः । संचेपाद्येस्तु विष्कम्भो मध्यपात्रं प्रयोजितः इत्याह । वक्त-
तत्पात्रं उत्तानां व्यतीतानां दृष्टिविघ्ननिवारणरूपाणां वर्त्तिभ्यामाणां
प्रविना प्रियस्वटाशकलादीनां च संचेपेणार्थस्य कथनम् । मध्यपात्रेण
प्रवेगादयं गुह्यविष्कम्भकः ।

(२) जाने इति । तपसः तपस्यायाः वीर्यं प्रभावम् अहं जाने जा-
नामि । बाला किशोरवयस्का सा शकुन्तला परवती परतन्त्रा इति मे
मम विदितं ज्ञानमस्तात्यर्थः । निम्नाद्गभीरात् । निम्नं गभीरं गम्भीर-
मन्यमरः । सलिलमिव जलमिव ततस्तस्याः मे हृदयं चित्तं न
निवर्त्तते निवृत्तिस्माप्नोतीत्यर्थः । उभयेच्छयाऽपि प्राप्तिर्न भविष्यतीति
भावः । उपायादर्शनात्तापनन्नामाङ्गम् । उपायादर्शनं यत्तु तापनं
नाम तद्भवेदिति दर्शयोक्तेः । धनिकेन तु नेदं प्रतिमुखसम्भावङ्गत्वे-
नोक्तम् ।

(३) अद्यापीति । हे मन्मथ कन्दर्पः हरस्य शिवस्य कोप एव
वह्निरग्निः । अम्बुराशौ समुद्रे और्वः वाङ्मनून् इव अद्यापि त्वयि

अद्यापि नूनं हरकोपवङ्गि-
 स्त्वयि ज्वलत्यौर्व्व इवासुराशी ।
 त्वमन्यया मन्मथ! मद्विधानां
 भस्मावशेषः कथमेवमुष्णः^१॥

अपि च । त्वया चन्द्रमसा चातिविश्वतनीयाभ्यामभिसन्धी

यते कामिसार्थः^२ । कुतः

तव कुसुमशरत्वं, शीतरश्मित्वमिन्दो,-
 हृदयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विधेषु ।
 विस्तृजति हि मगर्भैरग्निमिन्दुर्मयूरैः-
 श्वमपि कुसुमवाणान् वज्रसारीकरोषि ॥

अथवा

ज्वलति नूनमिति निश्चये । निश्चितं मत्ने कोपरूपोऽग्निनिर्व्व्यासताश्च
 प्राप्त इत्यर्थः । अन्यथा भस्म एवावशेषो यस्य कत्वं मद्विधाना मम
 विधा प्रकारः येषान्नेषाम् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति नपदन्तस्य युष्मश
 व्दस्य विधशब्दे उत्तरपदे परे सादेशः । एवं कथञ् उष्णः इत्यन्वयः ।

(१) विश्वासे प्रत्यये योग्याभ्याम् अर्हार्थेऽनीयम् । त्वया मत्नेन
 चन्द्रमसा चन्द्रेण च कामिनां सार्धं सङ्गः अभिसन्धीयते प्रतारित
 क्रियते ।

(२) तवेति । तव कामस्य कुसुमशरत्वं कुसुमशरेतिनामत्वं इन्दो
 चन्द्रस्य शीतरश्मित्वं शीतरश्मि इति संज्ञात्वं चेदं ह्वयम् । मद्विधेषु मत्स्य
 दृशेषु कामिपुरुषेषु अयथार्थं यथार्थमिदं दृश्यते यस्मात् हि मग्निं गर्भेऽ-
 न्तरे येषान्तैः मयूरैः किरणैः इन्दुः अग्निं विस्तृजति विक्षिपति ।
 त्वमपि कुसुमवाणान् पुष्पमयान्वाणान् । वज्रवत् इन्द्रास्त्रवत्^३ सारी
 बलं येषान्ते वज्रसारा अवज्रसारा वज्रसारा यथा सम्पद्यते
 तथा करोषि वज्रसारी करोषि कठोरीकरोषीत्यर्थः अभूतज्ञाने कृश्व-
 स्तियोगे सम्पद्यते कर्त्तरीति द्विप्रत्यये अस्यच्चावितीत्यम् ।

अनिशमपि मकरकेतुर्मनसो रुजमावहन्नभिमतो मे ।

यदि मदिरायतनयनां तामधिकृत्य प्रहरतीति^१ ॥

भगवन्नेवमुपालब्धस्य ते न मां प्रत्यनुक्रोशः^२ ।

वयैव सङ्कल्पशतैरजस्रमनङ्ग ! नीतोऽसि मयातिवृद्धिम् ।

आकृष्य चापं श्वशुरोपकण्ठे मय्येव युक्तस्तव वाणमोक्षः^३ ॥

अखेटं परिक्रम्य । क्व नु खलु निरस्तविघ्नैस्तपस्त्रिभिरनु-
ज्ञातः खिन्नमात्मानं विनोदयामि, न च प्रियादर्शना
दृते^४ शरणमन्यत् । यावदेनामन्विष्यामि । ऊर्द्धमव-
लोक्य । इमामुग्रतपां^५ वेलं प्रायेण लतावलयवत्सु
मालिनीतीरेषु मसखीजना तत्रभवती शकुन्तला गम-
यति, भवतु तत्रैव तावद्गच्छामि । परिक्रम्यावलोक्य
च । अनया बालपादपवीथ्या^६ सुतसुरचिरं गतेति
तर्कयामि । कुतः

(१) अनिशमिति । मदिरा इव आपतं दीर्घं नयने नेत्रे यस्यास्ताम् ।
मदिरा भक्त्यज्जन इति कोपः । तां शकुन्तलामधिकृत्योद्दिश्य मकरके-
तुनन्दयो यदि प्रहरति प्रहारं करोति । तदा अनिशं निरन्तरं म-
नसो रुजं दुःखम् आवहन् सन्नयन्नपि मे मम अभिमतः स्यादित्यर्थः ।

(२) उपालब्धस्य दुरुक्तस्य ते तव अनुक्रोशः कृपा ।

(३) वृथैवेति । हे अनङ्ग कन्दर्प । सङ्कल्पशतैर्धनोरथैरनेकैः
यजस्र निरन्तरं वयैव मयातिवृद्धिर्नीतोसि प्रापितोऽसि । यतः श्व-
शुरोपकण्ठे श्वशुरयोः कर्णयोरुपकण्ठे सरां ये चापं वाणमाकृष्य मयि एव
मामुद्दिश्यैव वाणस्य शरस्य मोक्षो युक्तः सम्बद्धः । अनङ्गपदेन प्रहा-
रासामर्थ्यं सूचितम् ।

(४) प्रियादर्शनादिति । प्रियभूतायाः शकुन्तलाया दर्शनमन्तरेणे-
त्यर्थः । अव्यारादिति ऋतेयोगे पञ्जनी ।

(५) उग्रतपां मध्यन्दिनसम्बन्धिनीं वेलं प्रायेण बाहुल्येन लतावलय-
वत्सु लतागृहवत्सु मालिनीतीरेषु तन्नामकनदीपुलिनेषु गमयति या-
पयति । (६) वीथ्या श्रेण्या वीथ्यालिरावृत्तिपङ्क्तिः श्रेणीत्यमरः ।

सम्मीलन्ति न तावद्वन्धनकोषास्तथावचितपुष्पाः ।

क्षीरस्निग्धाश्चामी दृश्यन्ते किसलयच्छेदाः^१॥

स्पर्शं रूपयित्वा । अहो प्रवातसुभगोऽयं^२वनोद्देशः

शक्योऽरविन्दसुरभिः^३कणवाही मालिनीतरङ्गाणाम् ।

अङ्गैरनङ्गतमैर्निर्दयमालिङ्गितुं पवनः ।

विलोक्य । हन्तास्मिन् वेतसलतामण्डपे सन्निहितया

शकुन्तलया भवितव्यम् । तथाहि

अभ्युन्नता पुरस्तादवगाढा जघनगौरवात् पश्चात् ।

द्वारेऽस्य पाण्डुसिकते पदपङ्क्तिर्दृश्यतेऽभिनवा^४॥

(१) सम्मीलन्तीति । तथा शकुन्तलया अवचितानि लनानि पुष्पाणि येभ्यस्ते एतादृशाः बन्धनस्यवृत्तस्य कोषास्तावत्साकल्येन न सम्मीलन्ति किसलयानां पल्लवानाम् असी छंटाः खण्डानि क्षीरेण स्निग्धा चिक-
णाश्च दृश्यन्ते । क्षीरप्रयागेतु एतादृशा न सम्भवन्तीति भावः ।

(२) प्रवातेन सुगन्धयुक्तवायुना सुभगः सुन्दरः वनोद्देशः वन-
प्रदेशः ।

(३) शक्येति । अरविन्दैः कमलैः सुरभिः सुगन्धिः मालिन्यान्-
तरङ्गाणामूर्मीणां कणान् जलकणान् वहति प्रापयतीति शीत इत्यर्थः ।
अनङ्गेन मन्त्रयेन तम्रैः सन्तापं प्राप्तैः रङ्गैर्निर्दयं यथास्यात्तथाऽल्लि-
ङ्गितुं शक्य इत्यर्थः । रविरलमालिङ्गितुमिति पाठान्तरम् ।

(४) अभ्युन्नतेति । पुरस्तादग्रतः विभाषापुटेति अस्तातिः । अभ्यु-
न्नताऽभित उन्नताः जघनयोः कटिप्रान्धागयोः गौरवाद्गुत्वेन । पश्चा-
त्पार्श्वनिपातभूमौ अवगाढा गभीरा अभिनवा नवीना पाण्डुसिकते
पाण्डवः शुम्भाः सिकता बालुका यस्मिन्नेतादृशेऽस्य वेतसलताम-
ण्डपस्य द्वारे पदपङ्क्तिः पादकतचिह्नस्य परंपरा दृश्यते । पदं शब्दे
च वाक्ये च व्यवसाय प्रदेशयोः । पादतश्चिह्नयोरिति मेदिनीकोषः ।
इदं परिसर्प्यनामकद्वारकाङ्गम् । दृष्टनष्टानुसरणं परिसर्पश्च कथ्य-
तइत्युक्तः ।

(१) नेत्रस्य लोचनस्य निर्वाणं तापशान्तिः लब्धमिच्छन्वयः । मनो-
ऽप्यस्य प्रिया प्रियभूता एषा शकुन्तला सकुसुमाक्षरणं पुष्पशय्यासहिते

आवद्विटपान्तरेणावलोकयामि । तथा कृत्वा सहर्षम् ।
अये लब्धं नेत्रनिर्व्याणम्^१ । एषा मनोरथप्रिया मे सकु-
सुमास्तरणं शिलापट्टमधिशयानां सखीभ्यामुपास्यते ।
भवतु लताव्यवहितः शृणोमि विश्वस्तकथितान्या-
माम् । इति विलोकयन् स्थितः ।

ततः प्रविशति यथोक्तव्यापारा सह सखीभ्यां शकुन्तला^२ ।
सख्यो ! उपवीज्य । हन्ता सउन्तले ! अत्रि सुहाअदि दे
णल्लिणीवत्तवादो^३ ? ।

शकु । सखेदम् । किं वीजयन्ति मां प्रियसखीओ^४ ? ।
सख्यौ । सविषाटं परम्परमवलोकयतः ।
राजा । बलवदसुस्थशरीरात्भवती दृश्यते । सवितर्कम् ।

शिलापट्टं पापाणफलकम् । अधिगीड्स्यासाङ्गन्तीति कर्त्तव्यम् । आसं
शकुन्तलादीनां विश्वस्तकथितानि विश्वासवाक्यानि शृणोमि । अयं
फलस्वाटप्राप्तौ दर्शनरूपस्योपायस्य योजनादत्तः । प्रयत्नस्तु तट-
प्राप्तौ व्यपारोऽतित्वरान्वित इति धनञ्जयोक्तेः ।

(२) ततः प्रविशतीत्यादि सम्बन्धो गर्भसन्धिः । प्रथमाङ्के दृष्टस्य
द्वितीयाङ्के विदूषकसंवादरूपया कथया नष्टस्य शकुन्तलारूपवीजस्या-
न्वेदनात्प्राप्तागापताकयोः सम्बन्धाच्च उक्तञ्च गर्भस्तु दृष्टनष्टस्य वीज-
स्यान्वपन्मुहुः । दादशाङ्गः पताकास्यान् वा स्मात्प्राप्तिसम्भव इति ।
दर्पणकारस्तु । फलप्रधानोपायस्य प्रागुद्भिन्नस्य किञ्चन । गर्भे यत्न
समुद्भेदो हासान्वेषणवान्मुहुर्इत्याह । व्याख्यातवांश्च फलस्य गर्भैक-
रणाद्गर्भ इति । अस्य चाभूताहरणादीनि दादशाङ्गानि भवन्ति ।
तेषु चाभूताहरणमार्गतोऽटकाऽविबलाच्चेपाणां प्राधान्यमितरेषां यथा-
सम्भवं योगइति धनिकः । पताकास्यान्वेत्यनेन पताकाया अनियमं
प्राप्ति सम्भवस्यैव प्राधान्यञ्च दर्शितम् ।

(३) अयि शकुन्तले अपि सुखायते ते नलिनोपलवातः ।

(४) किं वीजयत मां प्रियसख्यौ ।

तत्किमयमातपदोषः स्यात्, उत^१ यथा मे मनसि
वर्त्तते ? । साभिलाषं निर्व्वर्ण्य । अथवा कृतं सन्देहेन
स्तनन्यस्तोशीरं प्रशिथिलमृणालैकवलयं
प्रियायाः साबाधं तदपि कमनीयं वपुरिदम् ।
समस्तापः कामं मनसिजनिदाघप्रसरयो-
र्न तु ग्रीष्मस्यैवं सुभगमपराङ्गं युवविषु^२ ।
प्रियं । जनान्तिकम् । अणसूए ! अस्मू राएसिणो पढम-
दंसणादो आरम्भिअ पज्जुच्छुअमणा सउन्तला, ए
क्खु से अस्सणिमित्तो आतङ्को भवे^३ ।
अन । सहि ! ममवि एआरिसी आसङ्गा हिअअस्मा,
भोदु पच्छिस्सं दाव णम् । प्रकाशम् । सहि ! पुच्छि-
दब्बासि किम्पि, बलीओक्खु दे अङ्गाणं सन्दावो^४ ।
राजा । वक्तव्यमेव ।

(१) उत इति । यथा मम मनसि सन्तापः तथाऽस्या अपि मनांस
स्यादित्यर्थः ।

(२) स्तनेति । स्तनयोः कुचयोः न्यस्तं न्यासीकृतम् उशीरं यत्
तत् प्रशिथिलम् श्लथं मृणालस्य विसस्य एकवलयं यत्स्मिन्तत् । साबाधं
पीडासहितमपि प्रियायाः शकुन्तलायाः इदं वपुः शरीरं कमनीयं
सुन्दरम् । मनसिजस्य निदाघस्य मनसिजनिदाघौ तयोः प्रसरयोर्वेगयो
कामक्षिकामं तापः समः तुल्यः तथार्थमि युवतिषु ग्रीष्मस्य तन्नामकस्य
कृतोरपराङ्गं कामिजनतापरूपोपराधमेतादृशं सुभगं सुन्दरो न भ-
वति । अपितु कामस्यैव सन्ताप इत्यर्थः । अनेन कामजन्य सन्तापस्या
अ्यूहनादनुमानज्ञानाटकाङ्गम् । अभ्यूहो लिङ्गतोऽनुमेति रूपकात् ।

(३) अणसूये तस्य राजर्षेः प्रथमदर्शनादारभ्य पर्य्युक्तमना (उ-
त्कण्ठितमना) शकुन्तला न खल्वस्या अन्यनिमित्त आतङ्को भवेत् ।

(४) सखि ममाऽपि एतादृशी आशङ्का हृदयस्य, भवतु, प्रख्यामि
तावदेनाम् । सखि प्रख्यासि किमपि बलीयांस्तेऽङ्गनां सन्तापः ।

शशिकरविषदान्यस्यास्तथाहि दुःसहनिदाघशंसीनि ।
भिन्नानि श्यामिकया मृणालनिर्मिताणवलयानि॥

शकु । पूर्यङ्गेन शयभादुत्थाय । हला ! भण जं वत्तु-
कामासि^२ ।

अन । हला सउत्तले ! अलब्भन्तरा अहो दे मणोगदस्स
वत्तन्तस्स, किन्तु जादिमी इदिहासकयाणवन्धेसु
कामिअणाणं अजत्ता सुणीअदि तादिसी तुह त्ति
तक्केमि, ता कधेहि किं णिमित्तं दे अअं आआस त्ति,
विआरं परमत्तदो अआणिअ अणारम्भो किल प्रदी-
चारस्स^३ ।

गजा । अगसूययापि मदीयस्तर्कोऽवगतः^४ ।

शकु । वलीओ ले आआसो, ण सक्कोमि सहसा णिवे-
दिदु^५ ।

२) शशिकरेति । शशिकः काराचन्द्रस्य अंगवः तद्वत् विषदानि
पश्यन्तीति अस्याः शकुन्तलायाः श्यामिकया कालिन्ना भिन्नानि
निर्मितानि । मृणालनिर्मिता वलयानि विसेननिर्मितानि कट-
कानि दुःसहं दाखेन गच्छं निदाघमुष्माणं शंसन्ति इति दुःसहनिदाघ-
शंसीनि भवन्तीति शेषः ।

३) अयि भण यद्वक्तुकामासि ।

४) अनयान्तरा ययं ते मनोगतस्य वृत्तान्तस्य किन्तु यादृशी
इतिहासकयाऽनुबन्धेषु कानिजनानामवस्था श्रूयते तादृशी तवेति
तर्कयानि तत्त्वथय किञ्चिन्नित्तस्तेयमायास इति विकारं परमार्थतो-
ऽज्ञात्वा अनारम्भः किल प्रतीकारस्य । निश्चयेनाऽज्ञात्वा रोगस्य
प्रतीकारमनुचितमिति भावः ।

५) अनस्तूययापि मदीयोमद्बुद्धयविषयस्तर्कः सम्भावितोर्थोऽवगतो
ज्ञातः यद्वा मदीयो नस्तत्त्वस्तर्कः सम्भावनात्माऽवगतः प्राप्तः ।

६) वलीयान्ते आयासः न शक्नोमि सहसा निवेदयिदम् ।

प्रियं । सुट्टु खलु एषा भगति किं एदं अन्नणो उवहवं
णिगूहसि ? अणुदिअसं खलु परिहीअसि अङ्गेसुं,
लावणमई छाया केवलं तुमं ण सुञ्चादे^१ ॥

राजा । अवितथमाहरेप्रियंवदा । तथाहि

चामचामकपोलमानन, मुरः काठिन्यमुक्तस्तनं,
मध्यः क्लान्ततरः, प्रकामविनतावंसौ, कृविः पाण्डुरा ।
शोच्या च प्रियदर्शना च मदनग्लानेयमालक्ष्यते
पलाशाभिव शोषणेन मरुता स्पृष्टा लता माधवी^२ ॥
शकु । निखस्य । कस्म वा अणुस्य कधइस्सं, किन्तु आआ
सहेतुआ वो भविस्सं^३ ।

उभे । सहि ! अटो ज्जेव णिअन्धो सिणिइजगमंविभक्तं
खलु दुखं सज्जवच्चरां भोदि^४ ।

(१) सुट्टु खलु एषा भगति किमिदमात्मनः (स्वस्य) उपद्रु-
तिगूहसि अणुदिवसं खलु परिहीयसेऽङ्गेषु, लावण्यमयं छाया केवलं
त्वाम्न सुञ्चति ।

(२) अवितथं सत्यम् ।

(३) चामचामेति । चामचामौ क्षीणतरंगं कपोलौ गण्डस्य नौ
यस्मिन्लत् । उरः वक्षस्यलम् । काठिन्यद्वटिनस्य भावः तेन मुक्तौ स्तनौ
कुचौ यस्मिन्लत् । तथा मध्यः क्लान्तरोतिदुर्बलः अंशौ स्कन्धौ प्रका-
मयिनतावत्यन्तमद्भतौ । तथा कृविः कान्तिः पाण्डुरा पाण्डुवर्णभूता
मदनेन ग्लाना परिभूयमाना इयं शकुन्तला मरुता दक्षिणायुना स्पृष्टा
संयुक्ता पलाशां पलाशानां शोषणेन माधवीलता इव शोच्याणोव
कर्तुं योग्या प्रियं प्रियकरं दर्शनम् इच्छणं यस्या एतादृशी चालक्ष्यते
दृश्यते इत्यर्थः ।

(४) कस्य वाटन्यस्य कथयिष्यामि किन्तु आयाम हेतुका वो भवि-
ष्यामि ।

(५) सखि अतएव निर्वन्धः स्निग्धजन संविभक्तं खलु दुःखं मत्त-
वेदनं भवति । स्निग्धजनेषु वगत्या चनेषु संविभक्तं मत्तक तया मयि

राजा ।

दृष्ट्वा जनेन समदुःखसुखेन बाला

नेयं न वक्ष्यति मनोगतमाधिहेतुज्ञे ।

दृष्टो विवृत्य बहुशोऽप्यनया सट्पण-

मतोत्तरश्रवणकातरतां गतोऽस्मि ॥

शकु । जदो पङ्कदि तवोवणरक्खिदा सो राएसी मम

दंसणपधं गदो २ । इत्यर्होक्तेन लज्जा नाटयति ।

उभे । कधेदु कधेदु पिअसही ३ ॥

शकु । तदो पङ्कदि तग्गट्ठेण अहिंलासेण एआवदवत्थ

त्ति संवुत्ता ४ ।

भागोक्तं दुःखम् । सत्त्वा मोदुं शक्या वेदना यस्य तदेतादृशं भव
तीत्यर्थः । यद्यस्यः श्लिग्धनवया इत्यमरः ।

(१) दृष्टेति । दुःखञ्च सुखञ्च दुःखसुखे समे तुल्ये दुःख-सुखे
यस्य स एतादृशेन जनेन समोजनेन प्रियंवदाऽनसूयाभ्यामित्यर्थः ।
दृष्टा इयं बाला किशोरवयस्का शकुन्ललेत्यर्थः । मनोगतं चित्तस्थितं
आधिहेतुमाधेः मानसव्यथाया हेतुस्फारणभूतम् । पुंस्याधिष्ठातृ-
माव्यथेत्यमरः । न वक्ष्यति न कथयिष्यति उपद्राष्टपि तु कथयिष्यत्ये-
वेति अनया बालया बहुशोऽनेकधा बहुलपार्थिवस्कारकादिति शम्
पत्ययः । विवृत्य पराटव्य सट्पणं स्पृहागन्धितं दृष्टोपि अकमिति
शेषः । अत्रास्मिन्विषये उत्तरस्य श्रवणे कातरतामधीस्ताङ्गतोस्मि
प्राप्नोस्मीत्यर्थः । नेयङ्गामबाधेत्युक्तौतु विफल्योयं प्रयत्न इति भावः ।

(२) यतः प्रभृति तपोवनरजिता सराजर्पिमम दर्शनपथं गतः ।

(३) कथयतु कथयतु प्रियसखी ।

(४) ततः प्रभृति तद्गतेनाऽभिज्ञापेण एतावदवस्थास्मि संवृत्ता ।
तत्त्वार्थकथनान्मार्गनामकद्राटकाङ्गम् । तत्त्वार्थकथेनान्मार्ग इति दर्शयः ।

(५) टिळ्हा तेऽनुरूपे वरेऽभिज्ञापः अथवा सागरसुज्झित्वा कुल

उभे । दिदृश्या दे अणुरूपे वरे अहिलासी, अधवा सा
अरं उज्झिअ कहिं महाणईए पविसिदब्बं^१ ।

राजा । सहर्षम् । श्रुतं यच्छ्रोतव्यम् ।

स्मर एव तापहेतुर्निष्प्रापयिता स एव मे जातः ।

दिवस इवान्धश्यामस्तपात्यये जीवलोकस्य^२ ॥

शकु । ता जइ वो अणुमदं तदो तधा पउत्तिदब्बं जधा
तस्स राएसिणो अणुकम्पणीया होमि त्ति, अणुधो
सुमरेध मं^३ ।

राजा । अहो विमर्षच्छेदि वचनत् ! एतदेव कामफलं,
यत्नफलमन्यत् । एतावदवस्थापि मा सुखयति^४ ।

अज्ञानद्वयाः प्रवेष्टव्यम् । तथाचाटनियुक्तोक्तिः वरं वरयते कस्येति ।
वर्गमित्यस्यानुरूपं वर्गमित्यर्थः ।

(२) स्मरेति । तापस्य जन्तापस्य हेतुः कारणम् । स्मरणं
काम एव । पूर्वमासीदिति शेषः । तपात्यये उष्णापगमे जायते
कस्य भू-मन्तलस्य अभ्येन भयेन श्यामः कृष्णाणी दिवस इव । तं ज-
म मलय काम एव निर्वोपयिता तापस्य शक्तियता जात इत्यर्थः ।

(३) तद्यदि योऽभुमतं ततस्तथा प्रवर्तिष्य यथा तस्य राजर्षिणो-
नुकम्पनीया भवामीति अन्यथा स्मरत माम् । उपायाटकरणं जीव-
लोकं त्यज्यामीति भावः ।

(४) विमर्षच्छेदीति । मयि सानुरागादपि मान्याऽनुमतिम् अपे-
क्षित्यतेन द्वेष्टवं विमर्षस्य वितर्कस्य छेदि नाशकर्तृवचनमुक्तिः ।
कामस्य फलं एतदेव एतावदेव । अन्यत् विराहादिकं यत्नस्य प्रय-
त्नस्य फलं जन्यन् । एतावदवस्थापि एतादृशशोकावस्थापिसामानुरा-
गस्योद्भावनेन सुखयति आनन्दयतीत्यर्थः ।

(१) अनुरूपे दूरगतोऽस्या मनोरथोऽक्षमेघझालहरणस्य ।
अस्याः शकुन्तलायाः मनोरथोऽभिलाषः दूरगतो दूरं दूरवर्तिनं

प्रियं । जनान्तिकम् । अणस्त्रए ! दूरगदो खे मणोरहो
अक्खमा इअं कालहरणस्सु^१ ।

अन । पिअस्सदे ! को णु उवाओ भवे ? जेण अबिलम्बि
दं णिऊदच्च सहीए मणोरहं सम्पादेत्तु^२ ।

प्रियं । णिऊदं त्ति चिन्तणीअं, सिग्धं त्ति ण वुक्करं^३ ।

अन । कधं बिअ^४ ? ।

प्रियं । णं सो बि राएमी इमस्सिं जणे सिणिइदिट्ठिआ
सूइदाहिलासो इमेसुं दिअएसुं पजाअरकिसो विअ
लक्खीअदि^५ ।

राजा । आत्मानमवलोक्य । सत्यमित्यभूत एवास्मि ।
तथाहि

राजानं गतो विषयीकृतवान् गत्यर्थाऽकर्मकेति गमेः कर्तरि क्तः ।
तस्मात् कारणात्कालहरणस्य दृष्ट्याकालयापनस्येयं शकुन्तला अक्षमा
अयोग्येत्यर्थः । दृष्ट्या कालक्षेपेहि स्मरणीया भविष्यतीतिभावः ।

(२) प्रियस्सदे कोऽनुपायो भवेत् येनाऽविलम्बितनिष्ठतश्च सख्या
मनोरथं सम्पादयामः । परैरज्ञातं सच्छोभ्रं सख्याः कार्यं येनो-
पायेन भविष्यति सक० इति प्रश्नः ।

(३) निष्ठतमिति । चिन्तनीयं शीघ्रमिति न दुष्करम् । गोपना-
र्थमेव यत्न आकलनीयो भट्टितिकरणन्तु सुकरमेवेत्यर्थः ।

(४) कधमिव ।

(५) ननु सोऽपि राजर्षिः अस्मिन् जने स्निग्धदृष्ट्या सूचितोऽ-
भिलाष एषु दिक्सेषु प्रजागरकश्च इव लक्ष्यते । राजर्षिः दुष्यन्तोऽपि
अस्मिन् जने शकुन्तलायां स्निग्धदृष्ट्या प्रणयसंहितया दृष्टः । सूचितेऽ-
भिलाषो यस्य स एतादृशः सन् प्रजागराभिद्राप्तेदात्कृश इव लक्ष्य-
तामनिति प्रश्नेः । शकुन्तलादर्शनेन सोऽपि दशान्तरपक्ष इत्यर्थः ।
चक्षुः प्रीतिर्भनः सङ्गः सङ्कल्पोत्यन्तिरेवच । निद्राक्षेदस्तनुत्वं च
व्यावृत्तिर्विषयान्तरात् । लज्जाप्रणाश उन्मादो मूर्खीमरणमेवकेचि ।

अग्निशिरतरैरन्तस्तापैर्विवर्णमलीमसं
निशि निशि भुज्यन्तापाङ्गप्रवर्त्तिभिरश्रुभिः ।
अनतिलुलितज्याघाताङ्गान् मुहुर्मणिबन्धनात्
कनकवलयं स्वसं स्वस्तं पुनः प्रतिसार्यते^१ ॥

प्रियं । विचिन्त्य । हला ! मद्यगलेहणं दाणिं से करी-
अदु, अहं तं सुमणोगोविदं कदुअ देवदासेवावदेसेण
तस्स रसो हत्थं पावइस्सं^२ ।

अन । सहि ! रोअदि मे सुउमारो एसो पओओ, किं
वा सुउन्तला भणादि^३ ।

शकु । सहीणिओओवि विकप्पीअदि ! ४ ।

(१) अग्निशिरैति । अग्निशिरतरैरुष्णतरैः अन्तस्तापैः तथा
भुजे न्यस्ताप्रासीकतादयाङ्गाङ्गैरन्तभागात्प्रवर्त्तिभिः पातिभिः
अश्रुभिः । विवर्णञ्चतन्मलीमसम् आदौविशिष्टवर्णरहितं पश्चान्मलीमस
मलदूषितम् । मलीमसन्मुमलीनं कञ्चरं मलदूषितमित्यमरः कन-
कस्य स्वर्णस्य बलयं कटकम् । न अनतिलुलिताया इदवद्वाया ज्याया
मौर्व्या आघातेनाद्विच्छिन्नं यस्मिन्तत् । मणिबन्धनाद्व्यङ्ग्यं त्वंति
बन्धनं अधिकरणे करणाधिकरणयोश्चेतित्युट् । मणीनां तन्नामक
द्रव्याणां बन्धन पाणिष्यतस्मान्निशि निशि प्रतिरात्रं मुहुर्वारं-
वारं प्रतिसार्यते स्वस्थानन्नीवत इत्यर्थः ।

(२) अग्नि मदनलेखनमिटानीमस्याः क्रियताम् । अहं तत्स-
नोगोपितं क्त्वा देवतासेवापदेशेन तस्य राज्ञो हस्तं प्रापयिष्यामि ।
भावप्रकाशिकालिपिर्हि लेखनम् । लेखप्रस्थापनैः स्त्रिधैर्वर्चितैश्चदु-
भाषितैः । दूतोसंप्रेषणेनीर्या भावाभिव्यक्तिरिष्यत इत्युक्तेः । देव-
तासेवापदेशेन अनेन पुष्पेण देवतार्चनं ह्युच्यतामित्यनेन छलेनेत्यर्थः ।

(३) सखि रोचते मे सुकुमार एष प्रयोगः किं वा शकुन्तला
भणति ।

(४) सखी-नियोगोऽपि विकल्पप्रते । अपिः किंशब्दार्थः । किं
विकल्पत अपि तु नेत्यर्थः ।

प्रियं । तेण हि अत्तणो उवखासाणुरुअं चिन्तेहि
ललितपदावलिबन्धं गीदिअं^१ ।

शकु । चिन्तेमि, किन्तु अवधीरणाभीरुअं वेवदि मे हि
अअ^२ ।

राजा । विहस्य

अयं स ते तिष्ठति सङ्गमोत्सुको,
विशङ्कसे भीरु यतोऽवधीरणाम् ।
लभेत वा प्रार्थयिता न वा श्रियं,
श्रिया दुरापः कथमपिप्सितो भवेत्^३ ॥

अपिच

अयं स, यस्मात् प्रणयावधीरणा-
मशङ्कनीयां करभोरु ! शङ्कसे ।

(१) तेन हि आत्मन उपन्यासात्तरूपं चिन्तय ललितपदावलिबन्धं गीतिकाम् । ललिताभिः मञ्जुलाभिः पदानां सुप्रिङ्गलरूपाणां आवलिभिः बन्धो रचनाविशेषो यस्याः सा ताम् ।

(२) चिन्तयामि किन्तु अवधीरणाभीरुकं वेपते मे हृदयम् ।

(३) अयमिति । हे भीरु अप्राणिजातेष्वत्र रज्ज्वादिपर्यु-
तामादुवर्णान्ताङ्गीरुशब्दात्स्त्रियाम्ङित्यन्वाख्याविति नदीताटस्वार्थेति
हस्तः । यतो यस्मात् अवधीरणां हेलां विशङ्कसे सोऽयं समीपव-
र्त्तिजनः ते तव सङ्गमे सम्बन्धे उत्सुकस्तिष्ठति । स्थाधातोर्लटिश्चपि
पाश्चेति तिष्ठादेशः प्रार्थयिता जनः श्रियं चञ्चलेत्यन्वर्थनामवर्ती
लङ्घी लभेत वा न लभेत वा । वादयसुभयत्वात्निश्चयबोधकं श्रिया
इप्सित आश्रुमिष्टः । स्थाधातौ सनि तदन्तात् कृतप्रत्यये आप्तपृष्ठ-
धामीतीत्वम् । दुरापः दुःखेनलब्धः कथं भवेन्न कथमपीत्यर्थः । नलो-
केति निषेधाच्छ्रियेत्यत्र न पठ्यते ।

(१) अयमिति । करभौ करप्रदेशविशेषाविव जलं यस्याः स

उपस्थितत्वां प्रणयोत्सुको जनो,

न रत्नमन्विष्यति, स्रग्यते हि तत्^१ ॥

सख्यौ । अइ अत्तगुणावमाणिणि ! को णाम सन्दावणि-
ब्बाणहेतुअं सारदीअं ज्जोसं आदवत्तेण णिवा-
रेदि^२ ? ।

शकु । सस्मितम् । णिओइदास्मि^३ । इत्युपविष्टा चिन्तयति ।
राजा । स्थाने खलु विस्मृतनिमेषेण चक्षुषाम्रियामवलोक-
यामि । यतः

उन्नमितैकभूलतमाननमल्याः पदानि रचयन्त्याः ।

पुलकाञ्चितेन कथयति मय्यनुरागं कपोलेन^४ ॥

ऊहत्तरपटादौपत्य इत्युङ् । नटीदादस्वार्थेति तत्त्वम् । मणिवत्था-
दाकनिष्ठं करस्य करभोवत्तिरित्यमरः यस्माज्जनात् अशङ्कनीया शयान-
कर्तृमयोऽस्याम् । प्रणयस्य याच्ञायाः अवधीरणामवहेतनां श-
ङ्कने । प्रणयोत्सुकः प्रार्थनोद्युक्तः सोऽयन्ननत्वामुपस्थितः समीपे
प्राप्तः हि यस्मात् । रत्नं हीरकादिः नान्विष्यति आहकमिति
शेषः । तत् रत्नं आहकैर्दृश्यते । अयं श्लोको बह्विधं प्राचीनपुस्तकेषु
न दृश्यते ।

(१) अयि आत्मगुणावमानिनि को नाम सन्तापनिष्ठाणहेतुका
शारदी ज्योत्स्वाम् आवपत्तेण निवारयति । आत्मनो गुणान् सौन्द-
र्यादीन् अवमन्यत इति विग्रहः । अवहेलनाभयेनेति भावः ।

(२) निबोजितास्मि ।

(३) स्थाने इति । विस्मृतो निमेषो येन तत्तेन पक्षपात रहिते-
नेत्यर्थः । प्रियां प्रियभूतां शकुन्तलां यदवलोकयामि पश्यामि तत्-
स्थाने युक्तम् ।

(४) उन्नमितैकेति । पदानि सुप्रिच्छन्तरूपाणि रचयन्त्यांगीति-
कायामिति शेषः । अस्याः शकुन्तलाया उन्नमिता एका भूलता
लक्ष्मिन्तत् एतादृशम् आननं वदनं कर्तुं मयि अनुरागं पुलकाञ्चितेन

शकु । हला ! चिन्तिदा मए गीदिआ, असन्निहि-
दाणि उण लेहणसाहणाणि^१ ।

प्रियं । णं इमस्मिं सुओदरसुउमारे णलिणीवत्ते पद-
च्छेदभत्तीए णहेहिं आलिहीअदु^२ ।

शकु । यथोक्तं रूपयित्वा । हला ! सुगंध दाव सङ्ग-
दत्ता णव न्ति^३ ।

उभे । अवहिदत्ता^४ ।

शकु । वाचयति

तुष्क ण आणे हिअअं, मम उण मअणो दिवावि रत्तिं पि।
णिक्किव ! दावइ वलिअं तुअ हत्यमणोरहाइ अङ्गाइम्^५ ॥

गजा । अवमरःखल्ययमात्मानं दर्शयितुम्। सहसोपसृत्व।

कपोलेन गण्डश्लेन कथयति प्रकाशयति । इदं क्रमनामकच्चाट-
काङ्गम् । क्रम. सञ्चिन्त्यनामाग्निरिति धनञ्जयः ।

(१) अयि चिन्तिता मया गीतिका असन्निहितानि पुनर्लेखनसा-
धनानि । हृदये सर्वमाकलितं मसीपातादयस्तु समीपे न सन्तीत्यर्थः ।

(२) नन्वस्मिन् शुकोदरसुकुमारे नलिनीपत्रे पदच्छेदभक्त्या नखै-
रालिख्यताम् । शुकस्य तन्नामकपक्षिणः उदरवद् सुकुमारे वृद्धे ।

(३) अयि शृणुतं तावत् सङ्गतार्था नवेति । सङ्गतोऽर्थो
यस्याः सा ।

(४) अवहिते स्तः ।

(५) तव न जाने हृदयं, मम पुनर्मदनो दिवाऽपि रात्रिमपि ।
निष्कृप तापयति वलीयस्तवहस्तमनोरथाया अङ्गानि । हे निष्कृप
हृत्पारहित तव हृदयं चित्तं न जाने मयि साभिलाषक्षिरभिलाषं
वेद्येवन्न जान इत्यर्थः । तव हस्ते मनोरथोऽभिलाषो यस्या एता-
दृश्या ममाङ्गानि अस्मच्छरीराणि । दिवाऽपि रात्रिमपि अहर्दिवं
व्याप्य अव्यन्तसंयोगेऽद्वितीया । तापयति । सन्तापङ्करोति । चौरा-
दिकस्य तापेः कर्त्तरि लट् ।

तपति तनुगान्नि ! मदनस्त्वामनिशं मां पुनर्दहत्येव ।
 ग्लपयति यथा शशाङ्कं न तथाहि कुसुद्वतीं दिवसः^१॥
 सख्यौ । विलोक्य सहर्षमुत्थाय । साञ्चदं जघासमीहिदफ-
 लस्य अबिलम्बिणो मणोरहस्य^२ ।

शकु । उत्थातमिच्छन्ति ।

राजा । अलमलमायासेन ।

सन्दृष्टकुसुमशयनान्याशुविमर्दितनृणालवलयानि ।
 गुरुपरितापानि न ते गात्राण्युपचारमर्हन्ति^३ ॥
 शकु । ससाध्वसमात्मगतम् । हिअअ ! तथा उच्चस्मिअ
 दाणिं ण किम्पि पडिवज्जसि^४ ।

अन । इदो सिलादलेकदेशं अणुगेह्लदु महाभाओ^५ ।

शकु । किञ्चिदपसरति ।

(१) तपतीति । तनु कशं गात्रं शरीरं यस्याः साऽङ्गगात्रक
 षष्ठेभ्य इति ङीप् । मदनः कामस्त्वामनिशद्विरन्तरं तपति । माम्पुनः ।
 पुनस्त्वर्थे । दहत्येव दाहं करोत्येव हि यतः दिवसः शशाङ्कं चन्द्रमस
 यथा ग्लपयति ग्लानङ्करोति तथा कुसुद्वतीं करोतीत्यर्थः ।

(२) स्वागतं यथासमीहितफलस्याऽबिलम्बिनो मनोरथस्य । मनो-
 रथस्याबिलम्बिनोचिरोत्पन्नस्य समीहितफलस्य वाञ्छितफलभूतस्य
 भवतः स्वागतमित्यर्थः ।

(३) सन्दृष्टेति । आशु शीघ्रं विमर्दितानि नृदितानि नृणालानां
 विसानां वलयानि कटकानि यैस्तानि । सन्दृष्टं छादितं कुसुमस्य
 पुष्पस्य शयनं यैस्तानि । अतएव गुरुःपरितापो येषु तानि एतादृशानि
 ते गात्राणि तव शरीराणि उपचारन्नार्हन्ति परदुःखकारितया स्वदुः-
 खनिवर्त्तककर्मान्तरं कर्तुं योग्यानीत्यर्थः ।

(४) हृदयं तथोन्ताम्येदानीन्नकिमपि प्रतिपद्यसे ।

(५) इतः शिलातलैकदेशम् अनुगृह्णातु महाभागः । अनुगृह्णातु
 हृदयेनेनाऽनुगृहीतं करोतीत्यर्थः ।

राजा । उपविश्य । कञ्चित् सखीं वो नातिबाधते
शरीरतापः^१।

प्रियं । सस्मितम् । दाणिं लङ्घोषधौ उपशमं गमिष्यदि^२ ।
शकु । सलज्जा तिष्ठति ।

प्रियं । महाभाग ! दोषमपि वो अखोणाणुराधो पञ्च-
कखो, सहीसिणोहो उणं मं पुणरुत्तवाद्दणीं करेदि^३ ।

राजा । भद्रे ! नैतत् परिहार्यं विवक्षितं, ह्यनुक्तमनु-
तापं जनयति^४ ।

प्रियं । तेण हि सुणादु अज्जो^५ ।

राजा । अवहितोऽस्मि ।

प्रियं । अस्ममवासिणो जस्सस्म रस्सा अन्तिहरेण हो-
दब्बं ति णं एसो धम्मो^६ ।

(१) वो वृष्णाकं बडवचनस्य वस्तुसाविति वसादेशः । सखीं शकुल्ललामित्यर्थः । शरीरस्य ताप उपतापः नातिबाधते कचित् शमताकृतः किमित्यर्थः । कचित्कामप्रवेदन इत्यमरः ।

(२) इदानीं लङ्घोषधौ उपशमं गमिष्यति । लङ्घनोपधं यस्येति विग्रहः । उपशमं शान्तिम् । तस्य चिन्तयाऽलमिति भावः । इदमक्षरसंघातनामकं लक्षणम् । वर्णनाक्षरसंघातश्चिन्तार्थैरेक्षरैर्मितैरित्युक्तेः ।

(३) महाभाग द्वयोरपि युवयोरन्योन्याऽनुरागः प्रत्यक्षः सखी-
स्नेहः पुनर्मम पुनरुत्तवादिनीं करोति । प्रत्यक्षो नानुमेयः स्पष्टत्वेना-
नुभूय मानत्वात् तथापि सख्याः शकुल्ललाया स्नेहः प्रीतिर्मा । पुनरुत्त-
वादिनीं कथितस्य कथनं पुनरुक्तिर्न चेहतदस्ति किन्तु शकुल्ललामिप्रायैः
कथितप्रायत्वात् । तां वदन्ति तच्छ्रोत्राम् एतादृशीं करोतीत्यर्थः ।

(४) भद्रे इति । एतत् बुद्धिस्थं विवक्षितं वक्तुमिष्टं न परिहार्यं
परिहारे निवारणेऽयोग्यम् अनुक्तं सदुपतापं सन्तापं जनयति ।
प्रादुर्भावं करोतीत्यर्थः । [(५) तेन हि शृणोत्वार्थः ।

(६) आत्ममवासिनो जनस्य राज्ञाऽन्तिहरेण भवितव्यमिति ननु एष
धर्मः । अन्तिहरेण पीडाहरेण । भवितव्यमिति भूधातोर्वोग्यार्थे तच्च ।

राजा । अस्मत्परं किन्तु ? ।

प्रियं । तेण हि इदं यो पित्रसही तुमं जीव उद्दिशिष्य
मभ्यवदा मभ्येण इमं अवत्यन्तरं पाविदा, ता अरि-
हसि अभ्यववत्तीए जीविदं मे अवलम्बइदुं ।

राजा । भट्टे! साधारणोऽयं प्रणयः, सर्व्वेयानुगृहीतोऽस्मि ।

शकु । अनसूयामवलोक्य । हला ! अलं वो अन्तेउर-
विरहपज्जुष्माणेण राएसिणा उवरुद्धेण ४ ।

राजा ।

इदमनन्यपरायणमन्यथा हृदयसन्निहिते ! हृदयं मम ।
यदि समर्थयसे मदिरेश्वरेण! मदनवासाहतोऽपि हतः पुनः ५॥

(१) अस्मत्परमस्मन्निष्ठं तत्पीडानिवृत्तिकारणं किं वदेति शेषः ।
किं शब्दः प्रश्ने ।

(२) तेन हि इत्यत्रः प्रियसखी त्वामेवोद्दिश्य भगवता मदनेनेद-
मवस्थान्तरं प्रापिता तदर्हसि अभ्युपपत्त्या जीवितमस्या अवलम्ब-
यितुम् । उद्दिश्य मनसि विषयीकृत्य इदमवस्थान्तरं लज्जात्यागरूपे
दशान्तरं प्रापिता भगवता मदयतीति मदनः कामस्तेन तस्मादभ्यु-
पपत्त्या कृपया अस्याः शकुन्तलाया जीवितमवलम्बयितुं धारयितु
मर्हसीत्यर्थः । प्रतीकाराभावेत्वनदशाभिविध्यतीति भावः । तथाच
वात्स्यायनः ह्रीत्यागोन्मादमूर्च्छांला इत्यनङ्गदशादशेति ।

(३) भट्ट इति । अयं प्रणयो याच्ञा साधारण उभयोः स
मानः सर्वथा सर्वप्रकारेण । प्रकारवचने यालिति याल् । अनुगृही-
तोस्मि अनुकम्पितोस्मीत्यर्थः तथेतिशेषः ।

(४) अलं वोऽन्तःपुरविरहपर्य्युत्सुकेन राजर्षिणोपरुद्धेन । साहि-
त्यदर्पणकारत्वात् विधूत नामकेऽङ्गेऽयमुदाजहार । तल्लक्षणात् कत-
स्याऽनुनयस्यादौ विधूतत्वपरिग्रह इति ।

(५) इदमिति । हे हृदयसन्निहिते चित्तसमीपावस्थिते अन्या
परायणम् आश्रयणं यस्य तत् नाऽन्यपरायण मनन्यपरायणं सर्वना-

अन । बङ्गवत्सुहा क्व रात्राणो शुणीयन्ति, ता जघा
इमं णो पिअसही बन्धुअणसोअणीआ ण होदि
तथा करिस्सदि^१ ।

राजा । भद्रे ! किं बङ्गना
परिग्रहबङ्गत्वेऽपि द्वे प्रतिष्ठे कुलस्य मे ।
समुद्ररसना चोर्वी सखी च युवयोरियम्^२ ॥

उभे । णिव्वुदत्त^३ ।

शकु । हर्षं सूचयति ।

प्रियं । जनान्तिकम् । अणसूए ! पेक्ख पेक्ख मेहवा-
दाहदं विअ गित्ते मोरीं क्खणे क्खणे पञ्चाअदजी-
विदं पिअसही^४ ।

श्लोडन्तिमात्रे पुम्बङ्गाव इति पुम्बत् । इदं मम हृदयं यदि अन्यथा-
न्यपरतया समर्पयसे । हे मदिरक्षणे मत्तखञ्जनाविवेक्षणे नयने
यस्याः सा सम्बद्धौ चेत्येकारः । चपननेत्वं इत्यर्थः । तदा मदनस्य
कामस्य दाणेन हृतो विद्धोऽपि पुनर्हृतस्तवाशया हृत इत्यर्थः । हृतस्य
हृननमयोग्यमिति भावः ।

(१) बङ्गवत्सुहाः खलु राजानः शूयन्ते तद्यथेयम् : प्रियसखी
बन्धुजनशोचनीया न भवति तथा करिष्यति ।

(२) परिग्रहेति । परिग्रहायां पत्नीनां बहुत्वेऽपि समुद्रा अंध-
यएव रसना मेखला यस्याः सा तथोक्तोर्वी युवयोः इयं सखी चेमे
द्वे मे मम कुलस्य प्रतिष्ठे प्रतिष्ठा भूते । इदमुदाहरणानामनाटका-
ङ्गम् । पत्न्या उत्कर्षाभिधानात् । श्लोक्तं स्यादुदाहृतिरित्युक्तेः ।

(३) निर्दत्ते स्तः । सानन्दीभूते स्तः इत्यर्थः ।

(४) अनसूये पश्य पश्य मेघवाताहृतामिव पीप्से मयूरीं ज्ञये
ज्ञये प्रत्यागतजीवितं प्रियसखीम् । मेघवातेन मेघागमनिलेनाहृतं
ताडितं मृतसम्बन्धामिति यावत् । पीप्से तन्नामकञ्चतौ मयूरीम् इव
प्रत्यागतजीवितं राजाङ्गीकरणेन प्राप्नोतीति । प्रिया चासौ

शकु । हला ! मरिसावेध लोअपालं, जं अहोहिं
बिस्वाइपलाबिणीहिं उवआरादिकमेण भणिदं^१ ।

सख्यौ । सखितम् । जेण तं मन्तिदं, सो जेव मरि-
सावेदु, अस्सख को अज्जओ^२ ।

शकु । अरिहदि क्खु महाराओ इमं विसोदुं, परोक्खं
वा ण किं को मन्तेदि^३ ? ।

राजा । स खितम्

अपराधमिमं ततः सहिष्ये,

यदि रम्भोरु ! तवाङ्गमङ्गमृष्टे ।

कुसुमाक्षरणे क्लमापहेऽत

स्वजनत्वादनुमन्यसेऽवकाशम्^४ ॥

सखीच ताम् । पुम्बत्कर्मधारयेति पुम्बद्भावः । अणे अणे मुहुमुहु
रित्यर्थः । पश्य पश्येति वीक्षायां द्विकृतिः ।

(१) अयि मर्षयतं लोकपालं यदस्माभिर्विअअपलापिनीभिरुपचा-
रातिक्रमेण भणितम् । विअअं विद्वांसं प्रलपन्तीति विअअ-
पलापिन्यस्माभिस्ताच्छिल्ये णिनिस्तत मृष्टेभ्य इति ङीप् । अस्माभि-
रुपचारातिक्रमेण पूजातिक्रमेण यद्वणितमुक्तं लोकपालं राजानं
मर्षयतम् ।

(२) येन मन्त्रितं स एव मर्षयतु अन्यस्य कोऽत्ययः (टोष)

(३) अहोहिं खलु महाराज इमं विसोदुं परोक्खं वा न किं को
मन्त्रयति । परोक्खमण्णः परमिति विअहे प्रतिपरेति सूत्रेणाच् प्रत्यय
विधानसामर्थ्यादव्ययीभावः । मन्त्रयति कथयति ।

(४) अपराधेति । हे रम्भोरु रम्भे कदलीस्तम्भौ इवोरु यस्याः
सा तत्सम्बुद्धौ । तव अङ्गानां हस्तपादादीनां मङ्गेन संसर्गेण मृष्टे
मृष्टे मृजूमृष्टौ क्तः । क्लमापहे तापहारिणी अत्र समीपवर्तिनी
कुसुमाक्षरणे पुष्पशयने स्वजनत्वादात्मीयजनत्वादवकाशं यदनुमन्यसे
तत्तत्स्वात् इममपराधं सहिष्ये ।

प्रियं । सोपहासम् । एं एत्तिकैण उण तुटो भवि-
स्सदि^१ ? ।

शकु । सरोपमिव । विरम विरम दुब्बिणीदे ! एदावद-
वत्तं गदाए मए कीलसि^२ ? ।

अन । वहिः सहट्टिच्चेपम् । पिअस्सदे ! एस तवस्सिमिअ-
पोदओ इदोतदो दिस्सदिट्ठी णूणं मादरं पव्भट्ठं
अस्सेसदि, ता संजोजेमि णं^३ ।

प्रियं । हला ! चबलो क्खु एसो, एण एं संजोजइदुं एआ-
इणी पारेसि, ता अहंपि सहाअत्तणं करिस्सं^४ ।

इत्थमे प्रस्थिते ।

शकु । हला ! इदो अणदो ए वो गन्तुं अणुमस्से, जदो
असहाइणीत्ति^५ ।

उभे । सस्सिमम् । तुमं दाव असहाइणी, जाए पव्वी-
णाओ समोवे वड्ढि^६ । इति निष्क्रान्ते ।

(१) नन्वेतावन्मात्रेण पुनस्तुटो भविष्यति । भवानिति शेषः ।

(२) विरम विरम दुर्विनीते एतावदवस्थां गतया मया क्रीडसि ।
विरमत्यत्र व्याङ्गपरिभ्यो रम इति परस्मैपदम् ।

(३) प्रियस्वदे एष तपस्विष्ठगपोतकः इतस्ततो दत्तदृष्टिर्जनं मा-
तरं प्रस्त्रष्टामन्विष्यति तत्संयोजयाम्येनम् । तपस्वी कपाहो नृगस्य
पोतकः शिशुः । प्रभ्रष्टां स्वदेशादन्यत्रगताम् ।

(४) अयि चपलः खल्वेप नैनं संयोजयितुमेकाकिनी पार वसि
तदृष्टसपि, सहायत्वं करिष्यामि ।

(५) अयि इतोऽन्यतो न वो गन्तुमनुमत्ये यतोऽसहायिन्यस्ति ।
असहायिनी द्वितीयरहिता एकाकिनीति यावत् ।

(६) त्वं तावदसहायिनी यस्याः दृष्टिवीनाथः रुमीपेवर्तते ।
राजसमीपे स्थिताया भवत्याः भयाभावेन रुहायान्तरादापेक्षित-
नित्यर्थः ।

शकु । कथं गदाग्रो जीव पिप्रसहीप्रो ।

राजा । सुन्दरि ! अलभावेगेन, नन्वयमाराधयितां

जनस्ते सखीभूमौ वर्त्तते । तदुच्यताम्

किं शीकरैः क्लमविमर्द्भिभिरार्द्रवातं

सञ्चालयामि नलिनीदलतालवृन्तम् ? ।

अङ्गे निधाय चरणानुत पद्मताम्रौ

संवाहयामि करभोरु ! यथासुखन्ते ? ॥

शकु । य माणणीएसुं जणेसुं अत्ताणं अबरालइस्सं ।

इति अवस्थासदृशमुत्थाय प्रस्थातुमिच्छति ।

राजा । अवष्टभ्य । सुन्दरि ! अपरिनिर्व्वाणो दिवसः,

इयञ्च ते शरीरावस्था ।

उत्सृज्य कुसुमशयनं नलिनीदलकल्पितस्तनावरणा ।

कथमातपे गमिष्यसि परिबाधाकोमलैरङ्गैः ? ॥

(१) कथङ्गते एव प्रियसख्यौ ।

(२) किमिति । हे करभोरु क्लममङ्गलानि विमर्दयन्तीति तैः । शीकरैः जलकणैः आर्द्रैर्वातो यस्य तत् । शीतगुण संयुक्तरवन इत्यर्थः । ननिन्याः कमलिन्या दलं पत्रम् । दलं पत्रं कूटः पुमानित्यमरः । तदेव तालवृन्तम् तालपत्रवृत्तव्यजनं सञ्चालयामि किम् । उत इति तर्कः । पद्मवत् ताम्रौ ताम्रवर्णौ ते तव चरणौ पादौ अङ्गे निधाय । यथासुखं सुखमनतिक्रम्य यथार्थेऽप्यधीभावः सम्भावयामि । अङ्गमर्दनं करोमीत्यर्थः । संवाहनं वाहने स्थाङ्गारादेरङ्गमर्दनमिति विश्वकोषः । इदं मालानामकं लक्षणम् । मालास्याद्यदभिष्टाये नै-
कार्थप्रतिपादकमित्युक्तेः ।

(३) न माननीयेषु जनेषु आत्मानमपराधयिष्यामि ।

(४) सुन्दरीति । अपरिनिर्व्वाणः सर्वतस्तापेनारहितः ।

(५) उत्सृज्येति । नलिन्याः कमलिन्याः दलं पत्रं तेन कल्पितं विरचितम् स्तनयोः कुक्षयोरावरणमाच्छादकवस्तु यस्याः सा

इति वलान्निवारयति ।

शकु । मुञ्च मुञ्च मं, एण क्वु अत्तणो पहवामि, अधवा
सखीमेत्तसरणा किं दाणिं एत्थ करिस्सुं^१ ।

राजा । धिग्बोडितोऽस्मि ।

शकु । एणक्खु अहं महाराजं भणामि, देव्णं उवा-
लहामि^२ ।

राजा । अनुकूलकारि देवं कथमुपालभ्यते ? ।

शकु । कथं दाणिं एण उवालहिस्सुं ? जं मं अत्तणो अणीशं
कदुअ परगुणेहिं लोहावेदि^३ ।

राजा । स्वगतम् ।

अथौत्सुक्ये महति दयितप्रार्थनासु प्रतीपाः,
काङ्क्षन्त्योऽपि व्यतिकरसुखं कातराः स्वाङ्गदाने ।
आवाध्यन्ते न खलु मद्नेनैव लब्धान्तरत्वा-
दावाधन्ते मनसिजमपि क्षिप्तकालाः कुमार्यः^४ ॥

एतादृशी त्वम् । परिबाधया कामपीडया । कोमलैः शिथिलीभूतै-
रङ्गैः पुष्पस्य शयनमुत्सृज्य त्यक्त्वाऽऽतपे कथं गमिष्यसि । गन्तुं गतो
लृट् गमेरिट् परस्मैपदेष्वितीट् ।

(१) मुञ्च मुञ्च मां न खल्व्वात्मनः प्रभवामि अथ या सखीमात्र-
शरणा किमिदानीम् अत्र करिष्यामि । सखीमात्रं शरणं यस्याः साः ।
अत्र अस्मिन्निधये किङ्करिष्यामीत्यर्थः । अन्यो रक्षको नास्तीति
भावः ।

(२) न खल्वहं महाराजं भणामि देवमुपालभे ।

(३) कथमिदानीं नोपालस्ये यन्नामात्मनोनीशां (परतन्त्रां) कृत्वा
परगुणैर्लोभयति ।

(४) अथौत्सुक्य इति । महति औत्सुक्ये उत्सुकस्य भावः तस्मिन्-
नौत्सुक्ये उद्योगेऽपि । दयितस्य प्रार्थना याच्ञा तासु । प्रतीपाः
पराङ्मुखाः । व्यतिकरेण परस्परसम्बन्धेन सुखं काङ्क्षन्त्योऽपि इच्छ-
न्त्योऽपि । स्वस्यात्मनोऽङ्गम् अवयवादिक् तस्य दाने समर्पणे । का-

शकु । गच्छत्येव ।

राजा । न कथमात्मनः प्रियं करिष्ये ? उपहृत्य पटान्त-
मवलम्ब्यते ।

शकु । पोरव ! रक्खं रक्ख विणयं, इदोतदो इमिओ
सञ्चरन्ति^१ ।

राजा । सुन्दरि ! अलं रुक्मजनाङ्गयेन, न ते विदितं
धर्म्मा^२रेतवभवान् कण्वः खेदमुपयास्यति । यतः
गान्धर्व्येण विवाहेन बह्व्रोऽथ सुनिकन्यकाः ।

श्रूयन्ते परिणीतास्ताः पितृभिश्चानुमोदिताः^३ ॥
दिशोऽवलोक्य । कथं प्रकाशं निर्गतोऽस्मि ? शकुन्तलां
हित्वा पुनस्तैरेव पदैर्निवर्त्तते ।

शकु । पदान्तरे प्रतिनिवृत्त्य साङ्गभङ्गम् । पोरव !

तथा अधोराः कुमार्यः पुरुषसम्पर्करहिताः । लब्धान्तरत्वात्प्राप्ता-
श्चसरत्वाद्भद्रेनैव कामेनैव नाषाध्यन्ते न पीडयन्ते । क्षिप्र आ-
क्षिप्तः कालः समयो याभिन्ना एतादृश्यः सत्यः मनसिजमपि काम
मपि आबाधन्ते पीडयन्तीत्यर्थः । खल्विति निश्चये ।

(१) पौरव रक्ष रक्ष विनयं इतस्ततः ऋषयः सञ्चरन्ति । ते गत्वा
कण्वाय निवेदयेयुरिति भावः । अन्नराय श्रुतेन ऋषिदर्शनादिना
शकुन्तलायाः संरब्धवचसाऽनियतप्राप्तिकारणानिदं तोटकमङ्गम् ।
संरब्धं तोटकं वच इत्युक्तेः ।

(२) विदिता धर्म्मा येन सः । धर्मादिनिष्केयलादित्यनिच् ।

(३) गान्धर्व्येणेति । बह्व्यः अनेकाः वोतो गुणवचनादिति डोष् ।
शुनेः कन्यका गान्धर्व्येण तन्नामकेन विवाहेन । गान्धर्वः समया-
न्निष्ठ इति स्मृतिः । परिणीता ऊढाः । ताः कन्यकाः पितृभि-
र्गृहभिरानुमोदिताश्च श्रूयन्ते श्रुतवणे कर्माणि लट् । इतिहासादा-
वितिशेषः ।

अनिच्छापूरश्चोषि सम्भाषणमेतत्परिचिदो अश्वं जगो
ण विस्मरिदब्धो^१ ।

राजा । सुन्दरि !

त्वं दूरमपि गच्छन्ती हृदयं न जहासि मे ।

दिवावसाने छायेव पुरोमूलं वनस्पतेः^२ ॥

शकु । स्तोकमन्तरं गत्वा आत्मगतम् । हृद्दी हृद्दी ! इमं
मुणिश्च ण मे चलणा पुरोमुखा पसरन्ति, भोदु, इमे
हिं पज्जन्तकुरुवण्हिं ओवारिदसरीरा भविअ
पेक्खिस्सं दाव मे भावाणुबन्धं^३ । तथा कृत्वा स्थिता ।

राजा । कथमेवं प्रिये ! अनुरागैकरसं^४ मामुत्सृज्य नि-
रपेक्षैव गतासि ?

अनिर्द्वयोपभोगस्य रूपस्य मृदुनः कथम् ।

कठिनं खलु ते चेतः शिरीषस्यैव बन्धनम्^५ ॥

(१) पौरव अनिच्छापूरकोऽपि सम्भाषणमात्रपरिचितोऽयञ्जतो
न विस्मरन्त्यः ।

(२) त्वमिति । हे सुन्दरि दिवावसाने अपराह्नकाले पुरो-
दूरमपि गच्छन्ती गमेः शतरि उगितश्चेति डीपि आच्छीनद्योरिति तुम् ।
वनस्पतेरश्वत्थादेच्छीया मूलं मूलप्रदेशं इव त्वं मे हृदयं चित्तञ्च
जहासि ओहाक्त्यागे कर्त्तरि लट् ।

(३) हा धिक् हा धिक् इदं श्रुत्वा न मे चरणौ पुरोमुखौ प्रसरतः
भवतु एभिः पर्यन्तकुरुवकैः अपवारितशरीराभूत्वा प्रेक्षिष्ये तावदस्य
भावाऽनुबन्धम् । अपवारितशरीरा प्रच्छन्नशरीरा भावस्याऽभिप्रा-
यस्य अनुबन्धमनुवर्त्तनम् ।

(४) अनुराग एव प्रीतिरेवैको मुख्यः रसो यस्य स तं शृङ्गारमात्र-
रसाश्रयमित्यर्थः । मामुत्सृज्य त्यक्त्वा निरपेक्षैव अपेक्षाशून्यतत्त्वेव ।

(५) अनिर्द्वेति । अनिर्द्वयोपभोगस्य गाढाभिङ्गनादिव्यापा-
दरहितस्य । मृदुनः कोमलस्य । कोमलं मृदुलं मृदुरित्यमरः । ते

शकु । एदं मुणिअ ण मे अत्थि विहवो गच्छिदुं^१ ।

राजा । सम्प्रति प्रियाशून्ये किमस्मिन् लतामण्डपे करो-
मि ? अग्रतोऽवलोक्य । हन्त ! व्याहतं मे गमनम् ।
मणिबन्धाद्गलितमिदं संक्रान्तोशीरपरिमलं तस्याः ।
हृदयस्य निगडमिव मे मृणालवलयं स्थितं पुरतः^२ ॥
सबहुमानमादत्ते ।

शकु । हस्तं विलोक्य । अन्धो ! दोष्मत्सिद्धिर्नदा ए परि-
भट्टं एकं मिणालवलयं ण मए परिखादं^३ ।

राजा । मृणालवलयमुरसि निक्षिप्य । अहो स्पर्शः !
अनेन लीलाभरणेन ते प्रिये !
विहाय कान्त भुजगतं तिष्ठता ।
जनः समाश्वासित एष दुःखभा-
गचेतनेनापि सता न तु त्वया^४ ॥

रूपस्याऽऽकारस्य । चेत्तच्चित्तं शिरीषस्य शिरीषनामकपुष्पस्य बन्ध-
नमिव कठिनं कथञ्चातम् ।

(१) इदं श्रुत्वा नभोऽस्ति विभवो गन्तुम् ।

(२) मणीति । मणिबन्धः पाणिपथ्यस्तस्मात् गलितं भट्टम्
इदं संक्रान्तः सम्मिलित उशीरस्य परिमलः मनोहरगन्धो यस्मिन्तत् ।
मे मम हृदयस्य चित्तस्य निगडमिव बन्धनशङ्कुला मिव तस्याः शकु-
न्तलायाः मृणालस्य विसस्य वलयं कटकं पुरतोऽप्ये स्थितम् । छाग-
तिनिवृत्तावित्यस्मात्प्रत्ययेषु मास्येतीत्यम् ।

(३) अहो दीर्घलक्ष्मिणिलतया परिभट्टम् इदं मृणालवलयञ्च
मया परिज्ञातम् ।

(४) अनेनेति । हे प्रिये कान्तं सुन्दरं भुजं बाह्वं विहाय अत्र तिष्ठता-
ऽनेन ते तव लीलाभरणेन लीलाया विलासस्य मरणे नाभूषणेन अचेतनेन
सताऽपि दुःखं विरहस्य वेदनां भजति इति दुःखभाक् भजोऽस्तिरिति
श्लिः । एष जनः त्वया न समाश्वासित अपि तु समाश्वासित एवेत्यर्थः ।

शकु । अदोवरं ण समत्यत्ति विलम्बिदुं, भोदु एदेण जेव
अवदेसेण अत्ताणं दंसइस्सु^१ । इत्युपसर्पति ।

राजा । दृष्ट्वा सहर्षम् । अये ! जीवितेश्वरी मे प्राप्ता !
परिदेवनानन्तरं प्रसादेनोपकर्तव्योऽस्मि खलु दैवस्य^२ ।

पिपासाक्षामकरुणेन याचितञ्चासु पक्षिणा ।

नवमेघोज्झिता चास्य धारा निपतिता मुखे^३॥

शकु । राज्ञः सम्मुखे स्थित्वा । अज्ज ! अङ्गपथे सुमरिअ
एदस्स हयव्भंसिणो मिणालवलअस्स कदे पडिणि
वुत्तत्ति, कथिदं मे हिअएण तए गहिदं त्ति, ता णि
क्खिअ एदं, मा मं अत्ताणञ्च सुणिअणेसुं पआसइ
स्सदि^४ ।

(१) यत पर न समत्यस्मि विलम्बयितुं भवतु एतेनैवाऽपदेशेना-
मान दर्शयिष्यामि । क्लेशनाऽभिसम्बोध्यमानत्वादधिबलनामकमङ्गम् ।
—पिङ्गलमभिसम्बिच्छेनेत्युक्तेः ।

(२) अय इति । जीवितेश्वरी प्राणेश्वरी । परिदेवनानन्तरं
खदानन्तरम् । दैवस्य नियत्याः । प्रसादेन प्रसन्नतया । प्रसादस्तु
जनकतत्त्वमयः । उपकर्तव्यः उपकारे योग्योऽस्तीत्यर्थः ।

(३) पिपासति । पिपासया क्षामः शुष्कः करुणो यस्य सः एतादृशेन
पक्षिणा चातकेन चासुजलं याचितम् । नवश्चासौ मेघस्तेन उज्झिता
त्यक्ता धारा जलधारा अस्य चातकस्य मुखे निपतिता । चकारौ
उभयोः पौर्वा पर्यां बोधयतः । अनेनदुष्यन्ताऽऽयत्तचित्तायाः शकु-
न्तलाभ्याः समागमेन गर्भबीजोद्भेदाद्युपक्रममङ्गम् । गर्भबीजसमुद्भे-
दादाद्येपः परिकीर्तितइत्युक्तेः ।

(४) आर्य अङ्गपथे स्मृत्यैतस्य हस्तभ्रंशिनो मृणालवलयस्य कते
प्रतिनिवृत्तास्मि कथितं मे हृदयेन त्वया गृहीतमिति तन्निक्षिपेदं
मा मामात्मानञ्च मुनिजनेषु प्रकाशयिष्यामि । केन कथितं मया
गृहीतन्तदित्याह कथितमिति । मुनिजनेष्विति । विद्वन्मो न क-
र्तव्य इति भावः ।

राजा । एकेनाभिसन्धिना^१ प्रत्यर्पयामि ।

शकु । केण उण^२ ? ।

राजा । यदीदमहमेव यथास्थानं निवेशयामि ।

शकु । आ ! का गदी, भोदु एदं दाव^३ । इत्युपसर्पति ।

राजा । इतः शिलापट्टैकदेशं संश्रयावः । इत्युभौ परि-
क्रस्योपविष्टौ ।

राजा । शकुन्तलाया हस्तमादाय । अहो स्पर्शः !

हरकोपाग्निदग्धस्य दैवेनामृतवर्षिणा ।

प्ररोहः सम्भृतोभूयः किंस्वित् कामतरोरयम्^४ ? ॥

शकु । स्पर्शं रूपयित्वा । तुवरदु तुवरदु अज्जउक्तो^५ ।

राजा । सहर्षमात्मगतम् । इदानीमस्मि^६ विश्वसितः,
भर्तुराभाषणपदमेतत् । प्रकाशम् । सुन्दरि । नाति-
स्त्रिष्टः सन्धिरस्य मणालवलयस्य, यदि तेऽभिमतं
तदन्यथा घटयिष्यामि ।

(१) एकेनेति । अभिसन्धिना प्रतिज्ञया ।

(२) केन पुनः ।

(३) आः का गतिर्भवत्येवन्नामत् ।

(४) हररति । हरस्य भर्गस्य कोपाग्निः कोपादुत्थितो योग्निस्तेन
दग्धस्य दहभस्मीकरणे क्तः । कामतरोर्मदनदृष्टस्य । अमृतं वर्षति
तच्छीलस्तेन ताच्छील्यं णिनिः । सुधाभिः सिञ्चता । दैवेन दैवन्दिष्टं
भागधेयमित्यमरः । अयं हस्तः । भूयः पुनः प्ररोहः अङ्कुरः सम्भृतः
आसादितः किंस्वित् । किंस्विच्छब्दौ प्रश्रवितर्कबोधकौ । इदं रूप-
नामकं नाटकाङ्गम् । रूपं वितर्कवद्वाक्यमित्युक्तेः ।

(५) त्वरतां त्वरतामार्थपुत्रः ।

(६) इदानीमिति । एतत् आर्यस्य चणुरस्य पुत्र इत्यर्थकमार्थ-
मुत्प्रेतिपदं भर्तुः पत्नुराभाषणपदं वाचकपदम् । तदुक्तम् आर्यपुत्रेति
हस्तोऽथ षटिः पत्नीजनेन चेति । अत इदानीमस्मिन्काष्ठे । दानी-

शकु ! स्मितं हत्वा । जघा दे रोचदि^१ ।

राजा । सव्याजं विलम्बं प्रतिमोच । सुन्दरि ! हस्य-
ताम् ।

अयं स ते श्यामलतामनोहरं

विशेषशोभार्थमिवोन्मिताम्बरः ।

वृणालरूपेण नवो निशाकरः

करं समेत्योभयकोटिमाश्रितः^२॥

शकु । ए दाव एं पेक्खामि, पवणकम्पिट्ठकस्स प्पल्लरेणुणा
कलुसीकिदा मे दिट्ठी^३ ।

राजा । सस्मितम् । यद्यनुमन्यसे, तदहमेनां वदनमारु-
तेन विशदां^४ करवाणि ।

शकु । तदो अणुकम्पिदा भवेअं, किन्तु उण अहं ए दे
वीससेमि^५ ।

स्रुति दानीं प्रत्यये । इदमवस्थिति इष्टं । विश्वसितः प्राप्तविश्वासो-
न्मीत्यर्थः ।

(१) यथा ते रोचते । तथा क्रियतामिति शेषः ।

(२) अयमिति । अयं सः प्रसिद्धः नवो नवीनः निशाकरश्चन्द्रः
उज्झितं त्यक्तं अम्बरमाकाशं यस्यैतादृशः सन् । विशेषशोभार्थं शो-
भाप्रकर्षार्थम् इव श्यामलस्य भावः श्यामलता तस्य भावेति तत् । तथा
मनोहरं सुन्दरम् । ते तय करं वृणालरूपेण समेत्य समागत्यो भय-
कोटिम् आश्रितः । कुण्डलीभूय दृढं धृतवानिति भावः । करपत्रे
उज्झिताम्बरं यस्त्वरहितम् अम्बरं व्योम्निपासणीत्यमरः । श्याम-
लतामनोहरं कालिन्नामनोन्मादकमित्यर्थः ।

(३) न तावदेनं प्रेक्ष्य पवनकम्पितकर्णोत्पलरेणुना कलुषीकृतामे
दृष्टिः । पवनेन वायुना कम्पितयोः सञ्जातयोः कर्णोत्पलयोः
कर्णोत्पतंसभूतयोः कमलयो रेणुना ।

(४) विशदां व्यक्ताम् । विशदः पाण्डुरे व्यक्त इति लिङ्गाण्ड शेषः ।

(५) तदाऽनुकम्पिताभवेयं किन्तु पुनरहं नवे विश्वसिमि ।

राजा । मामैवं, नवो हि परिजनः सेव्यानामादेशात्
परं न वर्त्तते ।

शकु । अन्नं ज्जिव अज्जाअरो अबिस्सासजणओ^१ ।

राजा । स्वगतम् । नाहमेवं रमणीयमात्मनः सेवावसरं
शिथिलयिष्ये । सुखमुन्नमयितुं प्रवृत्तः ।

शकु । प्रथिपेधं रूपयन्ती विरमति ।

राजा । अयि मद्विरेक्षणे^२ ! अलमस्मद्विनयाशङ्कया ।

शकु । किञ्चिद्दृष्ट्वा व्रीडावनतमुखी (३) तिष्ठति ।

राजा । अङ्गुलिभ्यां सुखमुन्नमय आत्मगतम् ।

चारुणा स्फुरितेनायमपरिचतकोमलः ।

पिपासतो ममासुक्ष्मां ददातीव प्रियाधरः^४ ॥

शकु । परिस्त्राणमन्यरो विअ अज्जउत्तो^५ ।

राजा । कर्णेऽत्यलसन्निकर्षादीक्षणाभूटोऽस्मि । मुखमारुतेन
चक्षुः सेवते^६ ।

(१) अयमेवात्यादरोऽविश्वासजनकः ।

(२) अयमिति । मद्विरेक्षणे खङ्गनाविवनेने चञ्चलनेत्र इत्यर्थः
अस्मात् अस्मत्तः अविनयस्याशिटतायाः शङ्कया लमित्यर्थः ।

(३) क्रीडयाऽवनतमुखं 'सुखं' यस्येति विग्रहः स्वाङ्गाञ्चोपसर्ज-
नादसंयोगोपधादिति ङीष् ।

(४) चारुणोति । अपरिचतेन दशनक्षताभावेन कोमलोऽयं प्रि-
यायाः शकुन्ताया अधरः ओष्ठः चारुणा चित्तहारिणा स्फुरितेन
स्यन्दनेन पिपासतः पातमिच्छतः मम अनुज्ञामाज्ञा ददातीव दुदाज
दाने लट् ।

(५) परिज्ञानमन्यर इवार्थपुत्रः । परिज्ञानं चक्षुः प्रविष्ट-
धूल्याः सम्यक्ज्ञानं तस्मिन्मन्यरोऽज्ञ इत्यर्थः ।

(६) कर्णेऽत्यलेति । कर्णेऽत्यलस्य सन्निकर्षाद्यादिभ्यादोक्षणाभूटो
रेणुभिरन्वीकरणाद्दर्शनेऽक्षमः ।

शकु । भोऽहं पदकित्यदं सण्त्ति संवृत्ता ! लज्जेमि उण
अणुबच्चारिणी पिअच्चारिणी अज्जउत्तम् ।

राजा । सुन्दरि ! किमन्यत् ।

इदमप्युपकृतिपक्षे सुरभि सुखन्ते यदाघातम् ।

ननु कमलस्य मधुकरः सन्तुष्यति गन्धमात्रेण २ ॥

शकु । सस्मितम् । असन्तोसे उण किं करेदि १ ? ।

राजा । इदमिति व्यवसितः ४ ।

शकु । यत्तं ढौकते ।

नेपथ्ये । चक्रवाचवज्र ! आमन्तेहि सहचरं, णं उअ-
त्थिदा रअणी ५ ।

शकु । कर्णं दत्त्वा ससम्भ्रमम् । अज्जउत्त ! एसा कव्व,

(१) भवतु प्रकृतिस्थदर्शनास्मि संवृत्ता । लज्जे पुनरनुपकारिणी
प्रियकारिणा आर्यपुत्रस्य ।

(२) इदमिति । हे सुन्दरि ! ते तव सुरभि सुगन्धिं सुखं वदनं
नदाघातम् इदमप्येतदात्राणमप्युपकृतिपक्षे उपकारकत्वे पश्यति
शेषः । ननु यस्मात् मधुकरोतीति मधुकरः भ्रमरः कमलस्य गन्धमा-
त्रेण न सन्तुष्यति सन्तोषद्वयप्राप्तेःतीति नापि तु आस्वादं विनापि सन्तु-
ष्यत्येवंति भावः ।

(३) असन्तोषेण पुनः किङ्करोति । मधुकर इति शेषः । तस्मा-
दृश्यात् भवानपीत्यर्थः ।

(४) इदमिति । इदङ्करोतीत्युक्त्वा व्यवसितस्त्वन्वार्थमुद्युक्तः शय-
नादधरपानादिनगराद्युपरोधनम् । स्नानादनुलेपने चैभिर्विर्जितो
नातिविस्तर इत्यभिमुक्तोक्त्याचुस्वनादभिनयनस्यादङ्केनिषेधान्नतु चुम्बि-
तवानित्यर्थः । कथमप्युन्नमितुश्चुम्बितानु इति यच्च माणखोकादनुरो-
धाच्च । शृङ्गारहास्येन विहितं वैदग्ध्यस्य क्रीडिततन्म । वैदग्ध्यक्री-
डिततन्म । विहितं शुद्धहास्येन शृङ्गारभवेन चेति दर्पणः ।

(५) चक्रवाकमधु आमन्त्रयसहचरं ननुपस्थिता रजनी ।

(१) आर्यपुत्रेण खलु तातकणस्य धर्मकनीयसी मम इत्तान्तो-

तादृकसस्य धम्मकणीअसी मम बुत्तन्तोवलम्भणणि-
मिच्चं अज्जा गोदमी आअच्छदि, ता विड्ढवान्तरिदो
होहि^१ ।

राजा । तथा, इत्येकान्ते स्थितः ।

ततः प्रविशति पात्रहन्ता गौतमी ।

गौत । जादे ! अच्चाहिदं सुणिअ आअदा , एदं सान्ति-
उदअं । हृष्टा समुत्थाय च । इध देवदासहादणी
चिट्ठसि^२ ?

शकु । दाणिं ज्जेव अणसूआपिअम्बदाओ मालिणी
ओदीणाओ^३ ।

गौत । शान्तुदकेन शकुन्तलामभ्युच्य जादे । गिरावा-
धा मे चिरं जीव, अबि दे लज्जसन्दापाइं अङ्गाइं^४
इति स्पृशति^५ ।

शकु । अम्मो अत्थि विसेमो^६ ।

पलम्भननिमित्तं आर्या गौतम्यागच्छति तद्विदपान्तरितो भावः । उप
लम्भननिमित्तं ज्ञानार्थम् ।

(१) तथेति । तथैवक्रियत इत्युक्त्वा एकान्ते निर्जनस्थानेस्थित
इत्यर्थः ।

(२) जाते अत्याहितं श्रुत्वा आगतैगच्छान्त्यदकम् । इह देवता-
सहायिनी तिष्ठसि । अत्याहितं भीतिजनकसन्नापम् । देवतासहा-
यिनी देवतामात्रसहायिनी । सहायन्तरजनरहितेति यावत् ।
एतादृशस्थले स्यात्तमयुक्तमिति भावः ।

(३) इदानीमेव अनसूयाप्रियम्बदे मालिनीमवतीर्ये ।

(४) शन्तुदकेनेति । अभ्युच्य न्यञ्जता करेणाऽभिपिच्य । न्यञ्ज-
ताऽभ्युच्यं प्रोक्तमित्युक्तेः । जाते निरावाधा मे चिरंजीव अपि ते
लघुसन्नापान्यङ्गानि । निरावाधा पीडारहिता । लघवः कल्पाः स-
न्नापा येषु तानि ।

(५) अम्म अत्थि विशेषः ।

नौत । परिणतो दिवसो, ता एहि उड्डी जीव गच्छन्तः ।
शकु । कथञ्चिदुत्थाय स्वगतम् । हिअअ ! पदं सुहोव-
णादे मणोरहे कालहरणं करेसि, सम्पदं अणुभव दाव
दुक्खं । पदान्तरे प्रतिनिवृत्तः । प्रकाशम् । लदाहर !
सन्दावहर ! आमन्तेमि तुमं पुणोवि परिभोअत्थं २ ।

इति निष्क्रान्ते ।

राजा । पूर्वस्थानमुपेय सनिखासम् । अहो ! विघ्नवत्यः
प्रार्थितार्थसिद्धयः २ मया हि
मुञ्जरङ्गुलिमंठताधरोष्ठं प्रतिषेधाच्चरविक्लवाभिरामम् ।
मुखमंसविवर्त्ति पक्ष्मलाद्याः कथमप्युन्मितं न चुम्बितन्तु ४

(१) परिणतो दिवसः तदेह्युदयमेव गच्छावः । अत्र स्थित्वा-
ऽनमिति भावः ।

(२) हृदय प्रथमं सुखोपनते मनोरथे कालहरणं करोपि साम्प्र-
तमनुभव तावद्दुःखम् । लतागृह सन्तापहर आमन्त्रयामि त्वां पुनरपि
परिभोगार्थम् । क्लेन लतागृहेत्यादि राज्ञः सम्बोधनम् । सन्ता-
पहर कामजनिततापहर, त्वां परिभोगार्थं सङ्गमार्थम् । आमन्त्रयामि
निवृत्तयामीत्यर्थः । व्याजोक्त्येदममृताहरणं नामाङ्गम् । अभूताहरणं
कृद्भेति भनिकः ।

(३) अहो इति । प्रार्थितानामर्थानां प्रयोजनानाम् अर्थोऽभि-
धेयदेवस्तु प्रयोजननिवृत्तिष्वित्यमरः । सिद्धयः निष्पत्तयः सिद्धि-
निष्पत्तियोगयोरिति विश्वः । विघ्नवत्यो विघ्नयुक्ता भवन्ति अहो
आश्चर्ये ।

(४) मुञ्जरिति । यस्य पक्ष्मालिलोमास्ति इति पक्ष्मलः सिध्दा
दितात् लच् । पक्ष्मले अविणी दशौदसा इति विग्रहः । बङ्गव्रीहौ
सक्थग्रणोरिति पञ्च पिद्गौरादिभ्य इति ङीप् । शकुललाया इत्यर्थः ।
अधरश्च ओष्ठश्चैतयोः समाहारो धराष्ठम् । प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः ।
ओष्ठोष्ठयोः समास इति पररूपम् । मुञ्जरङ्गुलीभि संवृतमधरोष्ठं
यत्नैतादृशम् । प्रतिषेधाच्चरैः विक्लवं विक्लमम् अभिरामं सुन्दरञ्च ।

कः सुखलु सम्प्रति गच्छामि ? अथवा इहैव प्रियापरिभुक्ते
 लतामण्डपे मुहूर्त्तं^१ तिष्ठामि । सर्वतोऽवलोक्य ।
 तस्याः पुष्पमयी शरीरलुलिता शय्या शिलायामियं,
 कान्तो मन्मथलेख एष नलिनीपत्रे नखैरर्पितः ।
 हस्ताङ्गुलिमिदं विसाभरणमित्यासज्जमानेक्षणो
 निर्गन्तुं सहसा न वेतसमृद्धादीशोऽस्मि अन्यादपि^२॥
 विचिन्त्य ! । अहो^३ धिगसम्यक् चेष्टितं प्रियां समासाद्य
 कालहरणं कुर्वता मया । तदिदानीम्
 रहः प्रत्यासन्ति यदि सुवदना यास्यति पुन-
 र्न कालं हास्यामि, प्रकृतिदुरवाप्ता हि विप्रयाः ।

अंसे विवर्त्तते अमर इति अंसविवर्त्तिताच्छील्येणिनिः । मुखं कथं
 मपि उद्धमितं नतं चुम्बितमित्यर्थः ।

(१) मुहूर्त्तं घटिकाद्वयम् । मुहूर्त्तमहो रात्रेः प्रोचः पञ्चदश
 लघुम् । केचिच्छुभक्तियायोग्य कालं केचिद्दूषटीद्वयमित्युक्तं । अथवा
 मुहूर्त्तं क्षणम् ।

(२) तस्या इति । शिलायां शिलोपरि । शरीरेण लुलिता विमर्दिता
 तस्याः शकुन्तलायाः । पुष्पमयी पुष्पप्रचुरा । प्राचुर्ये भयम् । इदं
 शय्या । नलिन्याः कमलिन्याः पत्रे पलाशे । नखैरर्पितश्चिह्नित
 एष कालः मनोव्रतः । तस्या मन्मथलेखः । हस्तात् अष्टं अवलितं तस्या
 इदं विसाभरणं मणालकटकं इति एषं रूपेण व्यासज्जमानम् ईक्षण
 यस्य सः व्यासन्तिप्राप्तेक्षणोक्तम् । शून्यात् शकुन्तलारहितादपि
 नेतसमृद्धात् सहसा निर्गन्तुं योऽस्मि न समर्थोऽस्मीत्यर्थः ।

(३) अहो इति । प्रियां शकुन्तलां समासाद्य प्राप्यकालहरणं
 इदं वस्तुमाधने विलम्बं कुर्वता मयाऽसम्यक् अनुष्ठितम् अहो शोके ।
 अहो धिगर्थे शोके च करुणार्थविषादयोरिति मेदिनीकोपः ।

(१) रह इति । पुनरन्यस्मिन्काले । सुवदना सुष्ठु वदनं
 यस्याः सा शकुन्तला रहः एकान्ते यदि प्रत्यासन्ति समीपं यास्यति

इति क्लिष्टं विघ्नैर्गणयति च मे मूढहृदयं
प्रियायाः प्रत्यक्षं किमपि च तथा कातरमिव ॥

नेपथ्ये । भो भो राजन् !

सायन्तने सवनकर्म्मणि सम्प्रवृत्ते

वेदिं ऊताशनवतीं परितः प्रकीर्णाः ।

छायाश्चरन्ति बह्वधा भयमादधानाः

सन्ध्याभ्रकूटकपिशाः पिशिताशनानाम् ॥

राजा । आकर्ण्य सावटम्भम् । भो भोस्तपस्विनो ! आभैष्ट मा
भैष्ट, अयमहमागत एव इति निष्क्रान्तः ।

तृतीयोऽङ्कः ।

तटा कानं न ह्यास्यामि न विलम्बं करिष्यामीत्यर्थः । हि यस्मात्का-
रणात् विषया इन्द्रियायाः प्रकृतिदुरवापा स्वभावदुर्लभाः विघ्नैर्गौ-
तम्यागमनरूपैरन्तरायेः क्लिष्टं मे मम मूढहृदयं प्रियायाः शकुन्तलाया
इत्युक्तरूपेण प्रत्यक्षं गणयति गणसङ्ख्याने चुरादित्वास्मिन् । तथा
किमपि कातरमधीरमिव च भवतीत्यर्थः । इयं प्राप्ताशा प्रियम्बटा-
शनसूये ऋगशिगुसहायार्थं गते सति शकुन्तलाऽनुसरणादेरुपाया-
द्वौ तस्यागमनरूपायाश्चानिर्द्वारितैकसम्बन्धात् । उक्तञ्च उपायाऽ-
पायशङ्काभ्यां प्राप्तांशाप्राप्तिः सम्भवति ।

(२) सायन्तन इति । सायन्तने सायंभवः सायन्तनस्तस्मिन् ।
सायं चिरं प्राप्तेऽप्रगेऽव्ययेभ्यः शुच्युलौ तट्चेति सायं शब्दात् श्युप्रत्यये
तस्य तडागमश्च । सायंकालेन इत्यर्थः । सवनकर्म्मणि अग्नि-
होवाख्ये यागकर्म्मणि सम्प्रवृत्ते सम्यगारब्धे सति ऊताशनवतीम् । वेदिं
परितः वेद्याः सर्वभागे । अभितः परितः समयेति परितःशब्दयोगे
वेदिशब्दाद्वितीया । प्रकीर्णाः व्याप्ताः अतएव भयमादधाना भय-
मुत्पादयन्त्यः सन्ध्याभ्रकूटकपिशाः सन्ध्याया अम्रकूटा मेघस्रोमास्त
इव कपिशाः लक्षणीतवर्णाः । पिशितम्बांसमन्त्रन्तीति पिशिताशना
राक्षसास्तेषाम् । बहुधा बहुप्रकाराः संख्यायाविधार्थे धेति धाम
त्ययः । छायाश्चरन्ति । चरगतिमक्षणयोः कर्त्तरि लट् । चङ्क्ष्य
शरीरा अपि वह्निःसामीप्यात्त्वतन्नीभिष्ठायाभिरनुमीयन्त इतिभावः ।
इति श्रीपद्मोपनामकडमरुतल्लभक्षतायां शकुन्तलाख्यायांतृतीयोऽङ्कः ।

प्रियं । जुज्जदि^१ । इति तदेव कस्माभिनयतः ।

नेपथ्ये । अयमहं भोः !

अन । कर्णं दत्त्वा । सहि ! अदिधिणा विध्वं गिबेदिदं^२ ।

प्रियं । गां उड़ए ससिहिदा सउन्तला^३ ।

अन । आं, अज्ज उण अमसिहिदा हिअएण, तेण हि

भोदु एत्तिकेहिं कुसुमेहिं पओजगां^४ । इति प्रस्यते ।

पुनर्नेपथ्ये । आः कथमतिथि मां परिसवसि^५ ।

विचिन्तयन्ती यमनन्यमानसा

तपोनिधिं वेत्सि न मामुपस्थितम् ।

स्मरिष्यति त्वां न स बोधितोऽपि सन्

कथां प्रमत्तः प्रथमं कृतमिव^६ ॥

(१) युज्जते ।

(२) सखि अतिधिनेव निवेदितम् ।

(३) ननृटजे सन्निहिता शकुन्तला ।

(४) आ अयं पुनरसन्निहिता हृदयेन, तेन हि भवतु एतावद्भि-
कसुमैः प्रयोजनम् । हृदयेन चेतसा असन्निहिता अनवस्थिता दुश्च-
न्त गतहृदयेतिभावः ।

(५) आ इति । आशब्दः कोपे । आत्सु स्यात्कोपपोडयोरिति-
क्रोधात् । कथं परिभवसि कथंतिरस्करोषि । अनादरानर्हत्वमतिथि
शब्देन बोधयति ।

(६) विचिन्तयन्तीति । अनन्यमानसा नान्यस्मिन्मानसं मनोयस्याः
सैतादृशी । अन्याधनपेक्षनहृदयेत्यर्थः । यं जनं विचिन्तयन्ती स्मरन्ती
सती उपस्थितं समीपे प्राप्तम् । तपांसि निधीयन्ते अस्मिन्निति
तपोनिधिः एतादृशं मां न वेत्सि न जानासि । स चिन्तितो जनः बोधि
ज्ञोऽसि चापितोऽपि । प्रथमं कथादौ कृतमुपन्यस्तां कथां वाक्प्रबन्धं
प्रमत्त इवाऽवधानरहित इव त्वां न स्मरिष्यति मयाऽस्याः सम्पर्कः
कृत इति स्मृतिवद्वाप्यस्मृति । यद्यप्यङ्के विवाहोभोजनं शापोत्सर्गो-

उभे । श्रुत्वा विषये ।

प्रियं । इही इही ! तं जीव संवृत्तं जं मए चिन्तिदं, कस्मिं
पि पूजार्तिहे अपराडा सुसहिअआ पिअसही सउ-
न्तला ? ।

अन । पुरोऽवलोक्य । ए क्खु जस्मिं कस्मिं पि एस
दुज्जासा सुलभकोपी महेसी तथा सबिअ अबिरलपा-
दतुवराए गदीए पडिणित्तो २ ।

प्रियं । को अस्सो ऊदवहादो पडवदि दहिदुं ! ता गच्छ
पाएसुं पडिअ णित्तवेहि, जाव से अहं पि अग्घो-
दअं उवकप्पेमि ३ ।

अन । तह ४ । इति निष्क्रान्ता ।

प्रियं । पदान्तरे खलितं रूपयन्ती । अम्हो ! सावेअख-
लिदाए गदीए परिभट्टं मे अगहत्यादो पुष्पभा-
• अण ५ ।

मृत्युरत तथैत्यनेन शापप्रदानविधिद्वन्त्याप्यधानेन नेपथ्ये तद्वर्णी-
तदोषः । निधेयस्तु प्रधानविषयएवेति चिन्तनीयम् ।

(१) हा धिक् हा धिक् तदेव संवृत्तं यन्मया चिन्तितम् । कस्मि-
न्नपि पूजार्त्ते अपराडा अन्यहृदया प्रियसखी शकुन्तला । संवृत्तं
जातम् । पूजार्त्ते सत्कर्तुं योग्ये । शून्यहृदया अन्यस्मिन्निति शेषः ।
राजमात्रनिहित हृदयेत्यर्थः ।

(२) न खलु यस्मिन्कस्मिन्नपि एष दुर्वासाः सुलभकोपी महर्षिः
तथा शम्भूतविरलपादत्वरया गत्या प्रतिनिवृत्तः । यस्मिन्कस्मिन्नपि
अपराधरहितजनेपि । अविरलाः पादा यस्यां साटविरलपादा तथा-
भूता त्वरा यस्यां सा तथा ।

(३) कोट्यो ऊतवहात्मभवति दग्धुं, तद्गच्छ पादयोः पतित्वा
निवर्त्य यावदस्याटहमपि अर्घोदकमुपकल्पयामि ।

(४) तथा ।

[परिभट्टं च्युतम् ।

(५) अहो आवेगः खलितवत्या परिभट्टं मेऽपहृस्तात्पुष्पभाजनम्

इति पुष्पावचयं हृषयति ।

अन । प्रविश्य । सहि ! सरीरी बिभ्र कोवो कस्म्य अण्णञं
सो गेह्ळदि ! किञ्च उण्ण सो अण्ण कम्पिदो मए
प्रियं । एदं ज्जेव तस्मिं बद्धदरं, ता कधेहि कधं तए
पसादिदो ? ।

अन । जदो णिउत्तिदुं ण इह्ळदि, तदो पाएसुं पडिअ
विस्सविदो मए, भअवं ! पढमं त्ति पेक्खिअ अविस्सा-
दतवप्पहावस्स दुहिदिजणस्स अञ्चं अवरारो भअटा
मरिसिदब्बो त्ति ? ।

प्रियं । तदो तदो ? ।

अन । तदो तेण भणिदं, ण मे वअयं अस्सधा भविदं अरि-
हदि किन्तु आहरणाहिस्साणदंसणेण मे सावो णिउ-
त्तिस्सदिदत्ति मन्तअन्त ज्जेव अन्तरिदो ? ।

(१) सखि शरीरीव कोपः कस्याऽनुनयं स गृह्णाति । किञ्च पुनः
मोऽनुकम्पितो मया । स दुर्वासाः मयाऽनुकम्पितोऽनुकम्पाकारितः ।
कृपादयाऽनुकम्पास्यादित्यमरः ।

(२) एतदेव तस्मिन्बद्धतरं तत् कथय कथं त्वया प्रसादितः । बद्ध-
तरम् अधिकतरं त्वया समर्पितं कथं केन प्रकारेण प्रसादितः प्रसन्नो-
द्धतः । प्रसादस्तु प्रसन्नतेत्यमरः । सुलभकोपतया प्रसादनं तस्मिन्
सुलभमिति भावः ।

(३) यदा निवर्त्तितुमेच्छति तदा पादयोः पतित्वा विज्ञापितो
मया, भगवन् प्रथममिति प्रेक्ष्याऽविज्ञाततपःप्रभावस्य दुहितृजनस्या-
ऽयमपराधो भवता मर्षयितव्य इति । निवर्त्तितुम्वत्यागन्तुम् । अवि-
ज्ञातस्तपसः प्रभावो येन स एतादृशस्य । दुहितृजनस्येत्यनेन शापा-
नर्हत्वं सूचितम् ।

(४) ततस्ततः ।

(५) ततस्तेन भणितं न मे वचनमन्यथा भवितुमर्हति किन्त्वाऽऽम-
रश्चाऽभिज्ञानदर्शनेनास्याः शापो निवर्त्तित्व इति मन्त्रयमाण एवान्-

प्रियं । मक्कं दाणिं आस्ससिदुं, अत्थि तेण राएसिणा संप-
त्थिदेण अत्तणो णामाद्धिदं अङ्गुलीअञ्चं सुमरणीञ्चं
न्ति सउत्तलाए हत्थे सञ्चं ज्जेव परिधाविदं, एस
ज्जव तस्मिं साङ्गीणो उवाचो भविस्सदि^१ ।

अन । सहि ! एहि देवकज्जं दाव से णिज्जत्तेस्स^२ ।

इति परिक्रामति ।

प्रियं । अवलोक्य । अनसूए । पेक्ख दाव वामहत्थविणि-
हिद्वअणा आलिहिदा विअ पिअसही तग्गदाए
चिन्ताए अत्ताणंपि ण विभावेदि किं उण आगन्तुञ्चं^३
अन । हला ! दोस्सं ज्जेव णो हिअए एसो वत्तन्तो चिट्ठहु,
रक्खणीआ क्व पइदिपेलवा पिअसही^४ ।

रितः । तेन अपिणा । अन्यथाभवितुं व्यर्थं भवितुम् । अभिज्ञायते
निश्चीयते अनेन इत्यभिज्ञानं करणेल्लुद । अङ्गुलीयकम् ।

(१) शक्यमिदानीमाश्वसितुम् अस्ति तेन राजर्षिणा सम्प्रस्थितेनात्मनो
नामाद्धितमङ्गुलीयकं स्मरणीयमिति शकुन्तला हस्ते स्वयमेव परि-
धापितम् एष एव तस्मिन्स्वाधीन उपायो भविष्यति । स्वाधीन इतरा-
नधीनः ।

(२) सखि एहि देवकाय्यं तावदस्मा निर्वर्त्तयावः ।

(३) अनसूये प्रेक्षस्व तावद्वामहस्तविनिहितवटना आलिखितेव
प्रियसखी तद्गतया चिन्तयाऽऽत्मानमपि न विभावयति किम्पुनराग-
न्तुकम् । वामहस्ते विनिहितं वटनं मुखं यस्या सा । आलिखितेव चित्र-
कृतेव । तद्गतया राजविषयया । आगन्तुकमतिथिम् । आगन्तुरति-
थिर्नाष्टहागतमित्यमरः ।

(४) सखि हयोरेवाऽऽवयोर्हृदये एव हृत्तान्तिष्ठतु रमणीया
खलु प्रकृतिपेलवा प्रियसखी । एष हृत्तान्तो दुर्वासाहृत्तान्तः । प्रकृ-
तिपेलवा प्रकृत्या स्वभावेन पेलवा कोमला । प्रियसखी शकुन्तला रक्ष-
णीया न प्रकाशनाह्वा ।

प्रियं । को दाव उसोदण्ण णोमालिअं सिञ्चदि ।

इत्युभे निष्क्रान्ते ।

विष्कम्भकः २ ।

ततः प्रविशति सुप्रोत्थितः कणुशिष्यः ।

शिष्यः । बेलोपलक्षणार्थमादिष्टोऽस्मि तत्रभवता प्रवासात्
प्रतिनिवृत्तेन कण्वेन, तत्प्रकाशं निर्गत्यावलोकयामि
कियदवशिष्टं रजन्या इति । परिक्रम्यावलोक्य च ।
हन्तः ! प्रभातप्राया रजनी । तथाहि
यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीना-
माविष्कृतादणपुरःसर एकतोऽर्कः ५ ।

(१) कस्तावदुणोदणेन नममालिका सिञ्चति ।

(२) विष्कम्भक इति । उत्ताना दुर्गोन्मुख्यदृष्टान्तानां वर्तिष्म-
मायानाम् अङ्गुलीयदर्शनादिना शकुन्तलाभिज्ञानरूपाणां निदर्शक-
त्वान्नाध्यमपात्राभ्यां प्रयोजितत्वाच्च सुज्ञेयम् । लक्षणञ्चोक्तम् ।

(३) बेलोपलक्षणार्थमिति । भवता पूज्येन प्रवासात् सोमतीर्थीद् प्रति-
निवृत्तेनागतेन कण्वेन तन्नामक ऋषिणा बेलोपलक्षणार्थं बेलया होम-
बेलया उपलक्षणार्थं निश्चयार्थम् आदिष्टोऽस्मि । तत्स्मात्कारणात्
प्रकाशनिर्गत्य बहिर्देशं गत्वा रजन्या रात्रेः कियदवशिष्टं इत्यवलोक-
यामि ।

(४) हन्तेति । रजनी रात्रिः प्रभातप्राया । अचिरभावि प्रातः-
काला हन्तेति हर्षे । हन्तः स्याच्छोकहर्षयोरिति कोशात् ।

(५) यात्येकेति । एकत एकस्यान्दिशि सार्वविभक्तिकस्तसिः
ओषधीनां पतिश्चन्द्रः । अस्तशिखरम् अस्तस्य चरमगिरेः शिख-
रम् अयमग्नं याति प्राप्नोति । एकतोऽन्यदिशि एकमुत्थान्य-
केबला इतिकोषः अर्कः सूर्यः । आविष्कृतः प्रकटितोऽदृशनामा
पुरःसरो यस्यैतादृशः । प्राकाशे प्रादुराविः स्यादित्यमरकोषः
तेजरोर्द्वयनस्य चन्द्रसूर्यतेजसः । युगपदेकदा । व्यसनञ्चोदयश्च

तेजोद्वयस्य युगपद्वयस्योदयाभ्यां
लोको नियम्यत इवैष दशान्तरेषु ।

अपिच ।

अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वतीयं
दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा ।
इदप्रवासजनितान्यवलाजनेन
दुःखानि नूनमतिमातदुरुद्वहानि २ ॥

अपिच ।

कर्कन्धूनामुपरि तुहिनं रञ्जयत्यग्रसन्ध्या,
दामे मुञ्चत्युदजपटलं वीतनिद्रो मयूरः ।
वेदिप्रान्तात् खुरविलिखितादुत्थितश्चैष सद्यः
पद्मादुच्चैर्भवति हरिणः स्वाङ्गमायच्छमानः २ ॥

ताभ्याम् । विपद्यद्वयस्या कर्कन्धूनामित्यर्थः । दशान्तरेषु सुखदुःख-
रूपाद्वयस्या तु एष लोको नियम्यत इव सङ्कोच्य स्याप्यत इवेत्युत्प्रेक्षा ।

(१) अन्तर्हित इति । संस्मरणीयशोभा संस्मरणीया स्मरण-
योग्या शोभा यस्या एतादृशीयं सैव कुमुद्वती । शशिनि चन्द्रमसि
अन्तर्हिते अन्तर्धानकृते सति दृष्टिन्नेवं न नन्दयति नाह्लादयति ।
विकाशा भावादितिभावः । अवलाजनेन स्त्रीजनेन इदस्य प्रियस्य
प्रवासनं जनितानि दुःखानि । अतिमातदुरुद्वहाणि अति-
वृष्णाङ्गरणीयाणि नूनम् । अत्र नूनमित्यनेन खल्विदं परिचितदाम्-
त्यव्यवहारत्वं सूचितम् ।

(२) कर्कन्धूनामिति । अग्रसन्ध्या अयाच सा सन्ध्या प्रातः
सन्ध्या कर्कन्धूना वदरीणामुपरि ऊर्ध्वभागे तुहिनं तृषारं रञ्जयति ।
लोहितवर्णानां वदरीणामूर्ध्वे तुहिनं निधाय रागप्रियत्वेन लोहिती
करेतीत्यर्थः । वीतनिद्रः वीता विगता निद्रा यस्यैतादृशः मयूरो
दामे दामे कुशैर्निर्दत्तम् उदजपटलम् उदजस्य पर्णशालायाः पटलं
गृह्णाच्छादनं मुञ्चति भूमिभवरोहति । खुरविलिखितात्खुरैः शफैः
विलिखितादिदारिताद्देदिप्रान्ताद्देदिपार्श्वोदुत्थित एष हरिणः

अपिच ।

पादन्यासं क्षितिधरगुरोर्मूर्ध्नि कृत्वा सुमेरोः
क्रान्तं येन क्षयिततमसा मध्यमं धाम विष्णोः ।
सोऽयं चन्द्रः पतति गगनादल्पशैवैर्मयूखै-
रत्याकूटिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठाः॥

अनसूता । पटीक्षेपेण प्रविश्य । एवं गाम विसयप-
रम्भुहम्भु जणम्भु गण विषडिदं, जधा तेण रम्भा सउ-
न्तलाए अणज्जं आचरिदं त्ति२ ।

शिष्यः । यावदुपस्थितां होमवेलां गुरवे निवेदयामि ।
इति निष्क्रान्तः ।

मशुः क्वाङ्कं निजावययम् आयच्छमानो पिस्तारयन्सन् पश्चादनन्तरं
मुञ्चैर्भवति ।

पादन्यासमिति । क्षयितानि क्षयं प्रापितानि तमसि
येनैतादृशेन येन चन्द्रमसा क्षितिधरेण पर्वतेषु गुरोश्चेत्यस्य सुमेरोस्त-
न्नामकपर्वतस्य मूर्ध्नि शिखरे । पादन्यासं किरणन्यासं कृत्वा विष्णो-
र्वीमनस्य मध्यमं धाम व्योम क्रान्तमाक्रान्तं सोऽयं चन्द्रः अल्प-
शैवैरत्याकूटैः मयूखैः किरणैः मलितः गगनादाकाशात्पतति ।
महतामपि प्रधानानामपि अत्याकूटिः ऊर्ध्वारोहणम् । अपभ्रंश
एव निष्ठा यस्याः सा अपभ्रंशनिष्ठापतनात्ता भवति । निष्ठानिष्पत्ति-
योगात्ता इत्यमरः ।

(२) एवन्नाम विषयपरान्मुखस्य जनस्य न निपतितं यथा तेन
राज्ञा शकुन्तलायामनार्थमाचरितमिति । विषयेषु इन्द्रियेषु पराङ्-
मुखस्य प्रवृत्तिरहितस्य जनस्य एवमसटाचरणमगिष्टाचारो न निप-
तितो नोपस्थितः । नाम कुत्सायाम् । यथा येन प्रकारेण । तेन
राज्ञा दुष्यन्तेन । अनाथद्विन्दितम् । आचरितं कृतम् ।

(३) यावदिति । उपस्थितां प्राप्तां होमवेलां गुरवे कृत्वा निवे-
दयामि विज्ञापयामि यावद्वधारणे । यावत्तावच्च साकल्येऽवधौमाने-
ऽवधारणे इत्यमरः ।

अन । यं पहादा रञ्जनी, ता सिग्धं सञ्चयं परिच्रयामि,
अथवा लज्जलज्ज उदित्यादि किं करिष्यं ? , य मे उद्-
देसुं पहादकरणीएसुं हत्यपाया प्यसरन्ति, कामो
दाणिं सकामो भवतु, जेण असञ्चसन्धे जणे पिअसही
सुइहिअया पदं कारिदा । स्मृत्वा २ । अथवा य तस्म
राएसिणो अवरारो, दुष्सासासावो क्वु एसो पहावदि,
असुधा कथं सी राएसो तादिसादं मन्तिअ एत्तिअ
स्म कालस्म वान्तामानं पि य विसज्जेदि ! । विचिन्त्य ।
ता इदो अहिस्साणं अङ्गुलीअअं मे विसज्जेम, अथवा
दुक्खसीले तवस्मिजणे को अणेव्भत्थीअदु, यं सहीगामी
दोसोत्ति व्यवमाइदुं पि य पारेस्म तादकस्म वा
प्यवासपडिणिउत्तस्म दुस्मन्नपरिणीदं आवणसत्तं सज

(१) ननु प्रभाता रञ्जनी, तच्छीघ्रं गयनं परित्यजामि, अथवा
लघु लघुस्थिताऽपि किञ्चिद्विधायामि, नम उचितेषु प्रभातकरणीयेषु हस्त-
पाद प्रसरति, काम इदानीं सकामो भवतु, येनाऽसत्त्वसन्धे जने प्रिय-
मखी शुद्धहृदया पदं कारिता । प्रकटं भात प्रकाशो यस्य सा
प्रभाता एतादृशी रञ्जनीरातिरस्ति । उचितेषु योग्येषु अभ्यस्तेषु वा
प्रभातकरणीयेषु पातःकृत्यम् । हस्तौ च पादौ चंतिवन्दः । प्राण्यङ्ग-
त्वादेकवङ्गावः । इदानीमस्मिन् काले कामो मन्थयः सकामः पूर्णकामः
भवतु । येन कामेन असत्त्वसन्धे मिथ्याप्रतिज्ञे जने दुष्यन्ते पदं व्यव-
सायम् । पदं व्यवसितित्वाणेत्यमरः ।

(२) स्मृत्येति । आपदत्तान्तस्मरणाभिनीयेत्यर्थः ।

(१) अथवा न तस्य राजर्षेरपराधो दुर्वीरःश्रापः खल्वेषः प्रभ-
वति, अन्यथा कथं सराजर्षिस्तादृशानि मन्त्रयित्वा एतावतः कालस्य
वार्त्तामावसपि न विसर्जयति, तदितोऽभिज्ञानमङ्गुलीयकं तस्य
विसर्जयामः । अथवा दुःखशोलेपरिजने कोऽभ्यर्च्छतां, ननु सखी-
गामी दोष इति व्यवसाययितुमपि न पारयामः, तातकस्म वा

न्तलं णिवेदिदुं, ता एव दाणिं किं णु क्खु अत्तेहिं
करणिज्जं? ।

प्रियं । प्रविश्य । अणसूए! तुवर तुवर सउन्तालाए पत्था
णकोदूहलं णिव्वत्तिदुं? ।

अन । सविस्मयम् । सहि ! कथं विअ? ।

प्रियं । सुणाहि, दाणिं ज्जेव सुहसुत्तिआपुच्छणणिमिन्नं
सउन्तालाए सआसं गदह्ति। ।

अन । तदो तदो? ।

प्रियं । तदो णं लज्जावणदमुहो परिस्सुइअ सअं ताद-
कसेण एव्वं अहिणन्दिदं, वच्चे । दिट्ठिआ धूमोवरु
इदिट्ठिणोवि जजमाणस्स पावअस्स ज्जंअ सुहे आऊदी

प्रवासात्प्रतिनिवृत्तस्य दुःखान्तपरिणीतामापन्नसत्वां शकुन्तलां निवेद-
यितुं तदन्वेष्टानो किञ्च खल्वन्याभिः करणीयम् ।

(२) एतस्मात् त्वरस्व त्वरस्व शकुन्तलायाः प्रस्थानकौतुहलं निवे-
र्त्तयितुम् । प्रस्थाने यात्रायां यत्कौतुहलमुत्सुकता तद्विप्रेक्षयितुं
समापयितुम् ।

(३) सखि कथमिष ।

(४) ग्रहण इटादीमेव सुखसुप्तिकाप्रश्ननिमित्तं शकुन्तलायाः सकाशं
गतास्मि । सुखसुप्तिकां सुखेन निद्रां तस्याः प्रश्ननिमित्तं जानामीम् ।
सकाशमिदं कटम् ।

(५) ततस्ततः ।

(१) तत एवा लज्जावणतमुखी परिष्वज्य स्वयं तातकखं नेयमभि
नन्दितं वत्से दिष्ट्या धूमोपरुद्धद्वारेऽपि यजमानस्य पावकस्यैव मुखे
आञ्जतिर्निपतिता सुप्रियपरिगृहीतव विद्या अशोचनीयामि मे
संहृत्ता । अद्यैव त्वान्द्विपरिरक्षितां कृत्वा भर्तुः सकाशं विसर्ज-
यामि । लज्जयाऽवनतमुखीं नम्रमुखी एना शकुन्तलामालिङ्ग्य
क्रोडीकृत्य । आलिङ्गनं परिष्वङ्गं संश्लेष उपगूहणम् । अङ्गपालः
परिरक्षक्रोडीकृतमिति हेमः । अभिनन्दितमानन्दीकृतम् । धूमे-

शिखिदिदा, सुखिं परिदिक्षा विप्र विज्ञा असोअणो
आसि मे संवुत्ता, अज्ज जीव तुम इतिपरिरक्खिदं
करिअ भत्तुणो सअसं विसज्जेमि म्ति^१ ।

अन । सहि ! केण उण आचक्खिदो तादकसस्स अअ
वुत्तन्ति^२ ।

प्रियं । अग्निसरणं प्रविष्टस्य किल शरीरं विना छन्दो
मर्द्दए वाआए^३ ।

अन । सविस्लयन् । कथं विप्र^४ ? ।

प्रियं । सुणाहि^५ । संस्कृतमाश्रित्यः^६ ।

नोपहृता दृष्टिर्यस्यसः । तस्य यजमानस्य । सुशिक्षेण परिन्दिता
अधिगता विद्या इव मे मम त्वम् अशोचनीया शोकानर्हा संवृत्तासि
जातासि । भर्तुः दुष्यन्तस्य सकाशन्निकटं विसर्जयामि प्रेषयामि ।

(२) सखि केन पुनराख्यातस्मात्तत्कथं स्यादयं वृत्तान्तः । अयं
शकुन्तलोद्वाहकूपो वृत्तान्तो वार्त्ता । केन जनेनाऽऽख्यातः कथितः ।

(३) अग्निसरणं प्रविष्टस्य किल शरीरं विना छन्दोमया वाचा ।
अग्निशरीरमग्नमर्द्दहम् । शरीरं गृहरक्षित्वोरिति कोषः । शरीरं
विनाऽशरीरिणी छन्दोमया प्रत्यात्मिकया वाचा वचनेन आख्यात
इत्यनुकर्षः । छन्दः पद्येऽभिलाषे चेत्यमरः । क्लिप्तेति वार्त्तायाम् ।
वार्त्तासम्भा प्रयोः क्लिप्तेति कोषः ।

(४) कथमिव ।

(५) शृणु ।

(६) संस्कृतमिति । पाणिन्यादिभिरन्वःख्यातां वैकोवाचमनुस्यूचा
यद्यपि शौरसेनी प्रयोक्तव्या तादृशेनाञ्च योषितामिष्युक्त्याऽत एव शौर-
सेनीभाषाप्रयोग आवश्यकस्तथापि वैदग्ध्यार्थेन प्रयोगेऽपि न क्षतिः ।
उक्तञ्च । योषित्स्त्रीबालवेष्याकितवाप्युरसान्ता । वैदग्ध्यार्थं प्र-
दातव्यं संस्कृतज्ञानरान्तरेति ।

(१) दुष्यन्तेनेति । हे ब्रह्मन् हे ब्राह्मण*दुष्यन्तेन तन्नामकेन
राज्ञा आहितम् अर्पितं कृताधानमित्यर्थः । तेजः बीजम् । तेजः

दुष्यन्तेनाहितं तेजो दधानां भूतये भुवः ।

अवेहि तनयां ब्रह्मन्ग्निरगर्भा शमीमिव॥

अन । प्रियंवदामास्त्रिष्व । सहि । पित्रं, मेप्रियं किन्तु अज्ज
ज्जव सउन्तला णोअदि त्ति उक्कण्ठासाधारणं परि-
होसं अनुभवेमि^१ ।

प्रियं । सहि ! अह्मं कर्धं पि उक्कण्ठां विणोदइस्सामो,
सा दाणिं तवस्सिणी णिञ्चुदा होदु^२ ।

अन । तेण हि एदस्सिं चूअसाहावल्लिखिदे गारिएल-
ससुग्गए एदस्सिमित्तं ज्जेव मए कालहरणक्खमा
केसरगुण्डा निक्खित्ता चिट्ठदि, ता इमं णलिणीवत्त-

प्रभावे दीप्तौ च बले शुक्रैः पीत्यमरः । भुवः पृथिव्याः भूतये ऐश्वर्याय
दधानां धारयित्वा तनयां शकुन्तलाम् । अग्निः गर्भेयस्यासा यतादृशी
शमीं वृक्षविशेषमिव अवेहि जानीहि । शमीवृक्षान्तेनास्या अभ्यन्तरे
तेजस्वी शत्रुतापकर्त्री चास्तीति सूचितम् ।

(२) सखि प्रियं मे प्रियं किन्तु दौव शकुन्तला नीयत इति उत्क-
ण्ठासाधारणं परितोषमनुभवामि । उत्कण्ठासाधारणमुत्कण्ठास-
हितम् । रागेत्पल्लवविषये वेदनान्वृता त्वया । संशोषणीतु गा-
त्राणां तामुत्कण्ठां विदुर्बुधा इति ।

(३) सखि वयं कथममुत्कण्ठा विमोदयिष्यामः सैदानीं तपस्विनी
निर्वृताभवतु । कथमपि केन प्रकारेणापि । उत्कण्ठां विमोदयि-
ष्यामः । तपस्विनी कपाडी सा शकुन्तला । निर्वृता भवतु सुखयुक्ता
भवतु । निर्वृतिः सुखितावस्तगमने च सुखे स्त्रियामिति सैदिना ।

(१) तेन हि एतस्मिन्मृतशाखावल्लिखिते नारिकेलसमुद्भूत एत-
स्मिन्मित्तमेष मया कालहरणक्षमा केशरगुण्डा निक्षिप्ता तिष्ठति
तटिमाश्लिनीपत्रसङ्क्रताङ्गुलं यावदस्या अहमपि गोरोचनं तीर्थ-
वृत्तिकं दूरीकियत्तयानि मङ्गलसमालभनं विरचयामि । चूतशा-
खामाम्बुदक्षशाखायामवल्लिखिते स्थापिते नारिकेलस्य रसुद्भूते

सङ्गदं करेहि, जाव से अहंपि गोरोअणं तित्थमि-
न्तिअं दुब्बाकिसलआदं मङ्गलसमालहणं विरएमि^१ ।

प्रियंवदा तथा करोति । अनसूया निष्क्रान्ता ।

नेपथ्ये । गौतमि ! आदिश्यन्तां शार्ङ्गरवशारदतमित्राः
वत्सां शकुन्तलां नेतुं सज्जीभवन्तु भवन्त इति ।

प्रियं । असूसूए ! तुवर तुवर, एदे क्खु हत्थिणाउर-
गामिणो इसीओ सद्दाविणन्ति^२ ।

अनसूया । समालभनहस्ता प्रविश्य । सहि ! एहि गच्छ-
त्तु^३ । इति परिक्रामत ।

प्रियं । विलोक्य । एसा सुज्जोदए किदमज्जणा पडिच्छि-
दणीवारभाअणाहिं सोत्थिवाअणिआहिं तावसीहिं

पुटके । केशरस्य गुण्डा चूर्णिका । गुण्डधातोर्गुरोश्चहल इति स्त्रिया-
मप्रत्यये ततश्चाप् चूर्णार्थात् कविकल्पद्रुमोक्तो गुडिधातुः गुण्डयति
हिङ्गलं लोक इति धातुटीपिकाया प्रयोगदर्शनात् । गुण्डयति
चूर्णयति । मङ्गलार्थं समालभ्यतेऽनेनेति मङ्गलसमालभन कररे-
त्युट् । समालम्भो विलेपनमित्यमरः ।

(२) अनसूये त्वरस्व त्वरस्व, एते खलु हस्तिनापुरगामिन ऋषयः
शब्दायन्ते । हस्तिनापुरं गजाङ्गणं गमिष्यन्तीति हस्तिनापुरगामिनः ।
शब्दायन्ते शब्दङ्कुर्वन्ति । शब्दवैरकलहेति क्यङ् । यत्तु इत्थन्ताधस्तनेन
हस्तिनामकुट्टपेण तस्या निवेशितत्वेन हस्तिनापुरेतिपाठो लिपिकृत
प्रमाद इत्यनुमीयते इति वदन्ति । तत्तु भारतादनवलोकनेन । तथे-
त्युक्तात् ते सर्वे प्रातिष्ठन्त महौजस्यः । शकुन्तलां पुरस्कृत्य सपुत्रां
गजसाङ्गयमिति भारताहुष्यन्तराजधानीत्वेन तस्मिन् स्थष्टमुपलभ्य
मानत्वादिति विवेचनीयम् ।

(३) सखि एहि गच्छावः ।

(१) एषा सूर्योदये कृतमज्जना प्रतिष्ठित नीवारभाजनाभिः स्वस्ति-
वाचनिकाभिस्तापसीभिरभिनन्द्यमाना तिष्ठति शकुन्तला, तदुपसर्प्याव
ह्वानम् । कृतं मज्जनं स्वां यया सा । प्रतिष्ठिता न्हहीता नीवादा

अहिष्णन्दीश्रमाणा विदुदि सउन्तला, ता उवसप्य
क्ष्णं^१ ।

इत्युभे तथा कुरुतः ।

ततः प्रविशति अथानिर्दृष्टव्यापारा सपरिवारा शकुन्तला ।

शकु । भगवदीश्रो वन्दामि^२ ।

गौत । जादे ! मत्तुणो वज्जमाणसुहहेतुअं देवीसदं
अहिगच्छ^३ ।

तापस्यः । वीरप्यसविणी होहि^४ । इत्याशिषो दत्त्वा
गौतमीवर्जं सर्व्वा निष्क्रान्ताः ।

सख्यौ । उपगम्य । सम्मज्जणं दे भूदं^५ ?

शकु । साअदं पिअसहीणं ? इदो गिणसीदप^६ ।

सख्यौ । उपविश्य । हला । उज्जुआ दाव होहि, जाव दे
मज्जलसमालहणं करेत्तु^७ ।

शकु । उइदं पि एदं अज्ज वज्जमणिदब्बं, जदो दुल्लहं दाव

यामिस्ताभिः । खल्वि आशिर्वचनाय हिताः खल्वि वाचनिकान्ताभिः ।
अभिनन्द्यमाना प्रशस्यमाना । एषा शकुन्तला तिष्ठति ।

(२) भगवतीर्वन्दे ।

(३) जातेर्भर्तुर्वज्जमानसुखहेतुकन्देवीशब्दमाधगच्छ । देवीशब्द-
अहिषीशब्दम् । अधिगच्छ प्राप्तुं हि । कताऽभिषेका भवेत्यर्थः ।

(४) वीरप्रसविनी भव । वीरं शूरं प्रसवितुं शीलं यस्याः सैता-
व्रथी ।

(५) संमज्जनन्ते भूतम् ।

(६) स्वागतं प्रियसख्योः । इतो निधीदवम् ।

(७) अयि अजुका तावज्जव यावन्ते मज्जलसमालभनं कुर्वः । अ-
जुका अजिम्हा । मज्जलसमालभनं मज्जलस्थानम् ।

(८) उचितसम्पत्तद्वज्जमन्तव्यं यतो दुर्लभं तावत्पुनर्न प्रियसखो-
अण्डनं भविष्यति । यतः यस्मात् पञ्चभ्यास्तसिः । उचितमपि

पुणो मे पिअसहोमण्डणं भविष्यदि इति वाष्पं
विहजति^१ ।

सख्यौ । सहि । ण जुत्तं मङ्गलकाले रोदिदुं^२ ।

इत्यश्रुणि प्रष्टव्यं नाद्येन प्रसाधयतः ।

प्रियं । सहि ! आहरणारिहं दे रूअं अस्समसुलहेदिं
पसाहणेहिं विप्पआरीअदि^३ ।

प्रविश्य आभरणाहस्तं ऋषिकुमारः । इदमलङ्कार
जातमलङ्क्रियतामायुष्मती^४ ।

सखी विलोक्य विस्मिताः ।

गौत । वच्छ हारीद ! कुदो इदं आसादिदं ?^५ ।

हारी । तातकएवप्रभावात्^६ ।

गौत । किं माणसी सिद्धी ?^७ ।

हारी । न खलु, अयतां तत्तभवता कएवेन वयमाज्झप्ता ।

अकुन्तलाहेतोर्वनस्पतिभ्यः कुसुमान्याहरतेति^८ । ततश्च

अभ्यस्मसपि एतन्मम । प्रियसख्याभ्यास्मिययंवदात्तनहृयाभ्या
मण्डनं वेशरत्नम् दुर्लभं दुराधं भविष्यति तस्माद्वृद्धमन्यमाद
रणीयम् ।

(२) सखि न युक्तमङ्गलकाले रोदितुम् ।

(३) सखि आभरणार्हं न रूपमाश्रमसुलभेः प्रसाधनैर्विप्रकाशते ।
आश्रमसुलभे सुरवेनलभ्यन्त इति सुलभान्याश्रमेषु सुलभानि तैः ।
प्रसाध्यन्ते यैस्ते रत्नद्वारेः । विप्रकाशते तिरस्कृत्यते ।

(४) इदमिति । अलङ्कारजातं भूषणसमुदायम् ।

(५) वच्छ हारीद कुत इदमासादितम् । आसादितमाक्रान्तं प्राप्त
मिति यावन ।

(६) तातमि । प्रभावात् शक्तेः, प्रभावः शक्तितेजसोरिति कोषः ।

(७) किं मानसी सिद्धिः । मनसः चित्तस्थेय मानसी । सिद्धिः
निष्पत्तिः । सिद्धिर्निष्पत्तियोगयोरितिकोषः ।

(८) न खल्विति । न खलु न मानसी सिद्धिरित्यर्थः । तत्त भवता

क्षौमं केनचिदिन्दुपाण्डु तरुणा माङ्गल्यमाविष्कृतं,
नष्ट्रुतचरणोपरागसुभगो लाक्षारसः केनचित् ।
अन्तेभ्यो वनदेवताकरतलैरापर्वभागोत्थितै-

रुत्तान्याभरणानि नः किसलयच्छायापरिस्पृष्टिभिः^१ ॥

प्रियं । शकुन्तलां विलोच । हला ! कोटरसम्भवावि
मञ्जुशरी णोक्त्वरसञ्ज ओव अहिलसदि^२ ।

गौत । जादे ! इमाए अब्भुववनीए सूरदा भक्तणो
गेहे अणुहोदव्या राक्षलच्छी^३ ।

शकु । लज्जां नाटयति ।

हारी । यावदिमां वनस्पतिसेवासभिप्रेकायं सान्निर्भव
तीर्णाय तत्रभवते कस्याय निवेदयामि । इति निष्-
क्रान्तः ।

भृङ्गेन कश्यपेन शकुन्तलाहेतोः शकुन्तलाश्लेषम् । वनस्पतिभ्यो वृक्षेभ्यः ।
कुक्षुसार्जि पुष्पाणि । आहृत इति यमात्तप्ता इत्यन्वयः ।

(१) क्षौमनिति । केनचित्तरुणा वृक्षेण इन्दुमञ्जुवत् पाण्डुपा-
ण्डुरवर्णं माङ्गल्यमङ्गलद्रव्यभूतं क्षौमशुभं दुर्गतलवत्त्वम् । आनिष्कृतं
प्रकाशकृतम् । केनचित्तरुणा चरणयोः पान्थाकपरागे रञ्जने सुभग-
सुन्दरः । लाक्षारसो लाक्षाद्रूपो निष्ट्रुतः दत्तः प्रस्त्रावित इति
यावत् । अन्येभ्यस्तत्त्वैः । आपर्वभागं पाणिषन्त्याध्वपिपर्यन्तम् उत्थि-
तैराविर्भूतैः किञ्चलयानां पङ्क्तवानां क्वायां कान्तिं परिस्पृष्टं स्पृष्टो
कर्षन्त तच्छीलैः वनदेवतानां करतलैः नोस्पृश्यमाभरणानि भूषणानि
दत्तानि । इदाञ्जान इत्यङ्गात्कर्मणि क्ते दोषदघोरित्वादि दद्यादेशः ।

(२) अयि कोटरसंभवाऽपि मधुकरीपुष्करमध्वाऽभिलपति । कोटरे
वृक्षस्थविवरे सम्भवाऽपि समुत्पन्नाऽपि । पुष्करमधु कमलमधु । अभि-
लपति इच्छति ।

(३) जाते अलया अभ्युपपत्त्या सूचिता भर्तुर्गैहेऽनुभवितव्या राज-
लक्ष्मीः । अभ्युपपत्त्याऽनुग्रहेण । अभ्युपपत्तिरनुग्रह इत्यमरः ।

अन । सहि ! अण्णमूदभूसणो अअं जणो कथं तुमं
अलङ्करोदि । चिन्तयित्वा विलोक्य च । चित्तपरिच-
एण दाणिं दे अङ्गेउं आहरणविणिओअं करेत्ता ।

शकु । जाणासि वो णिउणत्तणं^२ ।

सख्यौ । नाख्यनालद्वारात् विनियज्जाते ।

ततः प्रविशति स्थानोत्तीर्णः कखः ।

कखः । विचिन्त्य

यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया,
अन्तर्वाप्यभरोपरोधि गदितं चिन्ताजडं दर्शनम् ।
वैक्लव्यं मम तावदीदृशमपि स्नेहादरण्यौकसः,
पीडयन्ते मृहिणः कथं न तनयाविस्त्रेष्टदुःखैर्नवैः ? ॥

इति परिक्रामति ।

सख्यौ । हला सउन्तले ! अवसिदमण्डणासि, सम्पदं
परिहेहि कखोमजुअलं^३ ।

(१) अननुभूत भूषणायोजनः कथन्नामलङ्करोति । चित्तपरिचये-
नेदानीं तेज्जेष्वामरणविनियोगङ्गुस्मः आभरणानाम्भूषणानां विनियोगं
यथास्थानाभिविवेशम् । चित्तपरिचयेन मनसावधार्येत्यर्थः ।

(२) जानामि वो निपुणत्वम् । निपुणत्वमभिज्ञत्वं प्रवीणो निपु-
णाभित्त इत्यमरः ।

(३) यास्यत्यद्येति । अद्य शकुन्तला यास्यतीति हेतोः हृदयं
चित्तमुत्कण्ठया संस्पृष्टमधिकृतम् । तथा गदितं वचनं अन्तर्माध्ये
वाष्पाणामभूषाणां भरोऽतिशयस्तेनोपरोधि आवृतम् । दर्शनञ्चक्षुः चि-
न्ताजडं चिन्तया जडं कर्मानर्हम् । अरण्यौकस अरण्यं विपिन-
मोकः सदा यस्यैतादृशस्य ममाऽपि तावत्स्नेहादीदृशं वैक्लव्यं विक्ल-
वस्य भावस्तत्विह्वलत्वं भवति मृहिणः मृहस्था नवेनूतनैरचिरजा-
तैरिति यावत् । तनयया पुत्रया विह्वलाद्यानि दुःखानि तैः कथञ्च
पीडयन्त अपि तु पीडयन्त एवेत्यर्थः ।

(४) अथ शकुन्तलेऽवसितमण्डनासि साम्प्रतं परिहेहि क्षौम-
युगलम् । अवसितमण्डनासि जाताभरणकार्याऽसि ।

शकु । उल्याय नाञ्चेन परिधत्ते ।

गौत । जादे ! एस दे आणन्दवाप्पपरिवाहिणा लोअ-
णोण परिख्खजन्तो विअ गुरू उवत्थिदो ता समुदा-
चारं पडिबज्जत्थं ।

शकु । सव्वीङ्गं वन्दनां करोति ।

कण्वः । वत्से !

ययातेरिव शाश्विष्ठा भर्तुर्वज्जमता भव ।

पुत्रं त्वमपिसम्वाजं सेव प्रकृमवाप्नुहि ॥

गौत । जादे ! बरो क्खु एसो ण आभिसो ३ ।

कण्वः । वत्से ! इतिः सद्यो ऊतानग्नीन् प्रदक्षिणीकुरुष्व ४ ;

सर्वे तथा कारयितुं परिक्रामन्ति ।

कण्वः । वत्से ।

(१) जाते एष ते आनन्दवाप्पपरिवाहिणा लोचनेन परिख्खजमान इव गुरुरूपस्थितस्तत्समुदाचारं प्रतिपद्यस्व । आनन्दादुल्यानि वाष्पी-
य्यश्रूणि परिवहतीति तेन सहितेन लोचनेन नेत्रेण परिख्खजमान इवाऽऽलिङ्गन्निव गुरूः कण्व उपस्थितः प्राप्तः तत्तस्यात्समुदाचारं वन्दनादिरूपसदाचारं प्रतिपद्यस्व कुरु ।

(२) ययातेरिवेति । ययातेस्तन्नामकस्य राज्ञः गर्मिष्ठा इव त्व भर्तुः पत्युर्दुष्यन्त्येति यावत् । वज्जमता इष्टा भव । हे शकुन्तले शाश्विष्ठा पुत्रं पुत्राभनरकोत्तारकं प्रकम्पूकृनामकमिव त्वमपि सम्वाजं सम्यप्याजते दीप्यते नृपमण्डलीष्विति सम्वाट् तम् । येनेष्टं राजकू-
येन मण्डलस्येश्वरस्वयः । शास्त्रियस्याज्ञया राज्ञः स सम्वाडित्यमरः । पुत्रमाप्नुहि । आश्विषिलिङ्गलोटावित्याश्विषि लोट् । अलाशिरल-
ङ्कारः । आशीरिष्ट जनाऽऽशंसेत्युक्तेः ।

(३) जाते वरः खल्वेव नाश्विषः । अवश्यभाविफलकं वचनं वरः ; अनियतफलकन्तु आशीरिति द्वयोर्भेदः ।

(४) वत्स इति । सद्योचिरेण ऊतान् दत्ताऊतीन् । तत्प्रत्येने-
[दशंशनं करिष्यन्तीति भावः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

अमी वेदिं परितः क्लृप्तधिष्ण्याः

समिद्वन्तः प्रान्तसंस्तीर्णदर्भाः ।

अपम्रन्तो दुरितं हव्यगन्धै-

र्वैतानास्त्वां वक्त्रयः पावयन्तु ॥

शकु । प्रदक्षिणं करोति ।

कण्वः । वत्स ! प्रतिष्ठस्वेदानीम् । सहृष्टिचेपम् । क नु

ते शार्ङ्गरवशारद्वतमिश्राः ?

शिष्यौ । प्रविश्य । भगवन्निमौ स्वः ।

कण्वः । वत्सौ । भगिन्याः पय्यान्मादेशयतम् ।

शिष्यौ । इत इतो भवती ।

मर्थे परिक्रामन्ति ।

कण्वः । भो भोः सन्निहितान्देवतास्तपोवनतरवः !

पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वसिक्तेषु या,

नादत्ते प्रियमण्डनापि भवतां स्नेहेन या पल्लवम्, २ ।

(१) अमी इति । हे वत्से वेदिं परितो वेदाः सर्वतः । सम-
न्ततस्तु पन्तिः सर्वतोविप्लवगित्यमरः । व्यभितः परित इति कर्म
प्रवचनीयत्वाद्वितीया । क्लृप्तधिष्ण्या क्लृप्तानि रचितानि धिष्ण्यानि
स्यानानि दैव्ये । समिद्वन्तः प्रज्वलिताः । प्रान्तेषु संस्तीर्णा विस्तृता
दर्भाः कुशा येषान्ते । हव्यानान्देवतोद्देशेन विनियुक्तानां द्रव्याणा-
ङ्गभ्यः । दुरितं क्लृप्तिप्रमपम्रन्तो नाशयन्तः । वैताना वितानस्य
यज्ञस्यैव वैताना यज्ञसम्बन्धिनोमी समीपवर्त्तिनो वक्त्रयोऽन्वयस्त्वां
पावयन्तु युद्धं प्रापयन्तु । क्रतुविस्तारयोरस्त्रीवितानमित्यमरः ।

(२) पातुमिति । या शकुन्तलासिक्तेषु युष्मास्तु प्रथमं सेचनात्पूर्वं
जलं पातुं न व्यवस्यति न व्यवसायङ्करोति नेच्छतीति यावत् । प्रियं
मण्डनं भूषणं यस्याः सैतादृशी या शकुन्तला भवतां पल्लवं किशलयं
स्नेहेन सौहृदेन । स्नेहः स्यात्पुंसि तैलादिरसद्रव्येच सौहृदइति
मेदिनी । नादत्ते नावचिनोति । यस्याः शकुन्तलायाः वीर्यप्राप्तं

आदौ वः कुसुमप्रवृत्तिसमये यस्या भवत्युत्सवः,
 सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं, सर्वैरनुज्ञायताम् ॥
 आकाशे । रस्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभि-
 ष्छायाद्रुमैर्नियमितार्कमरीचितापः ।
 भूयात्कुशेशयरजोऽदुरेणुरस्याः
 शान्तानुकूलपवनश्च शिवश्च पन्थाः ३ ॥
 सर्वे सविस्मयमाकर्णयन्ति ।

शार्ङ्ग । कोकिलशब्दं सूचयित्वा । भगवन् !

अनुमतगमना शकुन्तला तरुभिरियं वनवासवन्धभिः ।
 परभृतविरुतं कलं यतः प्रतिवचनोक्तमेभिरात्मनः ४ ॥

आदौ । कुसुमप्रवृत्तिसमये कुसुमोद्गमयेलायाम् उत्सव आनन्दो भवति ।
 सेयं शकुन्तला पतिगृहं याति सर्वैस्तरुभि अनुज्ञायतामाज्ञादी-
 यताम् ।

(२) आकाश इति । अन्यतममनुद्दिश्येत्यर्थः ।

(३) रस्यान्तर इति । कमलिनीहरितैः कमलिनोभिः हरितै
 हरितवर्णविशिष्टैः । पालाशो ह्रितो हरिदित्यमरः । सरोभिः
 कासारैः । कासारः सरसी सर इत्यमरः । रस्यं सुन्दरम् यन्तरं मध्यं
 यस्य सः । छायाद्रुमैर्नियमिता प्रशमिता अर्काणां सूर्याणां मरी-
 चिनां किरणानां तापः सन्तापो यस्मिन् सः । तापः सन्तापकच्छ्रयो-
 रिति मेदिनी । कुशेशयानां कमलविशेषाणाम् । शतपद्मं कुशेशयमि-
 त्यमरः । रजोभिः परागैः ऋदवः कोमलाः । ऋदुः स्यात्कोमलेतीक्ष्ण
 इति मेदिनी । रेणवो धूलयो यस्मिन् सः एतादृशः अस्याः शकुन्त-
 लाया पन्थाः वृत्तः । शान्तः शमान्वितोनुकूलो शुभशसकः पवनो
 यस्मिन् एतादृशः । शिवश्च श्रेयस्करश्च भूयादस्तुः । भूयातोराशि-
 मिलिङ् ।

(४) अनुमतेति । हे भगवन् कण्ठ यतो यस्मात् । वनवासेनैक-
 त्ववने वासेन बन्धुभिरेभिस्तर्हि हृत्तैः कलमव्यक्तमधुरम् । परभृतस्य

गौत । जादे ! यादिजणभिणिडाहिं अणुसादगमणासि
तपोवणदेवदाहिं, ता पणम भअवदीणं ।

शकु । सप्रणामं परिक्रम्य जनान्तिकम् । हला पिअम्बदे !
अज्जउत्तदंसणुअएवि अस्समपदं परिच्चअन्तीए
दुखदुखेण चलणा मे पुरोमुहा ण णिवडन्ति^२ ।

प्रियं । ए केवलं तुमं जेव तपोवणविरहकादरा, तुए
उवत्थिद्विओअस्स तपोवणस्सवि अवत्थं पेक्ख दाव^३ ।
उग्गिस्सदब्भकवला मई, परिच्चत्तणत्तणा मोरी ।

ओसरिअपाण्डपत्ता सुअन्ति अस्सं विअ लदाओ^४ ॥

कोकिलस्य विकृतं शब्दः । आत्मनः प्रतिवचनीकृतमुत्तरितमतइयं
शकुन्तला । अनुमतमनुज्ञातं गमनं यस्यासा तथोक्ताऽस्ति । शकुनिना
शुभस्त्वितेऽत्र विलम्बी न कर्त्तव्य इति भावः ॥ उक्तञ्च । वामे मधु-
रवाक् पत्नी वृक्षः पल्लवितोऽप्यतः । अनुकूलो वहन्वायु प्रयाणे शुभ-
शंभिन इति ।

(१) जातं ज्ञातिजनस्निग्धाभिरनुज्ञातगमनामि तपोवनदेवताभिः,
तत्प्रणम भगवतीभ्यः । ज्ञातिजनस्य तातजनस्य । ज्ञातिज्ञात सगोत्रयो-
रिति सैदिनीः । स्निग्धाभिः स्नेहयुक्ताभिः । स्निग्धं स्नेहयुते चिक्र-
गंऽपि स्यादिति सैदिनीः ।

(२) अयि प्रियंवदे आर्यपुत्र दर्शनोत्सुकाया अपि आश्रमपदं परि-
त्यजन्त्या दुःख दुःखेन चरणौ मे पुरोमुखौ न निपततः ॥ दुःखदुःखे-
नातिकष्टेन ।

(३) न केवलं त्वमेव तपोवनविरहकातरा त्वयोपस्थितवियोगस्य
तपोवनस्याऽपि अवस्थां प्रेक्षस्व तावत् ।

(४) उद्गीर्णदभेवना मृगी, परित्यक्तनर्त्तना मयूरी । अपरुद्धत-
पाण्डपत्ता मुञ्चन्त्यश्विव लतेति प्रकृतिः । उद्गीर्णा दर्भकवला यया
मा एतादृशी मृगी अस्ति । मयूरी च परित्यक्तं नर्त्तनं गात्रविकेपा-
दिरूपप्राक्रिया यया सैतादृश्यऽस्ति । लताः अपरुद्धता पाण्डपत्ता याभ्य-
स्ता एतादृशा सन्त्यः अयु बाष्पं मुञ्चतीव ।

शकु । स्मृत्वा । ताद ! लदाबहिणीं दाब माहवीं आभ
न्तइस्स^१ ।

करवः । वत्से ! अवैमि ते तस्यां सौहार्दं, इयं सा दक्षिणे
पश्य ।

शकु । उपेत्य लतामालिङ्ग्य । लदाबहिणि ! पञ्चालिङ्गस्स
मं साहामएहिं वाळ्ळहिं,^२ अज्ज पळ्ळदि दूरव-
न्तिणी क्खु दे भविस्स^३ । ताद ! अहं विअ इअं तुए
चिन्तणीआ^४ ।

करवः । वत्से ।

सङ्कल्पितं प्रथममेव मया त्वदर्थं

भर्त्तारमात्मसदृशं स्वगुणैर्गतामि ।

अस्यास्तु सम्प्रति वरं त्वयि वीतचिन्तः

कान्तं समीपसहकारमिमं करिष्ये ॥

तद्वितः प्रस्थानं प्रतिपद्यस्व ।

(१) तात लताभगिनी तावन्माधवीमामन्त्रयिष्यामि ।

(२) सौहार्दम् । सुहृदो भाय सौहार्दम् । सुहृच्छब्दाद्वाच्यतादित्वा
दर्शने अनुगतिकाटीनाञ्चेत्युभयपटवृद्धिः ।

(३) लताभगिति प्रत्याश्लिङ्ग्य सा शाखामयैर्वाळ्ळभिः अष्टप्रभृति-
दूरवर्त्तिनी खलु ते भविष्यामि । तात अहमिवैयन्वया चिन्तनीया ।
इयं लताश्लिङ्गमिव त्वया प्रियसंगमार्घं चिन्तनीया विचारणीया ।

(४) सङ्कल्पितमिति । हे वत्से पुत्रि । मया प्रथमं पृथ्वं त्वदर्थमेव
त्वन्निमित्तमेव सङ्कल्पितं मनसि विनितम् । आत्मसदृशं आत्मनः स्वस्य
सदृशं तुल्यं भर्त्तारं पतिम् । स्वगुणैः स्वस्य गुणैः सौन्दर्यादिभिः गता-
टमि प्राप्नाटमि । सम्प्रतीदानीन्तु । त्वयि वीतचिन्तो विगता चिन्ता
यस्य सः । स्याच्चिन्ता स्मृतिराध्यानमित्यमरः । कान्तं सुन्दरम् ।
समीपसहकारं निकटस्थचूतदृक्कम् अस्या माधवीलताया वरं वीटा-
रम् । वटौजामाटवोदारावितिकोषः । करिष्ये ।

शकु । सरख्यावुपेत्य । हला ! एसा दोसं पि बो हत्ये णि-
कवेबो^१ ।

सख्यौ । अअं जगो दाणिं कख्खु हत्ये समप्पिदो^२ ?

इति वाष्पं विस्मृततः ।

कण्वः । अनसूये ! प्रियंवदे ! अलं रुदितेन, ननु भवती-

भ्यामेव शकुन्तला स्थिरीकर्त्तव्या ।

इति सर्वे परिक्रामन्ति ।

शकु । विनीक्ष्य । ताद ! एसा उडअपज्जन्तचारिणी गव्भ-

हारमन्यरा मिअवद्ध जदा सुहप्पसवा भविस्सदि,

तदा मे कमपि पिअणिवेदअं विसज्जइस्ससि, मा एदं

विसुमरिस्ससि^३ ।

कण्वः । वत्से नेदं विस्मरिष्यामि ।

शकु । गतिभेदं रूपयित्वा । अस्मौ । कोणु कवु एसो पद-

कन्तो विअ मे पुणो पुणो वसणन्ते सज्जदि ?^४ ।

इति परादृष्ट्वावलोकयति ।

कण्वः । वत्से ।

(१) अयि एषा द्वयोरपि युवयोर्हस्ते निक्षेपः । निक्षेपसमर्पिता
दत्तेति यावत् ।

(२) अयञ्जन इदानीं कस्य हस्ते समर्पितः ।

(३) तात एषोऽप्यर्थात्तचारिणी गव्भभारमन्यरा सुखप्रसवा भविष्यति तदा मे कमपि प्रियनिवेदकं विसर्जयिष्यसि ।
मेदं विस्मरिष्यसि । उडअप्यर्थात्तचारिणी । पर्याशालासीम्नि चरस्स-
शीला । गर्भभारमन्यरा गर्भस्य भारेण मन्यरा मन्दगमना ।

(४) अस्मौ को नु खल्वेषः पदाक्रान्त इव मे पुनः पुनर्वसनान्ते
सज्जते ।

(१) यस्येति ॥ हे वत्से हे शकुन्तले कुशस्त्रजिविद्धे कुशानन्दभीषणं

यस्य त्वया व्रणविरोहणमिद्धुदीनां
तैलं न्यपिच्यत मुखे कुशसूचिविद्धे ।
श्यामाकमुष्टिपरिवर्द्धितको जहाति
सोऽयं न पुत्रकृतकः पदवीं ष्टगस्तौ ॥

शकु । वच्छ ! किं मं सहवासपरिच्छादणीं अणुबन्धसि ?
यां अचिरप्यसूदोवरदाए जणणीए बिणा जधा मए
वड्ढिदोसि तधा दाणिं पि मए विरहिदंतादो तुमं
चिन्तइस्सदि, ता णिउत्तस्स २ । इति रुदती प्रस्थिता ।
करवः । वत्से ! अलं रुदितेन, स्थिरा भव, पन्थानमा-
लोकय ।

उत्पच्छणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिं
वाप्यं कुरु स्थिरतया शिथिलानुबन्धम् ।

सूचिभिः क्षोटिभिः विद्धे यस्य ष्टगस्य मुखे वदने त्वया व्रणविरोहणं
क्षतविनाशकं इद्धुदीनान्नापसतरुणां तैलं स्नेहं न्यपिच्यत निषि-
क्तम् । श्यामाकानां तृणधान्यानाम् । मुष्टिभिः परिवर्द्धित एव परिव-
र्द्धितकः स्वाधैकम् । पालित इत्यर्थः ॥ स पुत्रकृतकः पुत्र तुल्यकृतोयं
वृगः । ते तत्र पदवीं वर्त्तन् । न जहाति न त्यजति । सरणिः पद्धतिः
पद्मप्रादुर्भाजीत्यमरः ।

(२) वत्स किं मं सहवासपरित्यागिनीमनुबन्धसि नन्वचिरप्रसूतोपर-
तया जनन्या विनायथा मया वर्द्धितोऽसि तथेदानीमपि मया विरहितं
जातः त्वां विस्मयिष्यति तद्विवर्त्तस्व । सहवास परित्यक्तुं शीलं यस्याः
सा । अनुबन्धोऽसि पश्चाद्यासि । अचिरं सद्यः प्रसूतं यथा मैताहश्री
सन्त्युपरतया क्षतया । जनन्या विना मातरं विना । दृष्टम्विनेति
तृतीया विनाशव्ययोगे मातृशब्दः ।

(१) उत्पच्छणोरिति । उद्धर्गितं पच्छ नेत्रोभावलिङ्गयोः
अथनयोरुपरुद्धाऽऽवृत्ता वृत्तिर्येन सः । एतादृशं वाप्यमनुस्थिरतया
स्थिरस्य भावस्तथा ध्येय्येण । शिथिलोऽनुबन्धः पुनः पुनरुत्पत्तिर्यस्यै

अस्मिन्नलक्षितनतोन्नतभूमिभागे

मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति^१ ॥

शिष्यो । भगवन्नोदकान्तं स्निग्धोऽनुगम्यत इति श्रूयते,
तदिदं सरसीतीरम्, अत्र नः सन्दिश्य प्रतिगन्तुम-
र्हसि ।

कण्वः । तेन हीमां क्षीरद्वलच्छायामाश्रयामः^२ ।

मर्त्ये तथा नाटयन्ति ।

वयवः । किन्तु खलु तत्रभवतो दुष्यन्तस्य युक्तरूपं सन्दे-
ष्टव्यम्^३ ॥ इति चिन्तयति ।

अन । स हि अस्ममपदे ण अस्मि कोवि चित्तवन्तो जो
तए विरहिज्जन्तो ण तास्मदिति पेक्ख दा^४

पुउट्ठिगिवत्ता त्तमिअ जाउरिअोवि ण वाहरेइ प्रियं ।

सुखउद्दृष्टमिणालो तरु दिदिं देह चक्राङ्गो^५ ॥

भाटशं कृक । खलु दृष्टान्ततयाज्ञतस्य नतोन्नतौ तौ च तौ भूमिभागौ ।
अद्वितीयो अदृष्टो नतोन्नता दुष्प्रामाण्यौ भूमिभागौ दृष्टिव्येकदेशौ यस्मि-
न्मृगतत्वात् । अस्मिन्मार्गे वर्तन्ति ते तत्र पदानि चरणानि । विषमी-
भवन्ति स्तनलीलपिः ।

(२) तेनेति । इमां नदिहिताम् क्षीरद्वलस्य वटस्य छायाम्
आश्रयामः ।

(३) किन्विति । युक्तरूपम् धनुरूपम् योग्यमित्यर्थः । सन्देष्टव्यं
सन्देष्टार्हम् । किन्तु शब्दोचितकैवाधकः । किन्तु प्रश्रवितकयोरितिमे-
दिनीकोधात् ।

(४) सवि आश्रमपदे नास्ति कोऽपि चिन्तवान् यस्त्वया विरहः
माखो न ताम्पतीति प्रेक्षस्व । चिन्तवान् सचेतनः ।

(५) पुटकिनी पत्वान्तरितां व्याहृतोऽपि न व्याहरति प्रियाम् ।
सुख उद्दृष्टमिणालस्य हि हिं ददाति चक्राङ्गः । सुखे उद्दृष्टं धृतं
नृणालं विसं येन सः । एतादृशी व्याहृतोऽपि उक्तोऽपि । चक्राङ्गश्चक्र-
वाकः । पुटकिनीपत्वेण कमलिनीपत्वेणाऽन्तरितां तिरोभूतां प्रियां न
व्याहरति नाऽऽलपति । त्वयि दृष्टिन्नेवं ददाति ।

कण्वः । वत्स शाङ्गेरव ! इति त्वया मद्बचनात् स राजा
शकुन्तलां पुरस्कृत्याभिधातव्यः ।

शाङ्ग ! आज्ञापयतु भवान् ।

कण्वः । अस्मान् साधुविचिन्त्य संयमधनानुज्ञैः कुलज्ञात्मन-
स्त्वयस्याः कथमप्यवान्भवकृतां स्त्रीहप्रवृत्तिञ्च ताम् ।
सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृष्ट्या त्वया,
भाग्याधीनमतःपरं न खलु तत् स्त्रीबन्धुभिर्वाच्यते ? ॥

शाङ्ग ! गृहीतोऽयं सन्देशः ।

कण्वः । शकुन्तलां विलोक्य । वत्से ! त्वमिदानीमनुशास-
नीयामि, वनौकसोऽपि वयं लौकिकज्ञा एव ? ।

शाङ्ग ! भगवन् । न खलु कश्चिदविषयो नाम धीमताम् ।

(१) अस्मानिति । संयमस्तपणव धनं येषानाम् । अस्मान् साधु
मस्यद्विचिन्त्यावधार्य निश्चयेति यावत् । तपः प्रभावं ज्ञात्वाऽन्यथा न
कर्तव्यमिति भावः । आत्मन स्वस्योज्ञैः कुलं च विचिन्त्य । तव धूर्त्तपुरुषा-
दोषलेशगरहिता तात्त्विकार्थेत्यर्थः ॥ स्त्रीपरित्यागे तु दोषः स्यादिति भावः ।
त्वयि अस्याः शकुन्ताया अवान्भवकृतां बन्धुजनैरुक्ततामनुव्यादितं ता
स्त्रीहप्रवृत्तिं स्त्रीहस्य प्रणयस्य प्रवृत्तिं वृत्तान्तञ्च विचार्य । इदं शकुन्ता
दारेषु पत्नीषु मध्ये । सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकं साधारणं ज्ञानपूर्वकं
त्वया दृष्ट्या दृष्टं योग्या । अतः परमेतस्मादधिकम् । भाग्याधीनं
भाग्यस्य दैवस्याधीनमायत्तम् । वत् स्त्रीणां बन्धुभिर्न वाच्यते याचृया-
ज्ञायां कर्मणि लट् ।

(२) वत्से इति । अनुशासनीयास्युपदेष्टव्याऽसि । वनौकसोऽपि व-
नमेवौकः सङ्ग येषान्ते । नगराचारमपश्यन्तोपीत्यर्थः । लौकिकज्ञा
लोकाचारं जानीम इत्यर्थः । तपः प्रभावादिति भावः ।

(३) भगवन्निति । धीमतां वद्धिमतां कश्चिकोपि अविषयोऽज्ञातो
न खलु नेत्यर्थः । न खल्विति २ युदाणोत्सर्गः । धीमताः
धीमान् । नैव इति । तदिति ।

कण्वः । सा त्वमितः पतिगृहं प्राप्य

शुश्रूषस्व गुरुन्, कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने,
भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मास्म्य प्रतीपं गमः ।
भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने, भोगेष्वनुत्सेकिनी,
यान्तेव गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः^१ ॥

गौतमी वा किं मन्यते ।

गौत । एन्तिमो कषु बद्धजणे उवदेशो । जादे ! एदं
क्व हिअए करेहि, मा विसुमरिस्ससि^२ ।

कण्वः । वत्सि ! एहि परिष्वजस्व मां सखीजनञ्च ।

(१) शुश्रूषन्ति । गुरुन् गुरुजनान् । मान्यानिवर्धः । शुश्रूषस्व ।
आरधय । गृह्णीते. सनि क्षात्रुसृष्ट्यां स न इत्यात्मनेपदम् । अज्ज-
नगता मनीतिदीर्घः । सपत्नीजने समानः पतिव्यस्याः सा सपत्नी ।
पत्युर्वैयत्तसंयोग इति पत्युर्नकारादेशो ङीप् चेति नकारङीष् ।
मः वामौ जनश्चेति विग्रहः । प्रियसखी वृत्तिं प्रियसख्या वृत्तिं
व्यापारमाचारमिति यावत् । कुरु । विप्रकृतापि तिरस्कृतापि
भर्तुर्विति शेषः । भर्तुः पत्युः प्रतीपं पराङ्मुखं रोषणतया रोषणतया
नावस्तया क्रुद्धतया मास्म्यगमः मायाति । नमाङ्योग इत्यङाममनि
प्रेषः । भोगेषु सुतेष्वनुत्सेकिनी उत्साहाभाववती सती । परिजने
भूयिष्ठमतिशयेन बद्ध भूयिष्ठं बद्धतरं दक्षिणा छन्दवर्त्तिनी भव ।
दक्षिणो दक्षिणोद्भूतसरलच्छन्दवर्त्तिध्वितिभेदिनी । एवम् अनेन
प्रकारेण युवतयः गृहिणीपदं गृहिणीशब्दं यान्ति प्राप्नुवन्ति ।
वामा एतत्प्रतिकूला युवतयः कुलस्याऽऽधयो मनः पीडाजनिका
भवन्ति । एस्याधिस्मर्त्तनीव्यथेत्यमरः । इदमुपदेशनामकं लक्षणम् ।
उपदिष्टं मनोहारि वाक्यं शास्त्राऽनुसारत इत्युक्तेः ।

(२) एतावान् खलु बधूजन उपदेशः । जाते इदं खलु हृदये
कृत्वा मा विसुमरिस्ससि । बधूजने नवोढाजने । अशिक्षित जन
इति यावत् । बधूः स्त्रीशारिवौषधी । सुषा शठी नवोढास्त्रि-
भिभेदिनी ।

शकु । ताद ! इदोज्ज्वलं किं प्रिञ्चसहोओ शिञ्चन्तिस्त्व-
न्ति ? ।

कण्वः । वत्से ! इमे अपि प्रदेये, तन्न युक्तमनयोस्तत्र
गन्तुं, त्वया सह गीतमी गमिष्यति ।

शकु । पितुरङ्गमाश्लिष्य । कथं दाणिं तादस्व अङ्गादो
परिष्मष्टा मलप्रपञ्चदादो उन्मूलिता चन्दनलता
विञ्च देसन्तरे जीविदं धारयस्व ? ।

कण्वः । वत्से ! किमेवं कातरासि ?

अभिजनवतो भर्तुः श्लाघेऽपि स्थिता गृहिणीपदे
विभवगुरुभिः कृत्यैरस्य प्रतिक्षणमाकुला ।
तनयमचिरात्प्राचीवार्कं प्रसूय च पावनं
मम विरहजां न त्वं वत्से । शुचं गणयिष्यसि ॥

(१) तात इत एव किं प्रिञ्चसहोओ निवर्त्तय्यते ।

(२) कथमिदानीं तातस्याङ्गात्परिभ्रष्टा मलयपर्वतादुन्मूलिता
चन्दनलतेव देशान्तरे जीवितं धारयिष्यामि । देशान्तरे मलप्रपञ्च-
गता चन्दन लता यथा न जीवति तथाऽहमपि जीवितप्रधारयि-
ष्यामीत्यर्थः ।

(३) अभिजनेति । अभिजनवतः कुलेष्वजभूतस्य । भवेदभि-
जनख्यातौ जन्मभूम्यां कुलध्वजे इतिमेतिदानी । भर्तुः पत्युः । दुष्य-
न्तस्येत्यर्थः । श्लाघ्ये गौरविते । गौरवितस्त्वार्यमित्रा श्लाघ्य इति
विकारणशेषः । गृहिणी पदे गृहिणी शब्दं स्थिता । अस्य दुष्य-
न्तस्य । विभवैरैश्वर्यैर्गुरुभिर्महद्भिः । कृत्यैः गृहकार्यैः । प्रतिक्षणं
क्षणं क्षणमिति विग्रहः । क्षणे क्षण इत्यर्थः । आकुला च सती ।
प्राचीदिग् पूर्वदिग् । पावनं पवित्रताकारणमर्कमिव सूर्यमिव ।
अचिराच्छीघ्रं पावनं धातूनामनेकार्थत्वात्तन्मन्त्रमिति । तनयं
पुत्रं प्रसूय जनयित्वा । हे वत्से मम मन्त्रमन्त्रिणीं विरहजां परित्याग
भङ्गां शुचं शोकक्षययिष्यसि । शौरादिकस्य गणधातोर्विध्यै लिङ् ।

शकु । पितुः पादयोः पतित्वा । ताद ! वन्दामि^१ ।

कण्वः । वत्से ! यदहमिच्छामि तदस्तु ते ।

शकु । सख्यावुपगतम् । सखीओ ! एध, हुवेवि मं समं
ज्जेव परिख्खजध^२ ।

सख्यौ । तथा कृत्वा । सखि ! अहं णाम सो राएसी
पच्चहिस्साणमन्यरो भवे तदो से इमं अत्तणो णामधे
अक्खिदं अङ्गुलीअअं दंसइस्ससि^३ ॥

शकु । इमिस्सा वो सन्देसेण कम्पिदं मे हिअअं^४ ।

सख्यौ । सखि ! मा भाअहि, सिणेहो पावमासङ्कदि^५ ।

शार्ङ्ग । भगवन् ! दूरमधिरूढः सविता, तत्त्वरयाव-
भवतीम्^६ ।

शकु । भूयः पितुरङ्कमाश्लिष्य आश्रमाभिमुखीभूय च ।

ताद ! कदा णु क्खु भूओ तपोवणं पेक्खिस्सु^७ ? ।

कण्वः । वत्से !

(१) तात वन्दे ।

(२) सख्यौ एतं ह्ये अपि मां सममेव परिष्वजेयाम् ।

(३) सखि बटि नाम स राजर्षिः प्रत्यभिज्ञानमन्यरो भवेत् तटा-
स्येदमात्मनो नामधेयाङ्कितमङ्गुलीयकन्दर्शयिष्यसि । प्रत्यभिज्ञाने सेयं
शकुन्तलेति ज्ञाने मन्यरो मन्दः । मन्यरः कोपफलयोवाङ्मेकस्यानयोः
पुमान् । कसुब्धार्ता न हयोर्मन्द इति मेदिनी ।

(४) अनेन वां सन्देसेन कम्पितमिव मे हृदयम् । वां युवयोः
सन्देसेनानिष्टार्थोपदेशेन मे यम हृदयं विस्रं कम्पितमिव जातमित्यर्थः ।

(५) सखि मा विभीहि, क्लेशः पापमाशङ्कते । पापमनिष्टम् ।

(६) भगवन्निति । सविता सूर्यः दूरमुदयस्थानादधिकदेशम् अधि-
रूढः प्राप्तः ।

(७) तात कदाऽनु खलु तपोवनं पेक्खिसे ।

भूत्वा चिराय सदिगन्तमहीसपत्नी

दौष्यन्तिमप्रतिरथं तनयं प्रसूय ।

तत्सन्निवेशितधुरेण सहैव भर्ता

शान्त्यै करिष्यति पदं पुनराश्रमेऽस्मिन्^१ ॥

गौत । जादे ! परिहीयदि दे गमणवेला, ता णिउत्ता-

वेहि पिदरं, अधवा चिरेणवि एसा स णिउत्तद-

स्यदि, ता णिउत्तदु भवं^२ ।

कण्वः । वत्से ! उपरुध्यते मे तपोऽनुष्ठानम् ।

शकु । तपस्वरणवावारेण निरुक्कण्ठो तादो, अहं उण

उक्कण्ठाभादणी संबुत्ता^३ ।

कण्वः । वत्से ! मामेवं जडीकरोमि । निःश्वस्य

(१) भूत्वेति । चिराय चिरकाल व्याप्य । दिशामन्ता दिग-
न्तास्तैः सहिता सा चाटकी महीव पृथ्वा च । गोत्वाकुट्टिर्वीष्ट्वी-
ष्ट्वाटवनिर्मेदिनीमहीत्यमरः । तस्याः सपत्नी समानभर्तृका भूत्वा ।
अप्रतिरथं प्रतिभटरहितं चक्रवर्त्तिनमिति यावत् । दौष्यन्ति दुष्य-
न्तस्याऽपत्यभूतं तनयं पुत्रं प्रसूयोत्याद्य । तस्मिन्सन्निवेशिता न्यस्ता
धूर्येन । ऋग्पूरव्यूः पद्यामित्यच्प्रत्ययः । भर्तापत्वा सह । दुष्य-
न्तेन सहितेत्यर्थः । शान्त्यै मोक्षाय तादर्थ्यं चतुर्थी । पुनरस्मिन्
प्रसिद्धे । आश्रमे वानप्रस्थवने । आश्रमे ब्रह्मचर्यादौ वानप्रस्थवने
मठ इति मेदिनी । पदं स्थानं निवासमिति यावत् । करिष्यति ।

(२) जाते परिहीयते गमनवेला, तद्विवर्त्तय पितरमथवा विरे-
णाप्येषा ननिवर्त्तयिष्यति तद्विवर्त्ततां भवान् ।

(३) तपस्वरणव्यापारेण निरुक्कण्ठतातोहस्पन्नुक्कण्ठाभानिनी
संबुत्ता ।

(१) अपयास्यतीति । हे वत्से त्वया रचितपूर्वे पक्षिणा भोज-
नायै स्थापितपूर्वमित्यर्थः । उटजद्वारे पर्णशालाद्वारे विरुद्धमुत्पन्नम्
अङ्कुरितमिति यावत् । नीवारस्य वलिमुपहारं विलोकयत प्रसूतो

अपयास्यति मे शोकः कथं नु वत्से ! त्वया रचितपूर्वम् ।
उटजद्वारविहृदं नीवारबलिं विसोकयतः^१ ।

गच्छ, शिवासे सन्तु पश्यानः ।

इति निष्क्रान्ताः शकुन्तलाया सह गौतमीशार्ङ्गरवशारद्वतमित्राः ।
सख्यौ । चिरं विचिन्त्य सकरुणम् । हही हही !

अन्तरिदा सउन्तला वनराइहिं^२ ।

कण्वः । मनिःश्वासम् । अनसूये । प्रियंवदे ! गता
वां सहचरी, निगृह्य शोकावेगं मामनुगच्छतम् ।

नर्त्त प्रस्रियताः ।

उभे । ताट ! सउन्तलाविरहिदं सुप्तं बिभ्र तवोवणं
पविमल्ल^३ ।

कण्वः । स्नेहप्रवृत्तिरेवंदर्शनी^४ । सविमर्शं परिक्रम्य ।
हन्त, भोः ! शकुन्तलां पतिगृहे विसर्ज्य लब्धमिदानीं
स्थास्यमस्मि । कुतः

अर्थो हि कन्या परकीय एव,

तासद्य संप्रेष्य परिग्रहीतुः ।

अं मम शोकः कथमपयास्यति गमिष्यति न कथमपीत्यर्थः । तत्स्मारक
सत्वाटिति भावः ।

(२) हा धिक् हा धिक् अन्तरिता शकुन्तला वनराजिभिः । वन-
राजिभिः वनपङ्क्तिभिः । अणीलेखास्तु राजपदस्य मरः । अन्तरिता
अलघातन्नाता ।

(३) तात शकुन्तला विरहितं शून्यमिव तपोवनं प्रविशामः ।

(४) स्नेहेति । स्नेहस्य सौहार्दस्य प्रवृत्तिः प्रवाहः । स्नेहः
स्यात्पुंसि तेलादि रसद्रव्ये च सौहृद इति भेदिनी । प्रवृत्तिस्तु प्रवाहे-
स्यादुदन्ते चेति भेदिनी ।

(१) अर्थ इति । कन्या कुमारिका रूपः । कन्या कुमारिकाना
र्थादिति भेदिनी । अर्थो धनम् । अर्थोऽभिधेयैवैवस्त्वित्यमरः । पर-

जातोऽस्मि सद्यो विशदान्तरात्मा

चिरस्य निक्षेपमिवार्पयित्वा ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

कीय एव परस्वामिक एव तां शकुन्तलाख्यां कन्यां परिस्पृहीतुः स्वीक-
र्तुं दुष्यन्तस्य मृह इत्यर्थः । अद्योदानीं सम्प्रेष्य प्रेषयित्वा । चिरस्य
चिरकालस्य निक्षेपमर्पयित्वादत्वा इव । सद्यस्तत्क्षणो । सद्यः
सपदि तत्क्षण इतिकोषः । विशदो व्यक्तः । निर्मल इतियावत् ।
विशदः पाण्डुरे व्यक्ते इति मेदिनी । अन्तरात्मा यस्य स एतादृशो
जातोऽस्मि ।

इति श्रीपन्नोपनामक श्रीउनक्वल्गुभक्ततायां

शकुन्तलाव्याख्यायां चतुर्थोऽङ्कः ।



अभिज्ञानशाकुन्तलम् ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

ततः प्रशिति कञ्चुकी (१) ।

कञ्चु । अहोवत ! कीदृशीं वयोऽवस्थामापन्नोऽस्मि ।

आचार इत्यधिकृतेन मया गृहीता

या वेचयष्टिरवरोधगृहेषु राज्ञः ।

काले गते वज्रतिथे मम सैव जाता

प्रस्थानविक्रवगतेरवलम्बनाय ॥

यावदभ्यन्तरगताय देवाय स्वमनुष्ठेयमकालक्षेपाहं नि-

वेदयामि ॥ श्लोकमन्तरं गत्वा । किं पुनस्तत् ?

(१) कञ्चुकीति । अन्तःपुरचरो वृद्धो विप्रोऽगुणगणान्वितः । सर्वकार्यार्थकशलः कञ्चुकीत्यभिधीयत इति ।

(२) आचार इति । अवरोधगृहेष्वन्तःपुरेषु अधिकृतेनान्तर्ब-
गिकेन । अन्तःपुरत्वधिकृतः स्यादन्तर्बगिकोजन इत्यमरः । मया-
गृहीत इति अस्माकमयमाचार इतिहेतोः । या वेचयस्य वष्टिर्दण्डः
गृहीता । सैव यष्टिः । वज्रतिथे बह्वनाम्पूरणान्तस्मिन् । वज्रश-
ब्दात्पूरणेऽर्थे तस्यपूरणे ङङिति ङङिति तस्मिन् परे वज्रयूगगणसङ्घस्य
तिथुगिति तिथुगागमः । काले गते याति सति । प्रस्थाने यात्राकाले
विक्रवा विक्रता गतिर्गमनं यस्य तस्य मनाऽवलम्बनाय आश्रयणाय
जाता । अवस्थाप्रशेषेणेतादृशी दुर्बलता जातेति भावः ।

(३) यावदिति । अभ्यन्तरगताय अन्तःपुरगताय देवाय राज्ञे ।
राजास्वामीति देवेति अत्यैरित्युक्त्याऽत्र देवशब्दप्रयोगः । अकाल-
क्षेपाहं कालक्षेपे विलम्बे अनर्हमयोग्यम् । स्वस्यात्मीयस्यानुष्ठेयम्
अनुष्ठातुमिति योग्यम् । निवेदयामि विज्ञापयामि ।

विविच्य । आं, ज्ञातं कण्वशिष्यास्तपस्विनो देवं
द्रष्टुमिच्छन्ति, भोञ्चितमेतत् !

अणात् प्रबोधमायाति, लङ्घ्यते तमसा पुनः^१ ।

निर्वीक्ष्यतः प्रदीपस्य शिखेव जरतो मतिः ॥

परिक्रम्यावलोक्य च । एष देवः

प्रजाः प्रजाः स्वा इव तन्वयित्वा,

निषेवते आन्तमना विविर्क्तम् ।

यूयानि सञ्चार्य रविप्रतप्तः

शीतं गुहास्थानमिव द्विपेन्द्रः^२ ॥

भोः ! सत्यं धर्मकार्यमनतिपात्यं देवस्य,^३ तथापि शङ्कित-
वानस्मि इदानीमेव धर्मासनादुत्थिताय देवाय क-

(१) अणादिति । जरतो वृद्धस्य मतिर्द्विः । निर्वीक्ष्यतो-
ऽङ्गमितदीपस्य शिखेव अणात्प्रबोधं स्मरणम् । पक्षे परिस्पृश्या
मायाति प्राप्नोति । पुनस्तमसा तमोगुणेना पक्षेऽन्धकारेण । लङ्-
घ्यते व्याप्यते ।

(२) प्रजादिति । स्वाः स्वकीयाः प्रजाः सन्तानानिव । प्रजाः
न्यूनरक्षासिनो जनान् तन्वयित्वा पालयित्वा । न्यायमार्गान्दर्शयि-
त्वेति यावत् । यूयानि कणिकूलानि सञ्चार्य । रविप्रतप्तो रविणा
सूर्येण प्रतप्तः सन्तप्तः द्विपेन्द्रो हस्तिप्रतिः शीतं गुहास्थानं विज-
स्थानमिव । टरीतु कन्दरोवास्त्वो देवत्वात् विलेगुहेत्यमरः । आन्त-
मनो यस्य स एतादृश एष देवः विविक्तजनरहितस्थानं निषेवते अधि-
यसति ।

(३) सत्यमिति । देवस्य राज्ञः धर्मकार्यं धर्मस्यादृष्टविशेषस्य
कार्यं कर्म अनतिपात्यं लङ्घनानर्कम् इति सत्यं नष्टया तथापि
इदानीमेवास्मिन्काले, एव धर्मासनात् धर्मदर्शकस्यानादासनादु-
त्थिताय । शङ्कितवानस्मि भीतोस्मि ।

एवशिष्यागमनं निवेदयितुम् । अथवा कुतो
विश्रामो लोकपालानाम् । तथाहि ।

भानुः सकृद्युक्ततुरङ्ग एव,
रात्रिन्दिवं गन्धवहः प्रयाति ।
शेषः सदैवाहितभूमिभारः,
षष्ठांशदृष्टेरपि धर्म्य एषः^१ ॥

इति परिक्रामति ।

ततः प्रविशति राजा विदूषको विभक्तश्च परीवारः ।

राजा । अधिकारखेदं निरूप्य । सर्व्यः प्रार्थितमधि
गम्य सुखी सम्पद्यते जन्तुः, राज्ञान्तु हरितार्थता
दुःखोत्तरैव । कुतः

अौत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा,
क्षिप्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।

(१) भानुरिति । यथासकृत् युक्ताः सम्बद्धा तुरङ्गा अस्या येनै
तादृशएव भानुः सूर्यः प्रयाति अहर्निशं गच्छतीत्यर्थः । गन्वान्
बहति प्रापयतीति गन्धवहो वायुः । रात्रिन्दिवं रात्रिञ्च दिवाचेति
द्वन्द्वेऽचतुरविचतुरेत्यादिना मानसवृत्तिपातितम् । अहोरात्रं प्रयाति
बहति । शेषोऽनन्तः सदैवाहितो भूमिभारो यस्मिन् स एतादृशः
भवति । तथा षष्ठांशो वृत्तिर्विवनं यस्यैतादृशस्य राज्ञोऽपि एष
विश्रामाभावरूपो धर्मः । अनवसरे मया विज्ञापितोऽयं स्वधर्ममवेक्ष्य न
कथ्यतीति भावः ।

(१) अौत्सुक्यमात्रमिति । प्रतिष्ठा गुरुता अौत्सुक्यमात्रमुत्क-
रात्मात्रमवसादयति नाशयति । लब्धस्य राज्यस्य परिपालनवृत्तिः
पालनरूपाचारः क्षिप्नात्येव दुःखजनयत्येव । नतु सुखमुत्पादयती-
त्यर्थः । स्वहस्तेनात्मकरेण हृतो दण्डो यस्य तत्तथाभूतमातपत्रमिवा-
तया त्रायतेइति आतपत्रं कृत्रमिव । राज्यं यथा स्वहृतच्छत्रं अमाय-
खेदाय भवति । तथेति अमापनयनय अम 'आतपजनितो बः-

नातिश्रमापनयनाथ यथा श्रमाथ

राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम्^१ :

नेपथ्ये । वैतालिकौ । जयति जयति देवः ।

एकः ।

स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः

प्रतिदिन, मद्यवा ते खटिरेवंविधैव ।

अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीवमुष्णं

शमयति परितापं ह्यायया संश्रितानाम्^२ ॥

द्वितीयः ।

नियमयसि विमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः,

प्रशमयसि विवादं, कल्पसे रक्षणाय ।

अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः संविभक्ता,-

स्वयि तुं परिसमाप्तं बन्धुहृत्य जनानाम्^३ ॥

खेदस्तस्यापनयनाथ निराकरणाय न भवति तद्वदिदमपि आन्ति-
शमनाय न भवतीत्यर्थः ।

(२) स्वसुखेति । स्वस्यात्मनः सुखेषु निरभिलाषः सदाकाङ्क्षार-
हितः सन् लोकहेतोः प्रजार्थम् । खिद्यसे खेदं प्राप्स्यसि । अथवा
पक्षान्तरे ते तत्र एवविधा एवंप्रकारा खटिः स्वभावः । खटिस्तु
निर्मितौ । स्वभावेष्टापिकाशित इतिमेदिनीकोषः । हि तथाहि ।
मूर्ध्ना शिखरेण । तीव्रं गाढं दुस्सहमिति यावत् । उष्णं निटाघं
अनुभवति खट्वाति । ह्यायया संश्रितानामाश्रितानां परितापं सन्नापं
शमयति शमुदपशम इत्यस्यास्मिन्निमित्तं ह्रस्वइति ह्रस्वः ।

(३) नियमयसीति । विमार्गे उत्पद्ये प्रस्थितान् गतान् जनान् ।
अविहितकर्मकरणे प्रवृत्तानित्यर्थः । आन्तो खट्वीतो दण्डो दण्ड-
विधिः येनैतादृशः सन् नियमयसि नियमनं करोषि दण्डयसीति
यावत् । विवादं कलहं प्रशमयसि नाशयसि । तव राज्ये कलह-
कारी कोटपिनास्तीत्यर्थः । रक्षणाय प्रजानां पालनाय कल्पसे
समर्थोसि । कुप्रार्थकधादुभिर्योगे सम्पद्यमानस्ययः कर्त्ता तव चतुर्थी

राजा । आकर्ण्य साक्षर्यम् । एतेन कार्यानुशासन-
परिचर्यान्ताः पुनर्गवीकृताः स्युः ।

विदू । विहस्य । भोः ! गोविन्दारक्षन्ति भणितस्य
त्रिसप्तस्य किं परिस्समो णस्सदि^१ ? ।

राजा ! सस्मितम् । ननु क्रियतामासनपरिग्रहः ।

उभौ । उपविष्टौ, परिजनश्च यथास्थानं स्थितः ।

नेपथ्ये वीणागच्छः ।

विदू । कर्णं दत्त्वा । भो वयस्य ! सङ्गीतशालाभन्तरे
कसं देहि, ताललयशुद्धाया वीणायाः सलसजोषो
सुगुणश्चिदि, जाणे तत्त्वभोदी हंसवदी वयस्परिचर्या
करेदि त्ति^२ ।

स्यादित्यर्थः न क्लृप्तिसम्पत्त्युत्पत्त्यनेन पालनगच्छवत्तर्था । ज्ञातयो
बान्धवाः अतनुषु महत्सु विभवेषु धनेषु । संविभक्ताः सम्यग्बिभागी-
भ्रात्रा । नतु यथाकथञ्चिदित्यर्थः । त्वं किन्तु जनानां बन्धुत्वार्थं त्वयि
परिसमाप्तं त्वयैवजातम् ।

(१) भो गोविन्दारक्ष इति भणितस्य वृषभस्य किं अमोनश्यति ।
वृषभस्य गवां वृन्दारक्षः श्रेष्ठ इत्यनेनैव अमः खेदो नश्यति । किं
प्रश्ने । वृन्दारक्षः सुरे पुंसि मनोज्ञश्रेष्ठयोस्तिष्ठति भेदिनीकारः ।
क्षणमत्र स्थीयतामिति भावः । नन्विति । आसनस्य परिग्रहः स्वीकारः ।

(२) भो वयस्य सङ्गीतशालाभन्तरे कर्णन्देहि, ताललयशुद्धाया वी-
णायाः स्वरसंयोगः श्रूयते । जाने तत्र भवती हंसवती वयस्परिचर्या
करोति । सङ्गीतस्य नृत्यमीतवाद्यस्य शाला गृहं तस्या अभ्यन्तरे
कर्णन्देहि श्रोतृसर्वोत्तम । शृण्विति यावत् । ताललयशुद्धायाः
गीतस्य कालक्रियामानन्तालः । गीतस्य वाद्यस्य च साम्यं लयस्ताभ्यां
शुद्धाया विस्तरादि दोषरहितायाः । बालः कालक्रियामानं लयः

राजा । तूष्णीं भव, यावदाकर्णयामि ।

कक्षु । विलोक्य । अन्यासक्तो देवः, तदवसरं प्रति-
पालयामि ।

इत्येकान्ते स्थितः ।

नेपथ्यं गीयते ।

अहिणवमङ्गलोहभाविदो

तह परिचुम्बिच्च चूत्रमञ्जरिम् ।

कमलवसदिमेत्तणिञ्जुदो

मङ्गअर । विङ्गरिदोसि गं कहं ? ॥

राजा । अहो ! रागपरिवाहिणी गीतिः २ ।

विदू । भो वयस्सु ! किं दाव से गोदिआए अबि गही-
दो भयदा अक्खरयो ? ।

नाम्यभिचमरः । वर्णस्थ गीतिमन्दस्य । परिचयः सप्रस्तराणा-
मारोहोऽवरोहक्रममन्देनाभ्यासस्तद्वरोति ।

(१) अभिनवमधुलोभभावितस्तथा परिचुम्ब्य चूत्रमञ्जरीम् ।
कमलवसतिमात्रनिर्गतो मधुकरः विस्मृतोऽस्येनाङ्गघम् । हे मधुकर
अमर । अभिनवस्य नृतनस्य मधुलोभेन भावितः उक्तः । तथा
चूतस्याश्वस्य मञ्जरी परिचुम्ब्य । कमले वसतिमात्रेण वासमात्रेण
सुस्थिता स्वस्थान्वम् एताच्चूतमञ्जरीं कथं विस्मृतोऽसि । इदं प्रच्छेदक-
नामकं लास्याङ्गम् । अन्याऽऽसक्तं पतिं मत्वा प्रेमविच्छेदमन्युना ।
वीणापुरःसरंगानं स्त्रियाः प्रच्छेदको मतं इत्युक्तेः । एतेन शकुन्तलाया
विस्मरणमप्याऽऽयिष्कृतम् ।

(२) अहोः इति । रागं गान्धारादिस्वरं बहति प्रापयतीति
विग्रहः । गीतिर्गानम् । रागस्तु मातृव्यं रोहितादिषु । क्लेशा-
दावनुरागेषु गान्धारादाविति मेदिनी ।

(३) भो वयस्य किन्नावदस्या गीतिकाया अपि गृहीतो भयता-
ऽक्षरार्थः । गृहीतोऽज्ञातः ।

राजा । सन्धितम् । सङ्गततप्रणयोऽयं जन इत्यक्ष-
राद्यः । तदहं देवीं हंसवतीमन्तरेण उपालम्भन-
मागतोऽस्मि, सखे माधव्य ! मद्बचनादुच्यतां देवी
हंसवती सम्यगुपालब्धोऽस्मीति ।

विदू । जं भवं आस्यवेदि । उल्याय । भो वयस्य !

गङ्गीदो तु ए परकीएहिं हत्येहिं सिखण्डे अक्क-
भल्लो, ता वीदराअस्स अमरणअस्स एत्थि मे मोक्खो २ ।

राजा । सखे । गच्छ नागरिकवृत्त्या सान्त्वयेनाम् ॥

विदू । का गइ ४ । इति निष्क्रान्तः ।

राजा । स्वगतम् । किन्तु खलु गीतमेवंविधमाकर्ण्य
इष्टजनधिरहादृतेऽपि वलत्रदुत्कण्ठितोऽस्मि ? अ-
थवा,

(१) सङ्गतिरिति । सङ्गदेकवारं कृतः प्रणयो यस्मिन् स एता-
दृग इति अक्षरस्य वर्गस्यार्थ्याभिधेयः । देवीं कृताभिवेकाम् ।
हंसवतीमन्तरेण हंसवतीं विना । अन्तरान्तरेण युक्ते इति द्वितीया ।
उपालम्भनमभिययतामागतोऽस्मि प्राप्नोस्मि । उपालब्धोऽस्मि दुःखती-
स्मि ।

(२) यद्भवानाज्ञापयति । भो वयस्य गङ्गीतस्तया परकीयाभ्यां
हस्ताभ्यां सिखण्डके अक्कभल्लोः तद्गीतरागस्याऽप्रणयकस्य नास्ति मे
मोक्षः । परकीयाभ्यां हस्तभ्याम् अन्यटीपहस्ताभ्याम् । करणाभ्याम् ।
सिखण्डके सिखायाम् । अक्कभल्लो मालूकः । वीतरागस्य वीतो
रागो यस्य । लोभाद्यनुभूतमन्यस्येत्यर्थः ।

(३) नागरिकेति । नगरेषु वा नागरिका विदग्धजनास्तेषां
वृत्त्या स्वभावेनैतां हंसवतीं सान्त्वय शान्ताङ्कुर ।

(४) का गतिः । अन्योपायो नास्तीत्यर्थः ।

(१) रम्यासीति । रम्याणि बनेऽप्येवमपि द्रव्याणि धीक्य दृष्टा तथा
सधुरांश्च मधुररागद्वक्ताश्च निग्रस्य मूलमधुररागजन्मश्च दण्डि-

रम्याणि वीक्ष्य मधुराञ्च निश्रय्य शब्दान्
 पर्युत्सुको भवति यत् सुखितोऽपि जन्तुः ।
 तच्चेतसा स्मरति नूनमबोधपूर्वं
 भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि ॥

इत्यस्मृतिनिमित्तमुक्तमस्कारं कथयति ।

कञ्चु । उपहृत्य । जयति जयति देवः ! एते स्वल्प
 हिमगिरेरुपत्यकारणवासान् कण्वसन्देशमादाय
 सखीकास्तपस्विनः संप्राप्ताः । श्रुत्वा देवः प्रमाणम् ।
 राजा । सविस्मयम् । किं कण्वसन्देशहारिणः सखीका
 स्तपस्विनः ?

कञ्चु । अथ किम् ।

राजा । तेन हि विज्ञायतां महचनादुपाध्यायः कोम-
 रातः, अमूनाश्रमवासिनः श्रौतेन विधिना सत्कृत्य
 स्वयमेव प्रवेशयितुमर्हतीति । अहमप्येतांस्तपस्विद-
 र्शनोचितप्रदेशं प्रतिपालयामि ।

कञ्चु । यथाज्ञापयति देवः । इति निष्क्रान्तः ।

ना । मधुरं रसवद्वाचि वक्तव्यमपि रसस्थितिः । येन माद्यन्ति
 धीमन्तो मधुनेवमधुद्रवाः इति । सुखितोऽपि सुखयुक्तोऽपि जन्तुः
 पर्युत्सुको भवति उत्कण्ठितो भवति । वक्तव्यात्कारणवबोधपूर्वं
 यथास्यात्तथा । भावस्थिराणि भावाद्भवभावास्तस्थिराणि निश्चयानि ।
 भावः सत्ता स्वभावेत्यमरः । जननान्तरसौहृदानि अन्यज्जननं ज-
 ननान्तरं तस्य सौहृदादि चेतसा मनसा स्मरति । अन्यथा मवि
 एतादृशुत्कण्ठता नस्यादिति भावः ।

(२) एते इति । हिमगिरेर्हिमालयस्य । उपत्यकाऽऽसन्न भूमिस्त-
 टरश्चे वसन्ति तच्छ्रीलाः । कण्वस्य सन्देशं संवादम् आदाय
 हृष्टीला ।

राजा । उल्लास । वेत्नवति ! अग्निशरणमार्गमादेशय ।
प्रतीहानी । इदो इदो एतु देवो । परिक्रम्य । एसो
अहिणवसंभ्रज्जणरमणीयो सखिहिन्दोमधेणू अ-
ग्निशरणालिन्दो ता आरोहद देवो^१ ।

राजा । आरुह्य परिजनां सानलम्बी तिष्ठन् । वेत्नवति !
किमुद्दिश्य तत्रभवता कण्वेन मत्सकाशेषयः प्रे-
षिताः ?

किन्नावद्वतिनामुपोदतपसां विद्मैस्तपो दूषितं ?
धर्मारण्यचरेषु केनचिदुत प्राणिष्वसञ्चेतिष्टम् ? ।
आहोस्वित् प्रसवो ममापरिचितैर्विष्टम्भितो वीरुधा ?
मित्याहूढवक्त्रप्रतर्कमपरिच्छेदाकुलं मे मनः^२ ॥

(१) इत इत एतु देवः । एषोऽभिनवसम्भ्राजन् रमणीयः सन्निहित-
होतृवेनुरग्निशरणाऽलिन्दः तदारोहतु देवः अभिनव । संभ्राजनेना-
ज्जिरनिष्पवनेन रमणीयः सुन्दरः । सन्निहिता होमधेनुर्यस्मिन्
एतादृशः । एषोऽग्निशरणस्याग्निमृहस्य । शरणं मृहरक्षित्रीरिति
कोषः । अलिन्दः कोटाकारकोट्टारस्य वह्निर्भागः । प्रधानप्रवणाऽलि-
न्दावह्निद्वारप्रकोष्ठक इत्यमरः । तत्तस्मादारोहतु । प्रार्थनायां लोट् ।

(२) किमिति । उपोद तपो यैस्ते तेषां तापसानामित्यर्थः । व्र-
तिनां यदृणाम् । व्रती यथा च यजमानश्चेत्यमरः । तपस्तपस्यादि
तावत्साकत्वेन विद्मै राजसादिरूपान्तरायैः । दूषितं व्याहृतम् ।
उत धर्मारण्यं चरन्तीति धर्मारण्यं चरास्तेषु प्राणिषु केनचिदुत
असञ्चेदितं पापमाचरितम् । आहोस्वित् मम अपरिचितैः ना-
स्तिपरिचितं वेपान्ते अपरिचितास्तैरजातमत्यरिचयैरित्यर्थः ।
वीरुधाम् । लताप्रतानिनीविहृत्यमरः । प्रसवः फलम् । विष्टम्भितः
प्रतिबन्धितः । विष्टम्भः प्रतिबन्धेऽस्यादितिभेदिनी । इति आरूढा वं-
हवः प्रतर्कं यस्मिन्तदेतादृशं मेमम मनश्चित्तम् अपरिच्छेदाऽऽकुलम्
अपरिच्छेदेनासमाप्रा आकुलं भवतीत्यर्थः ।

(१) देवस्य भुजदण्डनिर्घन्ते आश्रमपदे कृतं यत्नं, किन्तु सुवर्तिता-

प्रती । देवस्य भुञ्जदण्डणिञ्जदे अस्ममपदे कुटो एवं
किन्तु सुचरिदाहिण्यन्दिणो इसीओ देवं सभाज-
इदुं आञ्जदे त्ति तक्केमि ।

नतः प्रविशतो गौतमीसहितौ शकुन्तलानादाय कर्णाश्रयौ
पुरतश्चैषा पुरोहितकञ्जुकिनौ ।

कञ्जु । इत इतो भवन्तः ।

शार्ङ्गारवः । सखे शारद्वत ।

महान्भागः कामं नरपतिरभिन्नस्थितिरसौ

न कश्चिद्वर्णानामपथमपकृष्टोऽपि भजते ।

तथासीदं शश्वत्परिचितविविक्तेन मनसा

जनाकीर्णं मन्ये ऊतवहपरीतं गृहमिव ॥

शारद्वतः । शार्ङ्गारव । स्थाने खलु पुरप्रवेशान्तवेदशः
संवेगः^१ । अहन्तु

२भिनन्दिन ऋषयी देवं सभाजयितुमागता इति । सुचताभिन-
नन्दिनः सदाचरण प्रशंसनशीलाः । सभाजयितुमानन्दयितुम् ।
आनन्दनसभाजन इत्यमरः ।

(२) महान्भाग इति । महान् भागो यस्येतादृशः अस्मै नरपति-
दुष्यन्तनामको राज्ञः । कामं पर्याप्तम् अभिन्नस्थितिरभिज्ञा स्थिति-
र्भयादायेन स एतादृशोऽस्ति । अत्र राजनि वर्णानामपकृष्टोऽपि
शुद्धादिरपि कश्चिदपरिचितोऽपि अपथं कुत्सितं मार्गञ्च भजते । किं
पुनर्ब्राह्मणादय इति भावः । तथाप्यपकृष्टाङ्गयाऽभावंऽपि । शश्व-
त्परिन्तरं परिचितः सेवितः विविक्ते । विजनो येन तदेतादृ-
शेन मनसा चित्तेन जनाकीर्णं जनेनाकीर्णं व्याप्तमिदं भवनं ऊत-
वहपरीतं ऊतं होमद्रव्यं वहति उद्दिष्टान्देवतान् प्रापयतीति ऊत-
वहोऽग्निस्तेन परीतमाक्रान्तं गृहमिव मन्ये । अन्तर्जाटिति गन्तु-
शक्यत इति भावः ।

(३) स्थान इति । पुरस्य नगरस्य प्रवेशात् । संवेग आवेगः
सम्भ्रम इति यावत् । स्थाने युक्तम् ।

अभ्यक्तमिव स्नातः, शुचिरशुचिमिव, प्रबुद्ध इव सुप्तम् ।
बद्धमिव स्वैरगतिर्जनमिह सुखसङ्गिनमवैमि ॥

पुरोधाः । अतएव भवद्दिधा महान्तः ।

शकुन्तला । दुर्निमित्तमभिनीय । अम्नो ! किं मे
वामेदरं यच्चयं विष्फुरदि २ ।

गौतमी । जादे । पडिहहं अमङ्गलं, सुहाहं दे-
होनु ३ ।

इति परिक्रामन्ति ।

पुरो । राजानं निर्दिश्य । भो भोस्तपस्विनः ! असा-
वत् भवान् वर्याअमाणां रक्षिता प्रागेव सुक्तासनः
प्रतिपालयति वः, पश्यतैनत् ।

शार्ङ्ग । भो महात्मन काममेतदभिनन्दनीयं, तथापि
वयमत मध्यस्थाः ४ । कुतः

(१) अभ्यक्तमिवेति । इह स्नातो जनः अभ्यक्त इव तैलाभ्यङ्ग युक्त-
मिव । शुचिः पुमान् अशुचिवाऽपवित्रमिव । प्रबुद्धो जाग्रदवस्थो
जनः सुप्तमिव निद्राणमिव । स्वैरगतिः स्वैरा स्वच्छन्दा गतिर्गमनं
यस्य स एताऽगो जनो बद्धमिव अहन्तु सुखसङ्गिनं सुखासक्तं
जनं तथा अवैमि अपकष्टं जानामि ।

(२) अम्नो ! किं मे वामेतरक्षयनं विस्फुरति । वामेतरं दक्षिणम् ।
स्त्रीणां हि टलिष्ठाक्षिस्पन्दनमशुभसूचकम् ।

(३) जाते प्रतिवृत्तममङ्गलं सुखानि ते भवन्तु । भक्तिकुलदेवदा-
ओ विदरतु इति वा पाठः । तेनैव सुखानि भक्तिकुलदेवता
नितरन्वित्वर्थः ।

(४) काममिति । एतन्सुक्तासनरूपं कामं पर्याप्तम् अभिनन्दनीयं
प्रशंसाह्वयन्तथाऽपि अत्र प्रशंसार्हे वस्तुनि वयं मध्यस्था उदा-
सीनाः ।

(५) भवन्तीति । यथा तरवो वृक्षाः फलोद्गमैः नग्नाः भवन्ति ।
घना मेघाः । नवाशुभिर्नूतनजलैः प्रथमं सञ्चितं जलैरिति यावत् ।

भजन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै,

नैवाश्लुभिर्दूरविलम्बिनो घनाः ।

अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः,

स्वभाव एवैष परोपकारिणाम्^१ ॥

प्रती । देव । पसस्सु हा इमीओ दीसन्ति^२ ।

राजा । शकुन्तलां निर्बिण्यं । अये ! अत्र

केयमवशुगुहनवती, नातिपरिस्फुटशरीरलावण्या ।

मध्येतपोधनानां, किसलयमिव पाण्डुपत्राणाम्^३ ॥

प्रती । भट्टा ! कुतूहलगर्भो पङ्क्तिहृदो ग मे तर्को

पसरदि, दंसणीआ उण से आकिदी तक्खीअदि^४ ।

राजा । भवत्वनिर्बिण्यं खलु परकलतम् ।

दूरं विलम्बत इति दूर विलम्बिनः । अनतिदूरवर्त्तिनो यथाभवन्ति जायन्ते । तथा सत्पुरुषाः मञ्जनाः समृद्धिभिः अङ्गराधिक्यं समृद्धिस्ताभिः । अनुद्धता औद्धत्यरहिता मन्त्रा इति यावत् । भवन्ति । परोपकारिणां स्वतरोपकारशीलानाम् एष एव स्वभावः प्रकृतिः । यथा प्रजापालनाय काले काले वर्धते तथाऽयमपि दानादिना जनान् नम्रत्वेन पालयतीति भावः ।

(२) देव प्रसन्नमुखा ऋषयो दृश्यन्ते । प्रसन्नानि मुखानि येषान्ते पसन्नमुखाः । अननुभूतदुःखा इत्यर्थः ।

(३) केयेति । अत्र ऋषिसमुदाये पाण्डुपत्राणां सितपत्राणाम्मध्ये । निर्धारणे षष्ठी । पाण्डुपत्री ऋषतौ सित इति मेदिनी । किसलयमिव पल्लवमिव तपोधनानां तप एव धनं येषान्तेपाष्पीणाम्मध्ये । नातिपरिस्फुटं शरीराणां छादयत्यस्याः सा एतादृशी । मुक्ताफलेषु च्छायायास्तारलत्वमिवानलरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु तल्लावण्यमिहोच्यते इति छादयत्यलक्षणा । अवशुगुहन शिरश्छादनं विद्यते यस्यामेतादृशीयं का ।

(४) नसुः कुतूहलगर्भः प्रतिहतो न चे तर्कः पसरति दृशनीया पुनरस्या आज्ञातिर्लक्ष्यते । कुतूहलं गर्भेऽनुरे यस्येतादृशो

शकु । उरसि हस्तं दत्त्वा स्वगतम् । हिञ्चय ! किं
एवं वेबसि ? अज्जउत्तस्स तादिसभाणुबन्धं सुम-
रिअ धीरत्तणं दाव अबलम्बस्सु^१ ।

पुरो । पुरोगत्वा । स्वस्ति देवाय, देव ! एते खलु
विधिवद्वर्जितास्तपस्विनः, कश्चिदेतेषु उपाध्याय-
सन्देशोऽस्ति; तं देवः श्रोतुमर्हति ।

राजा । अवहितोऽस्मि ।

शिष्यौ । हस्तमुद्यम्य । भो राजन् ! विजयतां भवान् ।

राजा । सर्वानभिवादये वः ।

शिष्यौ । स्वस्ति देवाय ।

राजा । अपि निर्व्विघ्नं तपः ?

शिष्यौ ।

कुतो धर्म्मक्रियाविघ्नः ? सतां रक्षितरि त्वयि ।

‘तमस्तपति धर्म्मांशौ कथमाविर्भविष्यति’ ॥

राजा । आत्मगतम् । सर्व्वेया अर्थवान् खलु मे राज-
शब्द^२ । प्रकाशम् । तत्रभवान् कुशलो कथः ?

मे मम । तको विचारणं प्रतिहतः सन् । न प्रसरति न गच्छति ।
न निर्व्विघ्नं शक्नोतीत्यर्थः ।

(१) हृदय किमेवं वेपसे आर्य्यपुत्रस्य तादृशभावाऽनुबन्धं स्मृत्वा
धीरत्वत्तावदवलम्बस्सु ।

(२) कुत इति । त्वयि रक्षितरि पालनकर्त्तरि सति सतां
गिष्टानां धर्म्मक्रियाणां विघ्नोन्तरायः कुतः स्यात्तु कक्षादपीत्यर्थः ।
धर्म्मांगौ धर्मा उष्णा अंशवः किरणा यस्य सतस्किन्दिवाकरे वपति
सन्तापयति सति तमः कथमाविर्भविष्यति । अर्थवान्मे राजनि त्वयि
विघ्नकथैव नास्तीति भावः ।

(३) सर्व्वयेति । मे मम राजशब्दो राजेति शब्दः । अर्थवान् ।
प्रजारङ्गत्वेनाऽनुगतार्थ इत्यर्थः ।

शाङ्ग । राजन् ! स्वाधीनकुशलाः सिद्धिमन्तः^१ । सम-
वन्तमनामयप्रश्नपूर्वकमिदमाह ।

राजा । किमाज्ञापयति भगवान् ?

शाङ्ग । यन्मिथः समयादिमां मदीयां दुहितरं भवा-
नुपवेमे, तन्मया प्रीतिमता युवयोरनुज्ञातम्^२ ।

कुतः

त्वमर्हतामग्रसरः स्मृतोऽसि नः,

शकुन्तला मूर्त्तिमतीव सत्क्रिया ।

समानयंस्तुत्यगुणं बध्वरं,

चिरस्य वाच्यं न गतः प्रजापतिः^३ ॥

तदिदानीमापमन्त्रत्वेयं गृह्यतां सहधर्म्यं चरणायेति ।

गौत । भद्रमुह ! किम्पि वक्तुकामस्मि, ए मे वध-
णावसरो अस्ति ४ ।

(१) स्वाधीनेति । स्वाधीनान्यन्याऽनधीनानि कुशलानि येषान्
गताऽऽशाः । स कण्ठोऽनामयम् आरोग्यं प्रश्नपूर्वकम् इदं वक्ष्यमाणं
आह कथयति स्म ।

(२) यन्मिथः इति । मिथः समयाद्भवेण विधिना । उप-
वेमे । उपयमनं विवाहस्तं इदवान् । उपायम् स्वकरण इत्यात्मने-
पदम् ।

(३) त्वमिति । अहतां पुण्यानाम् अग्रसरोऽग्रसरतीति अग्रसरो-
ग्रगण्यः स्मृतोऽसि चिन्तितोऽसि नोऽस्माकं मूर्त्तिमती शरीरिणी
सत्क्रियेव सत्कार इव । सत्काररहेत्वयि शकुन्तलासमर्पणमशोचनी-
यमिति भावः । तुल्यगुणं तुल्या गुणा यस्य तत् तुल्यगुणमेतादृशा
बध्वरं समानबन्धनलयम् प्रजापतिर्वक्ष्या चिरस्य । वाच्यं वच-
नार्हं वाच्यत्वं कुक्षिते ह्येने बध्वनार्हं नपुंसित्ववि कोषात् । न
गतो न प्राप्नोति । त्वदर्थमेवैषा विधाता दृष्टेति भावः ।

(४) भद्रमुह किम्पि वक्तुकामाऽस्मिन् मे वचनाऽवसरोऽस्ति ।

राजा । आर्थे ! कथ्यताम् ।

गौत ।

गात्रेक्खदो गुरुअणो इमिए, तुएवि ण पुच्छिदो बन्धू ।

एककस्स प्र चरिए किं भणदु एक एकस्मिं^१ ॥

शकु । आत्मगतम् । किम् क्व अज्जउत्तो भणिस्सुदि^२ ? ।

राजा । साशङ्कमाकर्ण्य^३ । अये ! किमिदमुपन्यस्तम्^४ ?

शकु । आत्मगतम् । हद्दी, हद्दी । सावलेवो से बअ-
णावक्खेवो^५ ।

शाङ्ग^६ । किं नाम किमिदमुपन्यस्तमिति, ननु भवन्त
एव सुतरां लोकवृत्तान्तनिष्णाताः^७ ।

सतीमपि ज्ञातिकुलैकसंश्रयां

जनोन्यथा भर्तृमतीं विशङ्कते ।

(१) नामेक्षितो गुरुजनोऽनयात्वं यादपि न दृष्टो बन्धुः । एकं कस्य च चरितं किम्भणत्वेक एकस्मिन् । अनया शकुन्तलया गुरुजनः पित्रजनो मादरे क्षितो नक्षतापेक्षः नादनुज्ञापित इत्यिवावत् । त्वयादपि बन्धुरात्मीय जनो न दृष्टः । एकैकस्यान्योन्यस्यै कस्मिन् चरितं विदाह रूप व्यवहारविषये एकोऽपरः किम्भणतु । युवान्मादनुयोगार्होऽस्ति भावः ।

(२) किन्तु खल्वार्य एवो भणिष्यति ।

(३) अये इति । इदं शकुन्तलारूपमुपन्यस्तं कथ्यते मीमंस्यासीक-
तमासीत्किम् इति प्रश्नः ।

(४) हा धिक् हा धिक् सावलेपोऽस्य वचनादयच्छेपः । वचनानामु-
क्तीनामवच्छेपः प्रयोगः सावलेपो गर्वमहितः ।

(५) किमिति । भवन्तः पूज्या एव सुतराद्यत्नं लोकवृत्ता-
न्तस्य लोकानां जनानां वृत्तान्तस्य वात्सीया निष्णाताः प्रवीणाः ।
प्रवीणो निपुणाऽभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिता इत्यमरः ।

(६) सतीमपिति । ज्ञातिकुलमेवैकं मुख्यं संश्रयत्वाश्रयतीति
ज्ञातिकुलैकसंश्रयाम् । केवलं पित्रकुल एव स्थितामित्यर्थः । सती-

अतः समीपे परिणेतुरिष्यते

प्रियाऽप्रिया वा प्रमदा स्वबन्धुभिः^१ ॥

राजा । किमतभवती मया परिणीतपूर्वा ?

शकु । सविषादमात्मगतम् । हिअअ ! संपदं संयुक्ता
दे आसङ्गा^२ ।

शाङ्ग । किं कृतकार्यं द्वेषाद्दुर्ममं प्रति विमुखतोचितारात्तः^३ ?

राजा । कुतोऽयमसत्कल्पनाप्रसङ्गः^४ ?

शाङ्ग । सक्रोधम् । मूर्च्छन्त्यमी विकारा प्रायेणैश्वर्यम-
र्त्तानाम्^५ ।

राजा । विशेषेणाधिष्ठितोऽस्मि ।

अपि जनलोकोन्ययामर्त्यभती व्यभिचारिणीं विशङ्कते शङ्काङ्करो-
ति । अतोऽस्मात् स्वस्याः प्रमदायाः बन्धुभिः पितृभिः । प्रियाऽप्रि-
यायाः प्रमदाः । परिणेतुर्विवाहकर्तुः समीपे निकटे विद्यमाना
इष्यते इच्छाविषयी क्रियते । प्रमदः समदेमन्ते स्त्रियामुत्तमयो-
प्रीतिरिति मेदिनी । अर्थविशेषणं नामकोनाद्याऽलङ्कारः । उक्तस्या-
स्य यत्तु स्यादुत्कीर्तनमनेकधा उपालम्ब्यस्वरूपेण तत्प्रादुर्भवि-
यणमित्युक्तं ।

(२) हृदयं साम्प्रतं संयुक्ता ते आसङ्गा ।

(३) किमिति । कृतकार्यस्य कथनानुमत्याऽपि कृत विवाहस्य
द्वेषाद्दुर्ममं प्रति कथयत्यं भुंज्यादित्यादिनाऽनोः कर्म प्रयत्नोद्यत्तात्तद्व्योमे
धर्मशब्दाद्वितीया । रारात्तः । विमुखता परिणीतं जने । पराङ्मु-
खता । उचिता किं बोध्या किम् ।

(४) कुत इति । असत्कल्पनाया अस्त्योऽज्ञानाया अयं प्रसङ्गः
प्राप्तिः कुतः कस्मात् ।

(५) मूर्च्छन्ति । अभी विकाराः प्रकृतिविषयसाः । ऐश्वर्येण
भक्तानां दुर्ममं तानां प्रायेण बहुधा मूर्च्छन्ति समुच्छ्रयन्ति प्रकटीभव-
न्तीति यावत् । मूर्च्छामोहसमुच्छ्रयोरिति कोषः । दोषभाषणात्पुण्ये-
कभाषकमङ्गम् ।

गौत । शकुन्तलां प्रति । जादे ! मुहुत्तञ्च मा लज्ज,
अवणइस्सं दाव दे अवणुण्णं, तदो भट्टा तुमं
अहिजाणिसिदि^१ । इति तथा करोति ।

राजा । शकुन्तलां निर्व्वर्ग्य स्वगतम्

इदमुपनतमेवं रूपमक्लिष्टकान्ति

प्रथमपरिष्टहीतं स्यान्नावेध्यवस्यन् ।

अमर इव निशान्ते कुन्दमन्तसुषारं

न खलु सपटि भोक्तुं नापि शक्नोमि भोक्तुम्^२ ॥

इति विचारयन् स्थितः ।

प्रती स्वगतम् । अस्मो ! धर्मापेक्षिणो भट्टिणो,
ईदृमं णाम सुखोवाणदं इत्थीरअणं पेक्खिअ को
अणो विआणेदि^३ ।

शङ्क^४ । भो राजन् । किमिति जोषमास्यते^५ ?

(१) जाते मुहुत्तं मा लज्जस्वाऽपनेष्यामि तावत्तदवणुण्णं ततो
भर्ता त्वामभिज्ञास्यति ।

(२) इदमिति । एवम् उपनतम् इत्थं प्रकारेण समीपगतम् ।
अक्लिष्टा कान्तिः यस्य तत् अस्नानशोभमिदं रूपं प्रथम परिष्टही-
तं स्यान्नवेति पूर्वं स्वीकृतं स्यान्नवेति अस्निन् आव्यवस्यन् अन्दिता-
नोक्तम् । अमरो निशान्ते रात्रान्ते अनर्म्ध्ये तृषारस्तुतिनं यस्य
तत् एतादृशं कुन्दमिव माध्यमिव । माध्यद्वन्द्वं रक्तकलितमरः ।
सपटि तत्क्षणे भोक्तुं न शक्नोमि भोक्तुमपि न शक्नोमि । धर्म्-
लोपशङ्कयोभयमपि कर्त्तव्यशक्नोमीति भावः ।

(३) अहो धर्मापेक्षिणो भर्तारः । इदञ्च नाम सुखोपनतं
स्त्रीरत्नं प्रेक्ष्य कोन्यो विचारयति । धर्मापेक्षिणो धर्मम् अपेक्षन्ते
तच्छ्रीलाः । अथ एतदतिरिक्तः कः पुरुषो विचारयति न कोपीत्यर्थः ।

(४) भो इति । किमिति किमर्थं जोषं तूष्णीम् आस्यते । आसु
अपवेशने कर्मणि लट् ।

राजा । भोस्तपस्विनः ! चिन्तयन्नपि न खलु स्वीकर-
रणमत्रभवत्याः स्मरामि, तत्कथमिमामभिव्यक्तसत्त्व-
लक्षणाभात्मानमचन्त्रियं मन्यमानः प्रतिपत्स्ये ? ।
शकु । स्वगतम् । हृदो, हृदो ! कथं परिणयज्जीव
सन्देहो, मग्ना दाणि दूरारोहिणी आसालदा ? ।
शाङ्ग । मा तावत्

कृतावसर्पाममुमन्यमानः

सुतां त्वया नाम सुनिर्विमान्यः ।

सुष्टं प्रतिग्राहयता स्वमर्थं

पात्नीकृतोदस्युरिवामि येन ॥

(१) चिन्तयन्नपि । चिन्तयन्नपि तर्कयन्नपि भवत्याः शकुन्तलया
स्वीकरणं प्रतिपद्यन् न स्मरामि तत्तस्मात्कथङ्गेन प्रकारेण ।
अभिव्यक्तं स्पष्टं सत्वलक्षणां गर्भनक्षणां यस्यास्ताम् । विचारं हित्वा
गृहीतायान् चिन्तयत्तस्यैव व्याघातः स्यादिति भावः ।

(२) हा धिक् हा धिक् कथं परिणय एव सन्देहो भस्मदानी
दूरारोहिणी आसालता ।

(१) कृतेति । कृतार्थवमर्था त्वया सुष्टं कृतसम्बन्धम् । सुतां
पुत्री शकुन्तलामित्यर्थः । अनुमन्यमानोऽनुजानन् सुनिः कस्यस्त्वया
विमान्योपमाने योग्यः । नाम क्रोधे । नाम प्राकाश्यसम्भाव्यक्रोध
इत्यमरः । सुष्टं चोरितद्रव्यं सुषस्तेय इत्यस्मात्क्रो भृते । स्वं स्वकी-
यमर्थं वस्तु । अर्थोऽभिप्रेयेदेवस्वित्यमरः । प्रतिग्राहयता जनेन
दस्युरिव चौर इव येन सुनिना कर्णेन त्वं पात्नी कृतोदसि
हृदन्द्रयमादेत्थि चौरायैव पुनर्द्वागवद्भवतेऽपि तेन अधिष्ठा तथैव
दत्ता इति भावः । इदं गुरोराज्ञस्तिरस्करणाद्भवनामकप्राटकाङ्गम् ।
द्रवोऽग्निरस्मृतं तदित्युक्तेः ।

(१) शाङ्गरवेति । त्वम् इदानीम् अस्मिन्ने विरम तूष्णीं भव ।
अस्माभिर्यदुक्तं तदुक्तम् । सोयं यमुद्दिश्योक्तं स दुष्यन्त एवं

शार । शार्ङ्गरव ! विरम त्वमिदानीं, शकुन्तले !
वक्तव्यमुक्तमस्माभिः, सोऽयमत्रभवानेवमाह, दीयता-
मस्मै प्रत्ययप्रतिवचनम् ।

शकु । स्वगतम् । इमं अबल्यन्तरं गदे तादिसे अणु-
राण किंवा सुमराविदेण, अधवा अत्ता दाणिं मे
सोधणीओ होदु त्ति किञ्चिददिह्मम् । प्रकाशम् ।
अज्जउत्त ! इत्यङ्गीते । अधवा संसद्दो दाणिं
एसो समुदाचारो । पौरव ! जुत्तं णाम तुह
पुरा अस्ममपदे सव्भावुत्ताण्हिअअं इमं जणं तथा-
समअपुञ्चअं सम्भाविअ सम्पदं ईदिसेहिं अक्खरेहिं
पञ्चाक्खादु^२ ? ।

राजा । कर्णौ पिधाय । शान्तं शान्तम् ।
व्यपदेश माविलयितुं समीहसे माञ्च नाम पातयितुम् ।
कूलङ्क्षेव सिन्धः प्रसन्नमोघं तटतरुञ्च^३ ॥

चिन्तयन्नपि भवत्या परिणयनं न स्मरामीत्याह । हे शकुन्तले
अस्मै राज्ञे प्रत्ययप्रतिवचनं प्रतीतिकरमुत्तरं दीयताम् ।

(२) इदमवस्थान्तरङ्गते तादृशेऽनुरागे किं वा स्मारिते न,
अथवाऽऽत्मेदानीं मे शोधनीयो भवत्विति किञ्चिददिह्यामि । आर्थ-
पुत्र, अथवा संशयित इदानीमेष समुदाचारः । पौरव युक्तज्ञाम
पुराऽऽमपदे सद्भावोत्तानहृदयस्मिन्नज्ञानं तथा समयपूर्वकं सम्भाव्य
साम्प्रतमीदृशैरक्षरैः प्रत्याख्यातम् । आश्रमपदे आश्रमस्थाने । पद-
शब्दमधिकृत्य पादतस्त्रिह्रयोः स्थानेति मेदिनीकोषात् । समय-
पूर्वकं प्रतिज्ञापूर्वकं सम्भाव्य बहुमानं कृत्वा ।

(३) व्यपदेशमिति । कूलन्तीरं कषति विदारयतीति कूलं कषा ।
सिन्धुर्नदी सिन्धुर्नदविशेषेभ्यौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियामित्यमरात् ।
प्रसन्नं कलुपरहितम् ओघं जलवेगम् आविलयतं कलुषीकसुं तटत-
रुञ्च तीरस्थदृष्टञ्च, पातयितुं समीहते इच्छति । तथा त्वमपि

शकु । भोदु, जइ परमत्यदो परपरिग्रहसङ्किणा तुए
एब्बं पउत्तं, ता अहिखाणेण केणवि तुह आसङ्कं
अवण इच्च^१ ।

राजा । प्रथमः कल्पः^२ ।

शकु । सुद्रास्थानं परामृश्य । हही, हही ! अङ्गुली-
अग्रस्तूषा मे अङ्गुली !^३ । इति सविघादं गौतमी-
सुखमीयते ।

गौत । गूणं दे सक्रावदारे अचीतीत्योदञ्चं वन्दमाणाए
पम्भट्टं अङ्गुलीअञ्चं^४ ।

राजा । सञ्चितम् । इदं तावत्प्रत्युत्पन्नमतित्वं स्वीणाम् ।

व्यपदिश्यते ख्याप्यते अनेनेति व्यपदेशङ्गलम् आविलयतुं सटोपीकत्तं
माञ्च पातयितुं पतितङ्गुत्तुं समीहसे इच्छसि । कुले नास्मि चा-
ज्ञाते सति स्त्रीकारे दोषः स्यादिति भावः ।

(१) भवतु यदि परमार्थतः परप्रतिग्रहशङ्किना त्वया एवं
प्रवृत्तं तदभिज्ञानेन केनाऽपि तवाऽऽशङ्कामपनेष्यामि । परपरिग्रह-
शङ्किना परस्य स्तेरस्य परिग्रहशङ्किना स्त्रीजनऽशङ्किना । परि-
ग्रहः परिजने पत्नीति मेदिनी । अभिज्ञानेन अभिज्ञायते निश्ची-
यतेऽनेनाऽङ्गुलीयकेन तेन तवाऽऽशङ्का तव सन्देहमपनेष्यामि नाश-
यिष्यामि ।

(२) प्रथम इति । प्रथमः प्रधानः प्रथमस्तु भवेदादौ प्रधानेपी-
ति मेदिनीकोषात् । कल्यो न्यायः कल्पः शास्त्रे विधौ न्याय इति
मेदिनीकोषात् ।

(३) हा धिक् हा धिक् अङ्गुलीयकञ्चन्या मेऽङ्गुली ।

(४) नूनन्नेशक्रावतारे शचीतीर्थोदकं वन्दमानायाः प्रभट्टम-
ङ्गुलीयकम् । शक्रावतारे शक्रावतारो देशविशेषस्तस्मिन् शचीतीर्थं
शचीकृतचोलम् । तीर्थं शास्त्राऽव्यरे चोल इति मेदिनी । उदकञ्जलम् ।
यन्दमानायाः प्रणमन्याः । प्रभट्टं पतितम् ।

शकु । एतद् दाब बिहिणा दंभिदं पउत्तणं, अबरं
दे कधइस्सं ।

राजा । ओतव्यमिदानीम् ।

शकु । णं एक्कदिअहे वेदसलदामण्डवे णलिणीवत्त-
भाअणगदं उदअं तुह हत्थे सखिहिदं आसी२ ।

राजा । शृणुमस्तावत् ।

शकु । तक्खणं सो मे पुत्तकिदओ' दीहापङ्को णाम
मिअपोदओ उवट्ठिदो, तदो तुए अअं दाब पडमं
पिअदु न्ति अणुकम्पिणा उवच्छन्दिदो उदएण, ण
उण सो अपरिचिदस्स दे हत्थादो उदअं उवगदो
पादुं, पञ्चा तस्सिं ज्जेव उदए मए गहिदे किदो
तेण पणओ, एतन्तरे बिहसिअ तुए भण्णिदं सव्वो
सगणे वीससदि, जदो दुवेवि तुह्णे आरख
काओ न्ति१ ।

(१) अत्र तावद्विधिना दर्शितं प्रभुत्वम् अपरन्ते कथयिष्यामि ।

(२) नन्वेकदिवसे वेतसलतामण्डपे नलिनीपत्रभाजनगतम् उदकं
तत्र हस्ते सन्निहितमासीत् ।

(३) तत्क्षणं स मे पुत्रकृतको दीर्घपाङ्कोनाम नृगपोतकः उप-
स्थितः । ततस्त्वयाऽयन्तावत् प्रथमं पियतु इति अनुकम्पिनोपच्छन्दित
उदकेन, न पुनः सोऽपरिचितस्य ते हस्तादुदकमुपगतः पादुं, पञ्चा-
न्तस्त्रिज्वोदके मया नृहृते कृतस्तेन प्रणयः अत्रान्तरे बिहस्य
त्वया भणितं सर्वः स्वगणे विश्वसिति यतो ह्ये अपि युवामारण्यके
इति । अनुकम्पिना दयालुना उपच्छन्दितोऽभिमतः । तेन नृगशि-
शुना । प्रणयो विश्वासः । स्वगणे आत्मीयसमुदाये । गणः समूहे
प्रथम इति विश्वः । यतो यस्मात् । युवां तच्च नृगपोतकेति विपद्ये
त्वदादीनि सर्ववित्पत्तिमित्यनेन त्वदादेर्बुध्दस्त्व श्रेये त्वदादितः
श्रेये पुत्रपुंसकयोर्लिङ्गवदनानीकृतया स्वीत्वम् । आरण्यके वनोत्पत्तेः,

राजा । आभिस्तावदात्मकार्यनिर्व्वर्त्तिनीभिर्मधुराभिरव-
तवाग्भराकथ्यन्ते विषयिणः^१ ।

गौत । महाभाग ! गारिहसि एष्वं मन्तिदुं, तत्रो-
वणसंबडिडहो क्वु अन्नं जणो अणभिसो कइद-
वस्सु^२ ।

राजा । अयि तापसहृद्वे !

स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानुषीणां

संहृष्यते, किमुत याः परिवोधवत्यः ।

प्रागन्तरिक्षगमनात् स्वमपत्यजात-

मन्यद्विजैः परभृताः किल पोषयन्ति^३ ॥

शकु । सरोषम् । अणज्ज ! अन्नणो हिअआणुमा-
येण किल सव्वं पेक्खसि, कोणाम असो धम्म-
कच्चुअव्यवदेसिणो तिणच्छसकूबोवमस्स तुह अणु-
आरी भविस्सुदि ?^४ ।

(१) आभिरिति । आत्मकार्यनिर्व्वर्त्तिनीभिः स्वकार्यकरणशीला-
भिर्मधुराभिः प्रियाभिरवतवाग्भिः रसत्यवाग्भिः विषयिणः कामिन
आकथ्यन्ते स्ववशस्त्रीयन्ते । वयन्तु न तथेति भावः ।

(२) महाभाग नार्हस्येवं मन्त्रयितुं, तपोवनसंवर्द्धितः खल्वयं
जनोऽनभिष्टः कैतवस्य ।

(३) स्त्रीणामिति । अमानुषीणां मनुष्यजातिव्यतिरिक्तानां तीर्थग्-
जातीयानां स्त्रीणाम् अशिक्षितपटुत्वम् उपदेशाभावेऽपि अतुरत्वं सन्दृ-
श्यते । उतः भो याः परिवोधवत्यः मनुष्यादयः ताः किमुपदिश्यन्त
इत्यर्थः । परभृताः कोकिलाः अन्तरिक्षगमना उड्डयनात् प्राक्
पूर्वं स्वं स्वकीवम् अपत्यजातम् अपत्यसमूहम् अन्यद्विजैः तदन्यप-
क्षिभिः काकैरितयावत् । पोषयन्ति पालयन्ति किलेति निश्चये ।

(४) अनार्य आत्मनो हृदयाऽनुमानेन किल सर्वं प्रेक्षसे की
नामान्यो धर्मकक्षुक्कपदेशिनस्तृणच्छसकूपोपमस्य तवाऽनुकादी

राजा । आत्मगतम् । वनवासाद्विभ्रमः पुनरत्रभवत्याः

कोपो लक्ष्यते । तथाहि

न तिर्यग्बलोकितं, भवति चक्षुरालोहितं,

वचोऽपि परुषाक्षरं, नच पदेषु संगच्छते ।

हिमार्त्त इव वेपते सकल एवविम्बाधरः,

प्रकामविनते भ्रुवौ युगपदेव भेदं गतेः ॥

अपिच । सन्दिग्धबुद्धिं मामधिकृत्य अकैतव इवास्याः

कोपः सम्भाव्यते । तथाह्यनया

मथ्येवमस्मरणदारुणचित्तवृत्तौ

वृत्तं रजः प्रणयमप्रतिपद्यमाने ।

भेदादुन्मवोः कुटिलयोरतिलोहिताद्या

भग्नं शरासनमिवातिरूपा स्मरस्य^१ ॥

भविष्यति । धर्मकञ्जकव्यपदेशिन धर्मरूपाऽऽवरणेन व्यपदेशिनोऽलर्दीप
मदग्नयतल्लुण्ठितो यः कूपस्तत्सङ्गस्य तवाऽनुकारी तत्तुल्योऽन्यः
को भविष्यति । त्वदनुकूपोऽन्यः कीपिनास्तीति भावः ।

(१) वनेति । भवत्याः शकुन्तलायाः । अविभ्रमो विलासरहितः ।
लक्ष्यते दृश्यते ।

(२) नेति । अस्याः शकुन्तलायाः अवलोकितं दर्शनं न तिर्यक्
वनवासितया न वक्रम् । नागरीणां सविभ्रमे कोपे तु तिर्यगेव
स्यादिति भावः । चक्षुर्चेतनम् आलोकितमासमन्तादृक्तम् । सविभ्रमे
तु ईषदृक्तं स्यादिति भावः । अतिपरुषाख्यलराणि वस्त्रालदेतादृशं
वचोऽपि वचनमपि पदेषु लक्ष्मभूतेष्वस्मात् न सङ्गच्छते । नागरीराग-
भुक्तिस्तु परुषाऽपि अनुरागस्य व्यञ्जिकाऽस्यास्तु न तथेति भावः ।
सकल एव सम्पूर्ण एव विम्बाधरः । हिमेनाऽऽर्त्तः पीडित इव
वेपते क्षम्यते । सविभ्रमे तु न तत्त्वम्भवतीति भावः । प्रकामविनते
अत्यन्तनस्त्रीभूते भ्रुवौ युगपदेवैकस्मिन् काल एव भेदं गते प्राप्ते ।
अन्यथा तथा न स्यादिति भावः ।

(१) मथ्येवेति । एवमनेन प्रकारेणाऽस्मरणेन दारुणाभीषणा

प्रकाशम् । भट्टे ! प्रयितं दुष्यन्तस्य चरितं प्रजा-
स्वपीदं न दृश्यते^१ ।

शकु ।

तुल्ले जीव प्रमाणं जानाध धम्मत्थिदिच्च लोचस्य ।
लज्जाविणिज्जिदाओ जानन्ति ण किम्पि महिलाओ^२ ॥
सुट्ठुदाव अत्तच्छन्दाणुचारिणी गणिआ समुवट्ठिदा^३ ।
गात । जादे ! इमस्स पुरुवंसपञ्चएण सुहमज्जणो
हिअअ विसस्स हत्यं समुवगदासि^४ ।

शकु । पटान्तेन मुखमाच्छाद्य रोदिति ।

शाङ्ग । इत्यमप्रतिहतं चापल्यं दहति ।

चित्तवृत्तिरस्य तस्मिन्नात एव रह एकान्ते वृत्तं जातं प्रणयम्
अप्रतिपद्यमानेऽनन्यमाने मयि अतिरूपादतिक्रोधेन अतिलोहिते अत्य-
न्तरक्ते अक्षिणी यस्याः सादनया शकुन्तलया कटिलयोर्वक्रयोर्भुवो-
र्भेदात् द्विधाकरणात्स्मरस्य मदनस्य शरासनभ्वनुर्भग्नमिव । येन
धनुषा पुनः प्रहर्तुं च शक्नुयादिति कन्दर्पे धनुर्भग्नमिति भावः ।

(१) प्रजावृत्तिः । इदं परकलत्रप्रवृत्तं प्रजास्वपि न दृश्यते न
जायते । प्रजाभिरप्यधर्म्माच्चरणान्नक्रियत इति भावः ।

(२) यूयमेव प्रमाणं जानीथ धर्म्मस्थितिञ्च लोकस्य । लज्जा-
विनिर्जिता जानन्ति न किमपि महिलाः । लोकस्य जनस्य धर्मे-
स्थितिं धर्मस्य मर्यादां प्रमाणञ्च विधिनिषेधरूपञ्च यूयमेव जानीथ ।
लज्जया विनिर्जिता तिरस्कृता महिला नायौ न किमपि जानन्ति ।
वनिता महिलाङ्गवेत्यमरकोपः ।

(३) सुट्ठु तावदात्मच्छन्दानुचारिणी गणिका समुपस्थिता आत्म-
च्छन्दानुचारिणी स्वेच्छाचारिणी गणिका वेश्या समुपस्थिता प्राप्ता ।
वारस्त्री गणिका वेश्येत्यमरः ।

(४) जाते अस्य पुरुवंशप्रत्ययेन सुखमधोर्हृदयविषयस्य हस्यं
समुपगतादसि । पुरुवंशप्रत्ययेन पुरुवंशे सर्वे महात्मान इति विश्वा-
सेनेत्यर्थः ।

अतः परीक्ष्य कर्त्तव्यं विशेषात् सङ्गतं रक्षः ।

अज्ञातहृदयेष्वेवं वैरीभवति सौहृदम्^१ ॥

राजा । अयि ! भोः किमत्रभवतीप्रत्ययादेवास्मानस-
म्भूतदोषैरधिच्छिपन्ति भवन्तः^२ ?

शार्ङ्ग । सास्त्रयम् । श्रुतं भवद्भिरधरोत्तरम्^३ ?

आजन्मनः शाश्वमशिक्षितो य-

स्तस्याप्रामाण्यं वचनं जनस्य ।

पराभिसन्धान मधीयते यै-

र्विद्येति ते सन्तु किलाप्तवाचः^४ ॥

राजा । अहो ! सत्यवादिन् ! अश्रुपगतं तावदस्माभिः

एवंविधा एव वयं, किं पुनरिमांमभिसन्धाय लभ्यते^५ ?

(१) अत इति । अत एतस्मात्कारणात् विशेषात्परीक्षात्वं त्वं विचार्य रक्ष एकान्ते सङ्गतं कर्त्तव्यम् । अज्ञातमनवबुद्धं हृदयं येषा-
न्तेषु जनेषु सौहृदम् एवं वैरीभवति अत्रैरमपि वैरं भवति । एकान्ते
कृतं सौहृदं पश्चाद्विद्वेषायत इति भावः ।

(२) किमिति । भवत्यां शकुन्तलायां प्रत्ययादेव विश्वासादेव
भयनः पूज्याः असम्भूतदोषैरकृतदोषैः । अस्मान् अधिच्छिपन्ति
तिन्दन्ति । किं शब्दः प्रश्ने । असम्भूतदोषैरिति पाठान्तरे तु ।
अनुत्पन्नदोषैरित्यर्थः ।

(३) अधरोत्तरं हीनोत्तरम् । अधरस्तु पुमानोष्टे हीनेऽनूर्ध्वं
च वाच्यवदिति मेदिनीकोषात् ।

(४) आजन्मन इति । यो जनः आजन्मनो जन्मपर्यन्तं शाश्व-
कैतयम् अशिक्षितस्तस्य जनस्य वचनं भाषितं यदि अप्रमाणं निश्चय
जनकश्च तदा यैर्जने परेषामुत्कृष्टानाम् अभिसन्धानं वञ्चनं विद्येति
हेतोर्धीयते पठ्यते ते पुरुषा आप्ता विश्वसिता वाचो येषान्ते
एतादृशाः सन्तु । वञ्चनश्चाऽभिसन्धानमिति हेमचन्द्रः ।

(५) अहो इति । अहोशब्दः सम्बोधने । सम्बोधने प्रशंसावा-
मित्यहोशब्दप्रकरणे मेदिनीकोषात् । अभ्युपगतमङ्गीकृतम् । एव-

शाङ्ग । विनिपातः ।

राजा । विनिपातः पौरवैर्लभ्यत इत्यश्रद्धेयमेतत् ।

शाङ्ग । भो राजन् ! किमत्रोत्तरैः, अनुष्ठितो गुरु-
नियोगः, संप्रति प्रतिनिवर्त्तमहे वयम् ।

तद्देशा भवतः पत्नी, त्यज वैनां गृहाण वा ।

उपयन्तुहि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी ॥

गौतमि ! गच्छाग्रतः ।

इति सर्वे प्रस्थिताः ।

शकु । अहं दाणिं दमिणा किदत्रेण विप्लवज्ञा, तुल्येवि
मं परिच्य अघं ? । इत्यनुप्रस्थिता गौतमीमनुगच्छति ।

गौत । स्थित्वा परिदृष्ट्यावलोक्य च । वच्छ सङ्करव !

अणुगच्छदि णो करुणपरिदेविणी सउन्तला, पञ्चा-
देसपरुसे भत्तरि किं करेदु तवस्मिणी ॥

स्विधा एव परवञ्चका असत्यवाचश्च रतां शकुन्तलाम् अभिसम्भाय
किं लभ्यते किं प्राप्यत न किमपीत्यर्थः । भोः सत्यवादिन्निति
दर्पयोगाद्धृतपाठः ।

(१) विनिपात इति । विनिपातो देशादिव्यसनम् । विनिपा-
तोनिपाते स्याद्देवादिव्यसने पुमानिति मेदिनीकोषात् । अयमक्षमा-
नामकनाटकाऽलङ्कारः । अक्षमा सापरिभवः स्वलोऽपि नाऽभिस-
न्नात इत्युक्तेः ।

(२) तदिति । तद्देशा शकुन्तला । भवतः पत्नी तत्कालकयज्ञ
फलभोजी । पत्युर्ज्ञे यज्ञसंयोगे इत्यनेन नकारान्तादेशोऽङ्गीप्च ।
एनां त्यज वा गृहाण वा । हि दारेषु स्त्रीषु उपयन्तुः पत्युः
प्रभुता सर्वतोमुखी परितोगामिनी ।

(३) अहमिदानीमनेन कितवेन विप्रलब्धा यूयमपि मां परित्यजथ ।

(४) वक्ष्य शाङ्गरवः अनुगच्छति नः करुणपरिदेविनी शकुन्तला
प्रत्यादेशपरुसे भर्त्तरि किङ्करोतु तपस्विनी । प्रत्यादेशेन प्रत्ययवचने-

शाङ्ग । सरोषं प्रतिनिवृत्त्य । आः पुरोभागिनि !

किमिदं स्वातन्त्र्यमवलम्बसे ?

शकु । भीता वेपते ।

शाङ्ग । शकुन्तले ! शृणोतु भवती

यदि यथा वदति क्षितिप, स तथा

त्वमसि, किं पुनरुत्कुलया त्वया ।

अथ तु वेत्सि शुचि व्रतमात्मनः

पतिमृच्छे तव दास्यमपि क्षमम्^२ ॥

तिष्ठ, साधयामो वयम्^३ ।

राजा । भोस्तपस्विन् ! किमत्रभवतीं विप्रलम्बसे ?^४

कुतः

कुमुदान्येव शशाङ्कः, सविता बोधयति पङ्कजान्येव ।

वशिनां हि परपरिग्रहसंश्लेषपराङ्मुखी वृत्तिः^५ ॥

त्याख्यानेन पक्षे निष्ठुरै । भर्त्सरि पक्ष्यौ । सपस्विनी कृपाही ।

तपस्वी तापसे चानुकम्पाहे चेति विश्वप्रकाशात् ।

(१) आ इति । पुरोभागिनि दोषैकदर्शिनि । स्वातन्त्र्यम् इत-
रानधीनत्वम् । दोषैकदृक्पुरोभागीत्यमरः ।

(२) यदिति । क्षितिं पाति रक्षतीति क्षितिपो इष्यन्तो यथा
वदति इयं नमया परिणीतेति कथयति । यदि त्वं हे शकुन्तले
तथाऽसि पूर्वज्ञ परिणीतासि तदोत्कुलया उद्यातं कुलं यस्याः सा
एतादृश्या त्वया । पुनः किम् अस्माकं किङ्कार्यमिति भावः । अथ
तु आत्मनः स्वस्य व्रतं शुचि वेत्सि तदा पतिमृच्छे स्वामि मृच्छे तव
दास्यमपि क्षमं हितकरम् ।

(३) साधयामः गच्छामः ।

(४) भवतीमिति । भवती शकुन्तलां विप्रलम्बसे महृच्छेऽवस्थानो-
पदेशेन वक्ष्यसि ।

(५) कुमुदान्येवेति । हि वक्ष्यान्कारणात् शशाङ्कसम्भवा कुमुदान्येव
कैरवाण्येव बोधयति विकाशयति । न पद्माभीत्यर्थः । सविता

शाङ्ग । राजन् ! अथ पूर्ववृत्तं अन्यसङ्गाद्विस्मृतं भवेत्
तदा कथमधर्म्यभीरोर्दारपरित्यागः^१ ।

राजा । पुरोभसं प्रति भवन्तमेवान् गुरुलाघवं पृच्छामि ।

मूढः स्यामह, मेघा वा वदेन्मिथ्येति संशये ।

दारत्यागी भवाम्याहो परस्त्रीस्पर्शपांशुलः ?^२ ॥

पुरोधाः । विचार्य यदि तावदेवं क्रियताम् ।

राजा । अनुशासु मां गुरुः ।

पुरो । अतभवती तावदाप्रसवादस्माद्गृहे तिष्ठतु^३ ।

राजा । कुत इदम् ? ।

पुरो । त्वं साधुभिरुपदिष्टपूर्वः प्रथममेव चक्रवर्त्तिनं
पुत्रं जनयिष्यसीति, स चेन्मनिदौहितस्तल्लक्षणेप-

सूत्रः पञ्चजान्येव बोधयति न कुमुदानीत्यर्थः । वशिनां जितेन्द्रियाणां वृत्तिर्वर्तनं परेस्त्वं स्वतरेष्वं परिपहाणां पत्नीनां संश्लेषेषु सम्बन्धेषु पराङ्मुखी भवति ।

(१) राजन्निति । पूर्ववृत्तं पूर्वचरित्वं वृत्तं पश्ये चरित्वे चेति कोषात् । अन्य सङ्गान् कार्यान्वरासक्तत्वात् विस्मृतं भवेत् । अधर्मभीरोरधमाङ्गयशीलस्य तव कथं दारपरित्यागः केन प्रकारेण दारान् त्यजसीत्यर्थः । अयमुत्पासन नामकनाटकालङ्कारः । उत्पासनरूपहासोयोऽसाधौ साधुमानिति इति लक्षणात् ।

(२) मूढ इति । अहं मूढो विकृतचित्तः स्यान्मवेयं यथा शकुन्तला मिथ्यावृत्तं वदेदिति संशये सन्देहे । दारत्यागी स्वकीयस्त्रीपरित्यागी भवामि । आहो किमुत परस्त्रीस्पर्शनाऽन्यस्त्रीसम्बन्धेन पांशुलो दुष्टो भवामीति अत्र गुरुलाघवं पृच्छामीत्यन्वयः । आहो उताहो किमुतेत्यमरः ।

(३) आप्रसवादिति । आप्रसवात् प्रसवाऽवधि भवती पूज्या शकुन्तलेत्यर्थः । तिष्ठतु वसतु ।

(१) त्वमिति । साधुभिः शिष्टैः चक्रवर्त्तिनं पुत्रं जनयिष्यति उत्पादयिष्यति प्रथममेव पूर्वमेवोपदिष्टं पूर्वः पूर्वम् उद्दिष्टः

पद्मो भविष्यति, ततोऽभिनन्द्य शुद्धान्तमेनां प्रवेशयि-
ष्यसि, विपर्यये त्वस्याः पितुः समीपगमनं स्थितमेव ।

राजा । यथा गुरुभ्यो रोचते ।

पुरो । उत्थाय । वत्से ! इत इतोऽगुगच्छ माम् ।

शकु । मञ्जवदि वसुन्धरे ! देहि मे अन्तरं ।

इति सह पुरोधसा गौतमीतपस्त्रिभिश्च रुदती निष्क्रान्ता ।

राजा । शापव्यवहितस्मृतिः शकुन्तलागतमेव चिन्तयति ।

नेपथ्ये । आश्चर्यमाश्चर्यम् !

राजा । कर्णं दत्त्वा । किन्तु खलु स्यात् ? ।

पुरोधा । प्रविश्य । सविस्मयम् । देव ! अद्भुतं खलु संवृत्तम् ।

राजा । किमिव ?

पुरो । देव । परावृत्तेषु कण्वशिष्येषु ।

सा निन्दन्ती स्वानि भाग्यानि बाला

बाह्वृत्क्षेपं रोदितुञ्च प्रवृत्ता ।

चेद्यदि स उत्पन्नो मुनिदौहित्रस्तत्क्षणोपपन्नोऽङ्गशकुलशतोरण
चक्रकमलादिविगिष्टश्चरणयुक्तो भविष्यति तटाऽभिनन्द्यादृत्येनां शकु-
न्तलां शुद्धान्तमन्तःपुरं प्रवेशयिष्यसि । विपर्यये तु वैपरीत्येन
स्थितमेवावधारितमेव ।

(२) यथेति । अनेन शकुन्ताऽऽदानरूपस्य कार्यस्य सङ्ग्रहादा-
दानक्षामकमङ्गम् । कार्यसङ्ग्रहव्यादानमित्युक्तेः ।

(३) भगवति वसुन्धरे देहि मे अन्तरम् । अन्तरमवकाशम् ।
अन्तरमवकाशावधीत्यमरः ।

(४) देवेति । देव राजन् । राजा स्वामीति ऋषिर्देवेत्युक्तेः ।
अद्भुतमाश्चर्यम् । विस्मयोद्भुतमाश्चर्यमित्यमरः । संवृत्तं सञ्जातम् ।

(५) परेति । कण्वशिष्येषु शाङ्करवादिषु परावृत्तेषु परागतेषु ।

(६) सेति । स्वानि स्वकीयानि भाग्यानि निन्दन्ती गर्ह्यन्ती सा बाला
शकुन्तला बाह्वृत्क्षेपं भुजोवत्क्षिप्य रोदितुञ्च अम्बुषि विमोक्तं प्रवृत्ता
सति । स्त्रीसंस्थानं स्त्रियाः संस्थानमिव संस्थानम् आकृतिर्विषय तत्

राजा । ततः किम् ?

पुरोः ।

स्त्रीसंस्थानञ्चाप्सरस्तीर्थमारा

दुत्क्षिप्याङ्गे ज्योतिरेनां तिरोऽभूत् ॥

सर्वे । विस्मयं रूपयन्ति ।

राजा । भगवन् ! प्रागेवास्माभिरेषोऽर्थः प्रत्यादिष्टः

किं स्रष्टा तर्केणान्विष्यते, विश्राम्यताम् ?

पुरोधाः । विजयस्य । इति निष्क्रान्तः ।

राजा । वेदवति ! पर्याकुलोऽस्मि, शयनीयमृहमार्ग-
मादेशय ।

प्रती । इदो इदो देवो^१ । इति प्रस्थिता ।

राजा । परिक्रम्य स्वगतम् ।

कामं प्रत्यादिष्टां स्मरामि न परिग्रहं मुनेस्तनयाम् ।

बलवन्तु दूयमानं प्रत्याययतीव मां हृदयम्^२ ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

एतादृशम् । अप्सरसानीर्थं योनिर्यस्य तत् एतादृशम् । तीर्थं योनौ ज-
लादवतारेचेति हलायुधः । ज्योतिः । आरात्मनोपात् । एनां शकु-
न्तलाम् अङ्गं क्रोडे उत्क्षिप्य निधायतिरोभूत् अन्तर्दधे ।

(१) भगवन्निति । एष शकुन्तलारूपोऽर्थः बलु प्रागेव पूर्वमेव
प्रत्यादिष्टो निराकृतः । स्रष्टातर्केण असत्यविचारेण ।

(२) इव देवो देवः ।

(३) काममिति । प्रत्यादिष्टां निराकृतां मुनेः कथस्य तनयां
पूर्वीं शकुन्तलामित्यर्थः । परिग्रहं परिणीतां कामञ्च स्मरामि ।
पर्याप्तञ्च स्मरामि । बलवदतिशयेन दूयमानं उपतप्यमानं हृदयन्तु
चित्तस्य मां प्रत्याययति इव विश्रामयतीव ।

इति श्रीपद्मोपनामकडमरुवल्गुभक्ततायां

शकुन्तलारक्षाख्यायां पञ्चमोऽङ्कः ।

अथ पञ्चमाङ्गषष्ठाङ्गयोर्मध्ये प्रवेशकः ।



ततःप्रविशति नागरकस्थालः पञ्चाङ्गाङ्गवङ्गं पुरुषमाटाय रक्षिणौ च(१)।

रक्षिणौ । पुरुषं ताडयित्वा । अले कुम्भिलश्चा ! कधेहि

कहिं तुए एशे मङ्गामणिभाशुले उत्कीर्णनामकखले

लाञ्छकीए अङ्गुलीअए समाशादिदे ? २ ।

पुरुषः । भीतिनाटितकेन । प्रसीदन्तु प्रसीदन्तु मे भाव-

मिश्रे ! ए हग्गेईदिशश्श अकज्जश्श कालके २ ।

एकः । किम्बु क्वु शोङ्गणे वत्तणेशि त्ति कदुअ लज्जा

दे पड़िग्गहे दिस्से ? ४ ।

पुरुषः । शुणुध दाव, हग्गेक्वु शक्कावदालवाशोधीवले ५ ।

(१) अथ पञ्चमाङ्गांशे धीवरसंवादरूपाटल्या प्रासङ्गिकी कथा प्रकरोनामकथ्यते । प्रासङ्गिकं प्रदेशस्थवृत्तितं प्रकरोमतेति तल्ल चणम् । तत इति । नागरकस्य नगररत्नकस्य स्थालः पत्नीभ्राता । स्थालाः स्यभ्रीतरः पत्नेप्रत्यमरः । पञ्चाङ्गाङ्गवङ्गं 'पृष्ठलग्नं' क्त्वा वङ्गवाङ्गं पुरुषं जज्ञानरक् आटाय रक्षिणौ च प्रविशत इत्यर्थः ।

(२) अरे कुम्भिलक कथय कुत्र त्वया एतन्मङ्गामणि भासुरं उत्कीर्णनामाक्षरं राजकीयमङ्गुलीयकं समासादितम् । कुम्भिलक-क्षौरः । क्षौरः शङ्खितवर्णः स्यात् कुम्भिलकश्चेति त्रिकाण्डः । उत्कीर्णानि संस्थापितानि नामाक्षराणि यस्मिन्निदेतादृशं मङ्गामणिना क्षीरकेन भासुरं कान्तियुक्तं कुत्र कस्मिन् समासादितं प्राप्तं कथय ।

(३) प्रसीदन्तु प्रसीदन्तु मे भावमिश्राः नाहमीदृशस्याऽकार्यस्य कारकः ।

(४) किन्तु खलु शोभनो ब्राह्मणो सीति क्त्वा राज्ञा ते प्रति-पद्यो दत्तः ।

५) शृणुत तावत् अहं खलु शक्कावदालवासी धीवरः । धीवरः । कवर्त्तः कैवर्त्ते दासधीवराविति कोषात् ।

द्वितीयः । अले पाञ्चले ! किं तुमं अहोहिं वशदिं
जादिञ्च पुच्छीअशि ? १ ।

नाग । खूचअ ! कधेदु सख्खं अणुक्रमेण, मा अन्तरा
पडिबन्धेय २ ।

उभौ । जं आवुत्ते आणवेदि, लवेहि ले ३ ।

धीव । शो हग्गे जालबलिशप्पड्ढदिहिं मच्छप्रबन्धणोवा
एहिं कुटुम्बभरणं कलेमि ४ ।

नाग । विहस्य । विमुद्दो दाणिं से आजीवो ५ ।

धीव । भट्टके ! मा एव्वं भण ६ ।

सहजे किल जे विणिन्दिदे राऊ शो कम्म विवज्जणीअए ।

पशुमालणमज्झमादालुणे अणुकम्पामिदुकेवि शोत्तिए ७ ॥

(१) अरे पाटञ्जर किन्त्वमस्माभिर्वसतिं जातिञ्च पृच्छते । पाट-
ञ्जरश्चौरः । पाटञ्जरमलिश्लुचा इति कोषात् ।

(२) खूचक कथयतु सर्वमनुक्रमेण, मा अन्तरा प्रतिबन्धीयाः ।
अनुक्रमेण क्रममनतिक्रम्य सर्वं कथयतु अन्तरा मध्ये मा प्रतिब-
न्धीयाः रोधको मा भव ।

(३) यदाहुत आज्ञापयति लप रे । आवुत्तो भगिनीपतिः । लप
व्यक्तं कथय ।

(४) मोहं जालबडिशप्रवृत्ति मच्छप्रबन्धनोपायैः कुटुम्बभरणङ्करीमि ।

(५) विमुद्ग इदानीमस्याजीवः । अस्य धीवरस्य । आजीवो
जीविका ।

(६) भर्त्तु मैवं भण ।

(७) सहजङ्किलयदिनिन्दितं न हितत्कर्माविवर्जनीयकम् । पशु-
मारणकर्मादारुणोऽनुकम्पा खट्वकोऽपि ओद्विगः । निन्दितमपि
सद्भिः स्व पूर्वजैराचरितं कर्म न दुश्चतीति भावः । उक्तञ्च मनुना ।
येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः । तेन यायाव्यतां
मार्गान्तेन गच्छन्नुद्विगतीति ।

नाग । तदो तदो^१ ? ।

धीव । एकश्चिं दिअशे मए लोहिदमच्छके पाजिदे,
तदो खण्डशो कप्पिदे, जाव तश्श उदलब्भन्तले
पेक्खामि दाव एशे महालअणभाशुले अङ्गुलीअए
पेक्खिदे, पञ्चा इध विक्कअत्थं दंशअन्ते ज्जेव गहिदे
भावमिश्शोहिं, एत्तिके दाव एदश्श आगमे, अथ
मं मालेध कुट्ठेध बार ।

नाग । अङ्गुलीयकमात्राय । जालुअ ! मच्छोदलब्भ-
न्तलगदो न्ति एत्थि सन्देहो, जदो अअं आमिसगन्धो
वाअदि, आगमो दाणिं एदस्स एसो विमरिसिदब्धो,
ता एध, लाअउलं ज्जेव गच्छ ह्म ।

रत्तिणौ । धीवरं प्रति । गच्छ ले गरिठ क्खेदअ ! गच्छ^४ ।
इति परिक्रामन्ति ।

(१) ततस्ततः ।

(२) एकस्मिन्दिनसे मया रोहितमत्वस्यः प्राप्तस्ततः खण्डशः
कल्पितो यावत्तस्योदराभ्यन्तरे प्रेक्ष्य, तावदेतन्महारत्नमासुरमङ्गली-
यकं प्रेक्षितं, पञ्चादि हविक्रयार्थं दर्शयन्नेव गृहीतो भावमिश्रैः
एतावांस्तावदेतस्या आगमः, अत मां मारयत कुट्टयत वा । ख-
ण्डशः खण्डं खण्डमिति विग्रहे संख्यैकवचनाच्च वीक्षायामिति शः ।
मुञ्चेध इति कचित्पाठः ।

(३) जालुक मत्स्योदराभ्यन्तरगतमिति नास्ति सन्देहः यतोऽय-
मामिषगन्धो वाति । आगम इदानीमेतस्यैव विमर्दव्यस्तदेतं राजकुल-
मेव गच्छामः । आमिषगन्धो मत्स्यगन्धः । एतस्याङ्गुलीयकस्यैव
धीवरोक्त आगमो विमर्दव्यो विचारणीयस्तत्तस्माद्राजकुलमेव राज-
गृहमेव । कुलशब्दमधिकृत्य भवने च तनौ क्लीवमिति भेदिनीक
रोक्तेः । एत आगच्छत ।

(४) गच्छ रे पय्यिच्छेदक गच्छ । पय्यिच्छेदकस्यौरः ।

(१) सूचक इह गोपुरद्वारे अप्रमत्तौ प्रीतिपालयतं मां याव-

नाग । स्तूयन् ! इध गोउलदुआले अप्पमत्ता परिपा-
लेध मं, जाव लाअउलं पवेसिअ णिक्कमामि^१ ।

उभौ । पविशदु आबुत्ते शामिअशादत्तं^२ ।

नाग । परिक्रम्य निष्क्रान्तः ।

स्तूव । जालुअ ! चिलाअदि क्खु आबुत्ते^३ ।

जालु । णं अबशलोवशप्पणीआ राआणी होन्ति^४ ।

स्तूव । फुल्लन्ति मे अग्हत्या इमं गरिठच्छेदधं वावादिदुं^५
धीव । णालिहदि भावे अआलणमालके भविदुं^६ ।

जालु । विलोक्य । एशे अत्थाणं ईशले पत्ते गेल्लिअ
लाअशाशणं आअच्छदि, शम्पदं एशे शउलाणं मुहं
पेक्खदु, अहवा गिह्मिअआलाणं वली होदु^७ ।

नाग । प्रविश्य । सिग्घं सिग्घं एदं । इत्थद्वाक्ते^८ ।

द्राजकुलं प्रविश्य निष्क्रामामि । अप्रमत्तौ सावधानौ । प्रतिपालयतं
प्रतीक्षां कुर्यात्तम् । निष्क्रामामि क्रमेर्दीर्घः परस्मैपदेष्विति दीर्घः ।

(२) पविशतु आबुत्तः स्वामिप्रसादार्थम् । स्वामिनो राज्ञः प्रसा-
दार्थं प्रसन्नतार्थम् । प्रसादस्तु प्रसन्नतेत्यमरः ।

(३) जालुकं चिरयति खल्लाबुत्तः । हे जालुक भगिनीपतिः
चिरयतीत्यर्थः ।

(४) नन्ववसरोपसमर्पणीया राजानो भवन्ति । अवसरदेशा-
वकाशेन उपसमर्पणीया समीपे गन्तुं योग्याः । ननु निश्चये ।

(५) स्फुरतो मेऽपहृतौ इमं पत्न्यच्छेदकं व्यापादयितुम् ।

(६) नार्हति भावोऽकारणमारको भवितुम् ।

(७) एषोऽस्माकमीश्वरः पत्ने ष्टहीत्वा राजशासनमागच्छति,
साध्यतमेव सज्जुल्लानां सुखं प्रेक्षतामथवा ष्टप्रष्टगालानां वलि-
र्भवतु । ईश्वरो निवन्ता राजशासनं राजाज्ञां पत्ने ष्टहीत्वा । साम्प्र-
तमिदानीम् एव धीवरः । सज्जुल्लानां सखुत्वादीनाम् । वलिरुपहारः ।

(८) शीघ्रं शीघ्रमेतम् । इत्थद्वाक्ते त्वजतं धीवरमिति सप्तदि-
तस्य वाक्यव्याख्ये उक्ते कथिते ।

धीव । हा, हतोच्छि^१ ! । इति विषादं नाटयति ।

नाग । मुञ्चध जालोपजीविणं । उबवसे से अङ्गुलिअस्स
आगमे, अङ्गु सामिणा जाव कधिदं^२ ।

सूच । जहा आणवेदि आवुत्ते, जमवशदिं गदुअ पडि-
णउत्ते क्खु एशे^३ । इति धीवरं बन्धनान्मोचयति ।

धीव । भट्टके ! शम्पदं तुह केलके मे जीविदे^४ ।

इति पादयोः पतति ।

नाग । उत्येहि, एसे मट्टिणा अङ्गुलीअमुल्लसन्निदे पा-
रिदोसिए दे प्पसादीकदे, ता गेह्ण एदं^५ । इति
धीवराय कटकं ददाति ।

धीव । सहर्षं सप्रणामञ्च प्रतिगृह्य । अणुगगहीदोच्छि^६ ।

जालु । एशे क्खु रखा तथा अणुगगहिदे जधा शूलादो
ओदालिअ हत्थिक्खन्धे श्मालोविदे^७ ।

सूच । आवुत्ते ! पालिदोशिएण जाणामि महालिह लद
णेण अङ्गुलोअएण शामिणी वज्जमदेण होदब्बं^८ ।

(१) हा हतोच्छि । मारयत कुट्टयत इति क्रियामनुमा-
येति भावः ।

(२) मुञ्चतं बालोपजीविनम् उपपन्नोत्खातगमः, अस्मादस्त्राभिना
यावत्कथितम् ।

(३) यथाऽऽज्ञापयत्यावुत्तः, यमवसतिङ्गत्वा प्रतिनिवृत्तः खल्वेवः ।

(४) साम्प्रतन्त्रव क्रीतकं मे जीवितम् । क्रीतकमधीनम् ।

(५) उत्तिष्ठ, एतद्भक्त्योऽङ्गुलीयमूल्यसन्धितं पारितोषिकं ते प्रसा-
दीकृतं तद्गृह्णैतत् । भर्ता स्त्राभिना । अङ्गुलीयमूल्यसन्धितम्
अङ्गुलीयमूल्यपरिमितम् । प्रसादीकृतम् दत्तमित्यर्थः ।

(६) अनुगृहीतोच्छि ।

(७) एष खलु रात्रौ तथाऽनुगृहीतः, यथा शूलादवतार्य हलि-
क्खन्धं समारोपितः ।

(८) आवुत्त पारितोषेण जानामि महार्हं रत्नेनाङ्गुलीयकेन
स्त्राभिनो वज्जमत्तेन भवितव्यम् ।

नाग । ए तस्मिं भट्टिणो महालिहलदणं त्ति कदुअ
पलिदोसो, एत्ति उअ तक्कोमि^१ ।

उभौ । किं उअ^२ ?

नाग । तस्स दंसणेण भोट्टिणा कोवि अहिमदो जणो
सुमरिदो त्ति, जदो मुहत्तअं पइदिगम्भीरोवि पज्जु-
अमणो आसी^३ ।

सूच । दोशदे शोइदे अ दाणिं भट्टा आवत्तेण^४ ।

जालु । रां भणेमि इमस्स मच्छशक्तुणोकेद^५ ।

इति धीवरमसूयया पश्यति ।

धीव । भट्टालके ! इदो अइं तुत्ताणस्मि शुलामुल्लं
होदु^६ ।

(१) न तस्मिं भर्तृमहार्हरकमिति क्त्वा परितोष , एतत्पत्र-
मर्कयामि ।

(२) किम्पुनः । किं शब्दः प्रश्ने ।

(३) तस्य दर्शनेन भर्ता कोऽप्यभिमतो जनः स्मृत इति यतो
मुहत्तं प्रकृतिगम्भीरोऽपि पर्युत्सुकमना आसीत् । भर्ता स्वामिना
अभिमत इष्टः कोऽपि जनः स्मृत इति एतत्तर्कयामीति पूर्वेषां स
स्वन्धः । यतो यस्मात्प्रकृत्या स्वभावेन गम्भीरो गाम्भीर्ययुक्तोऽपि
मुहत्तं अणमात्रं पर्युत्सुकमना उत्कण्ठितमना आसीत् । अस-
भुवि लुब्धः ।

(४) तोषितः शोचितश्चाऽऽयुक्तेन । आवृत्तेन भगिनीपतिना ।
भर्ता स्वामिना तोषितः अङ्गुनीयकदानादिना प्रसन्नीकः शोचित-
तस्येष्टजनस्मारकत्वात् शोचितश्चेत्यर्थः ।

(५) ननु भणामि अस्य मत्स्यशब्दोक्तः । आवृत्तेनेति पूर्ववाक्यनान्वयी ।

(६) भट्टारक इतोऽहं युष्माकमपि सुरामुल्लं भवतु ।

(१) धीवर महत्तरः साम्प्रतमस्माकं प्रियवयस्य संवृत्तोसि
कादम्बरीसाक्षिकं खलु प्रथमसौहृदमिष्यते तदेहि शौण्डिकाऽऽलय-
मेव गच्छामः । हे धीवर कैवर्त्त साम्प्रतमिदानीं महत्तरः अति-

जालु । धीवल ! महत्तले शम्पदं अह्माणं पिअवअश्वके
शंशुत्तेशि, वा दम्बलीशक्खिके कुष्ठ पढमं शोहिदे इ-
च्छोअदि, ता एहि शुण्ण्डिआलअं ज्जेव गच्छत्ता ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

प्रवेशकः ।

प्रयेन महानितिविग्रहे द्विवचनविभज्योपपदेत्यनेन तरप्प्रत्ययः । सं-
वृत्तोऽस्मि जातोऽस्मि । यद्यस्मात्लोकैः प्रथममौहृदं प्रथममौहार्दं
कादम्बरी सान्जिकं कादम्ब इत्युः कादम्ब कलहंसेचोरितिविश्व-
प्रकाशात् तं राति आदत्ते प्रकृतितयेति कादम्बरी मदिरा सैव
सान्जिणी यस्य तदेतादृशम् इष्यते तत्तस्मा एहि आगच्छ शौण्डिका-
लयं मदिराकारभवनमेव गच्छाम ।

(२) प्रवेशक इति । वृत्तानामङ्गुल्यादिकथानां वर्त्तिष्यमाणानां
शकुन्तलादिस्मरणरूपाणां कथांशानां द्विदर्शकत्वादनृटान्तोक्त्या नीच-
पात्रैर्नीगरकथनानादिभिः प्रयुक्तत्वात् । उक्तञ्च विष्कम्भलक्षणमधि-
कृत्य । तद्वदेवाऽनृटान्तोक्त्या नीचपात्रप्रयोजितः । प्रवेशोद्बुद्धयस्यान्तः
शेषार्थस्योपसूचक इति । यथा मालविकाग्निमित्ते अथवा सुदंग-
मद्वौ ज्जेव णं उट्ठावधिस्सुटि (अथवा सुदङ्ग शब्द एवेनमुत्थाप-
यिष्यति) इति उपक्रमे त्वरयति मां सुरजवाद्योऽस्मिन् सुदङ्ग अव-
गमानन्तरं प्रथमाङ्कप्रक्रान्त सङ्क्रान्तिद्वितीयाङ्कादौ दृष्टा नयात् यदि
पूर्वाङ्कपात्रसङ्क्रान्तिः स्यान्तदा भवेदङ्गावतारः । न चात्र तथा-
स्मि । किञ्च प्रवेशकादिभिर्नृत्वमपि नेहास्ति । उक्तञ्च । अङ्गाव-
तारत्वं दान्ते पातोऽस्याऽविभागत इति धनञ्जयोक्त कारिका-
व्याख्यायां धनिकेन यत्र प्रविष्टपात्रेण सूचितमेव पूर्वाङ्गाव-
च्छिन्नार्थतदेवाऽङ्गान्तरभाषतति प्रवेशकविष्कम्भकादिनृत्यं सोऽङ्गाव-
तार इति । मालशास्त्रान्तरेऽपि । अङ्गावतारलक्षणे यत्र स्यादुत्त-
राङ्कार्थः पूर्वाङ्गार्थानुपपन्न इति । यदितु प्रवेशकादिभिर्नृत्वं विशेषणं
सटीयते पूर्वपात्रसङ्क्रान्तिरपि नापेक्षते तदाङ्कावतारः । अतएव
माहित्यदर्पणकारः । अभिज्ञानशकुन्तले । पञ्चमाङ्के प्रात्रैः सूचित
षडाङ्कस्तदङ्कस्याङ्गविशेष इवावतारीर्ण इत्यङ्कावतारमेवात्रावट्टह ।

इति पल्लोपनामक श्रीरामस्वप्नभङ्गतायां

शकुन्तला व्याख्यायां प्रवेशकः ।

अभिज्ञानशाकुन्तलम् ।

पष्ठोऽङ्कः ।

ततः प्रविशत्याकाशयानेन मित्रकेशी ।

मित्र । शिञ्जतिदं मए पज्जाअशिञ्जत्तशिञ्जं अच्छरा-
तित्यसन्दिट्, ता जाव साज्जणस्स अहिसेअकालो
भवे दाव सम्पदं इमस्स राएसिणो वृत्तन्तं पञ्चक्खी-
करिस्सुं, णं मेणआसम्बन्धेण शरीरभूदा दाणिं मे
सउत्तला, तएअ दुहिदुणिमित्तं सन्दिट्पुव्वस्सि ।
समन्तादवलोक्य । किम्पु क्वु उवत्थिदुच्छबेवि दिअहे
णिरुच्छवारम्भं बिअ एदं राअउत्तं दीमदि, अत्थि

(१) निवर्त्तितं मया पर्यायनिवर्त्तनीयमभ्युपगम्यसन्दिट् तदा
वत्साधुजनस्याऽभिषेककालो भवतु तावत् साम्प्रतमस्य राजर्षेर्वृत्तान्तं
प्रत्यक्षीकरिष्यामि, ननु मेनकासम्बन्धेन शरीरभूतदानीं मे शकुन्तला
तथा च दुहितृनिमित्तं सन्दिट्पूर्वाऽस्मि । पर्यायेण क्रमेण निव-
र्त्तनीयं निष्पादनीयम् अप्युपगम्यैः व्युपगम्योनिभिः मेनकादिभिरिति
यावत् । मेनकादिभिर्यद्युक्तं तत्सर्वमप्या यथाक्रमं कृतमित्यर्थः ।
तथावत् साधुजनस्य सज्जनस्य कुवेरस्येति यावत् । साधुर्वाधुर्पिके
चारौ सज्जने चाऽभिधेयवदिति विश्वमेदिन्यौ । अभिषेककालं स्नान
कालः । अभिषेकः स्नानमित्यपीति त्रिकाण्डात् । तावदस्य राज-
र्षेर्दुश्चिन्तस्य वृत्तान्तं प्रक्रियाम् । वृत्तान्तः स्यात्प्रक्रियायामिति
मेदिनी । प्रत्यक्षीकरिष्यामि चतुषा विषयोकरिष्यामि । किमर्थ-
मित्याहः ।

(१) किञ्च खलूपस्थितोत्सवेऽपि दिवसे निरुत्सवारम्भमिवैतद्राज-
कुलं दृश्यते, अस्ति मे विभवः सर्वं प्रणिधानेन ज्ञातुं किन्तु सख्या
मयाऽऽदरो मानयितव्यः भवतु एषामेवोद्यानपालकानां पार्श्वपरि-

मे बिहबो सञ्जं पणिधानेण जाणिहुं, किन्तु सहीए
मए आदरो माणइदब्बो, भोहु इमाणं जेव उज्जा-
णवालआणं पाप्मपरिवत्तिणीं भविअ तिरक्करिणीए
विज्जाए पच्छसा उवलहिस्सं' । इति नाट्यभाव-
तीर्थं स्थिता ।

ततः प्रविशति चूताङ्कुरमालोकयन्ती चेटी तत्पृष्ठेऽपरा च ।

प्रथमा । कथं उवत्तिदो मज्झमासो ?

आतन्महरितवेण्डं उच्छसितं विअ वसन्तमासस्य ।

दिष्टं चूचङ्कुरं क्षणमङ्गलं णिअच्छामि ॥

द्वितीया । परञ्जदिए ! किं एदं एआइणी मन्तेसि ?

प्रथमा । मज्झपरिए ! चूचकलिकं पेक्खिअ उन्मत्तिआ
क्खु परञ्जदिआ होदि ॥

द्वितीया । सहर्षं त्वरया उपगम्याकथं उवत्तिदो मज्झमासो ?

वन्तिनी भूत्वा तिरस्करिण्या विद्यया प्रच्छन्नोपलभ्येत् । उपस्थि-
तोत्प्रेक्षेपि आगतोत्प्रेक्षेपि । निर्गतोत्प्रेक्षारम्भ उल्लसप्रवृत्तिर्यस्मिन्ने-
तादृशम् । राजकुलं राजगृहम् । प्रणिधानेन समाधिता सातं मे
मम विभवः सामर्थ्यम् । तिरस्करिण्या विद्यया शरीरादृश्यता-
करण मन्त्रविशेषेण प्रच्छन्ना तिरोहितशरीरा सती ।

(२) कथमुपस्थितो मधुमासः । मधुमासो वसन्तमासः । मधु-
मद्य वसन्ते चेति कोषात् ।

(३) आतान्महरितदन्तम् उच्छसितमिव वसन्तमासस्य । इष्टं
चूताङ्कुरकं क्षणमङ्गलं नियच्छामि । आतान्ममोद्भूतं हरितं पा-
लाशयणं दन्तं यस्य तत् एतादृशं वसन्तमासस्य उच्छसितमिव
प्राणभूतमिव इष्टं चूताङ्कुरकम् आन्ममुकुलम् आन्मसूतोरमाओऽसा-
वित्यमरः । सा गो वसन्तोत्प्रेक्षे मङ्गलं नियच्छामि सम्मानयामि ।

(४) परभृतिके किमिदमेकाकिनी मन्त्रयसि ।

(५) मधुकरिके चूतकलिकां प्रेक्ष्योक्तता खलु परभृतिका भवति ।

(६) कथमुपस्थितो मधुमासः ।

प्रथमा । मङ्गलार्थे ! तवावि एसो कालो मदविबुध-
सुग्रीदाणं^१ ।

द्वितीया । सहि ! अवलम्बस्व मां याव अग्नपदे परि-
ट्ठिदा भविष्य चूअप्पसवं गेळ्ळिअ सम्पादेमि कामदे-
वस्स अञ्जणं^२ ।

प्रथमा । जइ एब्बं ता समावि अइं अञ्जणफलस्स^३ ।

द्वितीया । सहि ! अभणिदेवि एदं सम्पज्जइ एब्ब जटो
एकं ज्जेव णो एदं सरीरं द्विधा भिस्सं प्रजावइणा^४ ।
सखीमवलम्ब्य चूतप्रसवं गृहीत्वा । अञ्जहे ! अप्प-
बुद्धोवि चूअप्पसवो बन्धनभङ्गसुरभी राजते^५ । कपो-
तहस्तं दत्त्वा । नमो मकरध्वजाय^६ ।

(१) मधुकरिके तवाग्रेष कालो मदविबुधमोहोत्पन्नानाम् ।

(२) सहि अवलम्बस्व मां यावदग्नपदे परिस्थिता भूत्वा चूतप्रसवं
गृहीत्वा सम्पादयामि कामदेवस्यार्जनम् । अवलम्बस्व धारय ।
चूतप्रसवं आम्बपुष्पम् । आम्बधूतो रसालोऽसौ । पुष्पे प्रसवो गर्भ-
मोचन इतिद्वयोरमरः ।

(३) यद्येवं तन्मापायज्जम् अर्चनफलस्य । मदवलम्बनेन पुष्प-
ग्रहणादिति भावः ।

(४) सहि अभणितेऽपीदं सम्पद्यत एत एव एकमेवावयोरिदं
शरीरं द्विधाभिन्नं प्रजापतिना ।

(५) अग्न अग्रबुद्धोऽपि चूतप्रसवो बन्धनभङ्गसुरभी राजते ।
बन्धनस्य दत्तस्य भङ्गेन सुरभिः सुगन्धिः ।

(६) कपोतेति । गीतौ प्रयुज्यमानोऽग्निलविशेषः कपोतहस्तः ।
उक्तञ्च भरतेन । सर्वपार्श्वं समाश्लेषात् कपोतः सर्पशीर्षकः । गीतौ
विज्ञापने चैव विनये च प्रयुज्यत इति ।

(७) नमो मगवते मकरध्वजाय । मकरध्वजाय कन्दर्पाय ।
नमः खलीत्यादिना चतुर्थी ।

(८) अहंसि मे चूताङ्गुर दत्तः कामस्य गृहीतवापस्य । पथि-
कजनयुवतिजल्यः पञ्चान्तरितः शरोभवितुम् । पथिकजनानां प्रोपि-

अरिहसि मे चूअङ्कुर ! दिखो कामखु गहिदधावखु ।
 पच्चिअजणजुअइलक्खो पच्चन्तरिओ सरो होइ ? ।
 कसुक्की । प्रविश्य सक्रोधम् । मा तायदनात्मन्ने ! देवेन
 प्रतिसिद्धेऽपि मधूत्सवे चूतकलिकाभङ्गमारभसे ।
 लभे । भीते । पसीददु पसीददु अज्जो, अगहिदत्था
 अत्ते^२ ।

कसु । ऊं, न किल श्रुतं भवतीभ्यां ? यद्वासन्तैस्तरुभि-
 रपि देवस्य शासनं प्रमाणीकृतं तदाश्रयिभिश्च^३ ।
 तथार्ह

चूतानां चिरनिर्गतापि कलिका बध्नाति न स्वं रजः,
 सन्नद्धं यदपि स्थितं कुरुवकं तत् कोरकावस्थया ।

कण्ठेषु खलित गतेऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां रुतं,
 शङ्के संहरति स्मरोऽपि चकितसूणाद्वृज्जटं शरम्^४ ॥

तपतिजनानां युवतयः लब्ध्याः शरव्या यस्येतादृशः पञ्चान्नरितः पञ्चा-
 नाम्नाभ्यन्तर्ङ्गतः शरो वाणो भवितुमर्हसि । शकञ्जालंति तमुन् ।

(२) प्रसीदतु प्रसीदत्वार्थः अष्टही^१ पार्थे आवाम् । अष्टहीतो-
 २जातो वसन्तोत्सवप्रतिषेधरूपोर्थः याभ्यामेतादृशः ।

(३) ऊमिति । वासनैर्वसन्तसम्बन्धिभिस्तरुभिः । तदाश्रयिभिः
 तेषु आश्रयन् इति तदाश्रयिणः तैः पक्षिभिश्च देवस्य राज्ञः शास-
 नमाज्ञा यत्रमाणीकृतं तद्भवतीभ्यान्नश्रुतञ्चिल । ऊमिति प्रश्ने ।

(४) चूतानामिति । चिरनिर्गता पूर्वनिर्गता अपि चूताना-
 माम्नायां कलिकास्वं स्वकीयं रजः परागः न बध्नाति नोत्पादयति ।
 यदपि कुरुवकं तत्पुष्पं स्थितं तत्कोरकावस्थयैव कुड्मलावस्थयैव ।
 कोरकोस्त्रीकुड्मले स्यादिति मेदिनी । सन्नद्धं बद्धम् । शिशिरे
 गतेऽपि पुंस्कोकिलानां पुमांसश्चते कोकिलास्तेषां रुतं शब्दं कण्ठेषु
 खलितम् । अस्मात्कारणात् स्मरोऽपि कामोऽपि चकितोः तेषा-
 न्दवस्थादशनेन शङ्कितः सन् सूणाद्वृज्जटं शरं वाणं संहरति
 ननिष्काशयतीत्यर्थः ।

मित्र । गत्व एव सन्देहो, महाप्रभावो क्व राएसी ? ।

प्रथमा । अज्ज ! कदिचिदिअसाइं भित्तावसुणा रट्टि-
एण भट्टिणो पादमूलं पेसिदा अत्ते इध पमदवणे
चित्तकम्प अप्पिहुं, ताआगन्तुअदाए ण सुदपुब्बो
अत्तेहिं एसो वृत्तन्तो ? ।

कस्य । तेन हि न पुनरेवं प्रवर्तितव्यम् ।

उभे । सकौतूहलम् । अज्ज ! जइ इमिणा जणेन
सोदब्बं ता कधेहु अज्जो किं णिमित्तं भट्टिणा वसन्तु-
च्छवो पडिसिद्धोत्ति ? ? ।

मित्र । उच्छवप्पिआ क्वु राआणो होन्ति, ता एव
रुक्खा कारणेण होदब्बं ? ।

कस्य । स्वगतम् । वज्जलीभूतोऽयमर्थः, तत् किं न कथ्यते ?
प्रकाशम् । अस्ति भवत्योः कर्णपद्यमायातं शकुन्तला-
प्रत्यादेशकौलीनम् ? ? ।

(१) नास्त्वत्र सन्देहः महाप्रभावः खलु राजर्षिः ।

(२) आर्य्य कतिचिद्विषयानि भित्तावसुना राट्टियेण भर्तुः पाद-
मूलं प्रेषिते आवाप् इह प्रमदवने चित्तकम्पार्पयितुं तदागन्तुकतया
नश्रुतपूर्वं आवाभ्यामेव वृत्तान्तः । आगन्तुकतया अतिथितया एव
प्रतिषेधरूपो वृत्तान्तः । नश्रुतपूर्वः श्रुतं पूर्वं यस्य श्रुतपूर्वः नश्रुत-
पूर्वोऽश्रुतपूर्वः ।

(३) आर्य्य यद्यनेन जनेनश्रोतव्यं तत्कथ्यतामर्थः किन्निमित्तं भर्ता
वसन्तोत्सवः प्रतिषेद्ध इति ।

(४) उत्सवप्रिया खलु राजानो भवन्ति तदत्र रुक्खा कारणेन
भवितव्यम् ।

(५) वज्जलीति । अयं प्रतिषेधरूपोर्थः वज्जलीभूतः प्रकाशीभूतः ।
भवत्योः । कर्णपद्यं कर्णविवरम् आयातं प्राप्तम् । श्रुतमित्यर्थः ।
शकुन्तलायाः प्रत्यादेशस्य निराकरणस्य कौलीनं लोकादः । स्यात्कौ-

उभ । अज्ज ! सुदं रट्ठिअमुहादो अङ्गुलीअच्चदंसणं जाव ।

कञ्चु । तेन हि स्वल्पं कथयितव्यम्, बदैवाङ्गुरीयर्शनाद-

नुष्णतं देवेन सत्यमूढपूर्व्या रहसि मया तत्प्रभवती

शकुन्तला मोहात्प्रत्यादिष्टेति तदाप्रभृत्येव पञ्चाक्षा-

पमुपगतो देवः । तयार्हि

रम्यं द्वेष्टि, यथापुरा प्रकृतिभिर्न प्रत्यहं सेव्यते,

शय्योपान्तविवर्त्तनैर्विगमयत्युन्मिद्र एव क्षपाः ।

दाक्षिण्येण ददाति वाचमुचितामन्तःपुरेभ्यो, यदा

गोत्रेषु स्वलितस्तदा भवति च व्रीडावनमनश्चिरम् ॥

मित्र । मित्रं मे मित्रं २ ।

कञ्चु । अस्मात् प्रभवतो वैमनस्यादुत्सवः प्रत्याख्यातः ।

उभे । जुज्जदि ४ ।

नेपथ्ये । एदु एदु भवं ५ ।

कञ्चु । कर्णं दत्त्वा । अये ! इत एवाभिवर्त्तते देवः,

तद्गच्छतं स्वर्गमनुष्ठानाय ॥

लीनं लोकवाद इत्यमरः । अनेन दुष्यन्तस्य शकुन्तलापरित्यागरूप-
दोषोद्गायनादपवादनामकमङ्गम् । दोषप्रख्यापवादः स्यादित्युक्तेः ।

(१) आर्य्यं श्रुतं राट्ठियमुखादङ्गुलीयदर्शनं यावत् ।

(२) रम्यमिति । रम्यं मनोहरं वस्तु द्वेष्टि । यथा पुरा पूर्व-
काले प्रकृतिभिरमात्यादिभिः असेवि तथा प्रत्यहमहरहः न सेव्यते ।
तथोद्भूता निद्रा यस्य स एतादृशं सन् शय्याया उपान्तयोर्विवर्त्तनैः
परिवर्त्तनैः क्षपा रात्रौः विगमयति । न निद्राबीत्यर्थः । तथा दाक्षि-
ण्यस्य कुशलस्य भावत्वेन दाक्षिण्येन । यदाऽन्तःपुरेभ्यः स्त्रीभ्यश्चचित्ता
वाचं वचनं ददाति कथयति तदा गोत्रेषु नामसु गोत्रन्तु नास्ति चेति
कोषात् । स्वलितः शकुन्तलानामोच्चारणेन अष्टः चिरं चिरकालपर्यन्तं
व्रीडया लज्जया अवनम्यो नतशिरा भवति ।

(३) मित्रं मे मित्रम् । (४) युज्यते । (५) एत एत भवान् ।

उभे । तह ! इति निष्क्रान्ते ।

ततः प्रविशति पञ्चान्तापसदृशवेशो राजा विदुषक प्रतिहारी च ।

कञ्चु । राजानं विलोक्य । अहो ! सर्वास्वस्थासु राम-
णीयकमाकृतिविशेषाणाम् । तथाह्येवं वैमनस्यप-
रीतोऽपि प्रियदर्शनो देवः । य एषः

प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनविधिर्बामप्रकोष्ठे स्तथं
विभ्रत् काञ्चनमेकमेव बलयं, आसोपरक्ताधरः ।

चिन्ताजागरणप्रताम्वनयन, स्तेजोगुणैरात्मनः

संस्कारोल्लिखितो महामणिरिवक्षीणोऽपि नालक्ष्यते ॥

मित्र । राजानं विलोक्य । ठाणे क्व पञ्चादेसविभाणि
दावि इमस्स किदे सउत्तला किलिखदि १ ।

राजा । ध्यानमन्दं परिक्रम्य ।

(१) तथा ।

(२) प्रत्यादिष्टेति । प्रत्यादिष्टो निराकृतस्त्यक्त इति यावत् ।
विशेषमण्डनविधिर्विशेषाऽलङ्कारपरिधानं येन स एतादृशस्तथा काञ्चनं
स्वर्णमयं श्लथम् एकं सजातीयद्वितीयरहितं बलयं कटकं वामप्रकोष्ठे
विभ्रत् धारयस्तथा आसोपरक्ताधर इति आसैर्निश्वासमाकृतैरुपरक्तो-
न्तापाञ्चासख्याणतया तत्सम्बन्धेनोपरक्तः पीडितोधरो यस्य स ।
उपरक्तं व्यथनार्त्तं इति भेटिनी । आसापरक्ताधर इति पाठे तु आसात्
क्षीणरागाधर इत्यर्थः । तथा चिन्तया शकुन्तलाचिन्तया यज्जागरणं
निद्राच्छेदस्तेन प्रताम्बे अतिरक्ते नयने 'लोचने यस्य स एतादृशः ।
संस्कारेण मलमार्जनादिनोल्लिखित उत्कीर्णः आत्मनः स्वस्य तेजोगु-
णैर्दीप्तिमहिम्ना क्षीणोऽपि क्षुद्रोऽपि महामणिरिव य एष । तेजोगुणैः
प्रभावमहिम्ना क्षीणोऽपि क्षणोऽपि नाऽलक्ष्यते क्षणत्वेनाऽननुभूयते ।
तेजः प्रभावे दीप्तौ चेतुमयताम्रसरः ।

(३) स्वर्णे खलु प्रत्यादेशविमानिताम्यस्य कृते शकुन्तलाक्षिप्यति ।

(१) प्रथममिति । शारङ्गवन्द्यगवदक्षिणी यस्याः सा तथा बद्ध-
बौद्धीकृतञ्छोरेति षवि धित्वालिङ्गौरेतिङीष् । प्रियया प्रियभू-

प्रथमं सारङ्गाख्या प्रियया प्रतिबोध्यमानमपि सुप्तम् ।

अनुशयदुःखायेहं हतहृदयं सम्प्रति विबुधम्^१॥

मित्र । गं ईदिशादं तवस्मिणीए भागधेयादं^२ ।

विदू । अपवार्यं । ऊं, भूयोवि लङ्घितो एसो सउन्तला-

वादेण, गं आणे कथं चिकिच्छिदव्यो भविस्सदि^३ ।

कञ्चु । उपसृत्य । जयति जयति देवः, देव ! प्रत्यवेक्षिताः

प्रमदवनभूमयः, ययाकाममध्यास्तां विनोदस्थानानि

देवः ।

राजा । वेववति ! महचनामात्यपिशुनं ब्रूहि अद्य चिर-

प्रबोधान्न सन्भावितमस्माभिर्धर्म्यासनमध्यासितुं यत्प्र-

त्यवेक्षितमार्थेण पौरकार्यं तत्पतमारोप्य प्रस्थाप-

तामिति ।

प्रती । जं देवो आणवेदि^४ । इति निष्क्रान्ता ।

राजा । पार्वतायन ! त्वमपि स्वनियोगमशून्यं कुरु ।

कञ्चु । यदाज्ञापयति देवा । इति निष्क्रान्तः ।

विदू । किदं भअदा णिम्मक्खिअं, सम्पदं सिसिरविच्छे-

अरमस्सीए इमस्मिं पमदवण्हेसे अन्ताणं विणोदेहि^५

तथा शकुन्तलया प्रथमं प्रतिबोध्यमानमपि सुप्तं मोहेन जड़ोक्तं
इदं हतहृदयं सम्प्रत्यस्मिन्काले अनुशयदुःखाय अनुतापदुःखाय विबुधं
स्मृतिसज्जातम् ।

(२) नन्वीदृशानि तपस्विन्या भागधेयानि । इदृशान्येव तपस्विन्या
अनुकम्पार्हाया भागधेयानि भाग्यानि । न तत्र तव दोषलेश इति भावः॥

(३) ऊं भूयोऽपि लङ्घित एष शकुन्तलावातेन न जाने कथं
चिकिच्छितव्यो भविस्सति । (४) यद्वेव आज्ञापयति ।

(५) कृतं भवता निर्मलिकं साम्प्रतं शिशिरविच्छेदरवशीयेऽस्मिन्
प्रमदवनोद्देशे आत्मनं विनोदव ।

राजा । निखस्य । वयस्य ! यदुच्यते रन्वोपपातिनोऽनर्था
इति तद्व्यभिचारिः । पश्य

मुनिस्तुताप्रणयस्मृतिरोधिना
मम च मुक्तमिदं तमसा मनः ।
मनसिजेन सखे ! प्रहरिष्यता
धनुषि चतुशरश्च निवेशितः १॥
उपहितस्मृतिरङ्गुलिमुद्रया
प्रियतमामनिमित्तनिराकृताम् ।
अनुशयादसुरोदिमि चोत्सुकः,
सुरभिमाससुखं समुपैति च २ ॥

विदू । भो वयस्य ! चिद्व दाव जाव इमिणा दण्डकट्ठेण
कन्द्यवाणं गामेमि ४ । इति दण्डकाठमुद्यम्य चूता-
ङ्कुर पातयितुमिच्छति ।

(१) वयस्येति । अनर्था अनिष्टा । रन्वोपपातिनः छिद्रोपगामिनः ।

(२) मुनिस्तुतेति । हे सखे मुनिस्तुतायाः कण्वस्तुतायाः शकुन्त-
लाया प्रणयस्य स्मृतिं कण्वीति तेन तमसा ममेदं मनसिजं मुक्तम् ।
प्रहरिष्यता प्रहारकरिष्यता मनसिजेन कन्दर्पेण धनुषि चतुशरो
निवेशितः ।

(३) उपहितेति । अङ्गुलिमुद्रया अक्षरमुक्ताङ्गुलीयकदर्शनेन
उपहितस्मृतिरुपहितोपगता स्मृतिर्वस्य च एतादृशोद्भूतोत्सुको दर्श-
नोद्यक्तः सन् अनिमित्तनिराकृताम् अकारणोऽप्रत्याख्यातां प्रियतमां
अत्यन्तं प्रिया प्रियतमा तां शकुन्तलाम् अनुलक्ष्योक्तानुशयात्पक्षा-
त्तापात् रोदिमि । सुरभिमाससुखं सुरभिमासस्य वसन्तमासस्य ।
वसन्ते पुष्पसमयः सुरभिरितिकोषः । सुखज्ञानम् च समुपैति
समागच्छति । प्रियाविरहरूपदुःखमाशौचं वसन्तकालः समागत
इतिभावः ।

(४) भो वयस्य इति तावदेन दण्डकाठेन कन्दर्पवाणं नाश-

राजा । सखितम् । भवतु इष्टं ब्रह्मवर्चसं, सखे !
 क्लेदानीमुपविष्टः प्रियायाः किञ्चिदनुकारिणीषु
 लतासु इष्टं विनोदयामि ? ।

विदू । यं भगवदा आसन्नपरिचारिका लिपिकरी मेधा-
 विणी आदिष्टा, माधवीलतामण्डपे इमं वेलम् अदि-
 बाहिष्कृतं तर्हि चित्तफलम् मे सहत्यलिङ्गितं तत्प्रभो-
 दोऽपि सञ्जलान् पङ्क्तिदं आणोहति ।

राजा । ईदृशमेव हृदयाशासनं. तत्तदेवादेशय माध-
 वीलतामण्डपम् ।

विदू । इदो इदो एतु भवं । इत्युभौ परिक्रामतः ।
 मित्रकेशी । अनुगच्छति ।

विदू । एसो मणिसिलापट्टसनाथो माधवीलतामण्डपो-
 विविक्तदाए उबहाररमणीज्जदाए णिसम्ममारुदेण
 असाअदेण विअ पङ्क्तिदि तुमं, ता पविसिअ
 णिसीददु भवं ।

यामि । अनेन चूताङ्कुरपातनरूपायाः स्वशक्तेरुक्त्या व्यवसायनामकं
 नाटकाङ्कम् । व्यवसाय स्वशक्त्यतिरिक्ति रूपकात् ।

(१) ननु भवताऽऽसन्नपरिचारिका लिपिकरी मेधाविनी आदिष्टा
 माधवीलतामण्डपे इमं वेलामतिवाञ्छित्विष्यामि तत्र चित्तफलम् मे
 सहत्यलिङ्गितं तत्र भवत्याः शकुन्तलायाः प्रतिकृतिमानयेति ।
 भवता आसन्नपरिचारिका निरन्तरसमीपस्थपरिचारिका लिपिकरी
 लेखनचतुरा मेधाविनी धारणावती बुद्धिवक्ता । आदिष्टा आश्रयिणी ।

(२) इत इत एतु भवान् ।

(३) एष मणिसिलापट्टसनाथो माधवीलतामण्डपो विविक्ततयो-
 पहारमध्यतया च निरर्गमारुतेन स्वागतेनेव प्रतीक्यति त्वां तत्रविश्व
 विनोदस्तु भवान् । मणिसिलापट्टसनाथो सखिखचित्तविश्रामाः कृपेन

उभौ । प्रविश्योपविष्टौ ।

मित्र । ललासंस्निग्धा मेक्लिष्ठां दाव प्रियसहिण् पङ्क्ति-
किदिं, तदो वे भक्त्युणो वल्लभदं अणुरात्रं निवेद-
दुष्ठां^२ ।

इति तथा कृत्वा स्थिता ।

राजा । निखस्य । सखे ! सर्वमिदानीं स्मरामि शकु-
न्तलायाः प्रथमदर्शनवृत्तान्तं, यं कथितवानस्मि
भवते । स भवान् प्रत्यादेशसमवे मत्समीपगतो
नासीत्, किन्तु पूर्वमपि न त्वया कदाचित् सङ्कीर्त्तितं
तत्रभवत्या नामादिकं, कञ्चिदहमिव विस्मृतवांस्त्व-
मपि ? !

मित्र । अदोज्ज्वलमङ्गीवदिहिं खणमि सहिअअ । ओ
सहाअओ ण विरहिदब्बाओ^२ ।

विदू । ण विस्मरामि, किन्तु सर्वं कहिअ अवसाणे
उण तुए भणिदं परिहासविअअप्पिओ एमो ण
भूदत्योत्ति, मएवि मन्दबुद्धिणा तथा ज्ज्वल गहिदं,
अथवा भविदब्बादा क्व एत्य बल्लवदी^३ ।

युक्तः । पटुण्डमुपक्रम्य राजादिगासनान्तरपीठयोरिति मेदिनी ।
विविक्ततया अन्यतया स्वागतेनेव मङ्गलप्रश्नेनेव निसर्गमारुतेन स्वाभा-
विकमारुतेन ।

(१) ललासंस्निग्धा मेक्लिष्ठा तावत्प्रियसख्याः प्रतिकर्त्तुं ततोऽस्या
भर्तुर्वल्लभतमनुरागं निवेदयिष्यामि ।

(२) अतएव मङ्गीपतिभिः क्षणमपि सहृदयाः सहाया न विर-
हितव्याः । सहृदयाः पण्डिताः ।

(३) न विस्मरामि किन्तु सर्वं कथयित्वाऽवसाने पुनस्त्वया भणितं,
परिहासविकल्पित एव न भूतार्थ इति मयाऽपि मन्दबुद्धिना तथैव
मङ्गीतम् अथवा भवितव्यता खल्वत्र बलवती ।

मित्र । एवमेदं^१ ।

राजा । क्षणं ध्यात्वा । सखे ! परितायस्व माम् ।

विदू । भो वयस्य ! किं एदं तुह उववसं ? य कदापि
सप्युरिसा सोअचित्ता होन्ति, यं पवादेवि णिक्कम्मा
ज्जेव गिरिओ^२ ।

राजा । वयस्य ! निराकरणविक्षवायास्ते सख्यासामव
स्थामनुस्मृत्य बलवदशरणोऽस्मि । सा हि
इतः प्रत्यादिष्टा स्वजनमनुगन्तुं व्यवसिता
स्थिता तिष्ठेत्युज्जैर्वदति गुरुशिष्ये गुरुसमे ।
पुनर्दृष्टिं वाप्यप्रकरकलषामर्पितवती
मयि क्रूरे यत्तत् सविषमिव शल्यं दहति माम्^३ ॥

मित्र । अहो हे ईदिसी परवसदा इमस्स मम्मि सन्दाजेदि^४ ।

(१) एवमिदम् ।

(२) भो वयस्य किमिदमनवोपपन्नं न कदापि सत्पुरुषाः शोक-
चिन्ता भवन्ति । ननु प्रवातेऽपि निष्कम्मा एव गिरयः । ननु यस्मात्
प्रवाते प्रबल वायावपि गिरयः पर्यतानिष्कम्माः स्थिरा एव । सत्य-
रूपा कदापि कस्मिन्नपि काले शोकःचित्ते येषान्ते एतादृशा न
भवन्ति भो वयस्येदं विरह्युक्तत्वं तव उपपन्नं युक्तं किम् । सत्यरूप-
त्वे नायुक्तमित्यर्थः ।

(३) इत इति । इतोऽस्मात् इदमस्तस्मिन् तस्मिन्निदमश्निति
इदम इगादेशः । प्रत्यादिष्टा निराकृता तदनु स्वजनं शार्ङ्गरवादिकम्
अनुगन्तुं पश्चाद्यातुं व्यवसिता कृतनिश्चया तत्पश्चाद्गुरुसमे गुरुतस्ये
गुरुशिष्ये कथस्य शिष्ये शार्ङ्गरवे तिष्ठति उज्जैर्वदति सति स्थिता
सा शकुन्तला क्रूरे निष्ठुरे मयि वाप्यप्रकरेणाश्रुतोमेन क्लृप्ता दृष्टि-
क्षेपं यत् अर्पितवती दत्तवती तत् सविषं विषसहितं शल्यमिव मां
दहति पीडयति ।

(४) अहो ईदृशी परवशताऽस्य ममाऽपि सन्नापयति । परवशता
शकुन्तलाधीनतेत्यर्थः ।

विदू । भो ! अत्रि मे तन्नो, केण उण तत्तभोदी आआस
सञ्चारिणा णीदेत्ति ? १ ।

राजा । वयस्य ! कः पतिव्रतां तामन्यः परामर्ष्टुमुत्स-
हते, मेनका किल सख्यास्ते जन्मप्रतिष्ठेति २ तत्सखी-
जनादस्मि श्रुतवान्, तत्सहचरीभिस्तया वा नीतेति
हृदयमाशङ्कते ।

मित्र । सम्मोहेषि विद्वान्गणीओ क्वु इमस्स पडि बोधो ? ।

विदू । भो ! जइ एअं ता समस्ससदु भवं, अत्रि क्वु
समागमो कालेण तत्तभोदीए ४ ।

राजा । कः मिव ?

विदू । ए क्वु मादापिदरा भन्तिविओअदुक्खिदं दुहि-
दरं चिरं पेक्खिदुं पारेन्ति ५ ।

(१) भोअस्ति मे तर्कः केन पुनस्तत्त्वं भवती आकाशसञ्चारिणा नीतेति ।

(२) ते तव सख्याः शकुन्तलायाः जन्मप्रतिष्ठा जन्मस्थानं मातेषि
यावत् । प्रतिष्ठा गौरवे स्थितौ । स्थाने चेति भेटिनीकरोक्तेः ।

(३) सम्मोहेऽपि विस्मयनीयः खल्वस्य प्रतिबोधः । सम्मोहेऽपि
प्रियाविरहजनितशोकेऽपि अस्य हृत्तस्य प्रतिबोधोऽनुभवः विस्मयनीय
आश्चर्यकारकः ।

(४) भो यद्येवन्वक्ष्यामांश्चसिस्त भवानस्ति खलु समागमः कालेन
तत्त्वं भवत्याः ।

(५) न खलु मातापितरौ भर्तृवियोगदुःखितां दुहितरं चिरं
प्रेक्षितुं पारयतः । मातापितराविति माता च पिता चेति विग्रहे
पितामात्रेति वैकल्पिकत्वेनैकशेषाभावे पितृदर्शशुणं माता गौरवेणा-
दतिरिच्यत इत्युक्त्या पितृशब्दादपेक्षया मातृशब्दस्याऽभ्यर्हितत्वान्मातुः
पूर्वनिपातः । आनङ्गत्तोइन्दु इति पितृशब्दे उत्तरपदे मातृशब्द-
चिरं चिरकालं प्रेक्षितुं द्रष्टुं पारयतः शक्नुतः । खल्विति निश्चये ।
अनेन शकुन्तलात्माभवविरोधिमेनका नयनजन्यशोकोपशमनाच्छक्तिना-
मकमङ्गम् । विरोधशमनं शक्तिरिति दशरूपकात् ।

राजा । वयस्य !

स्वप्नो नु माया नु मतिर्भ्रमो नु क्लृप्तं नु तावत्फलमेव पुरथैः ।
असन्नितृप्त्यै तदतीतमेव मनोरथानामतटप्रपातः । ॥

विदू । भो ! मा एवम्, यं अङ्गुलीयम् अज्व एव शिदं-
स्य, अवश्यम्भाविणो अचिन्तणीयसमागमा होन्ति ।

राजा । अङ्गुरीयकं विलोक्य । अये ! इदं तदङ्गुलम-
स्थानमंशं शोचनीयम् ।

(१) विदूषकेण केन शकुन्तला नीतेति शङ्किते शकुन्तलाजननी
मेनकास्तीति श्रुतं तथा तत्सखीभिर्वा ज्ञानीतेति सम्भावयामीति
व्याङ्ग्येन तद्व्यवस्थं समागमो भविष्यति किमिदानीं दूषणे इत्यभिहितो
राजा प्राह । स्वप्नोऽस्मिन् । हे वयस्य योऽयं शकुन्तला समागमं प्रत्या-
ख्यानतिरोधानादिरुदन्तः स्वप्नो वा मायावेन्द्रजालादिरुपा ममैव
मंतेर्भ्रमो वा स्यान्नतु इत्येति मन्ये । यदि च सत्यस्तथापि पुरथै-
स्तावत् सत्त्वमागमादिरुपमेव फलं क्लृप्तं जनितञ्चत पुनरपि समागमः
साध्येतेति मन्ये । यतस्तद्वृत्तसमन्विष्टस्यै पुनरावृत्तिविरहाय गतञ्चत
पुनरावृत्तिस्तिरोहितस्यार्थस्य सम्भाव्यते योयमेव मेनका सखीभिर्ज्ञीता
भवेत् भर्तृव्यक्तान्दहितरयं द्रष्टुमशक्नुवद्भ्यां मातापितृभ्यां प्रेषितया
समागमो भावीत्येवमादिर्मनोरथानां वयसानिव तोरानिरुद्धे प्रदेशे
प्रयात एव नतु यथार्थ इति भावः ।

(२) भो मैवं नन्वङ्गुलीयकमेवात्र निदर्शनम् । अवश्यम्भाविनोऽचि-
न्तनीयसमागमा भवन्ति । अत्रास्मिन्निषेदेऽङ्गुलीयकमेव निदर्शनं दृष्टा-
न्तः । यन्मत्स्थान्तर्गतमपि भवता पुनः प्राप्तञ्चिन्तुमर्थात्तरेकञ्चतेति
भावः । कुत इत्याह राजा । अवश्यम्भावनीति अवश्यं भाविनोऽर्था
वस्तूनि । अचिन्तनीयः कारणान्तराऽनपेक्षः समागमः सम्भव्यो येषान्
एतादृशा भवन्ति । युवयोः समागमस्य सम्पादयितुं दैवमेवेति भावः ।

(१) हे अङ्गुलीय तव सुचरितं ज्ञेयं फलेन प्रतनु सत्त्वं विभाव्यते
निश्चीयते नूनमिति निश्चये । वयस्यात्कारणान्तस्थाः शकुन्तलायाः अथ

तव सुचरितमङ्गुलीय ! नूनं
प्रतप्तु कृशेन विभाव्यते फलेन ।

अरुणनखमनोहरासु तस्या-

सुप्रतप्तसि लक्ष्मपदं यदङ्गुलीषु^१ ॥

मित्र । जइ अरुणहृत्पदं भवे तदो सत्तं सोअणीअं भवे,
एहि ! दूरे वट्टसि एअइणी जेव कस्ससुहाइं अणु
एवेमि^२ ।

विदू । भो ! इअं णाम सुहा केण उद्देसेण भवदा
तत्त भोदीए हृत्पदसंगं पाविदा^३ ? ।

मित्र । ममपि कौतूहलेण बावारिदो एसो^४ ।

राजा । वयस्य ! श्रूयताम् । तदा स्वनगराय तपोव-
नात् प्रस्थितं मां प्रिया सवाष्पमाह स्म क्रियच्चिरे-
णार्यपुत्रः पुनरस्माकं स्मरिष्यतीति ।

विदू । तदो तदो^५ ? ।

राजा । अथैनां सुद्रामङ्गुल्यां निवेशयता मया प्रत्यभि-
हिता ।

विदू । किं त्ति^६ ? ।

यैरक्तवर्गैर्नखैर्मनोहरासु रम्यासु अङ्गुलीषु लक्ष्मं प्राप्तं पदं स्थानं येन
तदेतादृशं सन् व्युतं खलितमसि । पदं व्यवसिति स्थानमिति कोपः ।

(२) यद्यन्यहस्तगतं भवे तदा सत्त्वं शोचनीयं भवेत् । सखिदूरे
वर्त्तसे एकाकिन्येव कर्णसुखान्यनुभवामि ।

(३) भो इत्यत्राम सुद्रा केनोद्देशेन भवता तत्त्वं भवत्या हस्तसंसर्ग-
स्थापिता ।

(४) ममापि कौतूहलेन व्यापारित एषः । कौतूहलेनौत्सुक्येन
व्यापारितो नियोजितः ।

(५) ततस्ततः ।

(६) किमिति ।

(१) एकैकेति । हे प्रिये शकुन्तले अत्राप्यने दिवसे दिवसे दिने

राजा । एकैकमत्र दिवसे दिवसे मदीयं
नामाक्षरं गणय गच्छसि यावदन्तम् ।
तावत् प्रिये मदवरोधनिदेशवर्त्ती
नेता जनस्तय समीपमुपैष्यतीति ॥

तच्च दारुणात्मना मया मोहान्त्रासुष्ठितम् ।

मित्र । रमणीयो क्व अवही विहिता विसंवादिदो ?

विद्रु । भो ! कथं लोहितमच्छस्य वडिसं विअ मुहप-
विट्टं एदं आसी ? १ ।

राजा । शचीतीर्थे सलिलं वन्दमानायास्तु सख्या हस्ता-
ङ्गस्त्रोतसि परिमृष्टम् ॥

विद्रु । जुज्जटि ॥

मित्र । अतो क्व तवस्त्रिणीए सउन्तलाए अधम्मभीरणो
इमस्स राएसिणो परिणए सन्देहो जादो, अधवा ए
ईदिसो अणुराओ अहिस्साणं अबेक्खदि, ता कथं वि-
अ एदं ? २ ।

दिने मदीयन्नामाक्षरं गणय यावत् यस्मिन्कालेऽन्तं चरमवर्णं गच्छसि
प्राप्स्यसि तावत् तस्मिन्काले मदवरोधस्य ममान्तःपुरस्य निदेशवर्त्ती
आज्ञाकारको नेतानेयन् जनस्तय समीपं उपैष्यति आगमिष्यसि ।

(१) रमणीयः खलु अवधिर्विधिना विसंवादितः । विसंवादितो
विप्रलब्धः ।

(२) भो कथं लोहितमत्स्यस्य वडिशमिव मुखप्रविष्टमेतदासीत् ।

(४) गङ्गेति । गङ्गास्त्रोतसि गङ्गाप्रवाहे परिमृष्टं स्नानितम् ।

(५) युज्यते ।

(६) अतः खलु तपस्विन्याः शकुन्तेलाया अधर्मभीरीरस्य रा जधे
परिणये सन्देहो जातः, अथवा नेट्ठोणुरागोऽभिज्ञानमवेक्षते तत्कथ-
मिवैवतत् । अतः खलु मुद्रादर्शनादेव हेतोः । परिणये विवाहविषये ।

राजा । उपालक्ष्येतावदिदमङ्कुरीयकम् ।

विदू । सखितम् । भो ! अहंपि दाब एदं दण्डकट्टं

जबालहिस्सं कथं उज्जुअस्स मे कुडिलं तुमं सिन्ति ।

राजा । तदृश्यन्नेव ।

कथं नु तं कोमलबन्धुराङ्गुलिं

करं विहायासि निमग्नमस्मसि ? ।

अथवा अचेतनं नाम गुणं न वीक्षते,

मयैव कस्मादधीरिता प्रिया ?^१ ॥

मिश्र । सअं ज्जेअ पडिअस्सो जं अत्ति वत्तुकामा^२ ।

विदू । भो सब्बथा अहं बुभुक्खाए मारिटब्बो^३ ।

राजा । अनादृत्य । प्रिये । अकारणपरित्यागादनुश-

यदग्धहृदयस्तावदनुकम्प्यतामयं जगः पुनर्दर्शनेन ।

प्रविश्य चित्रफलकहस्ता चेटी । भट्टा । इअं चित्तगदा

भट्टिणी^४ । इति चित्रफलकं दर्शयति ।

(१) भो अहमपि तावदिदं दण्डकाशुपालस्य कथञ्चन कस्य मे कुटिलं त्वमसीति ।

(२) कथमिति । कथं केन प्रकारेण कोमला मृदुला बन्धुरा उन्नतानता अङ्गुलयो यस्य स एतादृशं तं करं शकुन्तलाया कृत्स्नं विहाय त्यक्त्वा अस्मसि जले निमग्नमसि । नु प्रश्ने । अथ वा । अचेतनं वस्तु गुणं न वीक्षते कस्माद्देतोर्मयैव मयापि एवकारोऽप्यर्थः । प्रिया शकुन्तलादधीरिता तिरस्कृता । तस्मिन्क्षणे ममापि विवेकरहितता जातेत्यर्थः ।

(३) स्वयमेव प्रतिपन्नो यमस्मि वत्तुकामा ।

(४) भो सर्वथाऽहं बुभुक्षया मारयितव्यः । भोक्तुमिच्छा बुभुक्षतया क्लृप्ता । इदं राज्ञोऽन्यत्र विक्षेपणार्थम् ।

(५) भर्त्तरियं चित्रगता भट्टिनी । भट्टिनी अज्ञताभिषेकापत्नी । इतरास्तु च भट्टिनीत्युक्तेः ।

राजा । विलोक्य । अहो ! रूपमालेख्यस्य ताया अपि प्रियायाः । तथाहि

दीर्घापाङ्गविसारिनेत्रयुगलं लीलाञ्चितम्भूलतं
दन्तान्तः परिकीर्णहासकिरणज्योत्स्नाविलिप्तधरम् ।
कर्कन्धु द्युतिपाटलोष्ठरुचिरं तस्यास्तदेतन्मुखं
चित्रेऽप्यालपतीव विभ्रमलसत्प्रोङ्गिन्नकान्तिद्रवम् ॥

विदू । विलोक्य । सा ऊ बयस्व ! सा ऊ, जं त ए मज्जरो
भट्टिणी ए दंसिदो भावाणुप्पवेसो, खलदि विअ मे
दिट्ठी णि ऊदप्पदेसेसुं, किं बज्जणां सत्ताणुप्पवेसस-
ज्जा ए आलवणकोटूहलं मे जणअदि २ ।

मित्र । अहो ! एसा राएसिणो वन्तिआलेहाणिदा
जाणे पिअसही मे अगदो वट्टदित्ति २ ।

(१) दीर्घेति । दीर्घेणापाङ्गेन नेत्रयोरन्तेन विसारि नेत्रयुगलं नयनयुग्मं यस्मिन्लत् । तथा लीलया विलासेनाटङ्गिता शोभिता म्भूल-
ता यस्मिन्लदेतादृशम् । दन्तान्तर्दशनमध्ये परिकीर्णो व्याप्तो वो हास-
किरणस्तस्य ज्योत्स्वया विलिप्तो युक्तोऽधरो यस्मिन् तदेतादृशम् । कर्क-
न्धुद्युतिः पकयदरीफलकान्तिरत एव पाटला य ओष्ठस्ते रुचिरं सुन्द-
रम् । विभ्रमेण विलासेन बसत् दीप्तिमत् । यद्वा विभ्रमेण विपरीत-
तिलकादिकरणेन । विभ्रमस्वरया काले भूषास्थानविपर्ययेति दशरू-
पकात् । प्रोद्भिन्न उद्गतः कान्तिद्रवो घर्मे विन्दुर्यस्मिन्लदेतादृशं तस्याः
शकुन्तलाया एतदृश्यमानं तत्पूने लोचनगोचरीकृतं मुखं वदनं चित्रे-
प्यालपतीव । स्यादाभाषणमात्राप इति कोषः ।

(२) साधु वयस्व साधु वयस्य मज्जरो भट्टिन्यादर्शितो भावात्सु-
प्रवेशः, खलतीव मे वडिर्विभ्रत प्रदेशेषु किं बज्जना सत्ताणुप्पवेससज्ज-
ज्जलपनकोटूहलं मे जनवदि । निभ्रतप्रदेशेषु उपमानेषु मे वडिः
स्खलति पतति । तात्त्विकवद्वेति भावः । सत्ताणुप्रवेशस्य तात्त्विक-
वयसाशङ्कयेत्यर्थः । सत्त्वमस्मिन्ल जन्तुप्रित्तवरा ।

(३) अहो एसा राजर्षेर्कणिकालेकानिपुणं, जाने प्रियसही

राजा

यद्वत् साधु न विवे स्यात् क्रियते तत्तदन्यथा ।
तथापि तस्या लावण्यं लेखया किञ्चिदन्यितम्^१ ॥
तथाहि

अस्यास्तुक्कमिव स्तनद्वयमिदं निम्बैव नाभिः स्थिता,
दृश्यन्ते विषमोन्नताश्च बलयो भित्तौ समायामपि ।
अङ्गे च प्रतिभाति मार्दवमिदं स्निग्धप्रभावाच्चिरं,
प्रेम्णा मन्मुखमीषदीक्षत इव स्मेरा च वक्त्रीव माम्^२ ॥

मित्र । सरिसं एवम् प्रज्ञादावगुरुणो मिणेहस्म^३ ।

राजा । निश्चय

साक्षात् प्रियामुपगतामपहाय पूर्वं

चित्रार्पितामहमिमां बद्ध मन्यमानः ।

नेष्ट्यतो वर्त्तत इति । वर्त्तिकाभिर्लेखाया निपुणता चतुरतादहो
आश्चर्य्ये ।

(१) यदिति । यद्यद्वत् चित्रे आलेख्यगतयां शकुन्तलायां साधु
सम्यक् वि काररहितमिति यावत् । न स्यात् तत्तद्वत् अन्यथादन्यविधं
चित्रकारैः क्रियते । तथापि तथाव्यवहारस्य सत्वेऽपि तस्याः शकु-
न्तलायाः लावण्यं लेखया किञ्चिदन्यितं सम्बद्धिवेशितमित्यर्थः ।

(२) अस्या इति । समायामुच्चावचरहितायामपि भित्तौफलके
अस्याः शकुन्तलायाः इदं दृश्यमानं स्तनद्वयं तुचद्वयं तुक्कमिव उच्च-
वत् । तथा नाभिर्निम्बा गभीरेव स्थिता सम्बद्धा । तथा बलय विष-
मोन्नता विषमो उन्नता उवाच दृश्यन्ते । चिरं चिरकालपर्यन्तमभ्य-
स्तस्य स्निग्धस्य चिक्कणवस्तुनः प्रभावाच्छक्तेश्चाङ्गे शरीरे इदं मार्दवं
चटुता प्रतिभाति शोभते । प्रेम्णा प्रणयेन मन्मुखं ममवदनमीषत् ईक्ष-
तीव पश्यतीव एवं स्मेरा इषदासा सती मा वक्त्रीव किमप्यावपतीव
दृश्यते ।

(३) सदृशमेव पञ्चान्तापगुरोः स्नेहस्य ।

(१) साक्षादिनि । उपगतामुपसमीपे स्थितां साक्षात् अकविमां
प्रियां शकुन्तलां पूर्वम् अपहाय अनादरपूर्वकं लब्ध्वा हे सखे इमां

स्त्रीतोवहां पथि निकामजलामतीत्य

जातः सखे प्रणयवान् नृगदृष्टिंकायाम्^१ ॥

विदू । भो ! तिस्रिआ आइदिओ हीसन्ति, सञ्जाओ
ज्जा दंसणीआओ, ता कदमा एत्य तत्यभोदी सउ-
न्तला ? २ ।

मिश्र । अणहिस्सो क्वं एसो सहीए क्वंस्स मोचचक्खु
इयं क्वं ण से गदा पच्चक्खदं^३ ।

राजा । त्वं तावत् कतमां तर्कयसि ? ।

विदू । निर्व्वण्ण^४ । तक्कमि जा एसा सिद्धिलबन्धणुज्जन्त-
कुसुमेण केसहत्थेण वड्ढस्सेअविन्दुणा वअणेण बिमे-
सदो णमिदसाहाहिं बाळलदाहिं उस्ससिदणीविणा
वसणेण अ ईसीपरिखन्ता बिअ अविसेअसिणिइदर-
णेल्लस्य बाळचूतहत्तस्य पार्थे आलिहिदा एता
तत्यभोदी सउन्तला, इदराओ सहीओत्ति^५ ।

सन्निहिता चित्वाप्तितां लिखितां बद्धमन्यमानहं पथि निकामजलाम-
धिकजलां स्त्रीतोवहां नदीमतीत्य विबुड्ध्य, नृगदृष्टिंकायां मरीचि
कायाम् । नृगदृष्ट्यामरीचिकेत्यमरः । प्रणयवान् याच्ञाविशिष्टो
जातः । प्रणयः प्रसरे प्रेम्णि याच्जेति मेदिनी ।

(२) भो तिस्र आकृतयो दृश्यन्ते सर्वा एव दर्शनीयाः, तत्कतमा
अत्र तत्त्वभवती गकुन्तला ।

(३) अनभिज्ञः खल्वेव सखीरूपस्य मोचचक्षुः इयं खलु नास्य गता
प्रत्यक्षताम् ।

(४) तर्कयामि यैषा शिथिलबन्धनोद्धान्कुसुमेन केशहस्तेन वड्ढस्से
दविन्दुना वदनेन विशेषतो नमितशाखाभ्यां बाळलताभ्याम् उच्छ्वसित-
जीविना यस्येन चेपत्यरित्रान्त्वाऽभिषेकस्त्रिगुणतरपञ्चवस्य बाळचूतह-
त्तस्य पार्थे आलिखितैषा तत्त्व भवती गकुन्तला इतरे सख्यौ इति ।
शिथिलबन्धनेनोद्धान्तानि पुष्पाणि येन स तेन केशहस्तेन केशकण्ठोपेन ।
पाशः पङ्कखड्गस्तश्च कलापार्या इत्यमरः । विशेषतो नमिते शाखे स्ताभ्यौ

राजा । निपुणो भवान्, अस्यैव ममापि भावचिह्नम्^१ ।

खिन्नाङ्गुलिविनिवेशाद्रेखा ग्रान्तेषु दृश्यते मलिना ।

अथु च कपोलपतितं लक्ष्यमिदं वर्णकोच्छ्वासात्^२ ॥

चेटीं प्रति । चतुरिके ! अर्द्धलिखितमेतद्दिनोदस्यान

मस्याभिः, तद्गच्छ वर्त्तिकास्तावदानय ।

चेटी । अज्ज माहव्व ! अजलस्व चित्तफलञ्च जाव

गच्छह्म^३ ।

राजा । अहमेवालम्बे । इति यथोक्तं करोति ।

चेटी । निष्क्रान्ता ।

विदू । भो किं एतत् अवरं आलिहिदम्बं ?^४

मिश्र । जो जो पित्रसहीण अहिमदो पदेसो तं तं आलि-

हिदुकामोत्ति तक्केमि^५ ।

राजा ! सखे ! अयताम्

याभ्यान्ताभ्याम् । बाहुलताभ्यां भुजलताभ्याम् । उच्छ्वसितनीविना
चलितनीविना । स्त्रीकटी वस्त्रबन्धेऽपि नीवीत्यमरः ।

(१) निपुण इति । निपुणः प्रवीणः । भावस्य स्वेदादि सात्विकभावस्या चिह्नं लक्ष्यं ।

(२) खिन्नाङ्गुलीति । लिखनसमये शकुन्तलासम्बन्धेन खिन्नायाः
स्वेदवत्या मम अङ्गुल्या विनिवेशात्स्थापनात् ग्रान्तेषु मलिना रेखा दृ-
श्यते लक्ष्यते । तथा वर्णकस्य रङ्गस्योच्छ्वासादुत्फुल्लत्वाद्देतोः कपोलयो-
र्गण्डस्थलयोः पतितं खलितं ममाशु नेत्रजलं चेदं लक्ष्यं निश्चायकम् ।
आभ्यां सात्विकभावो दर्शितः । उक्तञ्च । सन्धः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः
स्वरभङ्गोऽथ नेत्रयुः । वैवर्त्यमश्रुप्रलय इत्यष्टौ सात्विका गुणः इति ।

(३) आर्य माधवाऽवलम्बस्व चित्तफलकं यावदागच्छामः ।

(४) भो किमत्राऽपरं लिखितव्यम् ।

(५) यो यः पित्रसख्या अभिमतः प्रदेशस्तन्मालिखितकाम इति
तर्कयामि ।

(१) कार्या इति । सैकतेषु वालुकामयतीरेषु लीनानि स्थितानि

काख्यां सैकतलीनहंसमियुना स्तोतोवहा मालिनी,
पाटास्तामभितो निषण्णमरा गौरीगुरोः पावनाः ।
शाखालम्बितवल्कलस्य च तरोर्निर्मातुमिच्छाम्यधः
शृङ्गे कृष्णस्य वामनयनं कण्डूयमानां गृणीम् ॥

विट् । स्वगतम् । जघा मन्तेति तथा तर्कमि पूरित्वं
अण्ण चित्तफलं आकिदिहिं लम्बकुञ्चाणं अकलप-
गिहाणाणं तावमाणंति १ ।

राजा । वयस्य ! अन्यच्च शकुन्तलायाः प्रसाधनमभि-
प्रेतं लेखितुं विष्णुतमस्माभिः २ ।

विट् । किं विद्म ? ४ ।

मित्र । वगवासस्य कस्यचाभावस्य अ जं सरिसं भवि-
स्मदि ५ ।

हंसमियुनानि यस्याः सेतादृशी मालिनी तन्नामिका स्तोतोवहा नदी
काख्या । तां मालिनीम् अभित उभयतः । अभितः परितः समयेति
द्वितीया । गोख्याः पार्वत्याः गुरोः पितुर्हिमालयस्य निषण्णा स्थिता
क्षमरा मृगविशेषा येषु ते एतादृशाः पावनाः पाटाः प्रत्यन्तपर्वताः
काख्याः । शाखास्तु तन्मुखेषु लम्बितानि वल्कलानि यस्यैतादृशस्य
तरोरधः कृष्णस्य शृङ्गे वामनयनं मय्यनेन कण्डूयमानां कर्षयन्तीं
गृणीञ्च निर्मातुमालिखितुमिच्छामि ।

(२) यथा मन्त्रयति तथा तर्कयामि पूरितव्यमनेन चित्तफलकमा-
कृतिभिर्लम्बकुचानां वल्कलपरिधानानां तापमानामिति । लम्बकुचानां
टीर्षण्णशृणां कुर्वमस्मी भ्रूयोर्मध्ये कठिनश्लक्षुकैतव इति मेदिनी
कोषः ।

(३) अन्यच्चेति । शकुन्तलाया अभिप्रेतं अभिमतं प्रसाधनं वेशरचनम् ।

(४) ॥ किमिदम् ।

(५) वनवासस्य कस्यचाभावस्य च यत्तदृशं भविष्यति । तल्लेखि-
तमस्माभिर्विष्णुतमिति पूर्वेषाम्वयः ।

(१) कृतमिति । हे सखे कर्णार्पितबन्धनं कर्णयोरर्पितो व्याधी-

राजा ।

कृतं न कर्णापितबन्धनं सखे !
 शिरीषमागण्डविलम्बिकेशरम् ।
 न वा शरच्चन्द्रमरीचिकोमलं
 मृणालसूत्रं रचितं स्तनान्तरे^१ ॥

विदू । किम् क्व तत्प्रभोदो रक्तकुवलयसोहिणा अगहत्प्रे-
 ण सुहं आवारिअ चकिदचकिदा बिअ द्विदा ?^२ ।
 सावधानं दृष्ट्वा । आ ही ही भो एसो दासीए पुत्तो
 कुसुमरसपाटञ्चरो दुष्टमङ्गअरो तत्प्रभोदीए अअण-
 कमलं अहिलसदि^३ ।

राजा । ननु वार्यतामेष दृष्टः ।

विदू । भो । त्वमं ज्जेव अविणोदाणं सासिदा इमस्स
 वारणे पच्चसि^४ ।

कृतो बन्धने यस्य तदेतादृशम् । आगण्ड गण्डं कपोलमभिव्याध्यादृश-
 मय्यादेति समासः । विलम्बी के गण यस्य तदेतादृशम् । शिरीष शिरी-
 षपुष्पं न कृतविलम्बितम् । शरच्चन्द्रस्य मरीचिवत्कोमलं मृदुलं मृणाल-
 सूत्रं वा विसतन्तस्य स्तनान्तरे कुचमध्यभागे न रचितं च चित्रितम् ।

(२) किन्तु खलु तत्र भवती रक्तकुवलयशोभिनादृष्टोत्तु मुखमा-
 वार्य चकित चकितेय स्थिता । रक्तकुवलयमिव रक्तकमलमिव शांभत
 इति तेन । अग्रहस्तेन पाणिना मुखमावार्थादृच्छात् चकित चकिता
 २तिभीतैव स्थिता । चकितः शङ्कितो भीत इति द्विकण्डशेषकोपः ।

(३) आ ही ही भो एष दास्याः पुत्रः कुसुमरसपाटञ्चरो दुष्टमधु-
 करस्तत्रभवत्याः वदनकमलमभिलषति । भो राजन् दास्याः पुत्रो
 नीचः कुसुमरसस्य पुष्परसस्य पाटञ्चरद्वौरः दुष्टमधुकरो दुष्टमरः
 तत्र भवत्याः शकुन्तलाया वदनकमलं मुखपद्मजमभिलषतीच्छति आ
 हीही । आशब्दः पीडायाम् । हीहीशब्दो हासे । हीही शब्दो निन्द-
 बहासयोरिति मेदिनीकोषात् ।

(४) भो स्वमेवाद्विनीतानां शास्ताऽस्य वारणे प्रमर्षसि ।

राजा । युज्यते । अयि भोः कुसुमलताप्रियातिथे ! किम-
त्र परिपतनखेदमनुभवसि ? ।

एषा कुसुमनिषणा तृषितापि सती भवन्तमनुरक्ता ।

प्रतिपालयति मधुकरी न खलु मधु त्वां विना पिबति ॥

मित्र । अदिअत्थं क्व वारिदोः ।

विट् । भो पडिसिद्धवामा क्व एसा जादीः ।

राजा । सकोपम् । भो न मे शासने तिष्ठसि, श्रूयतां
तर्हि, सम्प्रति हि

अक्लिष्टबालतरुपल्लवलोभनीयं

पीतं मया सदयमेव रतोत्सवेषु ।

विस्वाधरं दृशसि चेदृशमर ! प्रियाया-

स्तां कारयामि कमलोदरबन्धनस्यम् ॥

विट् । भो एत्थं तिक्खदण्डस्स दे कप्पं ए भाइस्सुदि । वि-

(१) एषेति । कुसुमे पुष्पे निषणा । सती पतिव्रताऽतएवाऽनुर-
क्ताऽनुगागमिणिष्टा । एषा मधुकरी तृषिताऽपि पुष्परसं पातुमिच्छु-
रपि भवन् प्रतिपालयति खलु यतः कारणात् त्वां विना मधु पुष्परसे
नपिबति । मधुमयोपुष्परसे इति कोपः ।

(२) अत्यर्घल्लव वारितः ।

(३) भो प्रतिपिद्धवामा खलु एसा जातिः । एसा जातिश्चमररूपा
जातिः प्रतिपिद्धेन निषेधेन वामा प्रतिकूला ।

(४) अक्लिष्टेति । अक्लिष्टोऽश्लानो यो बालचासौ नूतनश्चासौ तरु-
पल्लवस्तदलोभनीयम् अतिकोमलमित्यर्थः । अतएव रतोत्सवेषु सदयमेव
मया पीतं चुम्बितं प्रियायाः प्रियभूतायाः शकुन्तलाया विस्वाधरं वि-
स्ववधरम् ओष्ठं हे श्वमर दृशसि चेत् त्वां कमलोदरबन्धनस्यं बध्य-
तेऽस्मिन्निति बन्धनम् अधिकरणेभ्युक् कमलोदरमेव बन्धनं काराण्डं
तत्त्वं कारयामि ।

हस्यात्मगतम् । एसो हाव उन्मत्तो, अहम्पि एदम्पि
सङ्गेण ईदिसो, ज्जेव संबुत्तो^१ ।

राजा । निवार्यमाणोऽपि कथं स्थित एव ।

मित्र । अहो ! धीरम्पि जगं रसो विचारयेदि^२ ।

विदू । प्रकाशम् । भो ! चित्तं कस्य एहं^३ ।

राजा । कथं चितम् !

मित्र । अहम्पि दाणिं अज्जगद्धत्या, किं उणजधा चिन्ति-
दाणुसारी एसो^४ ।

राजा । किमिदमनुष्ठितं पौरोभाग्यम् ?^५ ।

दर्शनसुखमनुभवतः साक्षादिव तन्मयेन हृदयेन ।

स्मृतिकारिणा त्वया मे पुनरपि चिन्तितता कान्ता^६ ॥

इति वाष्पं विष्टजति ।

मित्र । पुञ्चापरविरुद्धो अपुञ्चो एसो विरहिमगो^७ ।

(१) भो ए- तीक्ष्णदण्डस्य ते कथन्न भेष्यन्ति । एष तावदुन्मत्त
अहमप्येतस्य सङ्गं नेदृश एव संवृत्तः ।

(२) अहो धीरमपि जनं रसो विकारयति । रसो विप्रलम्भाद्यो
विकारयति अन्यथाकरोति ।

(३) भो चित्तं खल्विदम् ।

(४) अज्जमपीदानीमवगतायां किम्युनर्यथा चिन्तिताऽनुसार्येण ।
ममपि एतत्कालात्प्राक् तादृक्कुद्विगर्भादेव राजा पुनः किं वक्तव्य-
मित्यर्थः ।

(५) पौरो भाग्यमिति । टोपैकदर्शितम् । येनाजुष्ठानेन केवलं
टोप एकोत्पद्यते तदेवप्रियत्वमित्यर्थः ।

(६) दर्शनेति । तन्मयेन शकुन्तलासात्वविषयकं हृदयेन चेतसा
साक्षात् दर्शनसुखं प्रियायाः दर्शनदुखम् अनुभवतो मे सम स्मृतिका-
रिणा बोधयता त्वया कान्ता शकुन्तला पुनरपि चिन्तितता अभूतत-
द्भावे चिः ।

(७) पूर्वोपरविरुद्धोऽपूर्व एव विरहिमार्गः । पूर्वं यथा मतः

राजा । वयस्य ! कथमेवमविश्रामं दुःखमनुभवामि ? ।

प्रजागरात् खिलीभूतस्तस्याः स्वप्नसमानमः ।

वाष्पस्तु न ददात्येनां द्रष्टुं चित्तगतामपि ? ॥

मिश्र । सम्बधा प्रमज्जिदं तुए पञ्चादेसदुक्खं पिअसहीए
पञ्चक्खं ज्जेव सहीजनस्स^१ ।

चतुरिका प्रविश्य । जेदु जेदु भट्टा, वन्तिआकरण्डकं मे-
ल्लिअ इदो अहं पत्तिदत्ति^२ ।

राजा । ततः किम् ? ।

चेटी । तं मे हत्यादो पिङ्गलिआवेदिआए देवीए वसुम-
दीए अहं ज्जेव अज्जउत्तस्स उवणदस्सन्ति भणिअ सब-
लक्कारं गहीदं^३ ।

विदू । तुमं कथं विमुक्ता ?^४ ।

पञ्चान्तथाटनभिमतः । अतएवाभिनयो नूतनः । विरहिणां वियोगिनं
भार्गः पत्न्याः ।

(१) प्रजागरादिति । प्रजागरात् प्रकटजागरणात् तस्याः शकु-
न्लायाः स्वप्ने समागमः सम्बन्धः खिलीभूतः स्तोकमवशिष्टस्तु पुनः चित्त-
गतामपि एना शकुन्लानां द्रष्टुं वाष्पो नेत्रजलं न ददाति । आठ्ठणा-
तीत्यर्थः ।

(२) सर्वथा प्रमार्जितं त्वया प्रत्यादेगदुःखं प्रियसख्याः प्रत्यक्षमेव
सखीजनस्य ।

(३) जयतु जयतु भर्ता । वर्त्तिकाकरण्डककट्टुहीतेतोहं प्रस्वि-
तादस्मि । वर्त्तिकाकरण्डकं वर्त्तिकास्थापनाय कृतं वंशपात्र विशेषम् ।

(४) तन्मे हस्ताभिङ्गुलिकावेदितया देव्या वसुमत्या अहमेवाऽऽख्ये-
पुत्रस्योपनेष्यामीति भगित्वा सबलत्कारकट्टुहीतम् । पिङ्गलिकेति
नामिकाटपरा चेटी तयाऽऽवेदितया चित्तकर्माणे पेटिकां भर्तारक्षयती-
ति कथिते ।

(५) त्वं कथं विमुक्ता ।

(१) यावद्देव्या लताविटपलग्नपुत्तरीयाश्चक्रे पिङ्गलिकामोचयति

शेटी । जाव देवीए लदाबिडबलगं उत्तरीअञ्चलं पिङ्ग-
लिआ मोआवेदि दाव णिङ्गविदो मए अप्पा^१ ।

राजा । वयस्य ! उपस्थिता देवी बद्धमानगर्विता च
तद्भवानिमां प्रतिवर्तितं रक्षतु ।

विदू । अन्ताणम्यि किंन्ति ण भणासि ? । चित्तफलक-
मादायोत्थाय च । जइ भवं अन्तेउरकूडवागुरादो
मुच्चिस्सदि तदो मं मेहच्छासप्पासादे सदाबिस्सदि,
एदञ्च तहिं गोपाएमि जहिं पारावदं उच्चिअ अस्स
कोपि ण पेक्खिस्सदि^२ । इति द्रुतपदं निष्क्रान्तः ।

मित्र । अहो ! असंसंकन्तहिअओवि पड़मसम्भावणं र-
क्खदि धिरसोहिदो दाव एओ^३ ।

प्रविश्य पत्नहस्तः प्रतीहारी । जेदु जेदु देवो^४ ।

राजा । वैत्रवति ! न खल्वन्तरे त्वया दृष्टा देवी ?

प्रतो । देव ! दिष्टा, पत्तहत्तं मं पेक्खिअ पडिणिउत्ता^५ ।

तावन्निन्दुतो मयात्मा । उत्तरीयस्याञ्चलमनम् । क्रीवेऽञ्चलञ्च वस्तान
इति कोषात् ।

(२) आत्मानमपि किन्नभणसि । यटि भवानन्तःपुरकूटवागुरातो
मोक्ष्यते तदा मां मेघच्छन्नप्रासादे शब्दायिष्यते, इदञ्च तत् गोपायामि
यत् पारावतमुज्झित्वाऽन्यः कोपि न प्रेक्षिष्यते । आत्मानं स्वमपि रक्षा
त्विति कथन्न कथयसीत्यर्थः । अन्तःपुरस्य देव्याः कूटं माया तदेवागुरा
त्तगबन्धिनी तस्या मोक्षसे । शब्दायिष्यते निमन्त्रयिष्यते । शब्द-
वेति कथञ् । अन्तेउरबद्धवागुरादो इति पाठान्तरेतु । अन्तःपुरबधू
देवी सैव वागुरेत्यर्थः ।

(३) अहो अन्यसङ्क्रान्तहृदयोऽपि प्रथमसम्भावनं रक्षति स्थिर-
सौहृदस्तावदेवः । अन्यसङ्क्रान्तहृदयोऽपि शकुन्तलागृहीतचित्तोऽपि
प्रथमसम्भावनं प्राकृतप्रणयं रक्षति एष दुष्यन्तः स्थिरसौहृदोऽविव-
लितप्रेमा । (४) जयतु जयतु देवः । देवो राजा ।

(५) देव दृष्टा पत्नहस्तां मां प्रेक्ष्य प्रतिनिडत्ता ।

राजा । कार्यज्ञा देवी कार्योपरोधं मे परिहरति ।

प्रती । देव । अमञ्चो बिस्ववेदि अज्ज रज्जकज्जस्स वज्जल-
दाए एक्कं ज्जेव मए पोरकज्जं पञ्चवेक्खिदं, तं देवो
पत्तारोविदं पञ्चक्खीकरेदुत्ति^१ ।

राजा । इतः पत्रं दर्शय ।

प्रती । उपनयति ।

राजा । वाचयति । विदितमस्तु देवपादानां^२ धनवृद्धिर्नाम
कर्णिक् वारिपथोपजीवी नौव्यसनेन विपन्नः, स चान-
पत्यः, तस्य चानेककोटिसङ्घं^३ वसु, तदिदानीं राज-
स्वतामापद्यते, इति श्रुत्वा देवः प्रमाणमिति । सवि-
पादम् । कष्टं खल्वनपत्यता^४ वेत्तवति ! महाधन-
तया वज्जपत्नीकेनानेन भवितव्यं, तदन्विष्यतां यदि
काचिदापन्नसत्त्वास्य भार्या स्यात् ।

प्रती । दाणिं ज्जेव साकेदउरस्स सेट्ठिणो दुहिदा णिब्बु-
त्तपुंसवणा तस्स जाअ्रा सुणीअदि^५ ।

(१) देव अमात्यो विज्ञापयति अद्य राज्यकार्यस्य वज्जलतया
एकमेव मया पौरकार्यं प्रत्यवेक्षितं तद्देवः पत्वारोपितं प्रत्यक्षो-
करोतु ।

(२) विदितमस्त्विति । इतरेषान्त वर्णानां सर्वाभावे हरेन्नुप
इति स्मृत्या तस्य वर्णिकृतया पुत्रादीनामभावेन राज एवाधिकार
इति भावः ।

(३) कष्टमिति । वज्जः पत्नी यस्य स तेन नष्टतश्चेतिकम् । आप-
न्नसत्त्वा गर्भिणी । कतेतु मानवो धर्म इत्युक्त्या मनुना पत्न्या अविका-
रस्याऽबोधनादिति भावः ।

(४) इदानीमेव साकेतपुरस्य श्रेष्ठिनो दुहिता निवृत्तपुंसवना
तस्य जाया श्रूयते । निवृत्तं पुंसवनं यस्याः सैतादृशी । तस्य
वर्णिजः ।

राजा । स खलु गर्भः पितृप्रसूत्यमर्हति, गत्वैवममात्यं
ब्रूहि^१ ।

प्रती । जं देवो आणवेदि^२ । इति प्रस्थिता ।

राजा । एहि तावत् ।

प्रती । प्रतिनिवृत्य । एसाक्षि^३ ।

राजा । किमनेन सन्ततिरस्ति नास्तीति^४ ।

येन येन विद्युज्यन्ते प्रजाः स्निग्धेन बन्धुना ।

स स पापादृते तासां दुष्यन्तइति घृथताम्^५ ॥

प्रती । एदं णाम घोसइदब्बं^६ । इति निष्क्रम्य पुनः
प्रविश्य ।

देव । काले पविट्ठं विअ अहिणन्दितं देवस्स मासलं
महाजणेण^७ ।

राजा । दीर्घमुष्णञ्च निश्वस्य । एवं भोः सन्ततिच्छेद-

(१) पितृप्रमिति । पितृप्रागतं पितृप्रसूत्यं धनम् अर्हति प्राप्नोति ।

(२) यद्वैव आज्ञापयति ।

(३) एषाक्षि ।

(४) किमिति । गर्भोऽस्ति न वाऽस्ति चेत्तस्याधिकारोऽन्यथा
राज्ञ एव स्यादित्यनेनालमिति भावः ।

(५) येनेति । प्रजाः जनाः । प्रजा स्याद्वन्ततौ जन इति
कोषः । येन येन स्निग्धेन स्नेहयुक्तेन बन्धुना स्वजनेन विद्युज्यन्ते ।
पापादृते पापघ्नं विनाऽन्यारादिति ऋते योगे पापशब्दात्स्वामी ।
तासां प्रजानां सस बन्धुः दुष्यन्त इति दुष्यन्तामुद्धैः कथ्यन्ताम् ।
यस्य विद्योगे प्रजानान्दुःखं सतासां वनं राजगाम्यपि लभताम् इ-
त्याशयः ।

(६) एतन्नाम घोषयितव्यम् ।

(७) देव काले प्रविष्टमिवाऽभिनन्दितं देवस्य शासनं महाजनेन ।

(१) सन्ततीति । मूलपुरुषस्याऽवसाने मरणे सन्ततेरन्वयस्य विच्छे-

निरवलम्बना मूलपुरुषावसाने सम्पदः परमुपतिष्ठन्ते,
समाप्यन्ते पुरुवंशश्चिय एष वृत्तान्तः ।

प्रती । पूडिहदं अमङ्गलं ।

राजा । विष्णुमुपनतश्चेयोऽवमानिनम् ।

मिश्र । असंसर्गं पिअसर्ही ज्जेव हिअए कदुअ निन्दितो
अगोण अण्णा^२ ।

राजा ।

संरोपितेऽयात्मनि धर्मपत्नी

त्यक्ता मया नाम कुलप्रतिष्ठा ।

कल्पिष्यमाणा महते फलाय

वसुन्धरा काल दूधोपवीजा^३ ॥

मिश्र । अपरिचिन्ता दारिणं ते भविष्यति^४ ।

चेटी । जनान्तिकम् । अज्जे एदं पत्तं पेसअन्तेण किं
विचारितं अमञ्जेण, पेक्ख दाव भट्टिणो बाहजलप्प-

दात् नागाद्विरवलम्बना स्थानरहिताः परन्तादतरम् उपतिष्ठन्ते
संवल पुरुवंशश्चिय पुरुवंशलक्ष्मणा अपि समान्ते जननांश्च एष वृत्तान्तः
प्रकाशो भविष्यति ।

(१) प्रतिष्ठितममङ्गलम् ।

(२) असंशयं प्रियमयमेव हृदये दत्त्वा निन्दितोऽनेनात्मा ।

(३) संरोपित इति । काष्ठे समयेमनतिशयोपवीजा महते
फलाय कल्पिष्यमाणा भविष्यन्ती वसुन्धरा धर्मलोच कुलस्य प्रतिष्ठा
स्थितिं यस्याणतादृशी । प्रतिष्ठा गौरवं स्थितापिति मैटिनी । धर्म-
पत्नी जनभोक्त्री । पत्युर्नोपत्तनयोगे इति नादेशः । आत्मनि
स्वस्थिन् संरोपितेऽपि गर्भरूपेण प्रवेशितेऽपि मया त्यक्तादनादत्य
निष्काशिता नामेति कुत्सायाम् ।

(४) अपरित्यक्तेदानीं ते भविष्यति ।

(१) आर्ये एतत्पत्नं प्रेषयता किं विचारितममात्येन, प्रेषस्व ताव-

वाहो संवृत्तो अधवाण एसो सोचं बुद्धिपुष्पञ्चं पङ्क्ति-
बज्जिष्वादि, ता मेहच्छसागारदृढिदं शिष्याणसमत्वं
अज्जमाहव्वं गेह्णिअ आअच्छ^१ ।

प्रती । सुदुष्टदे भणिद^२ । इति निष्क्रान्ता ।

राजा । अहो ! दुष्यन्तस्य संशयमारूढाः पिण्डभाजः^३ ।

कुतः अस्मात् परं वत यथाश्रुतिसंहितानि

को नः कुले निवपनानि करिष्यतीति ।

जनं प्रसूतिविकलेन मया प्रसिक्तं

धौताश्रुसेकमुदकं पितरः पिबन्ति^४ ॥

मित्र । हद्दी हद्दी, सहि क्खु दीमे व्यवधानदोमेण अन्ध-
चारं अणुहोदि राएसी^५ ।

ऊर्तुर्जलप्रवाहः संवृत्तः, अथ वा नैषशोकं बुद्धिपूर्वकं परिवर्जयिष्यति
तन्मेषच्छसागारस्थितं निर्वाणसमर्थम् आर्यमाधव्यं गृह्णीत्वाऽऽगच्छ ।

(२) सुदुष्टतया भणितम् ।

(३) अहो इति । पिण्डान् भजन्त इति पिण्डभाजः भजोऽश्वि-
रिति शिषः । पितृपितामहाः । संशयमस्मात्परं पिण्डदाता
भविष्यति न वेति सन्देह-मारूढा अधिगताः अहो विषादे ।

(४) अस्मादिति । अस्मादुष्यन्तात्परमतिरिक्तं नोऽस्माकं कुले
वंशे यथाश्रुतिसंहितानि यथाविधितानि नियमनानि पिण्डदानानि ।
कः करिष्यति नकोऽपीत्यर्थः । इति कारणात् पितरः पितृपिता-
महाः प्रसूतिविकलेन सन्तिरहितेन मया प्रसिक्तं दत्तम् उदकं जल
नून निश्चयेन धौताश्रुसेकं धावु धातोः क्ते उठि एत्वेधत्पुट्स्वितिदृङिः ।
धौतो गणितो अश्रुसेको वाष्पविन्दुर्यस्मिन्कर्मणि तद्यथा स्यात्तथा
पिबन्ति वत इति खेदे ।

(५) हाधिक् हाधिक्, सति खलु दीमे व्यवधानदोमेणाऽऽन्धकार-
मनुभवति राजर्षिः । सत्यपि प्रसूतौ शापदोषेण तद्विक्रमं जाना-
तीति भावः ।

चेटी । भट्टा अलं सन्दाविदेण वञ्चयो ज्जेव पक्क अवरान्-
सुं देवीसुं अणुरूपपुत्तजन्मोण पुब्बरुससाणं अस्मिणो
भविस्सदि^१ । आत्मगतम् । ए मे वञ्चणं पडिच्छदि,
अणुरूपं पि ओषधं आदङ्कं पिअन्तेदि^२ ।

राजा । शोकनाटितकेन ।

आमूलशुद्धसन्तति कुलमेतत् पौरवं प्रजाबन्धे ।

मय्यस्तमितमनार्ये देश इव सरस्वतीश्रोतः^३ ॥

इति मोहमुपागतः ।

चेटी । ससम्भ्रमम् । समस्तसदु समस्तसदु भट्टा^४ ।

मित्र । किं दाणिं ज्जेव शिब्बदं करेमि ? अथवा सुदं
मए सउन्तलं समस्तसन्तीए देवजणणीए सुहादो

(१) भर्त्ता अलं सन्तापितेन, वयस्य एव प्रभुः, अपरास्तु देवीषु
अनुरूपपुत्रजन्मना पूर्वपुरुषाणामन्वयो भविष्यति । वयस्यस्तरुणः
वयस्यस्तरुणो युवेत्यमरः ।

(२) न मे वचनं प्रतीकृत्यनुरूपमप्यौषध आतङ्कचिर्वर्त्तयति ।
अनुरूपं युक्तम् । आतङ्कं रोगम् । निवर्त्तयति शमयति । भवद-
नुरूपो माधव्य एव नाहमिति भावः ।

(३) आमूलेति । प्रजाबन्धेसजनमून्येतएवानार्यै गम्ये आमू-
लशुद्धसन्तति आमूनादादितः शुद्धा अविच्छिन्ना सन्ततिः धारा यस्य
तदेतादृशं पौरवं भूयिष्ठम् । पुरुभूयिष्ठमित्यमरः । सरस्वत्या भट्टा इव
श्रोत इव प्रजाबन्धे पुत्रादिरहितेऽतएवाऽनार्यै अपूज्ये मयि आमूल-
मादितः शुद्धा दोषरहिता सन्ततिः पुत्रादिनाम्परम्परा यस्य तदेता-
दृशं पौरवं पुरुषस्त्वन्वि एतन्मम कुल वंशः अस्तमितं गतम् इत्यगतौ
क्तः । प्रजा स्यात्सन्ततौ जने । सन्ततिस्तु तमये दुहितर्यथपि । पर-
म्परा भवेपङ्क्तौ गोत्रविस्तारयोरपीत्युभयवाच्यमरहेमचन्द्रौ ।

(४) समाश्रितु समाश्रितु भर्त्ता ।

(१) किमिदानीमेव निर्दितं करोमि अथवा श्रुतं मया प्रकुललां
समाश्रयन्त्या देवजनन्या सुखाद्यन्तभागसमुत्सुकादेवा एव तः ।

जस्य भाग्यसमुत्पन्नाश्चो देवाश्चो ज्जिव तह अणुचिद्वि-
 स्मान्तिजह सो भट्ठा अदरेण धम्मपदिणीं तुमं अहि-
 णन्दिस्सुदित्ति, ता ण जुजं मे एत्थ विलम्बिदुं जाव
 इमिणा वुत्तन्तेण पिअसहीं सउत्तलं समखासेमि ।

इत्युद्भ्रान्तकेन निष्क्रान्ता ।

नेपथ्ये । भो अब्बह्मणं अब्बह्मणं^२ ।

राजा । प्रत्यागतचेतनः कर्णं दत्त्वा । अये ! माधव्य-
 स्वेवार्चनादः ।

चेटी । सो णाम माधव्यो तवस्सी पिङ्गलिआमिस्सि-
 आहिं चेडिआहिं चित्तफलअहत्थो पाविदो भवे^३ ? ।

राजा । चतुरिके ! गच्छ मद्भचनादनिषिद्धपरिजनां
 देवीमुपालभस्व ।

चेटी । निष्क्रान्ता ।

नेपथ्ये भूयः स एव शब्दः ।

राजा । परमार्थतो भीतिभिन्नस्वरो ब्राह्मणः । कः
 कोऽत्र भोः ? ।

प्रविश्य कच्छकी । आज्ञापयतु देवः ।

राजा । निरूप्यतां किमेवं माधव्यब्राह्मणः क्रन्दतीति ।

कच्छु । यावदवलोकयामि । इति निष्क्रस्य ससंश्रमं पुनः
 प्रविष्टः ।

उत्पन्नास्यन्ति यथा स भर्ताऽचिरेण धर्मपत्नीं त्वामभिनन्दिष्यतीति
 तज्जयुक्तं भेटव विलम्बितं यावदनेन दत्तान्तेन प्रियसखीं शकुन्तलां
 समाश्वासयामि । उद्भ्रान्तकेनाकाश मार्गगमनाऽभिनयेन ।

(१) भो अब्बह्मण्यमब्बह्मण्यम् । अब्बह्मण्यमवध्यम् । ब्राह्मण-
 त्वादिति शेषः । अब्बह्मण्यमवध्योक्तावित्यमरः ।

(२) सनाम माधव्यस्तपस्वी पिङ्गलिकाभिन्विताभिश्चेटिकाभिश्चि-
 त्तफलकहस्तः प्राप्तो भवेत् ।

राजा । पार्ष्वतायन ! न खलु किञ्चिदत्याहितम् ?^१ ।

कञ्चु । मैवम्^२ ।

राजा । ततः कुतोऽयं वेपथुः ?^३ । तथाहि

प्रागेव जरसा कम्पः सविशेषस्तु सम्प्रति ।

आविष्करोति सर्वाङ्गमखत्यमिव मारुतः^४ ॥

कञ्चु । परित्रायतां सुहृदं महाराजः ।

राजा । कस्मात् परित्रायतव्यः ? ।

कञ्चु । महतः लज्जात् ।

राजा । अये ! भिन्नार्थं मभिधीयताम्^५ ।

कञ्चु । योऽसौ दिगवलोकनप्रासादो मेघच्छन्नो नाम^६ ।

राजा । किन्तु ? ।

कञ्चु ।

तस्याग्रभागाद्गृहनीलकण्ठै-

रनेकविश्रामविलङ्घ्यप्रवृत्तात् ।

(१) अत्याहितमिति । अत्याहितं महाभयम् । खल्विति निश्चये । अत्याहितं महाभीतिरित्यमरः ।

(२) मैवमिति । किमपि महाभयवन्नास्तीत्यर्थः ।

(३) तत इति । भयादभावेऽयं कम्पकस्मादित्यर्थः ।

(४) प्रागेवेति । जरसा वार्द्धक्येन प्रागेव पूर्वमेव कम्पो जातः सम्प्रतीदानीन्तु सविशेषोतिशयः सन् मारुतोन्मत्तं पिप्पलमिव सर्वाङ्गमाविष्करोति । वायुरखत्य इव कम्पः सर्वावयवावच्छेदेन व्याप्नोतीत्यर्थः ।

(५) भिन्नार्थमिति । भिन्नार्थं वक्रोक्तिरहितं अभिधीयताङ्ग-
थ्यताम् ।

(६) दिगिति । दिशामवलोकनाय दर्शनाय प्रसादः । च-
तुर्थी तदर्थेति समासः ।

(१) तस्मेति । गृहनीलकण्ठैः गृहेष्वालितमयूरैः । मयूरप-

सखा प्रकाशेतरमूर्त्तिना ते
केनापि सत्त्वेन निगृह्य नीतः १ ॥

राजा । सहसोत्थाय । आः ममापि सत्त्वैरभिभूयन्ते
गृहाः २ । अथवा बलप्रत्यवायं नृपत्वम् ।

अहन्यहन्यात्मन एव तावत्
ज्ञातुं प्रमादस्खलितं न शक्यम् ।
प्रजासु कः केन यथा प्रयाती-
त्यशेषतः कस्य पुनः प्रभुत्वम् ३ ॥

नेपथ्ये । अविधावेहि भो ! अविधावेहि ४ ।

राजा । आकर्ण्य गतिभेदं रूपयन् । सखे ! न भेतव्यं
न भेतव्यम् ।

शृङ्गं यस्य स तस्मादत्युच्चगिरादितर्षः । शृङ्गः दूरेणीये इति
हेमः । तस्य प्रमादस्याप्रभागादुपरिभागात्प्रकाशेतरमूर्त्तिना वि-
द्याविशेषेणाऽलक्षितस्वरूपेण केनापि सत्त्वेन पिशाचादिना । सत्
द्रव्ये गुणे चित्ते व्यवसायस्वभावयोः । पिशाचादिविति हेमचन्द्रः ।
निगृह्य तिरस्कृत्यतव सखा नीतो गृह्णीतः ।

(२) आ इति । ममापि अपापिनः । पापिन एव तन्मन्म-
वादिति भावः । अभिभूयन्ते तिरस्कियन्ते । इदं शृङ्गं नाम कक्षाटका-
ङ्गम् । गर्वाटवलेपजं शक्यमित्युक्तेः ।

(३) अहेति । अहन्यहन्य प्रतिदिनम् आत्मनः स्वस्य प्रमादेना-
नवधानेन स्खलितं ज्ञातुं न शक्यम् । प्रजासु स्वदेशवासिजनेषु
पुनः को जनः केन यथा मार्गेण प्रयाति गच्छति इति एतत् अशेषतो
ज्ञातुं कस्य राज्ञः प्रभुत्वमस्ति कस्यापि शक्तिर्ज्ञातीत्यर्थः । प्रजा-
कृतस्याऽधर्मस्यापि षष्ठांशमागित्वेन मयि बलप्रत्यवायित्वं युक्त-
मेवेति भावः ।

(४) अविधाव अविधाव । अभिमुखं धाव शत्रोरिति शेषः ।

नेपथ्ये । भो ! कथं ण भाइस्सं ? एसो-मं कोवि पञ्चा
मोडिअ सिरोधरं इक्खुं विअ भग्गत्थं करिदुमिच्छदि^१ ।

राजा । सहटिच्चेपम् । धनुर्धनुः ।

प्रविश्य धनुर्हस्ता प्रतीहारी । जअदु जअदु भट्टा, एदं
ससरं सरासणं हत्थावारओअ^२ ।

राजा । सशरं धनुराधत्ते ।

नेपथ्ये ।

एष त्वामभिनवकण्ठशोणितार्थी

शार्दूलः पशुमिव हन्ति चेऽमानम् ।

आत्तीनां भयमपनेतुमात्तधन्वा

दुष्मन्तस्तव शरणं भवत्विदानीम्^३ ।

राजा । सक्रोधम् । कथं मामेवोद्दिशति । आस्तिष्ठ तिष्ठ
कौणपापसद । त्वमिदानीं न भवसि । चापमारोप्य ।
पार्वतायन ! सोपानमार्गमादेश्य ।

कञ्चु । इत इतो देवः ।

सर्वे सत्वरमुपसर्पन्ति ।

राजा । समन्तादवलोक्य । अये ! शून्यं खलिदम् ।

(१) भोः कथञ्च भेष्यामि एष मां कोऽपि प्रत्यामोक्षशिरोधराम्,
इक्षुमिव मां भग्नास्थिं कर्तुमिच्छति । शिरोधरं पीवां प्रत्यामोक्ष
स्वमयित्वा ।

(२) जयतु जयतु भर्ता, एतत्सगरं शरासनं हस्तावारकञ्च ।

(३) एषेति अभिनव नूतनम् । सद्यनिवृत्तमितियावत् कण्ठशोणि-
तस्य कण्ठरुधिरस्यार्थीच्छिक एष उपस्थितोऽं शार्दूलोष्वाभ्रनेत्रमान
मात्सल्याणाय यतमानं पशुमिवत्वं हन्ति । आत्तीनां विपन्नानां
भयम् अपनेतुञ्चाशयितुम् आत्तं गृहीतं धनुर्धनेन च एतादृशो दुष्मन्

नेपथ्ये । भो ! परिताप्राहि परिताप्राहि, अहं तुमं
पेक्खामि, तुमं मं ण पेक्खसि ? मज्जारगहिदो
उन्दुरुविस्स । गरासोच्छि जीविदे ? !

राजा । भोस्तिरस्करिणीगर्वित ! किमिदानीं मदीय
मस्त्वमपि त्वां न पश्यति ? स्थिरो भव, मा च ते
वयस्यसम्पर्काद्विश्वासोभूत् २ । एष तमिषुं सन्द्धे
यो हनिष्यति बध्यं त्वां रक्ष्यं रक्षिष्यति द्विजम् ।
हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मित्रा वर्जयत्यपः ३ ॥

इति शस्त्रं सन्धसे ।

ततः प्रविशति मातर्लिङ्गि दूषकश्च ।

मात । आयुष्मन् !

कृताः शरव्यं हरिणा तवासुराः,

शरासनं तेषु विह्वल्यतामिदम् ।

प्रसादसौम्यानि सतां सुहृज्जने

प्रतन्ति चक्षूंषि न दारुणाः शराः ४ ॥

(१) भोः परिताप्राहि यस्यपरिताप्राहि, यस्य अहन्त्वां प्रेक्षे त्वामान्न
प्रेक्षसे मार्जारगृहीत उन्दुरिव निराशोच्छि जीविते । उन्दुरिव
मृषिक इव । उन्दुरुमुखिकोट्याखुरित्यमरः ।

(२) वयस्येति । मितस्य माधव्यस्य सम्पर्काद्विश्वासो
मितार्कं निषातगण्डया शरद्वमोच्छतीति विश्वासो माभूत् । नमाङ्-
योगे इत्यङ्गमनिषेधः ।

(३) य इति । यः बध्यं बधार्हं त्वां हनिष्यति । ऋद्धनो. स्य इती-
ङ्गागमः । रक्ष्यं रक्षयार्हं द्विजं माधव्यं रक्षिष्यति पालयिष्यति तमिषुं
वाप्यं सन्द्धे संबोजयामीति पूर्वैणान्वयः । हि तथाहि हंसः क्षीरं
दुग्धम् आदत्ते ष्टह्णाति तन्मित्रा दुग्धमित्रा अपोजलानि वर्जयति ।

(४) कृता इति । हरिणेन्द्रेण असुरा दैत्याः तव शरव्यं लक्ष्यं
कृताः तेष्वसुरेषु इदं धनुर्विह्वल्यतामाह्वयतामिदमयि यस्मात्कारणात्

राजा । ससम्भ्रममस्वमुपसंहरन् । अये ! मातलिः,
स्वागतं देवराजसारथेः ?

विदू । भो मणस्मिं ! इमिन्ना अहं पशुमारणं मारिदुं
पाबिदो, भवं उण इमं साअदेण अहिणन्ददि ।

मात । सस्मितम् । आयुष्मन् ! श्रूयताम्, यदर्थमस्मि
हरिणा भवत्सकाशं प्रेषितः ।

राजा । अवहितोऽस्मि ।

मात । अस्ति कालनेमिप्रसूतिदुर्ज्जयो नाम दानवगणः ।

राजा । अस्ति, श्रुतपूर्वा मया नारदात् ।

मात ।

सख्यस्ते स किल शतक्रतोः बध्य,
स्तस्य त्वं रणशिरसि स्मृतो निहन्ता ।
उच्छेत्तुं प्रभवति यन्न सप्तसप्ति,-
स्तनैशं तिमिरमपाकरोति चन्द्रः २ ॥

मनोहराणि चक्षुःपि नेत्राणि पतन्ति दारुणाः कठोराः शरा वाणा
न पतन्ति ।

(१) भो मनस्विन्नेनाहं पशुमारणं मारयितुं प्राप्तः भवान्
पुनरिमं स्वागतेनाऽभिनन्दति ।

(२) सख्युरिति । ते तव सख्युर्मितस्य शतक्रतोः शतं क्रतवो
यज्ञा यस्य तस्येन्द्रस्य सद्गुर्जयो दानवः अबध्यो बधानर्हः किलेति
निश्चये । रणस्य सङ्ग्रामस्य शिरसि मूर्ध्नि तस्य त्वन्निहन्ता शत-
यिता स्मृतः । शतक्रतुनेति शेषः । इन्द्रेणाप्यशक्तस्य कार्यस्य करणे
मम कथं शक्तिसादित्वाह । नैशं ताविसख्यस्त्वियन्तिमिरमन्वकारं
सप्त सप्तयो हया यस्य सः । सूर्य इत्यर्थः । हय-सैन्धव-सप्तय
इत्यमरः । उच्छेत्तुं नाशयितुं न प्रभवति न सभयः । तदन्वकारं
चन्द्र अपाकरोति नाशयति ।

स भवानाक्षशस्त्र एवेदानीं देवरथमारुह्य विजयाय
प्रतिष्ठताम्^१ ।

राजा । अनुगृहीतोऽस्मि अथवा मध्वतः सम्भावयताम् ।

अथ साधव्यं प्रति भवता किमेवं प्रयुक्तम् ?

भ्राता । सखितम् । तदपि कथ्यते, क्षिप्रान्निमित्तादपि
मनःसन्तापादायुष्मान् मया विकृतो दृष्टः, पश्चात्
कोपयितुमायुष्मन्तं यथा कृतवानस्मि । कुतः

ज्वलति चलितेन्धनोऽग्निः, विप्रकृतः पन्नगः फणां कुरुते ।
तेजस्वी संक्षोभात्प्रायः प्रतिपद्यते तेजः^२ ॥

राजा । युक्तमनुष्ठितं भवद्भिः । विदूषकं प्रति । वयस्य !
अनतिक्रमणीया दिवस्यते राज्ञां, तद्गच्छ, परिगतार्थं
कृत्वा भद्रचनादमात्यपिष्ठुनं ब्रूहि ।

त्वन्मतिः केवला तावत् प्रतिपालयतु प्रजाः ।

अधिज्यमिदमन्यस्मिन् कर्मणि व्याप्तं धनुः^३ ॥

विदू । जं भवं आणवेदि^४ । इति निष्क्रान्तः ।

(१) सेति । आक्षशस्त्रः सन् गृहीतगन्धः सन् । विजयाय
जायार्थं तादर्थ्यं चतुर्थी । प्रतिष्ठतां समवप्रविभ्यः स्थेत्यात्मनेपदम् ।

(२) ज्वलतीति । यथा चलितानि दन्धनानि यस्य स एतादृ-
शोऽग्निर्ज्वलति विकाशते । विप्रकृतस्तिरस्कृतः पन्नगः सर्पः फणा-
ङ्कुरुते तथा संक्षोभादुत्कीर्तनाक्षेजस्वी प्रभाववान् पुरुषः प्रायो बहुधा
तेजः प्रतिपद्यते प्राप्नोति । उन्नेजनार्थमेव मया तथा कृतज्ञपरिभ-
वार्यमिति भावः ।

(३) त्वन्मतीति । तावन्मदागमनपर्यन्तं केवला सहायान्तर-
रहिता त्वन्मतिस्तवबुद्धिः प्रजाः स्वदेशवासिजनान् प्रतिपालयतु ।
इदम् अधिज्यं ज्यामधिगतं धनु अन्यस्मिन् कर्मणि इन्द्रहायकर्मणि
व्याप्तमासक्तम् ।

(४) यद्भवानाज्ञापयति ।

ज्ञात । आयुष्मान् रथमारोहतु ।

राजा । तथा करोति ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

षष्ठोऽङ्कः ।

इति श्रीपन्नोपनामकश्रीहमरवस्तुभण्डारतायां

शकुन्तलाव्याख्यायां षष्ठोऽङ्कः ।



अभिज्ञानशाकुन्तलम् ।



अथ सप्तमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशत्याकाशवर्त्मना रथारूढो राजा मातलिष्व ।

राजा । मातले! अनुष्ठितनिर्देशोऽपि मघवतः सत्क्रिया-
विशेषादनुपयुक्तमिवात्मानं समर्धये ।

मातलिः । सखितम् । आयुष्मन्भयवाप्यसन्तोषमव-
गच्छ । कुतः

उपकृत्य हरेस्तथा भवान्

लघु सत्कारमवेक्ष्य मन्यते ।

गणयत्यवदानसम्भितां

भवतः सोऽपि न सत्क्रियामिमाम् ॥

(१) मातलि इति । स मातले इन्द्रसार्थिन् अनुष्ठितः सम्यक्कृतो निदेशः शासनं येन स एतादृशोऽप्यहम् । निदेशः स्यादुपकण्ठे शासने परिभाषण इति हेमचन्द्रः । मघवतः इन्द्रस्य सत्क्रियाविशेषात्सत्कारातिशयात् । आत्मानं स्वम् अनुपयुक्तं प्रतीकारतोऽधिकं समर्धये निश्चितोमि ।

(२) आयुष्मन्निति । उभयत्रापि भवद्विषये मघवद्विषये च असन्तोषं परितोषाभावम् अवगच्छ जानीहि । यथा सत्काराधिक्यं भवा भवान् न सन्त्यति तद्येन्द्रोऽपि तस्य न्यूनत्वं ज्ञात्वा न सन्त्यतीतिभावः ।

(३) उपकृत्येति । हरेरिन्द्रस्य तथा इन्द्रादवध्यभूतस्य दानवस्य-
कृन्ननरूपम् उपकृत्य उपकारं कृत्वा । भवान् सत्कारमिन्द्रकृतसत्क्रि-
यामवेक्ष्य दृष्ट्वा लघु खल्यम् । मन्यते । सन्मानाधिक्यं दृष्ट्वा मह-
दुपकृतमपि खल्यज्ञानातीत्यर्थः । सोऽपि मघवाऽपि । इमां विस-
र्जनावसरे कृतां भवतः सत्क्रियां सत्कार अवदानसम्भिता कार्याऽनु-
रूपाम् । अवदानं कर्म दत्तमित्यमरः । न गणयति न मन्यते ।
गणयत्युत्थाने पुरादितात्त्विकम् ।

राजा । मातले ! मामैवं । स खलु मनोरथानामपि
दूरवर्ती यो विचर्जनावसरे सत्कारः । मम हि
दिवौकसां समक्षमर्द्धासनोपवेशितस्य ।

अन्तर्गतप्रार्थनमन्तिकस्थं जयन्तमुद्गीक्ष्य कृतस्मितेन ।
आम्बुवचोहरिचन्दनाङ्गामन्दारमाला हरिणा पिनङ्गा ॥
मात । किमिव नायुष्मन्मरेखरादर्हति । पश्य
सुखपरस्य हरेरुभयैः कृतं
त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्ठकम् ।
तव शरैरधुना नतपर्वभिः
पुरुषकेशरिणश्च पुरा नखैः १ ।

(१) मामैवमिति । एवं मावद कस्मात् विचर्जनावसरे विचर्जन-
स्याऽवसरे काले य सत्कारः तेन कृत स मनोरथानामप्यविषय मन-
मोऽप्यऽविषयोऽत इत्यर्थः । हि यत दिवौकसां दिव कोको
येषान्तेषान्देवानां समक्षं प्रत्यक्षमर्द्धासने उपवेशितस्य स्मितस्य ममेति
अन्तर्गतेति श्लोकेनान्वयः ।

(२) अन्तर्गतेति । अन्तर्गता प्रार्थना यस्य स तम् । मन्दारमा-
लाग्रहीतं हृदये कृताऽभिलाषमित्यर्थः । जयन्तं स्वपुत्रम् अन्तिकस्थं
निकटस्थम् उद्गीक्ष्य दृष्ट्वा कृतस्मितेन कृतेष्वङ्गास्येन हरिणेन्द्रेण आम्बु-
वस्य स्पृष्टस्य वचोहरिचन्दन उरोलिप्तचन्दनविशेषस्याऽङ्गुलि-
यस्यां सैताऽशी मम मन्दारमाला पिनङ्गाऽऽच्छादिता । अपिपूर्वा-
वहेः क्त प्रत्यये वटिभागुरीत्वेनेनाङ्गोपः ।

(३) सुखपरस्येति । ऋधुनेदानीम् अधुनेतीदमोऽधुनाप्रत्यये इ-
दम इति इदम इयादेशे तस्य यस्येति चेति लोपः । नतानि न-
न्वाणि पर्वणि पञ्चयो येषान्तेभिः तव शरैर्ययैः । पुरा पूर्वस्मिन्-
काले पुरुषकेशरिणो नरसिंहस्य नतपर्वभिर्नतानि कुक्षितानि
पर्वणि येष्यस्तैर्नखैस्तेलुभयैः सुखपरस्य सुखमात्रपदादवस्य हरेः
उद्धृतम् उद्धूतितं दानवरूपं कण्ठकं शुद्धमसुर्यस्यान्तर्गतामूर्तं त्रिदिवं
खर्गद्धृतम् । अतः किमिव कथमिवाभरेखरादिङ्गादाङ्गुल्याङ्गा-

राजा । तत्र चक्षुः प्रतप्तलोकेन मण्डिता । पश्य

विच्छिन्ना कर्मसु मनुतस्वपि प्रविभोज्याः

सम्भावनायुष्मन्नेति तस्मीन्दाव्याह ।

किं प्राभविष्यत्सहस्रकलां वधाय

तद्येत् सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् ।

मात । अहश्चैतत् । लोकमन्तरंमतीत्य आयुष्मन् !

इतः पश्य नाकदृष्टप्रतिष्ठितस्य सौभाग्यमात्मयशसः ।

विच्छिन्तिशेषैः सुरसुन्दरीणां वर्णैरसी कल्पलतांशुकेषु ।

सञ्चिन्त्य गीतिष्वममर्थवन्धं दिवौकसस्त्वरितं लिखन्ति ॥

राजा । मातले ! असुरसंप्रहारोत्सुकेन पूर्वेषु दिवमधिरो-

हतीति पूर्ववाक्येनान्वयः । अस्मिन्नेन तस्यतया भवत्यपि तादृशी सम्भावना युक्तैवेति भावः । अस्मिन्तु क्षितव्रतमिति कोपः ।

(१) सिद्धयन्तीति । नियुज्यन्ते प्रेक्ष्यन्त इति नियोज्याः किङ्करा मनुतस्वपि दुष्करेणपि कर्मसु कार्येषु यत्सिद्धयन्ति पारङ्मुख्यं तं प्रभुणामीश्वराणां सम्भावनाया बह्वमतस्य गुणं शौर्यम् । गुणपर्याये रज्जौ सत्त्वादौ सन्त्यादौ शौर्यादाविति हेमः । अवेहि जानीहि । अरुणः सूर्यस्तस्मत्समन्वकाराणां वधाय नाशाय किं प्राभविष्यत् समर्थोऽभविष्यत् चेद्यदि सहस्रकिरणः सूर्यस्तमरुणं धुरि अग्रे नाऽ- करिष्यत् । इन्द्रस्य सम्भावनयैवेदं जातमिति भावः ।

(२) विच्छितीति । असी दिवौकसो देवा गीतौ गाने क्षमा कुशलता यस्य स तम् । अर्थान् बभ्राति लोके उटित्युपस्थापयतीति अर्थवन्धं पदं सञ्चित्य मनसि रचयित्वा सुरसुन्दरीणामसुरसं विच्छि- न्तिशेषै रङ्गरामशिशैः विच्छिन्ति रङ्गरामेपीति विश्वप्रकाशः । रङ्गैः कल्पलतासञ्चिन्तोऽशुकेषु यत्केषु तत्स्वरितं तत्र चरितं लिखन्ति । उदारत्वेन भवत्कथाया विस्तारव्यवसादिति भावः । प्रत्ययोक्तपद- सेति मयर्थनस्य युक्तदृक्कादेयः ।

(१) असुरेति । पूर्वेषुः पूर्वस्थान्दिने । अद्यः पश्यदिवादि कृतोऽभिप्रायः । असुरैर्द्वैतैर्वः सप्ताहारो बुद्धसाक्षादुत्सुकेनो- त्पद्यतेन दिवं सूर्यमधिरोहता मयाऽहं समीपस्थः प्रदेशो रमणी-

इता न लब्धितोऽयं वदेशो नमिष्य तत्त्वतमस्मिन् पवि,
वत्तामहे मेवताम् ? ।

मात । त्रिस्तोतसं वदति यो वनम प्रतिष्ठा,
ज्योतींषि वर्त्तयति चक्रविभक्तारविः ।
तस्य व्यपेतरजसः प्रवहस्य वायो-
मार्गो द्वितीये हरिविक्रमपूत एषः २ ॥

राजा । अतः खलु मे सवाच्यानः करणोऽन्तरात्मा
प्रसीदति । रथाक्रमवलोप्य । शक्ते मेवपदवीमव-
तीर्णाः स्थाः ३ ।

मात । आयुष्मन् कथमवगम्यते ? ।

वदेशो न लब्धितो न दृष्टः तत्तत्स्थानरुताभावहादीनां सप्तवायूनां
कतमस्मिन् पद्ये कस्मिन्पार्श्वे वत्तामहे ।

(२) त्रिस्तोतसमिति । यः प्रवहनामको वायुर्मग्नप्रतिष्ठाम्
ध्याकाशस्थिताम् । प्रतिष्ठागौरवे स्थिताविति मेदिनीहेनचन्द्रौ । त्रि-
स्तोतसं वियङ्ग्यां वदति धारयति । तथा चक्रस्य भक्त्यास्थानेक-
पहादि गणस्य विभक्ता भिन्नत्वेन गृहीता रजसः विरक्षा वक्षिन्
सः । चक्रं प्रहरणे गये इति हेनः । एतद्वदः सन् ज्योतींषि
तारकादीनि वर्त्तयति धारयति । ज्योतिः प्रकाशे इन्द्रितारकास्त्विति
विश्वप्रकाशः । व्यपेतानि असम्बद्धानि रजांसि भूभवो वस्याद् तस्य
प्रसिद्धस्य प्रवहस्य प्रवहनामकस्य वायोः द्वितीयेन हृदेकीमनस्यः
विक्रमेण पादविक्षेपकपरक्रमेण पूतः पवित्र एष मार्गः । आकाश
मार्ग इत्यर्थः । उक्तञ्च वासनपुराणे ततः रनाकं त्रिदशात्रिकान्
सोमार्जकचैरभिसंयुक्तवृषभः । देवो द्वितीयेन जनामेति ॥

(३) मेवपदवीमिति । मेवानां नमन मार्गम् । कृपयादृक्काः
नमावहनामकं भूवायुमित्यर्थः । सप्तोक्तं सिद्धान्तविरोधवत् । भूमे-
केन्द्रोद्गच्छबोजनानि भूवायुरस्यान्तर्द्विष्युदम्यादिभिः तत्त्वैर्वाव
प्रवह इति ।

राजा । अथ नमविरेष्यन्तातकैर्निष्पतद्भि-

र्हरिभिरचिरभासां तेजसां चामुक्तिमैः ।

गतमुपरि घनानां वारिणर्मोहराणां

पिशुनयति रथसे श्रीकरक्लिन्ननेमिः ॥

मात । अथ किं, अथाच्चायुष्मन् स्वाधिकारभूमौ
वर्त्तिष्यते ।

राजा । अधोऽवलोक्य । मातले ! वेगाद्वतरणादाश्चर्यद-

र्शनः संलप्यते मनुष्यलोकः । तथाहि

शैलानामवरोहतीव शिखरादुन्मज्जतां नेदिनी,

पर्णाभ्यन्तरलीनतां विजहति स्तब्धोदयात् पादपाः ।

सन्धानं तनुभागनटसलिलव्यक्त्या व्रजन्त्यापगाः,

केनाप्युत्क्षिपतेव पश्य भुवनं मत्पार्श्वमानीयते ॥

(१) अयमिति । श्रीकरैर्जलकणैः क्लिवाद्ग्री नेमी रथाङ्गो यस्य
स एतादृशः तथा । अगविवरेभ्यो हृत्तरन्ध्रेभ्यः कोटरेभ्य इति
वाच्यम् । निष्पतद्भिः स्वस्योपरिचक्रताडितमेघनिक्षृतजलविन्दु-
यानाञ्च यतद्भिस्त्रातकैर्युक्तलया अचिरभासां विद्युतां तेजसा दीप्तरात्र
अमुक्तिमैः सन्धैः हरिभिरचैरुपलक्षितः ते तत्र रथः वारिणि गर्भे
यस्य तद्धारिर्गर्भं तद्युक्तपुदरं येषाम्नेषां घनानां मेघानाम् उपरि उर्ध्व-
भागे गतं गमनं पिशुनयति हूचयति । पिशुनः हूचके खल इति-
हेमचन्द्रः ।

(२) शैलानामिति । उन्मज्जताम् ऊर्ध्वं नमतां शैलानां पर्वतानां
शिखराच्छृङ्गाक्षेदिनी इषिदी अवरोहतीवाटधोनमतीव । स्तब्धानां
मूलाच्छाखनटवधिमामावाम् उदयात् कुमा इषाः पर्णानां पर्णाशाना-
मभ्यन्तरेषु मध्येषु लीनतां विजहति त्यजन्ति तथा तनुभागे अविक्षृत-
खण्डे गच्छन् दूरस्थत्वादलक्षितपूर्वं वल्लिलं जलं यस्य व्यक्त्या प्रका-
शेन आपना मयः सन्धानं सर्वाभ्यन्तरेण प्रखलति चक्षुर्विषयी भवन्ति ।
तथोत्क्षिप्तोत्प्लवतां केवाऽपि भुवनं मनुष्यलोको मत्पार्श्वमानीयते
आनीयत इव पश्य इषिर्दृश्यते कोट् ।

मात । आयुष्मन् ! साधु दृष्टम् । सङ्कमानमालोक्य ।

अहो ! उदाररमणीया दृष्टिवी ।

राजा । मातले ! कतमोऽयं पूर्वापरसमुद्रावगाढः

कनकरसनिष्यन्दी सान्ध्र इव मेघः सानुमानालो-
क्यते २ ?

मात । आयुष्मन् ! एष खलु हेमकूटो नाम किंपुरुष-
पर्वतः परं तपस्विनां क्षेत्रम्^१ ।

स्वायम्भुवान्मरीचेर्यः प्रबभूव प्रजापतिः ।

सुरासुरगुरुः सोऽस्मिन् सपत्नीकस्तपस्यति^४ ॥

राजा । सादरम् । तेन ह्यनतिक्रमणीयानि श्रेयांसि,
प्रदक्षिणीकृत्य भगवन्तं गन्तुमिच्छामि ।

मात । आयुष्मन् ! प्रथमः कल्पः । अवतरणं नाट-
यम् । एताववतीर्णौ स्वः ।

राजा । सविस्मयम् । मातले !

१ अहो इति । उदाररमणीयाऽतिशयमनोहरा ।

(२) मातले इति । पूर्वस्यापरश्च पूर्वापरौ तौ च तौ समुद्रौ
तयोर्वगाढः प्रविष्टः । दीर्घ इति यावत् । कनकरसं सुवर्णद्रवं निष्य-
न्दन्ति तच्छीलः । सुणे रागे द्रवे रस इत्यमरः । सान्ध्र सन्ध्याका-
लिको मेघ इव एतवर्णविशिष्टमेघवत् अथं सानुमान् पर्वतः कतम
आलक्ष्यते सन्दृश्यते ।

(३) एष इति । किंपुरुषपर्वतः किंपुरुषवर्षस्य पर्वतः तप-
स्विनां तपोस्थालीति तपस्वी । अस्माभामेधेति विनिः । तेषां
कषीणमित्यर्थः । परं वञ्चमतम् ।

(४) स्वायम्भुवादिति । स्वायम्भुवाद्भक्ष्यः पुत्राह मरीचेवः
प्रजापतिः कश्यपनामा सुरासुरगुरुर्देवदानवानां रुद्रः पिता प्रबभूव
यज्ञे । स कश्यप सपत्नीकः पत्नीसहितः सः अस्मिन् हेमकूटपर्वते
तपस्यति तपः करोति ।

उपोटशब्दा न रथाङ्गनेमयः,

प्रवर्त्तमानं न च दृश्यते रजः ।

अभूतस्यार्थतया निरुद्धति-

सुवावतीर्णोऽपि न लक्ष्यते रथः^१ ॥

मात । एतावानेव शतमन्योरायुष्मतश्च रथस्य विशेषः ।

राजा । मातले ! कतमस्मिन् प्रदेशे मारीचाश्रमः ?

मात । हस्तेन दर्शयन् । पश्य

वल्मीकाङ्घ्रिनिमग्नमूर्त्तिरुदरगतवग्ब्रह्मसूत्रान्तरः

कण्ठे जीर्णस्तताप्रतानबलयेनात्यर्थसंपीडितः ।

अंसव्यापि शकुन्तलीङ्गनिचितं विश्वज्जाटामण्डलं

यत्नस्थाणुरिवाचलो मुनिरसावभ्यर्कविम्बं स्थितः^२ ॥

राजा । विलोक्य । नमोऽस्मै कष्टतपसे ।

(१) उपोटेति । हे मातले न भूतले स्थः सम्बन्धो यस्यैतादृश-
तया रथाङ्गानां चक्राणां नेमयः प्रान्तभागाः उपोटशब्दा मञ्जातशब्दा
न तथा प्रवर्त्तमानं स्पन्दनोद्धृतं रजश्च धुलिश्च न दृश्यते न लक्षते ।
निरुद्धतिरवतरथादप्यनुदघातोऽवतीर्णोऽपि तव रथो न लक्ष्यत अम-
ञ्जातशब्दतयाऽनुदघाततया चावतीर्ण इति जानुभूयते ।

(२) वल्मीकेति । वल्मीकेऽङ्घ्रिनिमग्ना मूर्त्तिरुदरगतवग्ब्रह्मसूत्रान्तरं
उदरस्य सर्पस्य त्वद्विर्भोको ब्रह्मसूत्रान्तरं ब्रह्मसूत्रोपवीतसदृशं
यस्य । अन्तरपर्याये हिद्राक्षीयविनावहिरवसरमध्यात्ममहेश्वरिति
जेनेति नामद् । कण्ठे अत्यर्थम् अतिशयं प्रीडितः । तथा शकुन्तानां
पक्षिणाक्षीकैराचयैर्निचितं व्याघ्रम् । अंसौ स्तब्धौ व्याघ्रेतीति अंस-
व्यापि । जटानां मण्डलं समुदायं विश्वज्जाटयन् स्थाणुरिय कील इव ।
स्थाणुः कीले इवे स्तब्धविहेमः । अचलः शिथारहितो सौमुनिर्भन
नदीकः^३ । नम अस्मिन्देशे अत्यर्थविम्बं सूर्यमण्डलं वल्मीकत
स्थितस्तत्र मञ्जापतेराश्रम इति शेषः ।

मात । संयतमग्रं रथं कृत्वा । एतावद्विपरिवर्जितं

तमन्दारदृष्टं प्रजापतेराजं प्रविष्टौ स्तः ॥

राजा । अहो ! स्वर्गादिदमधिकतरं निर्जृम्भितस्वानम्,

अमृतहृदमिवावमाढोऽस्मि ।

मात । रथं स्थापयित्वा । अवतरत्वायुष्मान् ।

राजा । अवतीर्थ । भवान् किमिदानीम् ?

मात । समययन्वितएवायमाहो रथः तद्वयमप्यवत-

रामः । तथा कृत्वा । इत इत आयुष्मन्, दृश्य-

न्तामत्रभवतामृषीणां तपोवनभूमयः ॥

राजा । ननु विस्मयादुभयमप्यवलोकयामि ॥

प्राणानामनिलेन वृत्तिरूपिता सत्कल्पदृष्टे वने,

तोये काञ्चनपद्मरेणुकपिशे पुण्याभिषेकक्रिया ।

ध्यानं रत्नशिलागृहेषु, विबुधस्त्रीसन्निधौ संयमो

यद्वाञ्छन्ति तपोभिरन्यमुनयस्तस्मिंस्तपस्यन्त्यमी ॥

(१) एतावद्वि । आदित्या प्रजापतिपत्न्याः परिवर्जितो मन्दार-
दृष्टो यस्मिन् स एतादृशं प्रजापतेर्मादीषस्य ।

(२) तस्याजमस्याज्ञातमार्गतया मातलिं प्रत्याह । अवानिति ।
अत्राद्यतरिष्यतीति शेषः ।

(३) समयेति । अयं रथः समयेन दावज्ञमम निवर्त्तनं तावत्त्व ।
मेवमेव तिष्ठेति निर्देशेन यन्त्रितो रुद्धः आहो तिष्ठति । समयः शप-
थाचारसिद्धान्तेषु तथा धिक् । क्रियाकारे च निर्देश इति जेदिनी ।

(४) विस्मयादिति । उभयमपि तपस्तपः फलहेति द्वयमप्यनु-
लोकयामि पश्यामि ।

(५) प्राणानामिति । कल्पः कल्पदृष्टा देवदत्तविशेषा कश्चिन्न-
तदेवाहमे वने विपिने अनिलेन वायुना प्राणानां वृत्तिः स्थितिरुचि-
तादृशस्ता । काञ्चनपद्मानां स्वर्गमङ्गलनद्यानां रेणुविभूषिणि कमिशे
पिङ्गलवर्णे वीरे जले पुण्यादधिकेकक्रिया पुण्याभिषेकक्रिया । सन्नि-
धागृहेषु सन्निभप्रस्तारगृहास्तु ध्यानम् आत्मचिन्तनं विबुधस्त्रीसामन्त-

मात । उत्सर्पिणी खलु महतां प्रार्थना । परिक्रम्य
आकाशे । दृढशाकल्ये १ । किं व्यापारः सम्प्रति भग-
वान् मारीचः ? आकर्ण्य । किं ब्रवीषि ? दाक्ष्या-
यस्या पतिव्रतापुण्यमधिकृत्य दृढस्तदस्यै महर्षिपत्नी-
गणसहितायै कथयतीति, तत्प्रतिपाल्यावसरः खलु
प्रस्तावः २ । राजानमवलोक्य । अस्यामशोकच्छायायां
तावदास्ताभायुष्मान्, यावत्त्वामहमिन्द्रगुरवे निवेद-
यामि ।

राजा । यथा भवान् मन्यते । इति स्थितः ।

मातलिर्निष्क्रान्तः ।

राजा । निमित्तं सूचयित्वा ।

मनोरथाय नाशंसे किं बाहो ! स्यन्दसे मुधा ।

पूज्यावधीरितं श्रेयो दुःखं हि परिवर्त्तसे ॥

रसां सन्निधौ निकटे संयम इन्द्रियनिरोधः । अन्यभुनयस्तपोभिर्यद्वा-
च्छन्ति कामयन्ते तस्मिन् प्रदेशे अमीभुनय तपस्यन्ति तपःकुच्छन्ति
स्वर्गसुखेष्वपि एतेषामनन्द इति भावः ।

(१) उत्सर्पिणीति । उत्सरोत्तरमधिकाधिकगामिनी ।

(२) दृढशाकल्येति । हे दृढशाकल्य दृढसमुदाय सम्भ्रतीदानीं
भगवान् सर्वैश्वर्यसम्पन्न मारीचो मरीचेरपत्यः काश्यपः किं व्यापारः
किदृश्या ।

(३) दाक्षायस्येति । दाक्ष्याऽपत्यं स्त्री दाक्ष्यावणी तदादित्वा
गर्गादित्वाद्यन्ति वदन्तात्मराणां अस्तेति अत्रत्यये तत्र बित्तसामर्थ्यात्
श्रीम् । प्रविज्रताया पुण्यं धर्ममधिकृत्योद्दिश्य दृढो जिज्ञासितः
तद्वर्त्मन्यै यदिहै । प्रविवास्वोऽवसरो यस्य सः । प्रतीक्षणीवाऽव-
काश इत्यर्थः ।

(४) मनोरथावेति । मनोरथाय यजुन्वतावमानमरूपाऽभिल-
षितवस्तुने नाशंसे न प्राप्नुवे हे बाहो यजुन्वं मुधा स्यन्दसे स्फुरति ।
देहि शुभजस्फुरणस्येष्ट समानमरूपावकतवा वज्रमानवेऽपि दुःखरूपेण

नेपथ्ये । मा खलु चण्डहं करेहि, जहिं तहिं जेव
अत्तखी पइहिं हंसेहि ? ।

राजा । कथं दत्ता । अभूमिरिषमविषयस्य, तत् को
नु खल्वेवं निषिध्यते ? । शब्दाहुसारेणावलोच्य
सविज्ञायम् ॥ अये ! को नु खल्वयमवदध्यमानस्माप-
सीभ्यामवालसन्तो बालः २ ।

अर्द्धपीतस्तनं मातुरामर्हं क्लिष्टकेशरम् ।

प्रक्रीडितुं सिंहशिशुं करेणैवावकर्षति १ ॥

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टकल्पां तापसीभ्यां सह बालः ४ ।

परिणामात् तदर्थं क्लेशदानाच्च तव सदनमिति भावः । हि वस्त्रा-
त्पूर्वं प्रागवधीरितं तिरस्कृतं श्रेयः शकुन्तलालामङ्गां वस्तु दुःखं प्रव-
र्त्तते दुःखरूपेण हृदये वर्त्तते । बाह्यस्फुरणेन शकुन्तला रूपस्य वस्तु
नोऽपायाभावाज्जिज्ञितफलप्राप्तिर्निश्चितताभिः । उक्तञ्च अपायाभावतः
प्राप्तिर्निश्चितताभिस्तु निश्चियेति ।

(१) मा खलु अपलताङ्कुर यत्न तत्तैवात्मनः प्रकृतिन्दर्शयसि ।
अवसर एव दर्शनीय इत्यर्थः ।

(२) अये इति । तापसीभ्यामवदध्यमानोऽवदध्यमानः । अवा-
लस्य यूनः सत्वं बलमिव सत्वं यस्य सोऽयं समीपस्थबालः क इत्यन्वयः ।
नु वितर्के ।

(३) अर्द्धेति । मातुरर्द्धमसम्पूर्णं पीतस्तनो जेन स तम् । आम-
हेन क्लिष्टा केशरा जटा यस्य स तम् । एतादृशं सिंहशिशुं जनेन्द्रा-
र्भकम् । पीतः पाकोऽर्भको हिम्नः पृथुकः शायक शिशुरित्त्वमरः ।
प्रक्रीडितुं क्रीडाकर्तुं करेणैव हस्तेनैव कर्षति स्वसमीपस्थयति ।

(४) ततः प्रविशतीत्यादिसप्तमाहुपर्यन्तो निर्वहणसन्धिः । शकु-
न्तलासमागमादि सुखसम्पत्त्यादिवीजानां खल्वस्त्रानोपविष्टानासेवादी
शकुन्तलाप्राप्तिरूपत्वेन योजनात् । फलाममकार्यसम्पत्त्याङ्कुरः । उ-
क्तञ्च । वीजयन्तो मुखाद्यर्था विप्रकीर्णा यथावप्रम् । केदारार्द्धपु-
नीयन्ते बल निर्वहणं हि तदिह । अस्त्रं च इति विप्रकीर्णयचननि-

बालः । किञ्च ते सिंहशावका ! किञ्च, दन्तदं दे गणदक्षां ।
 प्रयत्ना । अविनीत ! किं यो अपत्यमिच्छति सदां सप्तादं
 विजयतेति ? इत्तं बहुदरविषादे संरम्भो, द्वाये
 वस्तु इविजयोऽयं सम्बन्धमयोति किदयामहेयोसि^१ ।
 राजा । किं तु खलु बालेऽस्मिन्नीरसे इव पुत्रे स्निह्यति मे
 हृदयम् । विचिन्त्य । नूनमनयत्यन्ता भी बल्ललयति^२ ।
 द्वितीया । एषा तुभं कैशरिणी लङ्घयिष्यति जइ से
 पुत्तञ्च य मुचिष्यति^३ ॥
 बालः । सञ्चितम् ॥ अज्ञाहे ! वलिञ्चं वस्तु भीदक्षि^४ ।
 इत्यधरं दर्शयति ।
 राजा । सविस्मयम् ।

यद्यपरिभाषणकत्वानन्दसमयोपगूहनमात्रापूर्ववाक्यकाव्यसंहारप्र-
 सस्तीत्यङ्गानि भवन्ति । अत्र प्रकुललारूपं वस्तु कार्यम् । समा-
 पन्नन्त वल्लिष्ये तत्कार्यमिति सम्मतमित्युक्तं ।

(१) जृम्भस्व रे सिंहशावक जृम्भस्व दन्तान्ते गणमिव्यामि ।

(२) अविनीत किञ्चोपत्यनिर्बिंशेषाणि सत्त्वानि विप्रकरोषि हन्त
 वर्द्धत इव ते संरम्भः । स्थाने खलु अपिजनेन सर्वदमन इति लत-
 नामधेयोऽसि । हे अविनीत अशिञ्चित अपत्येभ्यः स्वरन्तं तभ्यो
 निर्बिंशेषो विशेषाभावो येषान्तानि । अपत्यतुल्यानीत्यर्थः । स-
 त्त्वानि जन्तून् विप्रकरोषि तिरस्करोषि । ते तव संरम्भो दर्प्यो वर्द्धत
 इव हन्तेति खेदे । स्थाने युक्तं सर्वान्दमयत इति सर्वदमनः ।

(३) किञ्चित् । अस्मिन्काले कीरसे संस्मृते स्वच्छले स्वयमुत्पा-
 दितपुत्र इव जेजम हृदयं चित्तं स्निह्यति प्रीतयति । स्निहप्रीतौ
 दिवादिवाञ्छयन् ।

(४) एषा त्वाहं कैशरी लङ्घयिष्यति यद्यस्याः पुत्रकन्यनोऽसि ।
 लङ्घयिष्यति तिरस्करोष्यति । अस्याः कैशरिण्याः पुत्रकमत्स्यं पुत्रं
 सिंहमिलतर्षः । अस्मिन् इति कम् ।

(५) लङ्घो वलीकः लङ्घो वलीकः ।

महत्तमोऽयं कीर्णं नालोऽयं प्रतिभाति मे ।

कलिकावस्थया वल्लिरिवोऽप्येष इव स्थितः ॥

प्रथमा । वल्ल ! एवं सुखं, नालजइवर्णं स्वयं वै कील-
णञ्चं दाइयं^१ ।

नालः । कहिं ? देहि यं^२ । इति वल्लं प्रसारयति ।
राजा । नालस्य वल्लं दृष्ट्वा । कथं वक्रवर्तिनश्चक्षुषामप्यनेन
धार्यते ।

प्रलोभ्यवस्तु प्रणयप्रसारितो

विभाति जालप्रयिताङ्गुलिः करः ।

अलक्ष्यप्रचान्तरमिद्वरानया

नवोषसा भिन्नमिवैकपङ्कजम्^४ ॥

(१) महत्तम इति । एषः समिधमपेक्षत इति एधोपेक्षः स मि-
दृष्ट इत्यर्थः । इध्यमेधसमित्तियामित्यमरः । स्फुलिकावस्थया-
ऽग्निवायरूपेण स्थितः परिणतो वल्लिरिवायं नालो मे मम महत्त-
तेजसः प्रभावस्य बीजद्वारणं प्रतिभाति । हेतुर्वा कारणं बीजमि-
त्यमरः ।

(२) वल्लैतन्मुञ्च नालवृत्तेन्द्रकमपरन्ते क्रीडनकं दास्यामि ।
क्रीडतेऽनेनेति क्रीडनम् । करणे ल्युट् ततः स्थायै कन् । खेलन-
मित्यर्थः ।

(३) कुल देह्येनत् ।

(४) प्रलोभ्येति । प्रलोभ्यस्य लोभनी यस्य वस्तुनो हृष्यस्य प्रण-
वेन याचञ्जया प्रसारितो जालप्रयिताङ्गुलि जातेन जालाऽऽकाराऽऽव-
र्त्तविशेषेण प्रयिता युक्ता अङ्गुलयो यस्मिन् स एतादृशः करोहस्तः ।
इहः प्रदीप्तो रागो रक्तता बद्धाः सा तदा नवोषसा प्रातःकालेन ।
उषा प्रभातं गोसर्ग इति त्रिकाण्डः । भिन्नम् अदृष्टवाक्यादि ज-
डभ्यानि पदार्थां पदार्थानामन्वयाख्यवकाशो बद्ध तदेतादृशम् एकं
मुख्यं पङ्कजमिव कसलमिव प्रतिभाति शोभते । इह प्रदीप्ताऽऽकारे
प्रफुल्लितं प्राप्नुवतः पङ्कजस्यालोकाभावेन न प्रदीपानामन्वयाख्यवकाशो नवोषसा
करएव अकाशते नत्वनङ्गुलि सत्त्वन् इति भावः ।

द्वितीया । 'सुखदे ! सुखं त्वं; खं एषो सको वाचामेतेषां
समद्वयं, तां नञ्च नम केरए उडए सङ्कोचणस्य
इति कुमारस्य वर्णचित्रितो नट्टिकामोरघो चिट्ठदि,
तं ये उवहर' ।

प्रथमा । तद्व२ । इति निष्क्रान्ता ।

वाक्यः । हाव इमिणा ज्जेवं कील्लिय'१ ।

तापसी । मिलोक्य हसन्ती । गं मुच्च गं'४ ।

राजा । स्पृहयामि खलु दुर्ललितायास्यै५ । निशस्य
आलस्यदन्तमुकुलाननिमित्तहासै-
रव्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् ।
अङ्गाश्रयप्रणयिनस्तनयान् बहन्तो
धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥

(१) सुव्रते सुचेनं, नैष शक्यो वाङ्मात्रेण श्रमयितुं, तद्वच्च
मदोवे उटजे सङ्कोचनस्य नट्टिकुमारस्य वर्णचित्रितो नट्टिकामयु-
रस्तिष्ठति तमस्योपहर ।

(२) तथा ।

(३) तावदमेनैव क्रीडिष्यामि ।

(४) ननु मुञ्चैनम् ।

(५) दुर्ललितायेति । दुर्ललिताय अपलायास्यै वाककाय । वा-
ककायां चञ्चलत्वं हि प्रीतिजनयति । स्पृहेरीभित इति सस्मदान-
त्वाच्चतर्थी ।

(६) आलस्येति । अनिमित्तहासैरकारणहास्यैः आलस्यणि
द्वेषदृढस्यमि दन्तानां मुकुलानि येषान्ते तान् । तथाऽव्यक्तैरस्यटै र्वर्णै-
रचरे रमणीया मनोहरा वचसां प्रवृत्तयो येषान्ते तान् । अङ्गाश्रयस्य
प्रणयिनोऽर्चिनः तनयान् पुत्रान् बहन्तो धारयन्तो धन्याः पुण्यवन्तः
तदङ्गानामालङ्काराङ्गानां रजसा मलिनीभवन्ति अमलिना अपि मलि-
नीभवन्तीत्यर्थः । अभूततङ्गाने चिः ।

तापसी । ० कोऽस्मिन्नर्थे कम् । भो ! ॥ अस्मिन् । यथेति ?
पार्थिववक्षोभ्य । को एतत् इति कुमाराणां च ? राजानं
हृष्टा । भद्रमुह ! अहिं ह्यहं कोऽप्येकोऽहं इति या
दुर्मोक्षवद्वन्द्वहेय दिव्येण वरणीयमायां बालम-
इन्द्रः^१ ।

राजा । तथेत्युपनय सञ्चितम् । अवि भो महर्षिपुत्रक !

एवमाश्रमविरुद्धवृत्तिना

संयमी किमिति जन्मद्वयया ।

सत्त्वसंश्रयगुणोऽपि दूष्यते

कृष्णसर्पशिष्टनेव चन्दनः^२ ॥

तापसी । भद्रमुह ! य क्व एषो इति कुमारभ्यो^३ ।

(१) भो नमो गणयसि । कोऽहं इति कुमाराणाम् । मद्रमुख एहि
तावन्मोक्षयात्नेन दुर्मोक्षवद्वन्द्वहेय दिव्यकेन बाध्यमानं बालमिन्द्र-
कम् । दुर्मोक्षो दुःखेन मोक्षनीयो हस्तेन करेण यज्ञो यज्ञं बल्य स
तेन । दिव्यकेन कुक्षितवालकेन कुक्षित इति कम् । बाध्यमानव्यो-
द्धामानम् ।

(२) एवमिति । आश्रमे विरुद्धादनर्ही वृत्तिराचारो बल्य स एता-
दृशेन त्वया । जन्मदो जन्म उत्पत्तिर्हृदाति इति जन्मद उल्पादकः ।
आतोऽनुपसर्गे क इति कः । संबन्धी मुनिः । सत्त्वे आत्मनि संश्रय आ-
श्रितो गुण इन्द्रियादि र्यस्य नियमितेन्द्रिय इत्यर्थः । गुरो आचार-
तन्त्रेषु । रज्जौ सत्त्वादौ सन्ध्यादौ शैथ्यादौ भोम इन्द्रिय इति हेम-
चन्द्रः । एतादृशोऽपि कृष्णसर्पशिष्टिना चन्दन इवैव किमिति कृष्णाद्
दूष्यते दोषाश्रयः क्षिबते । मुनिशिष्टतवा सिंहशृङ्गं गृहीतं न बोधो-
त्सीति भावः ।

(३) मद्रमुख न खल्वेव महर्षिकुमारः ।

(१) आकार सद्वृत्तिरिति । अस्मिन् बालस्याकोऽहं इति आकस्मि-
त्तत्वं चेदिति मेव कथयति महर्षिपुत्र त्वत्प्रभावं प्रकाशयति । आनन्दस्य च ।

राजा । आकरसहस्रं चेष्टितमेवास्व कथयति स्यान्नमत्त-
वान्तु वक्ष्येवं तर्कियः^१ । यथाभ्यर्थितमनुतिष्ठन् वा-
लकस्य स्पर्शमुपलभ्य स्वयमतम्

अनेन कस्यापि कुलाङ्कुरेण
स्पृष्टस्य गात्रे सुखिता ममैवम् ।
कां निर्दृष्टिं चेतसि तस्य कुर्थाद्व
यस्यायमङ्गात्कृतिनः प्रसूतः^२ ॥

तापसी । उभौ विलोक्य । अञ्जरीञ्च अञ्जरीञ्च^३ ।

राजा । आर्य्ये ! किमिव ?

तापसी । इमस्य बालस्य अस्मद्भेदि भद्रमुहे संवादिणो
आकिद्वि त्ति विद्विद्वि, अविद्य वामशीलोवि भवि-
अ अवरिचिदस्यवि दे अत्रणेण पददित्यो संबुत्तो^४ ।

राजा । बालकमुपलालयन् । आर्य्ये ! न चेन्मुनिकु-
मारोऽयं तत्कोस्य व्यपदेशः^५ ।

तापसी । पौरवोत्ति^६ ।

मानुस्या भूत्याः प्रत्ययात् अस्यान्नराजकुमारः सञ्चरन्तीति विश्वासात् ।
एवमित्यं तर्कियोऽनुमातारः ।

(२) अनेनेति । कस्यापि मदन्यस्यापि कुलाङ्कुरेण वंशस्याभिनवो-
द्भवेन अनेन शिशुनागात्रेस्पृष्टस्य सम्बद्धस्य ममैवं सुखिता । यस्य कतिनो
धन्यस्याङ्गात् शरीरात् अयं बालः प्रसूत उत्पन्नस्तस्य चेतसि कां निर्दृ-
ष्टिं कुर्थाद्व । यत्कुलशक्त्यत इति भावः ।

(३) आश्चर्य्यमाश्चर्य्यम् ।

(४) अस्मद्भेदि भद्रमुहे संवादिनी आकृतिरिति वि-
द्वितीद्वि अपि च वामशीलोऽपि भूत्वाऽपरिचितस्य ते वचनेन प्रक-
तित्यः संवत्तः । अस्मद्भेदो सम्बन्धरहिते । वामशील विद्वत्सभावः ।

(५) व्यपदेशइति । व्यपदिश्यते प्रख्याप्यत इति व्यपदेशोवशः ।

(६) पौरव इति । पुरुवंश इत्यर्थः ।

राजा । स्वगतम् । कथमेकान्धवाचोऽयमस्मान् । अतः
खलु मदमुकारिणमेनममवती भवति । अस्त्येतत्
पौरवाणामन्यं कुलव्रतम् ।

भवनेषु सुधासितेषु पूर्वं
क्षितिरक्षार्थमुपश्रुतिं वे निवासम् ।
नियतैकयतिव्रतानि वच्चात्
तदमूलानि मृहीभवन्ति तेषाम् ॥

प्रकाशम् । कथं पुनरात्मगत्या मानुषाणामेव विमर्शः ?
तापसी । जघा भद्रमुखो भण्णादि, किन्तु अष्टरासख्येण
उण इमस्य बालस्य जणणी इधज्जेव देवगुहणी त-
जोवणे पसूदा^१ ।

राजा । स्वगतम् । हन्त ! द्वितीयमिदमाशाजननम्^४ ।

(१) भवनेष्विति । ये पुरुवंशोत्पन्ना पूर्वमाद्यवयसि सुधासितेषु
चूणादिलेपनेन धवलेषु । सौधेष्वित्यर्थः । क्षितिरक्षार्थं क्षितेः प्रविष्ट्या
रक्षार्थं दुष्टतः पालनार्थं निवासम् उपश्रुतिं इच्छन्ति । तेषां पौरवाणां
पश्चादन्ते वयसि नियतम् विहितम् एकं सुखं वतीनां व्रतस्त्रिवर्गं वेष्टु
तानि एतादृशानि तदमूलानि इक्षमूलानि मृहीभवन्ति । वागप्रस्था
भवन्तीत्यर्थः ।

(२) कथमिति । मनुष्यलोके विमानादेरभावेन कथमस्या ज्ञान-
मनमित्यर्थः । अद्भुतसम्प्राप्तोपगूह्यनामकमङ्गमिदम् । तद्वेदुपगूह-
नम् । यत्स्वादद्भुतसम्प्राप्तिरित्युक्तेः ।

(३) यथा भद्रमुखो भणति किन्तु कष्टुरः सख्येन पुनरस्य वयस-
कस्य जननीकैव देवगुहोक्तपोषणे प्रसूता । भद्रमुखो वच्चा वेन प्रका-
रेण सहकारान्तरमनपेक्ष्यात्मगत्या मनुष्याणां विमर्श इति । वदन्ति
तत्तथैवेत्यर्थः । देवगुहोर्द्वेषिणः प्रजापतेरित्यर्थः ।

(४) आशाजननमिति । अशाजा त अनेकांशकवयम् । कक-
शेऽस्य^२ ।

प्रकाशम् । अथ क्व तत्रभवती किमात्मसु राजर्षेर्वक्ष्यती !
तापसी । कीं तस्य वस्त्रहारपरित्यागो नाम कीर्तन-
=वर्हि ।

राजा । स्वगतम् । कथमियं कथा मामेव लक्ष्मीकरोति ? ।

वावदस्य विशोर्मातरं नामतः पृच्छेयम् । विचिन्त्य ।

अथवा अनार्यः खलु परदारपृच्छाव्यापारः^१ ।

प्रविश्य वृषभमूरुहस्ता तापसी । सम्ब्रमण ! पेक्ख सउ-
त्तथावसं^२ ।

वासः । सहृष्टिष्येयम् । कहिं सा मे अस्मा ?^३ ।

उभे । प्रहसतः ।

प्रथमा । शामसारिखोण उवच्छन्दिदो मादिमच्छलो^४ ।

द्वितीया । इसस्स मोरस्स रमणीयदं पेक्खन्ति भणिदोसि^५ ।

राजा ! स्वगतम् । किं शकुन्तलेत्यस्य । मातुरास्मा ?

(१) कस्तस्य वस्त्रहारपरित्यागो नाम कीर्तयिष्यति । निन्द-
वावदत्येतेदं परिभाषयन्नावकमकम् । परिवादकतं वाक्यं वदन्ति परि-
भाषयन्ति त्तेः ।

(२) अनार्य इति । परस्त्रीविवशकमन्दकरणमश्लिष्ट । अरित-
त्वेन पापजनकमित्यर्थः ।

(३) सर्वं दमन पश्य शकुन्तलावयम् । शकुन्तला पक्षिणो लाव-
यं योमतिविशेषम् । शकुन्तो विह्वले भाव इति हेमचन्द्रः ।

(४) कुल वापे अस्मा । अस्मा माता शकुन्तलेति वावत् ।

(५) नामवाडस्सोपच्छन्दिदो मातवत्त्वः । उपच्छन्दिदो योमिदः ।

(६) अस्य मूरुहस्ते रमणीयत्वं पश्येति अस्मिन्नोदसि । न मातरं
पश्यंते प्राचिनो वीर्यवैः ।

(१) अथमेति । नामधेय वाडस्यानि नामदस्यानि । नमस्तस्मि-

अथवा सन्ति पुनर्नानवेयसाहस्रानि, अग्निनाम धन-
तृष्णिकैव नाममात्रप्रस्तावो नै विनाहाव कल्पते ? ।

बालः । अन्ति ए ! रोश्चदि मे चटुलके एवे मडले ।
इति क्रीडनकमादत्ते ।

प्रथमा । विलोक्य सावेगम् । अग्नौ ! रक्षाकाण्डो
से मणिवन्धे वा दीसदि ।

राजा । आर्य्य ! अलमावेगेन, नम्वबमस्य सिंहशाव-
कस्य विमर्द्दात् परिरुष्टः, इत्यादातुमिच्छति ।

उभे । मा क्खु मा क्खु एदं । विलोक्य । कथं गहिदो
ज्जेव ! ४ । विष्णुयादुरोनिहितहस्ते परस्परमवल्लो-
कयतः ।

राजा । किमर्थं भवतीभ्यां प्रतिषिद्धोऽस्मि ?

प्रथमा । सुणादु महाभाओ, एसा महाप्पहावा अबरा-
जिदा णाम सुरमहोसही इमस्स दारअस्स जादकस्स-

केव मरीचिकैव नाममात्रप्रस्तावो नाममात्रोच्चारणं विपादाव खेदाव
कल्पते उद्भवति । क्लृप्तिसम्यग्माने चेति चतुर्थी ।

(२) अलिके रोचते मे चटुलक एवः मयूरः । अलिके हे ज्येष्ठ-
भगिनि । सम्बुद्धौ चेत्याय एकारः । अलिका भगिनी ज्येष्ठेत्वमरः ।
मे मह्यं रुच्यर्थानां प्रीयमाण इति सम्यदानत्वाच्चतुर्थी । एव चटुलकः
सुन्दरो मयूरो वर्द्धी रोचते प्रीणाति ।

(३) अग्नौ रक्षाकाण्डोऽस्य मणिवन्धे न दृश्यते । अस्य सर्वदमनस्य
मणिवन्धे पाणिपत्न्यौ रक्षाकाण्डो रक्षाकरनालविशेषः । काण्डो वा-
लेऽधम इति भेदिनी ।

(४) मा खलु मा खल्वेतन् । (गृहाणेति प्रेवः) । कथं गृहीत एव ।
ननु प्रतिषेध आहव इत्यर्थः ।

(१) ज्येष्ठोऽहं महाभाग, यथा महाप्रभावाऽपराजिता नामहं रक्षणी-
मपी अस्म दारकस्य जादकस्य समने ममकस्य मादीनैव, दत्ता एतां

श्वभाएनचक्रदा मासीएव दिक्षा, एहं किल मातापितरौ
रौ अजायन्तु वज्जिन् अमरी भूमिपदिहं ए गेह्णादि ।

राजा । अथ गृह्णाति ?

प्रथमा । तहो सप्यो भविष्य तं दंशइ^२ ।

राजा । अलभवतीर्मा कदाचिदन्यत प्रत्यचीकृतमिदम् ?^३

उभे । अणोअसो^४ ।

राजा । सहर्षमात्मणम् । तत् किं खल्विदानीं पूर्णमात्मनो
मनोरथं नाभिनन्दामि इति बालकं परिष्वजते^५ ।

द्वितीया । सुखे ! एहि इमं सुत्तन्तं णिअमबावडाए
सउत्तलाए णिवेदेह्मा^६ । इति निष्क्रान्ते ।

बालः । सुख मं सुख मं, अम्माए सअमं गमिस्सुं^७ ।

किल मातापितरौ आत्मानञ्च वर्जयित्वा अपरो भूमिपतिताञ्च गृह्णा-
ति । टारकस्य शिशोः । टारको बालकेऽपि स्यादिति मेदिनी ।

जातकर्म्यं सकवे । नालच्छेदात् पूर्वं कर्तव्यः शिशुसंस्कारविशेष काले ।

(२) ततः सर्पौ भूत्वा तं दंशति । तं पाहकम् । सर्पौ भूत्वा अप-
राजितेति शेषः ।

(३) अत्रेति । अत्रास्मिन्निषये अन्यत्वेन जनातिरिक्तेषु प्रत्यचीकृतं
सर्पौ भूत्वा दर्शनं दृष्टम् ।

(४) अनेकशः । बहुल्यैवेति वीष्मायां शम् । अनेनातुभूतार्थ-
कवनान्निर्णयनामकमङ्गम् । अनुभूतार्थकवनविर्णय इत्युक्तेः ।

(५) तत्किमिति । दूदानोमस्मिन् काले । दानीञ्चेतीदमोदानीं
प्रत्ययः । पूर्वं पूरितम् आसनः स्वस्य मनोरथं याञ्छाम् अवहर्षा-
धिकारत्वाहर्षनामकनाटकप्रवृत्तारः । प्रहर्षः प्रसदाधिक्यमित्युक्ते ।

(६) सुभ्रते एहि इमं दत्तान्निवयमव्यापृतायौ शकुन्तलबौ निवे-
द्यामः । निवयमव्यापृतायै नियमावस्थायै । चतुर्थीविभक्तौ स्थाने
गङ्गी विभक्तिर्भवतीत्यर्थेन चतुर्थी गङ्गीति वाक्यतत्त्वज्ञेन चतुर्थीस्थाने
व्युत्पाद्यते ।

(७) सुखं सुखं प्राप्तव्यायाः सकाशकृतिव्याप्ति + सकाशं वसीयम् ।

राजा । पुत्र ! मयैव सह मातरमेभिर्गन्धर्विण्यधि ।

बालः । दुष्कृतो नम तादो य क्खु तुमं !

राजा । एष विवाद एव मां प्रत्यवयति ।

ततः प्रविशत्येकवेणीधरां शकुन्तला ।

शकु । सवितर्कम् । विचारकालेऽपि यद्वदितं सम्बन्ध-
णस्य ओषहिं सुणिञ्च य मे आसंसो अन्तरो भागधे-
एसुं, अथवा यथा मित्रकेसीए मे आसन्निहं तथा
सम्भावीअदि एदं । इति परिक्रामति ।

राजा । शकुन्तलां विलोक्य सहर्षखेदम् । अये ! श्वे-
तवभवती शकुन्तला ।

वसने परिधूसरे वसाना,

नियमचाममुखी धृतैकवेणिः ।

अतिनिष्करुणस्य शुद्धशीला

मम दीर्घं विरहव्रतं विभर्ति ॥

(१) दुष्कृतो नम तादो न त्वम् ।

(२) एषेति । विवाद एव दुष्कृतस्याहं पुत्र इति वाद एव ।
प्रत्यावयति प्रत्ययं कारयति ।

(३) विचारकालेऽपि प्रकृतिस्थानं सर्वदमनस्यौषधींशुक्ता न मे आसं-
मा आत्मनो भागधेयेषु, अथवा यथा मित्रकेस्या मे आख्यातं तथा स-
म्भाव्यत एतद् । विचारकालेऽपि प्रकृतरन्वयाभावकालेऽपि प्रकृतिस्थां
स्वस्याम् । मे मम भागधेयेषु आग्येषु न आगंसा न प्रत्याशा ।

(४) अये इति । अनेन दुष्कृतव्यावृत्तिप्रस्य शकुन्तलां वदामन्वयपक्ष-
वीजस्य पुनरुपगमनस्यविवरणकवक्तुम् । वीजोपगमनं वदितिरुद्धः ।

(५) वसन इति । वस्त्रधूसरे परिधेयवस्त्रावधृत्यै वसने वासनी
वसाना परिधाना । नित्यवस्त्रेत्यर्थः । नियमेन चार्धं वीर्यपुत्रं
यस्य । धृतं एकेव वेष्टित्वेति । अतएव शुद्धं दोषरहितं वीर्यं स-
भावो वस्य । अतिनिष्कारिणीत्यर्थः । एवं शकुन्तला अतिनिष्कारिणी

शकुः । यथात्ताप्रविवर्धं राजानं दृष्ट्वा सवितर्कम् । यं कथं
अज्जउत्तो अज्जं, तां को एसो किदरकखामङ्गलं दार-
अं मे गज्ज संसग्गेण दूसेदि ?^१ ।

बालः । मातरसुपमस्य । अज्ज ! को एसो मं पुत्तकेत्ति
ससिखेहं आलिङ्गदि ?^२ ।

राजा । प्रिये ! क्रौर्यमपि मे त्वयि प्रयुक्तमशुक्लपरि-
णामं संवृत्तम् । तदहमिदानीं त्वया प्रत्यभिज्ञात-
मात्मानमिच्छामि^३ ।

शकुः । स्वगतम् । हिअअ ! समखस समखस, यह-
रिअ परिचत्तमच्छरेण अणुकम्पिदस्सि देब्बेण, अज्ज-
उत्तो ज्जेव एसो^४ ।

राजा । प्रिये !

अत्यन्तं कष्टगारहितस्य मम दीर्घद्विरकालपर्यन्तं विरहव्रतं वियोग-
रूपं नियमं बिभर्त्ति धारयति ।

(१) न खल्वर्थ्यं पुत्रोऽयं वत्क एष कतरखामङ्गलं दारकं मे गावसं-
समजं दूषयति । कतं रत्नायै मङ्गलं यस्मिन्नम् । दारकं पुत्रम् । दूष-
यति रत्नाकाण्डस्य शत्रुपकर्षेण दोषास्यदङ्करोति ।

(२) अज्ज क एम जां पुत्तक इति सखेहमालिङ्गति ।

(३) प्रिय इति । त्वयि प्रयुक्तं कृतं क्रौर्यमपि क्रूरत्वमपि मे मम
अशुक्ल आनन्दजनकः । अपुत्रायास्तव दर्शनादिति भावः ।

(४) हृदय समाशसिहि समाशसिहि मङ्गल्य परिचत्तमत्तरेणानु-
कम्पिताऽस्मि दैवेन आर्यपुत्र एवैषः । मङ्गल्यं प्रहारं ज्ञात्य । परि-
चत्तको मत्सरः क्रोधो वैनैवाहयेन । क्वचित् क्रोधेऽपि मत्सर इति रत्न-
कोशः । वास्तिवस्य पुष्पवत्स्यप्राप्त्याऽऽनन्दनाशकमङ्गम् । आनन्दोवा-
न्विष्टागम संयुक्तः ।

(५) शकुन्ति । हे शकुन्ति होमन वदने कृत्वा भूतदृक्त्वान्तर-
योग-प्रियवत्तदीर्घद्विरकालमो यस्य स एतादृशस्य मे मम प्रमुखे वसिधौ

स्मृतिभिर्बभूवतमसौ

दिश्या प्रसुखे स्थितासि मे सुमुखि ।।

उपरागान्ते शशिनः

समुपमता रोहिणी योगम् ।

शकु । सहर्षम् । जयदु जयदु अज्जउत्तो^२ । इत्य-
र्द्धाक्ते वाष्पसम्बन्धवती विरमति ।

राजा । प्रिये !

वाष्पेण प्रतिबुद्धेऽपि जयशब्दे जितं मया ।

यत्ते दृष्टमसंस्कारपाटलोष्ठपुटं सुखम्^३ ।

बासः । अय्य ! को एसो ?^४ ।

शकु । भागधे आइं पुच्छ^५ । इति रोदिति ।

राजा ।

सुतसु ! हृदयात् प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते,

किमपि मनसः सम्बोद्धो मे तदा वसवानभूत् ।

त्वं स्थितासि । दिश्येति हर्षे । उपरागान्ते यक्षयान्ते शशिनसम्बन्ध-
योगं सम्बन्धं रोहिणी उपगता प्राप्ता ।

(२) जयतु जयत्यर्थपुत्रः ।

(३) वाष्पेणेति । वाष्पेणादृष्ट्या जयशब्दे प्रतिबुद्धेऽपि स्मृति-
रपि मया जितम् । हे प्रिये यद्यस्यात्कारणान्ते तव असंस्कारेण लाक्षा-
रससंस्कारवतीनेन पाटलः श्वेतरक्तवर्ण्य ओष्ठपुटो शशिप्रेमादयं सुखं
वदनं दृष्टम् । प्रेषिते यथावत्संस्कारस्याद्विहितत्वात्तदननुष्ठानं दर्श-
नेनामोदातिप्रवाज्जितमित्युक्तम् । श्वेतरक्तसु पाटल इत्यमरः ।

(४) अय्य क एसः ।

(५) भागधेयानि पृच्छ । भाग्यानीततया त्वे वा सम्बन्ध इत्यर्थः ।

(१) सुतन्विति । हे सुतसु बोधनानि प्रत्यादेशेन प्रत्याख्यानेन
व्यलीकन्ःखं ते तव हृदयान्नसः अपैत वहिर्गम्यत । तदा वसिष्ठ

प्रबलतमस्यमेवं शोभाः शुभेषु हि दृश्यः,
स्वजमपि शिरस्त्रयः शित्नीं धुनोर्विद्वद्भ्याम् ॥

इति पादयोः पठति ।

शकु । उल्लेखं उल्लेखं अज्जउत्तो, शूणं मे सुहृद्विबन्ध-
अं पुराकिदं तेषुं दिवसेषुं परिणामसुहं आसी
जेण साणुकोसोवि अज्जउत्तो मदं विरसो संसुत्तो २ ।

राजा उत्तिष्ठति ।

शकु । अध मधं अज्जउत्तेण सुमरिदो दुक्खभाद् अअं
जणो १२ ।

राजा । उद्धतविषादशून्यः कथयिष्यामि ॥

काले किमपि अचिन्तनीयं बलवान् मे मनः संभोद्धो अमोहभूत् ।
हि यतः कारणा प्रबलमधिकं तमो भोद्धो येषान्तेषां शुभेषु विषयेषु दृश्य-
यः प्रदृश्यः एवंप्राया बाहुस्थेनेदम्पकाराः । तथाहि । अन्धस्त्वर्वि-
कलः शिरपि मर्भि विप्रान्यस्तां स्वजं मालामपि अहिश्ङ्गया धुनोति
सर्पश्चान्ता कम्पयति । आहृदत्तासुरे सर्प इति कोपः । अनेन शकु-
न्तलायाः पर्युपासनात्प्रसादनामकमङ्गम् । शुभूपादिः प्रसादः स्या-
दित्युक्तेः ।

(२) उत्तिष्ठत उत्तिष्ठत आर्यपुत्र नूनम्ये सुखप्रतिबन्धकं पुराकृतं
तेषु दिवसेषु परिणामसुखमासीत् येन शानुक्रोशोऽप्यार्यपुत्रो मयि दि-
रसः संवृत्तः । तेषु दिवसेषु प्रत्यादेश कालेषु पुराकृतं पूर्वजन्तानि कृतं
सुखप्रतिबन्धकं सुखव्याघातकं परिणामसुखं परिपाकमुखम् । येन
कारणेन शानुक्रोशोऽपि सङ्गपोऽपि । कृपादयाऽनुकम्पास्यादनुक्रोश
इत्यमरः । अनेन दुःखनिर्गमात्समयनामकमङ्गम् । समयो दुःखनिर्ग-
मइत्युक्तेः ।

(३) अथ कथमर्थपुत्रेण हृतो दुःखमानी अयञ्जनः ।

(४) उद्धतविषादः । उद्धतविषादशून्यं विषादरूपं शून्यं यद्व्येनता-
उद्धः ।

मोहात्तस्य सुतसु ! पूर्वमुपेक्षिते ह्ये
यो वाष्पविन्दुरधरं परिबाधमानः ।
तन्तावदोकुटिलपद्मविद्यममसु
कान्ते ! प्रवृज्य विगतानुशयौ भवामि ॥

इति वयोक्तं करोति ।

शकु । प्रवृज्यवाच्या अङ्गुरीवकं विलोक्य । अज्जउत्त !
तं एदं अङ्गुलीअसं ? २ ।

राजा । अथ किम्, अस्मादङ्गुतोपलम्भान्मया धृतिरूप-
लब्धा ।

शकु । विसमं किदं क्व इमिणा, जं तदा अज्जउत्तस्य
पञ्चाअणकाले दुल्लहं आसी २ ।

राजा । तेन हि, ऋतुसमागमचिह्नं प्रतिपद्यतां लता
कुसुमम् ।

(१) मोहादिति । हे सुतसु अधरम् ओष्ठं परिबाधबाधमान पीड-
यन् चुम्बयन्नित्यर्थः । ते तव यो वाष्पविन्दुर्मया मोहात् अस्मात् पूर्वं
प्रत्यादेश समये उपेक्षित उपेक्षाकृतः । हे कान्ते अद्यास्मिन्काले आ-
कुटिलेषु ईषद्वक्त्रेषु पद्मसु अचिलोमसु विलग्नं सम्बद्धं तमसुविन्दुं प्रवृ-
ज्य तावत्काकलेन विगतानुशयः सत्तापरहित भवामि । अनुशयोदीर्घ-
ह्वेभानुतापयोरित्यमरः । अनेन कार्य्यायाः शकुन्तलाया उपन्यासात्मना
दनाङ्गुथनश्रामाङ्गम् उपन्यासस्तुकार्थ्याणां पथनमित्युक्ते ।

(२) आर्य्यपुत्र तमिदमङ्गुलीयकम् । तं शचीतीर्थोदकं प्रणमन्त्या
मम हस्ताभ्यभटम् ।

(३) विषमं ज्ञतं खल्वेन यदा तदार्य्यपुत्रस्य प्रत्यागमनाद्ये दुर्धभ-
मासीत् ।

(४) तेनेति । तेन मया भवत्यै समर्पितत्वात् भवद्दीप्तलोभन ।
लता, ऋतुसमागमस्य वसन्तसम्बन्धस्य चिह्नं लज्जभूतं कुसुमं पुष्पं यथा
विभर्षी तत्रात्मनपि मत्समागमप्रापकम् इदमङ्गुलीयकं भारवेत्यर्थः ।

शकु । य चे भिन्नैर्विभि, अज्जउत्तो ज्जेव र्था वारेदु । ।

ततः प्रविशति आर्यः ।

मात । दिव्या अर्धपञ्चीसत्रायमेव पुनमः सुदर्शनेन चा-
युक्तान् बद्धंते ।

राजा । सुहृत्संख्यादितत्वात् साधुतरफलो मे मनोरथः,
मातले ! न खलु विदितोऽयनाखण्डसंस्थार्यः ?

मात । सखितम् । किमीश्वराणां मरोचम्; एहि, भग-
वान् मारीचस्य दर्शनमिच्छति ।

राजा । प्रिये ! अवलम्ब्यतां पूतः, त्वां पुरस्तृत्व भग-
वन् इदमिच्छामि ।

शकु । लज्जेमि क्वु अज्जउत्तेण सङ्गं सुखअणसमीपं गन्तुं^४ ।

राजा । आचरितव्यमेतदभ्युदयकालेषु, तदेहि तावत्^५ ।

इति सर्वे परिक्रामन्ति ।

ततः प्रविशत्यदित्या सहस्रानोपशितो मारीचः ।

मारीचः । राजानमवलोक्य । दाक्षायणि !

(१) नास्य विभक्तिभिः आर्यपुत्र एवैवद्वारयत ।

(२) सुहृदिति । सुहृदा मिलेय सख्यादितत्वात् कृतत्वात्ते मम मनो-
रथ इत्या साधुतरफल अतिशयेन साधु फलं यस्य स एतादृशः जातः
सपुत्रायाः शकुन्तलायाः कामादिति भावः । अयं शकुन्तलामेलनरूप
अखण्डसंस्थार्यस्य न विदितो न जातः । खलुः प्रश्ने ।

(३) प्रिय इति । पूतः पुद्गलनरकोत्तारकः । सर्वदम इति याव-
त् । अवलम्ब्यतामवदम्बताम्, । पुरस्तृत्वाप्ये कृत्वा ।

(४) लज्जे खल्वार्यपुत्रेण सार्धं सुखजनसमीपकृतम् । आर्यपुत्रे-
त्येति सहार्धेन योगे द्वितीया ।

(५) आचरितव्यमिति । एतद् अर्धसाहस्रार्थम् अभ्युदय कालेषु
सखीदीपकालेषु आचरितव्यं वर्तयम् । तथा विद्याभारादिति भावः ।

(१) पुनमेति । हे दाक्षायणि अदिति । जेवत्तामो न मञ्जुवाक-

पुत्रस्तु ते रणशिरस्त्रयमग्रवाची
दुष्यन्त इत्यभिहितो भुवनस्य भर्ता ।
चापेन यस्य विनिवर्तितकक्षी जातं
तत्कोटिमत् कुलिशमाभरणं मघोनः^१ ॥

अदितिः । सम्भावणीअप्यहावा से आकिदी^२ ।

मात । आयुष्मन् । एतौ पुत्रप्रीतिपिशुनेन चक्षुषा दि-
वौकसां पितरावायुष्मन्तमवलोकयतः, तदुपसर्प^३ ।

राजा । मातले ।

प्राञ्जद्विदशधा स्थितस्य मुनयो यत्तेजसः कारणं
भर्तारं भुवनत्रयस्य सुषुप्ते यद्वयज्ञभागेश्वरम् ।
यस्मिन्नात्मभुवः परोऽपि पुरुषश्चक्रे भवायास्पदं,
द्वन्द्वं दक्षमरौचिसम्भवमिदं तत् स्रष्टुरेकान्तरम्^४ ॥

ज्येष्ठाऽपत्यकलत्रयोरिति निषेधाद्वाच्यायणीत्युक्तम् । रणशिरसि सङ्क्रा-
म मूर्ध्नि ते तवपुत्रस्येन्द्रस्य अग्रयामी शत्रुसादनाय अग्र्येसरः भुवनस्य
जगतो भर्ता पालकः अयं समीपस्थो जनो दुष्यन्तं इति अविहितो
दुष्यन्त इति शब्दवाच्यः । तत्प्रसिद्धं कोटिमत् कोटियुक्तम् । अत्युत्कर्षा-
अयः कोट्य इत्यमरः । कुलिशं वज्रं यस्य चापेन धनुषा । विनिवर्तितं
कृतं कर्म्म शत्रुमारणरूपं यस्य तदेतादृशं सत् मघोन इन्द्रस्य आभरणं
भूषणं जातम् । रणे एतस्मिन् योद्धरि वज्रम् आभूषणार्थमेव जातम्
किमपि कर्म्मसम्पादनार्थमिति भावः ।

(२) सम्भावनीय प्रभावास्याकृतिः ।

(३) आयुष्मन्निति । हे आयुष्मन् । पुत्रे इव या प्रीतिस्तत्त्वचकेनचक्षुषा
नयनेन दिवौकसां देवानां पितरौ मातापितरौ एतावदितिमासीतौ ।

(४) प्राञ्जरिति । हे मातले मुनय ऋषयः यद्वन्द्वं मिथुनकर्म्म
द्वादशधा द्वादशप्रकारेण स्थितस्य तेजोऽर्कस्य कारणं प्राञ्जः ।
तथा यद्वन्द्वं भुवनत्रयस्य त्रयोऽवयवस्य तस्य तत्त्व-
नचपि तस्य द्वितीयात्मवस्याऽवजित्वाद प्रत्येकं । भुवनानां लोका-
वयवानां त्वयं त्रयवयवं तस्य भर्तारं पालकितारं त्रयस्य भागो देवा-

मात । अथकिञ्च ।

राजा । प्रणिपत्य । उभाभ्यामपि वां वासवनियोज्यो
दूष्यन्तः प्रणमति^१ ।

मारीचः । वत्स ! चिरं जीवन् पृथिवीं पालय ।

अदितिः । अप्रतिरथो होहि^२ ।

शकुन्तला पुत्रसहिता पादयोः पतति ।

मारीचः । वत्से !

आखण्डलसमो भर्ता, जयन्तप्रतिमः सुतः ।

आशीरन्या न ते योज्या, पौलोमीमङ्गला भव^३ ॥

अदितिः । जादे ! मत्तुणो वज्रमदा होहि, अथञ्च दी-

हाज उहलअपक्खं अक्षकुंरेदु, एध उवविसध ४ ।

न ते पान्देवानामीश्वरम् इन्द्रं सुपुत्रे अहृत । तथा यस्मिन्दम्बे आत्म-
भुवः ब्रह्मणः । ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठ इत्यमरः । परोपि त्रेष्ठोरपि पुरुषो
नारायणो भवाय वासनरूपेण जन्मनेतादर्थं चतुर्थी । आस्यदं पदम् ।
आस्यदं कृत्यपदबोरिति हेमचन्द्रः । चक्रेऽहतादक्षमरीचिसम्भवं ह-
र्षं ब्रह्मण एकान्तरमेकेन पुरुषेण व्यवहितम् इदं समीपस्य तद्वन्नहम-
दितिकाशपातकमिष्टुनम् । एकव्यवहितत्वज्ञानयोरदितेर्ब्रह्मपुत्रस्य
दक्षस्य पुत्रीत्वान्मारीचस्य ब्रह्मतनयनमरीचिपुत्रत्वादिति बोध्यम् ।
(१) उभाध्यामिति । उभाध्यान्दाभ्यां वायुवाभ्यां युष्मदस्मदो-
षष्ठीचतुर्थीति युवाभ्यामित्यस्य वामित्यादेयः । वासवनियोज्य इन्द्रस्य
किङ्कर दुष्यन्तस्तन्नामकः प्रणमत्यभिवादयति ।

(२) अप्रतिरथो भव । अप्रतिरथः प्रतिभट्टरहितः ।

(३) आखण्डलेति । ते तव भर्ता पतिः आखण्डलसम इन्द्रतल्यः ।
सुतः पुत्रो-जयन्त इन्द्रस्यपुः प्रतिमा सादृश्यं यस्यैतादृशः । अस्माद्धेतो-
रन्या वक्ष्यमाणाङ्गिजा आरिष्टाशंसनं न योज्या न कर्त्तव्या हे वत्से पौ-
लोमी पुत्रोऽयमुत्तमः अयन्तत्वाङ्गिद्धेति ङीप् । इन्द्राणीत्यर्थः तदङ्गान्ता-
मङ्गलसंयुक्ता भव । भूधातोराशिप्रिलोट् । इन्द्राणी यथेन्द्रविप्रयुक्ता
न अहन्ति तथा तमज्जनेन राज्ञा विरहिता मा भूया इत्यर्थः ।

(४) जाते भर्तव्यमता भव अथञ्चदीर्घायुस्त्वयपक्षमलङ्करोत

सर्वे प्रजापतिमभित उपविशन्ति ।

मारीचः । एकैकं निर्दिशन् ।

दिष्ट्या शकुन्तला साध्वी, सदपत्यमिदं, भवान् ।

अज्ञा, वित्तं, विधिश्चेति त्रितयं तत् समागतम् । ॥

राजा । भगवन् ! प्राग्भिप्रेतसिद्धिः पश्चाद्दर्शनमित्यपूर्वः

खलु वोऽनुग्रहः । कुतः

उदेति पूर्वं कुसमं, ततःफलं, धनोदयः प्राक्, तदनन्तरं पयः ।

निमित्तनैमित्तिकयोरयं क्रमस्तव प्रसादस्य पुरश्चा सम्पदः २ ॥

मात । आयुष्मन् ! एवं प्रसीदन्ति विश्वगुरवः ।

राजा । भगवन् ! इमांमात्माकरीं वो गान्धर्वेण विवाह-

विधिनोपयस्य कस्यचित् कालस्य बन्धुभिरानीतां स्मृ-

तिश्रैथिल्यात् प्रत्वादिशन्मपराङ्गोऽस्मि तवमवतो यु-

गत उपविशत । उभयपक्षं मातृपक्षं पितृपक्षञ्च ।

(१) दिष्टेति । इयं साध्वी पतिव्रता शकुन्तला, इदं सदपत्यं दो-
षलेशहीनं पुत्रम् अयं भवान् इति तस्माच्छ्रद्धा धर्मशास्त्रेषु प्रतीतिः
वित्तं धनं विधिः प्रवर्तकवचनमिव त्रितयं अवयवञ्च समागतमुपस्थितं
च इवार्थे । यथालोकश्रद्धाधनसम्बन्धाद्विधिविषयो भवति तथाहमपि
पत्न्याः पुत्रस्य च सम्बन्धाद्भवद्विषयोऽस्मीत्यर्थः । तथाच शकुन्तलाश्च
अपत्यमिदं धनं भवान् विधिसदृश इति भावः ।

(२) अपूर्वत्वन्दर्शयति । उदेतीति । पूर्वं कुसुमं प्रभवम् उदेति
प्रादुर्भवति ततस्तत्पश्चात्फलं भवति । प्राक्पूर्वं धनोदयो खेचप्रादुर्भव-
स्तदनन्तरं पयो दृष्टिच्छाद्यते । निमित्तनैमित्तिकयोः कार्यकारणभा-
योरयं क्रमोऽव्यवहितपौषापर्यन्तरूपक्रमो लक्ष्यते तव प्रसादस्य प्रस-
दायाः सम्पदः पुत्रादिरूपसम्पत्तयस्तु पुरोऽप्ये भवन्तीतिशेषः । इदञ्च-
प्रियवचनसामञ्जस्यञ्च । स्मृत्यभाषणवित्तं पूर्वं मित्रोक्तिर्निश्चय-
मित्युक्तः ।

(१) भगवद्विधिः । वो युष्माकमात्माकरीं दात्रीं अशुभजनमित्यर्थः ।
गान्धर्वेण मिथः समयपूर्वकेण विवाहविभिन्नैकस्य परिशील्य । क्र-

आत्मगोत्रस्य कण्वस्य, पश्चादेनामकुरीवकदर्शनात्-
दक्षृतिरुदृपूर्वमवगतोऽहं, तच्चित्रमिव मे प्रतिभाति^१ ।

यथा गजे साधु समञ्चरूपेकस्मिन्नपि क्रामति संशयः स्यात् ।
यदानिदृष्ट्वायमवेत् प्रतीतिस्तथाविधो मे मनसो विकारः^२॥
मारीचः । वत्स ! अलमात्मापराधशङ्कया, सम्मोहोऽपि
त्वय्युपपन्न एव, श्रुयताम्^३ ।

राजा । अवहितोस्मि ।

मारीचः । यदैवाश्वरसीर्थावतरणात् प्रत्याख्यानविकृतवां
शकुन्तलामादाय दाक्ष्यायणीसुपगता मेनका तदैव
ध्यानादवगतवृत्तान्तोऽस्मि, दुर्व्याससः शापादियं त-
पस्विनी सहधर्मचारिणा त्वया प्रत्यादिष्टा, स चाङ्ग-
रीयदर्शनावसानः शाप इति ।

स्यचित्कालस्याऽनन्तरमिति शेषः । तत्र भवतः पूज्यस्य । युष्मत्सगोत्रस्य
तव समानं गोत्रं यस्य तस्य कण्वस्य तन्नामक ऋषेः अपराद्धोऽस्मि
कृताऽपराधोऽस्मि ।

(२) वधेति । साधु यथा स्यान्तथा समञ्चरूपे प्रत्यक्षविषयीभूते क-
स्मिन्नपि गजे मातङ्गे क्रामति गच्छति सति संशयो हस्तीन वेति संशयः
स्याद्भवेत् । अद्यानन्तरं यदानि पदकतचिन्हाति दृष्ट्वा यथा प्रतीतिः
मम चेत्तस्मिन्तस्य विकारस्तथाविधस्तत्त्वदृशः । मङ्गलानन्तराऽऽरम्भप्र-
त्यकार्थेऽप्यथो अथेत्यमरः ।

(३) वत्सेति । आत्मनः स्वस्याऽपराधशङ्कयाभवेन अलं पर्याप्तम् ।
अलंभूयस्यधर्माग्निरित्यमरः । त्वयि त्वद्विषये सम्मोहोऽपि उपपन्न एव
युक्त एव ।

(४) वदैवेति । अश्वरसीर्थावतरणादवतीर्णाश्वरोवोनेः ऋदभि-
हितोभावो दूष्यवत्प्रकाशत इत्यभिप्रेत्युक्तोः प्रत्याख्यानेन निराकरणेन
विज्ञानं विज्ञानं शकुन्तलामादाय दृष्ट्वा मेनका वदैव यस्मिन्काल-
एवदाक्ष्यायणीम् अदिति उपमत्ता प्राप्ता तदैव तस्मिन्कालेव
अवगतवृत्तान्तोऽस्मि ।

राजा । सोच्छ्वासमात्मगतम् । एष वचनीयान्मुक्तोऽस्मि ।
शकु । स्वगतम् । दिङ्मित्रा अक्षारण्यपञ्चादेशो य अज्जउ-
त्तो, य उण सत्तं आत्ताणं सुमरेमि, अधवा य खुदो
सुखहिअआए मए अअं सावो, जदो सङ्गीहं अञ्जाअ-
रेण सन्दिट्ठस्मि, सो राअा जइ तुमं य सुमरेदि तदा
एदं अङ्गुलीअअं दं सेसिअि ।

मारीचः । शकुन्तलां विलोक्य । वत्स ! विदितार्थासि,
तदिदानीं सहधर्मचारिणं प्रति न त्वया मन्युः कर-
णीयः २ । पश्य

शापादसि प्रतिहता स्मृतिलोपरुक्षे
भर्त्तार्यपेततमसि प्रभुता तवैव ।

छाया न मूर्च्छति मलोपहतप्रसादे
शुद्धे तु दर्पणतले सुलभावकाशाः ॥

राजा । क्वाह भगवान् ।

(१) दिङ्मित्राकारणप्रप्रत्यादेशो नार्थपुत्रः । न पुनः सप्तमात्मान
स्मरामि अथवा न श्रुतः अन्यहृदयया मयाट्यं शापः यतः सखीभ्या
मत्यादरेण सन्दिष्टास्मि स राजा यदि त्वान् स्मरिष्यसि तदौटङ्गुलीयकं
दर्शयिष्यसि । अन्यहृदयया अन्यत्वादत्तहृदयया राजमात्रमनसेत्सर्षः ।

(२) वत्स इति । विदितार्थासि ज्ञाताभिधेयासि । सहधर्मचारि-
णं प्रति प्रति । तया मन्युः क्रोधः । न करणीयः कर्तुं नयोग्यः ।

(३) शापादसिति । शापादुर्वाससः शापात् भर्त्तरि पत्नौ स्मृतिलो-
परुक्षे स्मृतिलोपन्नाशादिस्मरणादिति यावत् । रुक्षे स्नेहविहोने सति त्वं
प्रतिहतासि प्राप्तप्रतिघातासि । भर्त्तरि अपेतमसि अपेतज्ञत्वं तमो प-
श्य स एतादृशे सति तवै प्रभुता सहधर्मचारिणितया योग्यता । हि
मलेनोपहतः प्रनष्टः प्रसाद निर्वर्जितता यस्य तदेतादृशे दर्पणतले शुद्ध-
रसरूपे । अधः स्वरूपयोरस्तीत्यमरः । छाया प्रतिविम्बजमूर्च्छति न
पतित । शुद्धे तु मलरहिते तु सुखमः सुखेन लभ्योऽवकाशो यथा कैला-
दग्री भवति ।

मारीचः । वत्स ! कश्चिदभिगन्धितस्त्वया अस्माभिर्विधि-
वदमुष्ठितजाकम्पीदिक्त्रियः पुत्र एव शाकुन्तलेयः^१ ?
शाकी । भगवन् ! अत्र खलु मे वंशप्रतिष्ठा । इति बालकं
हस्तेन गृह्णाति ।

मारीचः । भाविनं चक्रवर्त्तिनमेनमवबच्छतु भवान् ।
पश्यतु रथेनामुद्धातस्तिमितगतिना तीर्णजलधिः
पुरा सप्तद्वीपां जयति वसुधामप्रतिरथः ।
इहायं सत्त्वानां प्रसभदमनात् सर्वदमनः,
पुनर्यास्यत्याख्यां भरत इति लोकस्यभरणात्^२ ॥

राजा । भगवत्कृतसंस्तारेऽस्मिन् सर्वमाशंसे ।

अदितिः । इमा ए दुहिदिमणोरहस्यस्योऽहं कम्पी दावसु-
दवित्यारो करीषद्दु, दुहिदिवच्छता मेणया उण इध
मं परिचरन्ती सन्निहिदा ज्जेव^३ ।

(१) वत्सेति । अस्माभिर्विधिवद्विधि पूर्वकं अनुष्ठिता व्यवधानेन
कृता जातकम्पीदि क्रिया यस्य स एतादृश एव निकटस्थितः पुत्रः पु-
त्राननरकोत्तारकः शाकुन्तलेयः शाकुन्तलापत्यं स्त्रीभ्योऽङ्गितिदक्त्वया
नऽभिन्दितः । कश्चिदिति प्रश्ने । कञ्चित्कामप्रवेदन इत्यमरः ।

(२) रथेनेति । अनुद्धातेनाऽस्त्रवनेन तिमिताचञ्चलरहिता ग-
तिर्ममनं यस्य स एतादृशेनरथेन तीर्णजलधिर्लङ्घितसमुद्रः अप्रतिरथ
प्रतिद्वन्द्विरहितः सद्यं शाकुन्तलात्मजः पुरा अप्ये सप्तद्वीपां वसुमतीं
हृथिवीं जयति जेष्यति । यावत्पुराणिपातयोर्लङ्घितं पुराशब्दयोर्गे
भविष्यति लट् । इह सत्त्वानां प्राणिनां प्रसभदमनाद्वलाकारेण शासनात्
सर्वदमन इति नामकोऽं पुन लोकस्य भुवनस्य । लोकस्तु भुवने जन
इति कोपः । भरत इति आख्यां नाम यास्यति प्राप्नुयति ।

(३) अस्या दुहितमनोरमस्योऽहं कण्वस्तावच्छत विस्तारः क्रियतां
दुहितवत्सला मेनका पुनरिहमां परिचरन्ती सन्निहितैव । दुहितः
पुत्रोऽहं मनोरमस्याऽभिजावस्य स्योऽहं । श्रुतो विस्तारो येन स एता-
दृशः क्रियताम् । दुहितवत्सला शाकुन्तलाप्रोतिमती मेनका मां परि-
चरन्त्यवन्ती सन्निहितैव निकटस्यैव ।

शकु । आत्मगतम् । मन्थोगदं मे वाहरिदं भक्तवदीर् ।

मारीचः । तपः प्रभावात् चर्मनिदं प्रत्यक्षं तन्मभवतः कथस्य ।

राजा । अतः खलु ममानतिक्रुद्धो मुनिः^२ ।

मारीचः । तद्योषसौ दुहितुः सपुत्रायाः पत्न्या परिग्रह-

प्रियमस्त्राभिः आवयितव्यः । कः कोऽस भोः !

प्रविश्य शिष्यः । भगवन्मयमस्त्रि ।

मारीचः । वत्स गालव ! महश्चनादिदानीमेव वैहायस्या

गत्या तत्रभवते कण्ठाय प्रियमावेदय, तथा पुत्रवती

शकुन्तला दुर्वीरसः श्रापनिवृत्तौ श्रुतिमता दुष्यन्तेन

परिमृहीतेति^३ ।

शिष्यः । यथाज्ञापयन्ति गुरव इति निष्क्रान्तः ।

मारीचः । राजानं प्रति । वत्स ! त्वमपि सापत्यदारः

सस्युराखण्डलस्य रथमारुह्य स्वां राजधानीं प्रतिष्ठस्व^४ ।

राजा । सम्प्रणामम् । यदाज्ञापयति भगवान् ।

मारीचः । सम्प्रति हि

तव भवतु विडोजाः प्राज्यवृष्टिः प्रजासु,

त्वमपि विततयज्ञो वज्जिगं प्रीणयात्सम् ।

(१) मनोगतं मे व्याहृतं भवत्या ।

(२) अत इति । अतस्तपसा ज्ञाताखिलवृत्तान्तत्वात् मम हस्तस्ये
मुनिः कथोऽनतिक्रुद्धः । तस्मिन्मदपराधस्याभावादिति भावः ।

(३) वत्स इति । वैहायस्या गत्या आकाशमार्गेण । क्षिप्रं निवेदनी-
यत्वादिति भावः ।

(४) त्वमपीति । हे वत्स त्वमपि सापत्यदारः पुत्रकलत्रसहितः
सस्युर्निवस्युराखण्डलस्येन्द्रस्य । त्वां स्वकीयां राजधानीं नगरं प्रतिष्ठस्व-
गच्छ । इदं भाषणनामकमङ्गम् । सामदानादिभाषणमित्युक्तेः ।

(१) तवेति । विडोजा वेवेष्टिव्याघ्रोतीति विट् विट् व्योजो यस्य
सः । इन्द्र इत्यर्थः । इन्द्रो मरुत्वान्मघवी विडोजेत्यमरः । तव प्रजासु
प्राज्यवृष्टिः प्राज्याप्रभूता वृष्टिर्यस्यावेतादृशो भवतु । त्वमपि विततो-
ऽनुष्ठितो यज्ञो वेन स तथाभूतः सन् । वज्जिगमिन्द्रम् अखं पद्मोपं प्री-

वुगशतपरिवृत्तैरेवमन्योन्यकृत्यै-

र्जयतसुभयलोकानुग्रहज्ञावनीयैः^१ ॥

राजा । भगवन् ! यथाशक्ति त्रेयसे यतिष्ये ।

मारीचः । वत्स ! किन्ते भूयः प्रियमुपहरामि^२ ? ।

राजा । अतः परमपि प्रियमस्ति ? तथाप्येतदस्तु ।

भरतवाक्यम् ।

प्रवर्त्ततां प्रकृतिहिताय पार्थिवः,

सरस्वती श्रुतिमहती न ह्यीयताम् ।

ममापि च क्षपयतु नीललोहितः

पुनर्भवं परिगतशक्तिरात्मभूः^३ ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति सप्तमोऽङ्कः ।

समाप्तमिदं महाकविश्रीकालिदासविरचितमभिज्ञान-

शकुन्तलनामकं नाटकम् ।

णयस्तर्पय । वुगशतपरिवृत्तै र्युगगतं व्याय परिवृत्तैर्जातविनिमयैस्त-
थोभयलोकयोः स्वर्लोकमर्त्यलोकयोरनुग्रहेण श्लाघनीयैः प्रशंसायोग्यै-
रेवम् अन्योन्यकृत्यैः परस्परकर्मभि जयतं सर्वोत्कर्षेण वर्त्तयाम् ।
अयं समग्रफलोदयत्वात्फलयोगः । सावस्याफलयोगः स्याद्यः सम-
ग्रफलोदय इति दर्पणोक्तेः ।

(२) वत्सति । भूयः पुनस्ते तव प्रियं प्रियभूतं किमुपहरामि कि-
ङ्क्षयामि । इदं काव्यसंहारनामकमङ्कम् । वरप्रदानसम्प्राप्तिः काव्यसं-
हारइव्यत इति दर्पणोक्तेः ।

(३) प्रवर्त्ततामिति । पार्थिवो राजा प्रकृतीनां पौराणां हिताय
हितङ्कृत् प्रवर्त्तताम् । तथा श्रुति महती श्रवणे प्रशस्ता सरस्वती न
ह्यीयतां न त्यज्यताम् । अप्येवमर्थे । परिगतोच्चातः शक्तिः स्फटिश-
क्तिर्यस्यैतादृशः । आत्मभूरात्मनाभवतीति आत्मभूर्ब्रह्मा । तथा परि-
गतशक्तिर्गौरीयुक्तः नीललोहितः शिवः मम च पुनर्भवं पुनरुत्पत्तिं
क्षपयतु निराकरोतु । परिगतं त्रिषु प्राप्ते विश्रुतज्ञातचेष्टित इति मे-
दिनी । इदं प्रशस्तिनामकमङ्कम् । अपदेशादिशान्तिस्तु प्रशस्तिरभिधी-
यत इत्युक्तेरिति शिवम् ।

इति श्रीपण्डितनामक उमरुपल्लभकृतायां शकुन्तलाव्याख्यायां

रूपकप्रकाशव्याख्यायां सप्तमोऽङ्कः समाप्तश्चेदम् ॥

विज्ञापनम् ।

संस्कृतम् ।

रु० अ०

चक्रटन्तः	२	८
स्वर्यसिद्धान्तः	१	८
भाषापरिच्छेदः	१	१
शिशुपालबधम्	६	१
मुक्तिकोपनिषत्	१	७
मिघदूतम्	१	१७
रघुवंशम्	२	१
कुमारसम्भवम्	१	१२
नलोदय	१	४
ऋतुसंहारः	१	६
चरकसंहिता, १ म खण्डम्	१	८
किरातार्जुनीयम्	७	८
पूर्वनेषध चरितम् १।२ य खण्ड	१	१४
श्रीमद्भगवद्गीता	६	१
वैष्णवीसंहारः	१	१
सुश्रुतः आयुर्वेद	४	१
विवेकचूडामणि	१	६
उत्तरकुमारसम्भवम्	१	६
साहित्यदर्पणः	१	८
किरातार्जुनीयम्, मूलभाष्यम्	१	६
दशकुमारचरितम्, पूर्वोत्तरखण्डद्वयम्	१	७
वसन्ततिलकभाष्य	१	६
धातुमञ्जरी	१	१४
गीतगोविन्दराधाविनोदः	१	१

हिन्दी ।

रु० अ०

श्रीमद्भगवद्गीता	१	८
प्रेमसागर	१	८
बैतालपञ्चमी	१	१२
साधविविलास	१	४
नजीर की सैर	१	४
दिग्विजय	१	१२
खैरसाहकोवारहभासी	१	१
रामकृष्ण	१	१
वज्रभाषा काव्यसंग्रह	१	३
ज्ञानसमुद्र, ज्ञानविलास और नानकविलास	१	४

॥ मालविकाग्निमित्रं नाटकम् ॥

MALAVIKAGNIMITRA

A

DRAMA IN FIVE ACTS

BY

SRI KĀLI DĀSA,



मालविकाग्निमित्रम् ।

महाकवि श्रीकालिदास कृतम् ।



(CALCUTTA :

PRINTED & PUBLISHED BY

BĀBU BHUVANA CHUNDRA VASĀKA.

At the sanghada Jnanaratnakara Press.

No. 8 Nimitollah Ghat Street.

1871.

यन्त्रनामाङ्कित मोहर व्यतीत पुस्तक क्रय करण निषेध ।

MALAVIKAGNIMITRA

A

DRAMA IN FIVE ACTS

BY

SRI KĀLI DĀSA.



मालविकाग्निमित्रम् ।

महाकवि श्रीकालिदास कृतम् ।



CALCUTTA

PRINTED & PUBLISHED BY

RĀBI BHUVANA CHANDRA VASĀKA

At the Sanghāla Jnanaratnakara Press.

No. 8 Nimtollah Ghat Street.

1871.

मालविकाग्निमित्रम् ।



एकैश्वर्ये स्थितोऽपि प्रणतवज्रफले यः स्वयं कृत्तिवासाः
कान्तासंमिश्रदेहोऽप्यविषयमनसां यः परस्ताद् यतीनाम् ।
अष्टाभिर्यस्य कस्तनं जगदपि तनुभिर्विभ्रतो नाभिमानः
सन्मार्गालोकनाय व्यपनयतु स वस्तामसीं वृत्तिमीशः ॥

नान्दान्ते

सूत्रधारः । अलमतिविलस्रेण नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । मारिष !
इतस्तावत् ।

प्रविश्य । पारिपाश्विकः । भाव ! अयमस्मि ।

सूत्र । अभिहितोऽस्मि, परिषदा श्रीकालिदासप्रथित-
वस्तु मालविकाग्निमित्रं नाम नाटकमस्मिन् वसन्तोत्सवे
प्रयोक्तव्यमिति, तदारभ्यतां सङ्गीतकम् ।

पारिपाश्विकः । मा तावत् । प्रथितयशसां धावकसौमि-
ल्लकविपुलादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य वर्त्तमानकवेः कालि-
दासस्य कृतौ किं कृतो वज्रमानः ।

सूत्र । अयि विवेकविश्रान्तमभिहितम् । पश्य
पुराणमित्येव न साधु सर्वं न चापि काव्यं न वमित्यवश्यम् ।
सन्तः परीक्ष्यान्यतरङ्गजन्ते मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥

मारि । आर्य्यमित्राः प्रमाणम् ।

सख । तेन हि त्वरतां भवान् ।

शिरसा प्रथमगृहीतामात्राभिच्छामि परिषदः कर्तुम् ।

देव्या इव धारिण्याः सेवादक्षः परिजनोऽयम् ॥

इति निष्क्रान्तौ ।

प्रस्तावना ।



ततः प्रविशति वकुलावल्लिका ।

वकुला । आणत्तमिह देवीए धारिणीए अचिरोवणीदा
कल्लिअणामणदृअअन्तरे कीरिसी, मालविए त्ति णट्टा-
आरिअं अज्जगणदासं पुच्छिदुं ता जाव सङ्गीदसालं
गच्छहि^१ । इति परिक्रामति ।

ततः प्रविशत्याभरणहस्ता द्वितीया चेटी ।

प्रथमा । द्वितीयां दृष्ट्वा । हला कोमुदिण ! कुदो दाणीं
इअं दे धीरदा जं समीए बि अदिकमन्ती इदो दिट्ठिं ण
देसि^२ ।

द्वितीया । अम्हो वउलावल्लिया । सखि ! देवीए इदं
सिप्पिसआसादी आणीदं णागमुद्दासणाहं अङ्गुलीअअं
सिण्णिदं निभालअन्ती तुह लवालम्हे पडिदहि^३ ।

(१) आञ्जनास्त्रि देव्या धारिण्या, अचिरोपनीता कलिकनाम-
नाद्यान्तरे कीदृशी मालविकेति नाद्याचार्यं गणदासं प्रष्टुं, तद्यावत्
सङ्गीतशालां गच्छामि ।

(२) हला कौमुदिके ! कुतस्ते इयं धीरता यत्समीपेऽप्यतिक्रामन्ती
इतो दृष्टिं न ददासि ।

(३) अम्हो वकुलावल्लिका । सखि ! देव्याः इदं शिल्पिकाशा-
दानीतं नागमुद्दासनायमङ्गुलीयकं श्लिष्यं निभालयन्ती तयोपाल-
पतितास्त्रि ।

प्रथ । विबोध्य । ठाणे सज्जहि दे दिट्ठी । इमिणा अङ्गु-
लीअणण उब्भिसिक्खिरणकेसरेण कुसुमिदो विअदे अम्भ-
हत्थो^१ ।

द्विती । हला कच्चिं पत्थिदासि^२ ।

प्रथ । देवीए वज्जणेण णट्ठाआरिअं अज्जगणदासं
पुच्छिदुं उवदेसगहणे कीरिसी मालविएन्ति^३ ।

द्विती । सहि ! ईरिसेन बावारेण अससिहिदावि सा
भट्ठिणा कच्चं दिट्ठा^४ ।

प्रथ । आं । सो जणो देवीए पासगदो चित्ते दिट्ठो^५ ।

द्विती । कच्चं विअ^६ ।

प्रथ । सुणाहि । चित्तसालं गदा देवी जदा पञ्चग-
वणराअं चित्तलेहं आआरिअस्स पलोअन्ती चिट्ठिदि ।
तच्चिं अन्तरे भट्ठा उवट्ठिदो^७ ।

द्विती । तदो तदो^८ ।

प्रथ । उवआराणन्तरं एकासणोवविट्ठेण भट्ठिणा चित्त-

(१) स्थाने सज्जति ते दृष्टिः । अनेनाङ्गुलीयकेनोद्भिन्नकिरणकेस-
रेण कुसुमित इव तेऽप्यहस्तः । (२) हला कुत्र प्रस्थितासि ।

(३) देव्या वचनेन नाद्याचार्यमार्थगणदासं प्रष्टुम् उपदेशग्रहणे
कीदृशी मालविकेति ।

(४) सखि ! इदृशेन व्यापारेणासन्निहितापि सा भर्ता कथं दृष्टा ।

(५) आं । स जनो देव्याः पार्श्वगतश्चित्ते दृष्टः । (६) कथमिव ।

(७) शृणु । चित्तशालां गता देवी यदा प्रत्यपवर्णरागां चित्त-
लेखामाचार्यस्यावलोकयन्ती तिष्ठति । तस्मिन्नन्तरे भर्तोपस्थितः ।

(८) ततस्ततः ।

(१) उपचारान्तरमेकासनोपविष्टेन भर्ता चित्तमताया देव्याः
परिजनमध्यगतामासन्नपरिचारिकां दृष्ट्वा देवी दृष्टा ।

नदाहं देवीहं परिषयममङ्गदं आसक्तपरिचारिणं
मेकिञ्च देवी पुच्छिदा^१ ।

द्विती । किं त्ति^२ ।

प्रथ । अपुष्पा इहं दारिणा देवीहं आसक्ता लिहिदा
किंणामहेह त्ति^३ ।

द्विती । आकिदिविसेसे आअरो पदं करेदि । तदो
तदो^४ ।

प्रथ । तदो अवहीरिअवअणो भट्टा सङ्किदो देवीं
पुणोवि अणुबन्धिदुं पउत्तो । तदो कुमारीहं वसुलच्छीहं
आअक्खिदं अज्ज एसा मालविहं त्ति^५ ।

द्विती । सस्मितम् । सरिसं क्व एदं बालभाअस्य । तदो
अबरं कहेहि^६ ।

प्रथ । किं अणं । संपदं मालविआ सविसेसं भट्टिणो
दंसणपहादो रक्खीअदि^७ ।

द्विती । हला अणुचिट्ट अत्तणो णिओअं । अहं पि
एदं अङ्गुलीअअं देवीहं उवणइस्सं^८ । इति निष्क्रान्ता ।

(२) किमिति ।

(३) अपूर्वस्य दारिका देव्या आसक्ता लिखिता किं नामधेयेति ।

(४) आकृतिविशेषे आदरः पदं करोति । ततस्ततः ।

(५) ततोऽवधोरितवचनो भर्ता शङ्कितो देवीं पुनरप्यनुबन्धुं
प्रवृत्तः । ततः कुमार्या वसुलच्छाग्राख्यातम् । आर्य्य ! एसा मालविकेति ।

(६) सदृशं खलु एतद् बालभावस्य । ततोऽपरं कथय ।

(७) किमन्यत् । साम्प्रतं मालविका सविशेषं भर्तुर्दर्शनपथात्
रक्ष्यते ।

(८) हला अनुतिष्ठान्तनो नियोगम् । अहमप्येतदङ्गुलीयकं देव्यै
उपनेष्यामि ।

प्रथ । परिक्रम्यावबोध्य च । एते वाद्याचारिणी सङ्गीद-
सालादो विगच्छद्दि । दाव ते अन्ताखं दंसेमि ।
इति परिक्रामति ।

प्रविश्य ।

गणदासः । कामं खलु सर्वस्यापि कुलविद्या वज्रमता न
पुनरस्याकं नाख्यं प्रति मिथ्या गौरवम् । कुतः । तथा हि
देवानामिदमामनन्ति सुनयः कान्तं क्रतुं चाक्षुषं
रुद्रेणोदमुमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गे विभक्तं द्विधा ।
त्रैगुण्योद्भवमत लोकचरितं नानारसं दृश्यते
नाख्यं भिन्नरुचेर्जनस्य वज्रधाप्येकं समाराधनम् ॥

वकुला । उपेत्य । अज्ज ! वन्दामि२ ।

गण । भद्रे ! चिरं जीव ।

वकुला । अज्जं देवी पुच्छद्दि । अवि उवदेसग्गहणे ण
अदिकिलिखद्दि वो सिक्खा मालविएत्ति२ ।

गण । भद्रे ! विज्ञाप्यतां देवी परमनिपुणा मेधाविनी
चेति किं वज्रना ।

यद्यत्प्रयोगविषये भाविकमुपदिश्यते मया तस्यै ।

तत्तद्विशेषकरणात् प्रत्युपादिशतीव मे बाला ॥

वकुला । आत्मगतम् । अदिकमन्तीं विअ इरावदीं

(१) एष नाद्याचार्यः संगीतशालातो निर्गच्छति तावदस्यात्मानं
दर्शयामि ।

(२) आर्य ! वन्दे ।

(३) आर्यं देवी पृच्छति, अयुपदेशमहणे नादिकिञ्चनं वः
मिथ्या मालविकेति ।

पेक्षामि । प्रकाशम् । किदत्या दाणिं वो सिस्सा जस्सिं
गुरुअणो एव्वं तुस्सदि^१ ।

गण । भट्टे ! तद्विधानामसुलभत्वात् पृच्छामि । कुतो
देव्या तत्पावमानीतम् ।

वकुला । अत्रि देवीए वस्सावरो भादा बीरसेनो णाम ।
सो भट्टिणा अन्तबालदुग्गे णस्सदातीरे ठाविदो । तेण
शिष्याहिअरे जोग्गा इअं दारिएत्ति बहिणीए देवीए
उवाअणं पेसिदा^२ ॥

गण । खगतम् । आकृतिविशेषप्रत्ययादेनामनूनवसुकां
सम्भावयामि । प्रकाशम् । भट्टे ! मयापि यशस्विना भवि-
तव्यम् । यतः

पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः ।

जलमिव समुद्रशुक्तौ सुक्ताफलतां पयोदवस्य ॥

वकुला । अज्ज ! कहिं दाणिं वो सिस्सा^३ ।

गण । इदानीमेव पञ्चाङ्गादिकमभिनयमुपदिश्य मया
विश्रम्यतामित्यभिहिता, दीर्घिकावलोकनगवाक्षगता प्रवा-
तमासेवमाना तिष्ठति ।

(१) अतिक्रामन्तीमिवेरावतीं प्रेक्षे । कृतार्थेदानीं वः शिष्या
यस्यां गुरुजन एव तु स्यति ।

(२) अत्रि देव्या वर्णावरो भ्राता वीरसेनी नाम । स भर्तृन्त-
पालदुर्गे नर्मदातीरे स्थापितः । तेन शिल्पाधिकारे बोध्यैवं दारि-
क्रेति भगिन्या देव्या उपायनं प्रेषिता ।

(३) आर्यं कुलेदानीं वः शिष्या ।

वकुला । तेण हि अणुजानाहु मं अज्जो जावं से अज्ज-
परितोसणिबेदणेण उस्साहं बड्ढेमि^१ ।

गण । दृश्यतां सखी । अहमपि लब्धदणः स्वगेहं
गच्छामि ।

इति निष्क्रान्तौ ।

मित्र विष्कम्भकः ।



ततः प्रविशत्येकान्तस्थितपरिजनो मन्त्रिणा लेखहस्तेनान्वास्य-
मानो राजा ।

राजा । अनुवाचितलेखममात्यं विलोक्य । वाहतक ! किं
प्रतिपद्यते वैदर्भः ? ।

अमात्य । देव ! आत्मविनाशम् ।

राजा । निदेशमिदानीं ज्ञातुमिच्छामि ।

अमा । इदमिदानीमनेन प्रतिलिखितम् । पूज्येनाहमा-
दिष्टः । पित्रव्यपुत्रो भवतः कुमारो माधवसेनः प्रति-
श्रुतसखन्धो ममोपान्तिकमुपसर्पन्नन्तरा त्वदीयेनान्तपा-
लेनवस्त्रान्ध गृहीतः स त्वया मदपेक्षया सकलत्रसोदर्थो
मोक्षयितव्य इति । तत्र वो न विदितं यत्तुल्याभिजनेषु
भूमिधरेषु राज्ञां वृत्तिः । अतोऽत्र मध्यस्थः पूज्यो भवि-
तुमर्हति । सोदरा पुनरस्य ग्रहणविश्वे विनष्टा । तद-
न्वेषणाय यतिष्ये । अथ अवश्यमेव माधवसेनो मया
पूज्येन मोक्षयितव्यः । श्रूयतामभिसन्धिः ।

(१) तेन अणुजानातु मामाह्वयः । यावदस्या आर्यपरितोषनिवे-
दनेनोत्साहं वर्जयामि ।

आर्य्यसचिवं मुञ्चति यदि पूज्यः संयतं मम श्यालम् ।

मोक्ता माधवसेनं ततोऽहमपि बन्धनात् सद्यः ॥

राजा । शरोपम् । कथं कार्य्यविनिमयेन मयि व्यव-
हरत्यनात्मज्ञः । बाह्यतः ! प्रकृत्यमितः प्रतिकूलकारी
च मे वैदर्भः । तद् यातव्यपक्षे स्थितस्य पूर्वसङ्कल्पित-
समुन्मूलनाय वीरसेनमुखं दण्डचक्रमाज्ञापय ।

अमा । यदाज्ञापयति देवः ।

राजा । अथ वा किं भवान्मन्यते ।

अमा । शास्त्रदृष्टमाह देवः ।

अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वात् ।

नवसंरोपणश्रियिलस्तरिव सुकरः समुद्धर्तुम् ॥

राजा । तेन ह्यवितथं तन्त्रकारवचनम् । इदमेव
निमित्तमादाय समुद्योज्यतां सेनापतिः ।

अमा । तथा । इति निष्क्रान्तः

परिजनो यथाव्यापारं राजानमभितः स्थितः ।

प्रविश्य

विद्व । आणत्तोम्हि तत्तभवदा रक्षा । गोदम !
चिन्तेहि दाव उवाचं, मे जकिच्छादिदृष्टिदिदी माल-
विष्ठा पञ्चकखदंसणा होदि त्ति । मए अ तं तद्दा किदं
दाव से णिवेदेमि । इति परिक्रामति ।

(१) आणत्तोम्हि । तत्तभवदा रक्षा । गोदम ! चिन्तय
तावदुपार्थं यथा मे यदच्छादितप्रतिकृतिमालविका प्रकृत्यदर्शना भव-
तीति । यथा च तत्तथा कृतं तावदस्य निवेदयामि ।

राजा । विदूषकं वद । अयमपरः कार्योन्तरसचिवो-
ऽस्मानुपस्थितः ।

विदू । उपगम्य । बड्ठदु भवम्^१ ।

राजा । सशिरःकम्पम् । इत आस्यताम् ।

विदूषक उपविष्टः ।

राजा । कञ्चिदुपायोपेयदर्शने व्याप्तं ते मन्त्राचक्षुः ? ।

विदू । पद्मोअसिद्धिं पुच्छे^२ ।

राजा । कथमिव ।

विदू । कर्णे । एब्बं विअ^३ । इत्यावेदयति ।

राजा । साधु वयस्य ! निपुणमुपक्रान्तम्, इदानीं दु-
रधि गमसिद्धावप्यस्मिन्नारम्भे वयं त्वाशंसामहे । कुतः

सप्रतिबन्धं कार्यं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव ।

दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सच्चक्षुरपि ॥

नेपथ्ये । अलमलं बड्ड विकल्प । राज्ञः समक्षमेवाव-
योरधरोत्तरयोर्व्यक्तिर्भविष्यति ।

राजा । आकर्ण्य । सखे ! त्वत्सु नीतिपादपस्य पुष्पमु-
द्भिन्नमिदम् ।

विदू । फलं पि देक्खिअसि^४ ।

ततः प्रविशति कञ्चुकी ।

कञ्चु । देव ! अमात्यो विज्ञापयति अनुष्ठिता प्रभोरा-
ज्येति । एतौ पुनर्हरदत्तगणदासावुभावमिनवाचार्यौ पर-
स्परजयैषिणौ त्वां द्रष्टुमुद्यतौ साक्षाद्भावाविव शरीरिणौ ।

(१) बड्ठतां मवान् ।

(२) प्रबोधविधिं पृच्छ ।

(३) एयमिव ।

(४) फलमपि दृष्टव्यम् ।

राजा । प्रवेशय तौ ।

कञ्चु । बदाच्चापयति देवः ।

इति निष्क्रम्य ताभ्यां सह प्रविष्टः ।

कञ्चु । इत इतो भवन्तौ ।

गण । राजानं विलोक्य । अहो दुरासदो राजमहिमा ।

न च न परिचितो नचाप्यरम्य

शक्तिमुपैमि तथापि पाश्र्वमस्थं ।

सलिलनिधिरिव प्रतिक्षणं मे

भवति स एव नवो नवोऽयमक्ष्णोः॥

हरदत्तः । महत्खलु पुरुषाकारमिदं ज्योतिः । तथा हि

द्वारे नियुक्तपुरुषानुमतप्रवेशः

सिंहासनान्तिकचरेण सहोपसर्पन् ।

तेजोभिरस्य विनिवर्तितदृष्टिपातै

र्वाक्यादृते पुनरिव प्रतिवारितोऽस्मि ॥

कञ्चु । एष देवः, उपसर्पतां भवन्तौ ।

उभौ । उपेत्य । विजयतां देवः ।

राजा । स्वागतं भवद्भ्याम् । परिजनं विलोक्य । आसने
तावदत्रभवतोः ।

उभौ परिजनोपनीतयोरासनयोरुपविष्टौ ।

राजा । किमिदं ? शिष्योपदेशकाले युगपदाचार्या-
भ्यामनोपस्थानम् ।

गण । देव ! श्रूयताम् । मया सुतीर्थादभिनयविद्या
शुश्रूषिता । दत्तप्रयोगश्चास्मि देवेन, देव्या च परि-
गृहीतः ।

राजा । बाढं जाने । ततः किम् ।

गण । सोऽहममुना हरदत्तेन प्रधानपुरुषसमक्षम् अयं न मे प्रादरजसापि तुल्य इत्यधिष्ठितः ।

हर । देव ! अयमेव प्रथमं परिवादक रः । अवभवतः किल मम च समुद्रपल्लयोरिवान्तरमिति । तदत्र भवानिमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु । देव एव नौ विशेषज्ञः प्राञ्चिकः ।

विद्व । समत्वं पङ्क्तिदम् ।

गण । प्रथमः कल्पः । अवहितो देवः श्रोतुमर्हति ।

राजा । तिष्ठ तावत् । पञ्चपातमत्र देवी मन्यते । तदस्याः पण्डितकौशिकीसहितायाः समक्षमेव न्याय्यो व्यवहारः ।

विद्व । सुट्ठु भवं भगवादि^१ ।

अचार्यै । यद्देवाय रोचते ।

राजा । मौङ्गल्य ! असुं प्रस्तावं निवेद्य पण्डितकौशिक्या साङ्गमाह्वयतां देवी ।

कञ्जु । यदाज्ञापयति देवः ।

इति निष्क्रम्य सपरिव्राजिकया देव्या सह प्रविष्टः ।

कञ्जु । इत इतो भवती ।

धारि । परिव्राजिकां विलोक्य । भगवदि ! हरदत्तस्य गणदासस्य च संरम्भं कथं पेक्खसि^२ ।

परिव्राजिका । अलं स्वपञ्चावसादशङ्कया । न परिहीयते प्रतिवादिनो गणदासः ।

(१) समर्थं प्रतिज्ञातम् ।

(२) सुट्ठु भवान् नमति ।

(३) भगवति ! हरदत्तस्य गणदासस्य च संरम्भं कथं पेक्खसे ।

धारि । जइनि एअ तइवि राअपरिगहो से पङ्कत्तणं
उवहरदि^१ ।

परि । अयि राअीशब्दभाजनमात्मानमपि विनयतु
भवती । पश्य

अतिमात्रभासुरत्वं पुष्यति भानोः परिग्रहादनलः ।

अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ।

विद्व । अविहा अविहा ! उवट्टिदा 'देवी पीठमहिअं
पण्डितकोसिद्धं' पुरोकरिअ तत्तभोदी धारिणी^२ ।

राजा । पश्याम्येनां यैषा

मङ्गलाक्षुक्ता भाति कौशिक्या यतिवेषया ।

तयीविग्रहवत्येव सममध्यात्मविद्यया ॥

परि । उपेत्य । विजयतां देवः ।

राजा । भगवति ! अभिवादये ।

परि ।

महासारप्रसवयोः सदृशक्षमयोर्द्वयोः ।

धारिणीभूतधारिण्योर्भव भर्ता शरच्छतम् ॥

धारि । जेदु जेदु अज्जउत्तो^३ ।

राजा । स्वागतं देव्यै । परित्राजिकां विबोध्य । भगवति !
क्रियतामासनपरिग्रहः ।

सर्वे उपविशन्ति ।

(१) यद्यप्येवं तथापि राजपरिग्रहोऽस्य प्रभुत्वमुपहरति ।

(२) अविहा अपिहा । उपस्थिता देवी पीठमर्दिकां पण्डित-
कौशिकीं पुरस्कृत्य तत्रभवती धारिणी ।

(३) जयतु जयत्वार्थपुनः ।

राजा । भगवति ! अतमवतोर्हरदत्तनखहासवोः पर-
स्परं विज्ञानसंबर्धिणोर्भगवत्या प्राञ्चिकपदमध्यासितव्यम् ।
परि । वक्षितम् । अलमुपालम्भेन पत्तने सति ग्रामे रत्न-
परीक्षा ? ।

राजा । नैतदेवम् । पण्डितकौशिकी खलु भगवती ।
पञ्चपातिनावहं देवी च ।

आचा । सम्यगाह देवः । मध्यस्था भगवती नौ गुणदो-
षतः परिच्छेत्तुमर्हति ।

राजा । तेन हि प्रस्तूयतां विवादः ।

परि । देव ! प्रयोगप्रधानं हि नाद्यशास्त्रं किमत
वाग्व्यवहारेण । कथं ^{प्री} देवी मन्यते ।

देवी । अहं मं पुच्छसि तदा एदाणं विवादो एव्य ण मे
रञ्जदि^१ ।

गण । देवि ! न मां समानविद्यतया परिभवनीयमव-
गन्तुमर्हसि ।

विदू । भो पेक्खामो उदरंभरिसंवादं किं मुधा वेदण
दाणेण एदाणं^२ ।

देवी । मां कलहप्यिओसि^३ ।

विदू । मा एव्यं चण्डि ! असोसकलहप्यिआणं मत्तहत्वि
णं एकदरणिं अणिज्जिदे कुदो उवसमो^४ ।

(१) यदि मां पुच्छसि तदैतेषां विवाद एव न मे रोचते ।

(२) भो पेक्खाम उदरंभरिसंवादम् । किं मुधा वेतनदानेन एतवोः ।

(३) मनु कलहप्रियोऽसि ।

(४) मैवं चण्डि ! अन्योन्यकलहप्रियाणां मत्तहत्विनामेकतर-
स्त्रिभुजनिर्जिते कृत उपशमः ।

राजा । ननु स्वाङ्गवैधवातिप्रवृत्तमुपयोज्यते भववती ।

परि । अथ किम् ।

राजा । तद्विदानीमतः परं किमाभां प्रत्यावयितव्यम् ।

परि । तदेव वक्तुकामास्मि ।

शिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्थसंक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता ।

यस्योभयं साधु स शिष्टकाणां धुरि प्रतिष्ठाप्रयितव्य एव ॥

विद्व । सुदं अज्जेहिं भववदीए वचनं । एस पिण्डितयो
उवदेसदंसणादो णिणोत्ति^१ ।

.हर । परममिमत्तं नः ।

गण । देवि ! एवं स्थितम् ।

देवो । जहा उण मन्दमेधा सिद्धा उवदेसं मल्लिणेदि ।

तदायं आचारिअस्स दोषो^२ ? ।

राजा । देवि ! एवमापश्यते । विनेतुरद्रव्यपरिग्रहो-
ऽपिबुद्धिनाशवं प्रकाशयति ।

देवो । जनान्तिक्कम् । कहं दाणिं । गणदासं विलोक्य । प्रकाशम् ।

अलं अज्जउत्तस्य उल्लाहकारणं मनोरहं परिपूरिअ ।
विरम गिरत्वादो चारम्मादो^३ ।

विद्व । छट्टु, भोदी भणादि । भो गणदास ! सङ्गीदअ-

(१) अतमार्थाभ्यां भगवत्त्वा वचनम् । एष पिण्डितार्थः । उप-
देशदर्शनाद्विर्भाव इति ।

(२) जहा पुनर्मन्दमेधा शिष्योपदेशं मलिनवति । तदानीम् आचा-
र्यस्य दोषः ? ।

(३) कथमिदानीम् । अतमार्थपुलस्योल्लाहकारणं मनोरथं
परिपूर्णं । विरम निदर्शान्दारम्भात् ।

पदोवलम्बिष्वरस्य उवाच ममोदकाद् खादमानस्य किं
दे सुहृदिग्नहेय विवादेण^१ ।

गण । सत्यमयमेवार्थो देवोवाक्यस्य । त्र्युतामवरमा-
प्तमिदानीम् ।

सत्त्वास्त्रयोऽस्तीति विवादभीरो-
क्षितिश्चमाणस्य परेण निन्दाम् ।
यस्यागमः केवलजीविकायै
तं ज्ञानपण्यं वर्णिजं वदन्ति ॥

देवी । अक्षरोवणीदा दे सिद्धा । अपरिनिष्ठिदस्य उव
देसस्य उण अणज्जं आवेदणम्^२ ।

गण । अत एव मे निर्बन्धः ।

देवी । तेण हि दुवेमि भववदीए उवदेसं दंसेह^३ ।

परि । देवी नैतन्मयाय्यम् । सर्वज्ञस्याप्येकाकिनो निर्णय-
याभ्युपगमो दोषाय ।

देवी । जनानिकम् । मूढे परिध्वाजिए मं जगति पि
सुत्तं विअ करेसि^४ । इति सास्त्रयं परावर्तते ।

राजा देवीं परिभ्राजिकायै दर्शयति ।

परि ।

अनिमित्तमिन्दुवदने ! किमवभवतः पराङ्मुखी भवसि ।
प्रभवन्त्योऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः ॥

(१) सुष्ठु भवती भवति । भो गणदास ! संनीतकपदोपलब्ध-
सरस्वत्युपायनमोदकानि खादमानस्य किं ते सुहृदिग्नहेय विवादेन ।

(२) अक्षिरोपनीता ते सिद्धाः । अपरिनिष्ठितस्त्रीपदेहस्य पुन
रनार्थमावेदनम् ।

(३) तेन हि दावमि भववदी उवदेशं दंसेवतम् ।

(४) मूढे ! परिभ्राजिके ! मां जायतीमपि सुप्तानिव करोमि ।

सिद्धः । अं सकारणं यम् । अन्तयो पक्षो रक्षितश्चो
गणदासं विबोध्य । अं दिट्ठिषा कोपणाजेण देवीए परि-
त्तादो भवम् । सुसिद्धिदोवि सञ्जो उवदेसदंसणेण णि-
त्तादोहोदि ।

गण । देवि श्रूयताम् ! एवं जनो गृह्णाति । तदिदानीं
विवादे दर्शयिष्यामि क्रियासंक्रान्तिमात्मनः ।

यदि मां नाशुजानासि परित्यक्तोऽस्म्यहं त्वया ॥

आसनादुत्थातमिच्छति ।

देवी । का गद । प्रभवदि आचारिष्यसिञ्जणस्य १ ।

गण । विरमपदेशशक्तितोऽस्मि । राजानमवलोक्य ।
अनुज्ञातं देव्या तदाज्ञापयतु देवः । कस्मिन्नभिनयव-
स्तुन्यपदेशं दर्शयिष्यामि ।

राजा । यदादिशति भगवती ।

परि । किमपि देव्या मनसि वर्तते ततः शङ्कितास्मि ।

देवी । भण बीसहं प्रभविसिद्धि प्रभू अन्तयो परिष-
णस्य १ ।

राजा । मम चेति ब्रूहि ।

देवी । भवद्वि भण दाणिम् ५ ।

परि । देव शर्मिष्ठायाः कृतिं चतुष्पादोत्पन्नं कृतिकं

(१) ननु सकारणमेव । आत्मनः पक्षो रक्षितश्च । ननु दिष्ट्या
कोपणाजेन देव्या परिज्ञातो भवान् । सुसिद्धितोऽपि सर्वोपदेशदर्श-
नेन विज्ञातो भवति ।

(२) काः कृतिः । प्रभवत्याचार्यकः शिष्यजनस्य ।

(३) ननु विचक्षणम् । प्रभविसिद्धि प्रभुरात्मनः परिजनस्य ।

(४) भगवति भवेदानीम् ।

दुष्प्रयोज्यमुदाहरन्ति, तत्रैकार्थसंश्रयमुभयोः प्रयोभं प-
श्यामः । तावता ज्ञायत एवातभवतोरुपदेशान्तरम् ।

आचार्यो । यदाज्ञापयति भगवती ।

विदू । तेण हि दुबेबि बसापेक्खागेहे संगीदरक्षणं
करिअ अत्तभवदो दूदं पेसध । अह वा षट्ठसहो ज्जेज्ज
णो उट्ठावइस्सदि^१ ।

हरदत्तः । तथा । इत्युक्तिरिति ।

गणदासो धारिणीमवलोकयति ।

देवी । गणदासं विलोक्य । जयी भोदु अज्जो । णं विज-
अव्भत्तिणो अहं अज्जस्सु^२ ।

आचार्यो प्रस्थितौ ।

परि । इतस्तावत् ।

आचार्यो । परिदृश्य । इमौ खः ।

परि । निर्णयाधिकारे ब्रवीमि । सर्वाङ्गसौष्ठवाभि-
व्यक्तये विगतनेपथ्ययोः पात्रयोः प्रवेशोऽस्तु ।

उभौ । नेदमावयोरुपदेश्यम् । इति निष्क्रान्तौ ।

देवी । राजानमवलोक्य । जइ राअकज्जेसु बि ईरिसी
णिउण्णदा अज्जउत्तस्स तदो सोहणं भोदि^३ ।

(१) तेन हि द्वावपि वर्णापेक्षागृहे संगीतरचनां कृत्वातभवतो
दूतं प्रेषयतम् । अथ वा षट्ठसह एव न उदाहरयिष्यति ।

(२) जयी भवत्यर्थः । ननु विजयाभ्यर्थित्यहमर्थस्व ।

(३) यदि राजकार्येषु अपीदृशी निपुणतार्यपुत्रस्व ततः शोभनं
भवति ।

राजा ।

अलमन्यथा गृहीत्वा न खलु मनस्विनि मया प्रयुक्तमिदम् ।
प्रायः समानविद्याः परस्परयशःपुरोभागाः ॥

नेपथ्ये नटङ्गध्वनिः ।

सर्वे कर्णं ददति ।

परि । हन्त प्रवृत्तं संगीतकम् । तथा श्लेषा
जीमूतस्तनितविशङ्किभिर्मयूरै
रुद्ग्रीवैरमुगमितस्य पुष्करस्य ।
निर्ह्वानिन्युपचितमध्यमस्वरोत्था
मायूरी मदयति मार्जना मनांसि ॥

राजा । देवि ! तस्याः सामाजिका भवाम् ।

देवी । खगतम् । अहो अविणयो अज्जउत्तस्य^१ ।

सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।

विदू । अपवार्यं । ओ धीरं गच्छ । तत्तभोदी धारिणी
विसंवादइस्सदि^२ ।

राजा ।

धैर्यावलम्बिनमपि त्वरयति मां मुरजवाद्यरावोऽयम् ।
अवन्तरतः सिद्धिपथं शब्दः स्वमनोरथस्यैव ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति प्रथमोऽङ्कः ।

(१) अहो अविनयः आश्चर्यपुत्रस्य ।

(२) ओ धीरं गच्छ । तत्तभवती धारिणी विसंवादइत्यति ।



द्वितीयोऽङ्कः ।



ततः प्रविशति रचनायां कृतायामासनस्थः स्ववस्त्रो राजा,

धारिणी, परिव्राजिका, निभवतश्च परिवारः ।

राजा । भगवति ! अत्रभवतोराचार्ययोः कतरस्य
प्रथमम् उपदेशो दृश्यताम् ।

परि । ननु समानेऽपि ज्ञानभावे वयोऽधिकत्वात् गण-
दासः पुरस्कारमर्हति ।

राजा । तेन हि मौङ्गल्य ! एवमत्रभवतोरावेद्य नि-
योगमशून्यं कुरु ।

कश्चु । यदाज्ञापयति देवः । इति निष्क्रान्तः ।

प्रविश्य ।

गण । देव ! शर्मिष्ठायाः कृतिर्लयमध्या चतुष्पदास्ति ।
तस्यास्तु चतुष्पदवर्णकं छलिकप्रयोगमेकमना देवः
श्रोतुमर्हति ।

राजा । आचार्य्य ! बद्धमानादवहितोऽस्मि ।

निष्क्रान्तो गणदासः ।

राजा । जनान्तिकम् । वयस्य !

नेपथ्यमृहगतायाश्चक्षुर्दर्शनसमुत्सुकं तस्याः ।

संहर्तुमधीरतया व्यवसितमिव मे तिरस्करिणीम् ॥

विदू। अपवार्य। उबट्टिदं राअणमज्झ सन्निहिदम-
किञ्चं च ता अप्पमत्तो दाणिं पेक्ख।

ततः प्रविशत्याचार्याविष्यमाणाङ्गसौष्ठवा मालविका ।

विदू। जनान्तिकम् । पेक्खदु भवम् । रा क्वु वे
पडिच्छन्दादोवि हीअदि मज्जरदा२ ।

राजा। अपवार्य। वयस्य !

चित्रगतायामस्यां कान्तिविसंवादशङ्खिं मे हृदयम् ।
संप्रति श्रियिलसमाधिं मन्ये येनेयमास्तिखिता ॥

गण। बत्से ! सुत्तसाध्वसा सत्वस्या भव ।

राजा। खगतम् । अहो सर्वास्ववस्थास्वनवद्यता रूपस्य
तथा हि

दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्ति वदनं बाह्व नतावंसयोः
संक्षिप्तं निविडोन्नतक्षनमुरः पार्श्वे प्रसृष्टे इव ।
मध्यः पाणिमितोऽमितञ्च जघनं पादावरालाङ्गुली
छन्दो नर्तयितुर्यद्यैव मनसि क्षिप्तं तथास्या वपुः ॥

माल। उपगानं कृत्वा चतुष्पद वस्तुकं गायति ।

दुल्लहो पिओ तस्मिं भव हिअअ ! निरासं
अस्यो अपक्कओ मे फुरइ किंपि वामओ ।

(१) उपस्थितं नयनमधु सन्निहितमालिकं, तदप्रमत्त-इदानीं प्रेक्षस्व ।

(२) प्रेक्षतां भवान् । न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दादपि हीयते
मधुरता ।

(१') दुर्लभः प्रियस्त्वस्मिन् भव हृदय ! निराशम्

अहङ्गापाङ्गको मे स्फुरति किमपि वामकः ।

एसो सो चिरदिदो कर्हं उण ददुब्बो

णाह ! मं पराहीणं तुइ गणअ सतिसम् ! ॥

ततो यचारसमभिनयति ।

विदू । अपवार्य । भो वयस्य ! चतुष्पदवत्यञ्चं दुवारी

करिअ तुइ उवट्टाविदो विअ अप्पा अत्तभोदीए२ ।

राजा । सखे ! एवमावयोर्हं दयम् । अनया खलु

जनमिममनुरक्तं विद्धि मायेति गेये

वचनमभिनयन्त्या स्वाङ्गनिर्देशपूर्वम् ।

प्रणयगतिमदृष्ट्वा धारिणीसन्निकर्षा

दहमिव सुकुमारप्रार्थनाव्याजमुक्तः ॥

मालविका गीतान्तेनिष्क्रान्तुमारब्धा ।

विदू । भोदि चिट्ठ । किं पि वो विस्मरिदो तत्त

कम्मभेदो । तं दाव पुच्छिस्सम् २ ।

गण । वत्से क्षणमात्रं स्थित्वोपदेशविशुद्धा यास्यसि ।

मालविका स्थिता ।

राजा । खगतम् । अहो सर्वास्ववस्थासु चारुता शो-

भान्तरं पुष्यति तथा हि

वामं सन्धिस्तिमितवलयं न्यस्य हस्तं नितम्बे

कृत्वा श्यामाविटपसदृशं स्तनमुक्तं द्वितीयम् ।

पादाङ्गुलालितकुसुमे कुट्टिमे पातितार्क्ष्यं

नृत्यादस्याः स्थितमतितरां कान्तमृज्वायतार्द्धम् ॥

एष स चिरदृष्टः कथं पुनर्दृष्टव्यो

नाथ ! मां पराधीनां त्वयि गणय सहष्णाम् ॥

(२) भो वयस्य चतुष्पदावस्थाकं द्वारीकृत्य त्वत्पुण्यापित इवा-
त्मात्वभवत्याः ।

(३) भवति तिष्ठ । किमपि वो विस्मृतः कर्मभेदः । तं तावत्प्रेक्ष्यामि ।

देवी । अं गौडमवद्यतां पि अज्जो हिअए करेदि^१ ।
 गण । देवि मा मैवम् । देवप्रत्ययात् संभाव्यते क-
 ष्णदर्शिता गौतमस्य । पश्य

मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः ।

पङ्कच्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः ॥

विदूषकं विबोध्य । तच्छृणुमो विवक्षितमर्थस्य ।

विदू । गणदासं विबोध्य । कोसिदं दाव पुच्छ । पच्छा
 जो मए कम्मभेदो चिट्ठो तं भणिस्याम^२ ।

गण । भववति ! यथादृष्टमभिधायतां शुणो वा दोषो
 वेति ।

परि । यथा दर्शितं सर्वमनवद्यम् । कुतः ।

अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः सूचितः सम्यगर्थः

पादन्यासो लयमुपगतस्तन्मायत्वं रसेषु ।

शाखायोनिर्द्दुरभिनयस्तद्विकल्पानुवृत्तौ

भावो भावं तुदति विप्रयाद्रागबन्धः स एव ॥

गण । देवः कथं मन्यते ।

राजा । वयं स्वपक्षशिथिलाभिमानाः संवृप्ताः ।

गण । अद्य नर्तयितास्मि ।

उपदेशं विदुः शुद्धं सन्तस्तमुपदेशिनः ।

स्याभायते न विद्वत्सु यः काश्चनमिवाग्निषु ॥

देवी । दिट्ठिआ परिकखाराइणेण अज्जो वड्ठदु^३ ।

(१) मधु गौतमवचनमप्यार्थो हृदये करोति ।

(२) कौशिकीं तावदृच्छ । पश्चाद्यो मवा कर्मभेदो दृष्टस्तं भवि-
 यामि ।

(३) दिक्षा परीक्षाराधनेनार्यो वर्द्धताम् ।

गण । देवि ! त्वत्परिग्रहोऽपि मे दृष्टिहेतुः । विदूषकं
विभोक्तुम् । गौतम ! वदेदानीं वक्तुं मनसि वर्तते ।

विदू । पठमोवदेसदंसखे पठमं वन्द्वापूजां कादम्बा ।
सा खं वो विदुमरिदा ।

परि । अहो प्रयोगाभ्यन्तरः प्रश्नः ।

सर्वे प्रहसिताः । मालविकापि स्मितं करोति ।

राजा । खगतम् । उपात्तसारक्षणा मे स्वविषयः ।

यद्नेन

स्वयमानमायताच्याः किञ्चिदभिव्यक्तदशनशोभि सुखम् ।
असमग्रलक्ष्यकेशरमुच्छसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥

गण । महाब्राह्मण ! न खलु प्रथमं नेपथ्यसवनमिदम् ।
अन्यथा कथं त्वां दक्षिणीयं नार्चयिष्यामः ।

विदू । मए खाम सुक्खघणगज्जिदे अन्तरिक्षे जल-
पाणेण चादद्याद्दम् २ ।

परि । एवमेव ।

विदू । तेण हि पण्डितपरितोसप्यञ्चया खं मूढा
जादी । जदि अन्तभोदीए शोहणं भण्णितं तदो इमं खे
पारितोसिअं पञ्चअमि १ । इति राज्ञो हस्तात्कटकमाकर्षति ।

(१) प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणपूजा कर्तव्या । सा ननु को
विदुक्ता ।

(२) मया नाम सुक्खघणगर्जितेऽन्तरीक्षे जलपानेन चादकावितम् ।

(३) तेन हि पण्डितपरितोषप्रत्यया ननु मूढा जातिः । अद्यत्र-
भवत्वा शोभनं भणितं वत इदमस्यै पारितोषिकं प्रयच्छामि ।

देवी । चिट्ठ गुणान्तरं अजाणन्तो किं निमित्तं तुमं
आहरणं देसि ।

विदू । परकेरन्ति करिअ^२ ।

देवी । आचार्यं विलोक्य । अज्ज ! गणदास ! णं दंसि-
दोवदेसा दे सिअ्था^३ ।

गण । वत्स ! एहि गच्छाव इदानीम् ।

सहाचार्येण निष्क्रान्ता मालविका ।

विदू । जनान्तिकम् । एत्तिअो मे मदिविहजो भवन्तं
सेविडुम्^४ ।

राजा । अलमलं परिच्छेदेन । अहं हि

भाग्यास्तमयमिवाक्ष्णोर्हृदयस्य महोत्सवावसानमिव ।

द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करिणीम् ॥

विदू । जनान्तिकम् । साधु दरिद्रादुरो विअ वेज्जेण
ओसहं उप्पादीअमाणं इच्छसि^५ ।

पविश्य हरदत्तः ।

हर । देव ! मदीयमिदानीं प्रयोगमवलोकयितुं
प्रसादः क्रियताम् ।

राजा । स्वगतम् । अबसितो मे दर्शनार्थः । दाक्षिण्य-
मवलम्ब्य प्रकाशम् । ननु पर्युत्सुका एव वयम् ।

हर । अनुमृहीतोऽस्मि ।

(१) तिष्ठ गुणान्तरमजाणन् किं निमित्तं त्वमाहरणं ददासि ।

(२) परकीयमिति कृत्वा ।

(३) आचार्य ! गणदास ! ननु दर्शितोपदेशा ते शिष्या ।

(४) एतावान्मे मतिविभवो भवन्तं सेवितुम् ।

(५) साधु दरिद्रादुर एव वेद्येनौषधमुत्पाद्यमानमिच्छसि ।

नेपथ्ये । जयतु जयतु देवः । उपाकूटो मध्याह्नः । तथा हि
पन्नच्छायासु हंसा मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीनां
सौधान्यत्यर्थतापाद्बलभिपरिचयद्वेषिपारावतानि ।

विन्दूत्क्षेपात् पिपासुः परिसरति शिखी आन्तिमहारियन्त्र
सर्वैरुच्चैः समग्रस्तुमिव नृप ! गुणैर्दीप्यते सप्तर्षिभिः ॥

विदू । अपिहा अपिहा । अम्हाणं भोजनवेला ।
अन्नभवदो उद्द दवेलादिक्रमेण चिकित्साया दोसं उदा-
हरन्ति । हरदत्त ! किं भणसि ?

हर । अस्ति चान्यस्य वचनावकाशोऽव ।

राजा । हरदत्तमवलोक्य । तेन हि त्वदीयमुपदेशं श्रो
द्रक्ष्यामः । विरम्यतां भवान् ।

हर । यदाज्ञापयति देवः । इति निष्क्रान्तः ।

देवी । शिब्वन्तेदु अज्जउत्तो मज्झसुविहिम् ।

विदू । भोदो विसेसेण पाणभोजणं तुवरावेदु ।

परि । इत्याय । स्वस्ति भवते । इति देव्या सह निष्क्रान्ता ।

विदू । भो ण केवलं रूवे सिप्पे वि अदुदीया मालविका ।

राजा । वयस्य !

अव्याजसुन्दरीं तां विज्ञानेन ललितेन योजयता ।

उपकल्पितो विधात्रा वाणः कामस्य विषदिग्धः ॥

(१) अपिहा अपिहा । अस्माकं भोजनवेला । अन्नभवत उच्चि-
तवेलातिक्रमेण चिकित्साया दोषमुदाहरन्ति । हरदत्त ! किं भणसि ।

(२) निर्वर्तयत्यार्यपुत्रो मध्याह्नविधिम् ।

(३) भवती विशेषेण पाणभोजनं त्वरयतु ।

(४) भो न केवलं रूवे, शिब्वन्तेदु द्वितीया मालविका ।

किं वञ्चना चिन्तयितव्योऽस्मि ते ।

विद्व । भवदावि अहं । दितं विपणिकन्दू विअ मे
हिअ अब्भन्तरं ढञ्जदि^१ ।

राजा । एवमेव । भवानस्मादर्थे त्वरताम् ।

विद्व । मिहीददक्खिणोहि । किं तु मेघावलीरुद्ध-
जोण्हा विअ पराङ्गीणदंसणा तत्तभोदी मालविआ ।
भवंपि सूणापरिचरो विअ मिद्धो आभिसलोलुपो भीरुओ
अ । अञ्जन्तादुरो विअ कञ्जसिद्धिं पत्थन्तो मे रोअसि^२ ।

राजा । कथमनातुरो भविष्यामि । यदा

सर्वान्तःपुरवनिताव्यापारं प्रति निवृत्तहृदयस्य ।

सा वामलोचना मे स्नेहस्यैकायनीभूता ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

(१) भवताम्यहम् । दितं विपणिकन्दुरिव मे हृदयाभ्यन्तरं दह्यते ।

(२) गृहीतदक्षिणोऽस्मि । किं तु मेघावलीरुद्धज्योत्स्नेव परा-
धीनदर्शना तत्त्वभवती मालविका । भवानपि सूनापरिचर इव गृध्र
आभिसलोलुपो भीरुकश्च । अञ्जन्तातुर इव कार्यसिद्धिं प्राप्यमानो
मे रोचसे ।



तृतीयोऽङ्कः ।



ततः प्रविशति परिव्राजिकायाः परिचारिका समाहितिका ।

समा । आणत्तग्घि भअवदीए । समाहिदिए !
देवस्स उववणत्थं बीजपूरं गेण्हिअ आअच्छेत्ति । ता
दाव पमदवणपालिअं मज्झअरिअं असेसामि । परिक-
स्यावलोक्य च । एसा तवणीआसोअं आलोअन्तो मज्झ-
अरिआ चिट्ठदि । जाव रां संभावेमि ।

ततः प्रविशत्युद्यानपालिका ।

समा । उपहृत्य । आलि ! सुद्धो दे उज्जाणवण-
व्वावारो ।

मधु । अम्मो समाहिदिआ ? सद्धि ! सागदं दे ।

समा । हला भअवदी आणवेदि । अरित्तपाणिणा
अग्गहारिसजणेण अत्तमवं देक्खि दब्बो ता बीजपूरण
पेक्खेदुं दूष्कामि त्ति ।

(१) आअप्पास्मि भगवत्या । समाहितिके ! देवस्योपवनस्य
बीजपूरं गच्छेत्ति । तत्तावत्पमदवनपालिकां मधुकरिका-
मन्त्रिष्यामि । एषा तपनीयाशोकमवलोकयन्ती मधुकरिका तिष्ठति ।
यावदेतां संभावयामि ।

(२) आलि सुखस्ते उद्यानवनव्यापारः ।

(३) अहह समाहितिका । सखि ! स्वागतं ते ।

(४) हला भगवत्याज्ञापयति । अरित्तपाणिनास्माद्वृक्षजनेना-
त्मभयान्दृष्टव्यः तद्बीजपूरकेण प्रेक्षितम् दूष्कामीति ।

मधु । अं सखिहिदं ज्जेव बीजपूरकम् । कहेहि
अखोखसङ्गुच्छिदाणं णट्टाआरिआणम् उवदेसं देक्खिअ
कटरो भअवदीए पसंसिदो ।

समा । दुवे वि किल आगमिणो पओअण्डिउणा अ ।
किं तु शिष्यागुणविशेषेण उल्लसितो गणदासो २ ।

मधु । अहं मालविकागमं कोलीणं किं सुणीअदि १ ।

समा । बाहं किल तस्मिं साङ्गिलासो भट्टो । के-
वलं देवीए धारिणीए चित्तं रक्खन्तो अत्तणो पङ्कत्तणं
ण दंसेदि । मालविकावि दूमेसु दिअसेसु अणुद्धद-
सुच्छा विअ मालदीमाला मिलाअमाणा लक्खीअदि ।
अदो अवरं ण जाणे । विसज्जेहि मम् ४ ।

मधु । एदं साहावलम्बि बीजपूरकं गेगुह ५ ।

समा । नाद्येन गृहीत्वा । हला तुभं वि ददो पेस-
लतरं साङ्ग जणसुसूसाए फलं पावेहि ६ । इति प्रस्थिता ।

(१) ननु सखिहितं बीजपूरकम् । कथय अन्योन्यं सङ्कर्षितानां
मायाचार्याणामुपदेशं ङ्गु कतरो भगवत्या प्रशंसितः ।

(२) दावपि किल आगमिनौ प्रयोगनिपुणौ च । किं तु शिष्या-
गुणविशेषेणोद्धतितो गणदासः ।

(३) अथ मालविकागतं कोलीनं किं श्रूयते ।

(४) बाहं किल तस्मिं साभिलाषो भट्टो । केवलं देव्या धारि-
ण्याश्चित्तं रक्खन्नात्मनः प्रभुत्वं न दर्शयति । मालविकाश्रेषु दिवसेष्व-
नुभूतमूर्खेव मालतीमाला म्लायमाना लक्ष्यन्ते । अतोऽपरं न जाने ।
विद्यज माम् ।

(५) एतच्छाखावलम्बि बीजपूरकं गृह्णाण ।

(६) हला त्वमपीतः पेशलतरं साधुजनशुश्रूषया फलं प्राप्नुहि ।

मधु । सहि समं ज्ञेयं गच्छाम्हे । अहं विदमस्य
विराजमाणकुसुमोगमस्य तवणीयासोद्यस्य दोहदणि
मिन्नं देवीए णिवेदेमि ।

वना । जुज्जदि, अहिआरो वलु तुह^२ ।

इति निष्क्रान्ते ।

प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति कामवमानावस्थो राजा विदुषकश्च ।

राजा । आत्मानं विलोक्य ।

शरीरं चामं स्यादसति दयितालिङ्गनसुखे
भवेत्सास्त्रं चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत इति ।

तया सारङ्गाध्या त्वमसि न कदाचिद्विरहितं
प्रसक्ते निर्वाणे हृदय ! परितापं व्रजसि किम् ॥

विड । अलं भवतो धीरदं लज्जितश्च परिदेविदेण ।
दिट्ठा मए मालविआए पिअसखी वडलावलिआ सु-
णाविदा अ अत्थं जो भवदा संदिट्ठो^३ ।

राजा । ततः किमुक्तवती ।

विड । विस्रजेहि भट्टारकम् । अणुगिहीदग्नि
इमिणा णिओएण । किं तु मा तवस्त्रिणी देवीए अहि-

(१) सहि ! समं गच्छावः । अहमयस्य विराजमाणकुसुमो-
गमस्य तवनीयासोकस्य दोहदनिमिन्नं देव्यै निवेदयामि ।

(२) युज्यते । अधिकारः खलु ते ।

(३) अलं भवतो धीरतामुज्जित्वा परिदेवितेन । दृष्ट्वा कया
मालविकायाः प्रियसखी वडलावलिका आविता चार्थं जो भवता
सन्दिष्टः ।

(१) विज्ञापय भट्टारकम् । अणुगृहीतास्त्रग्नेन नियोगेन ।

अक्षरं रक्खीअमाणा रक्खिदाणं विअ गिहीअं सुहं
समासादइद्व्या । तइवि जतिअ' ।

राजा । भगवन् ! सङ्कल्पयाने ! प्रतिबन्धवत्स्वमि
विषयेष्वभिनिवेश्य तथा प्रहरिष्यसि यथा जनोऽयं न
कालान्तरक्षमो भवति ! वविश्याम ।

क राजा हृदयप्रमाथिनी क च ते विश्वसनीयमायुधम् ।
मदुतीक्ष्णतरं यदुच्यते तदिदं मन्मथ ! दृश्यते त्वयि ॥

विदू । अं भणामि तस्मिं साहसिज्जे कज्जे किदो
मए उवाओवक्खेवोत्ति । ता पज्जवत्यावेहु भवं अत्ताणं २ ।

राजा । अथेमं दिवसशेषम् उचितव्यापारविमुखेन
चेतसा क मु यापयामि ।

विदू । अज्ज एव पढमावहारसुहअणि रत्तकुरव-
अणि उवाअणं पेसिअ खववसन्तावदारज्जवदेसेण इरा-
वदीए गिउणि आसुहेण आचक्खिदो । इच्छेमि अज्ज-
उत्तेण सह दोळाधिरो हणं अणुभविदुं १५ । भवदाअि
संपइसादम् । ता पमदवणं एव गच्छइह २ ।

किन्तु सा तपस्विनी देव्याधिकतरं रक्ष्यमाणा रक्षितानीमिव निधीनां
सुखं समासादवितव्या । तथापि यतिष्ये ।

(२) ननु भणामि तस्मिन् साधनीये कार्ये कतो मयोपायोपक्षेप
इति । तत्पर्यावस्थापयत्वत्वभवानाद्यानम् ।

(३) अद्यैव प्रथमावतारस्तुभगानि रत्तकुरवकाशमुपायनं प्रेक्ष्य
नयवसन्तावतारव्यपदेशेनेरावत्या निपुणिकासुखेनाख्यातः । इच्छा-
व्यार्थपुत्रेण सह दोळाधिरोहणमुभविष्यति । भवतापि सम्प्र-
तिज्ञातं तत्प्रमदवनमेव गच्छात् ॥

राजा । न क्षममिदम् ।

विदू । कर्हं विद्मः ।

राजा । वयस्य निसर्गनिपुणाः स्त्रियः । कथं मा-
नस्य संक्रान्तहृदयमुपलालयन्तमपि ते सखी न लक्ष-
यिष्यति । अतः पश्यामि

उचितः प्रणयो वरं विहन्तुं

बहवः खण्डनहेतवो हि दृष्टाः ।

उपचारविधिर्मनस्विनीनां

न तु पूर्वाभ्यधिकोऽपि भावशून्यः ॥

विदू । गारिहृदि भवं चान्तेऽरद्विदं दक्षिणं एक-
पदे पिङ्गदोकादुम्^२ ।

राजा । विचिन्त्य । तेन हि प्रमदवनमार्गमादेशय ।

विदू । इदो इदो भवम्^३ ।

उभौ परिक्रामतः ।

विदू । एं एदं प्रमदवणं पवणवलचलाहिं पल्लवकु-
लीहिं तुषरावेदि विद्म भवन्तं पविस्त्रिदुम्^४ ।

राजा । स्वर्गे रूपयित्वा । अभिजातः खलु वसन्तः । सखे ! पश्य

उन्मत्तानां श्रवणसुभगैः कूजितैः कोकिलानां

सानुक्रोशं मनसिजरुजः सञ्जातां दृष्टतेव ।

(१) कथमिव ।

(२) गार्हृति भवानन्तःपुरस्थितं दाक्षिण्यमेकपदे दृष्टतः कर्तुम् ।

(३) इत इतो भवान् ।

(४) नन्वेतत्प्रमदवनं, पवनवलचलाभिः पल्लवाकुलीभिश्चरुवतीव
भवन्तं प्रवेष्टुम् ।

अङ्गे चूतप्रसवसुरभिर्दक्षिणो माहतो मे
सान्द्रस्पर्शः करतल इव व्याघ्रतो माधवेन ॥

विद्व । पविस गिष्पुदिसाहास्य^१ ।

उभौ प्रविशतः ।

विद्व । अवधानेन दिष्टिं देहि । एदं कषु भवन्तं विप्र
लोहदुदुकामाए पमदवणलच्छीए जुवदीवेसलज्जावप्र-
तिश्रं कुसुमणेवत्वं गहिदम्^२ ।

राजा । ननु विप्रयादवलोकयामि ।

रक्ताशोकलताविशेषितगुणो विस्माधरालक्तकः
प्रत्याख्यातविशेषकं कुरवकं श्यामावदातारुणम् ।
आक्रान्ता तिलकक्रियापि तिलकैर्लग्नद्विरेफाञ्जनैः
सावज्ञेव सुखप्रसाधनविधौ श्रीर्माधवी योषिताम् ॥

इत्युद्यानगोभां निरूपयतः ।

प्रविष्टा पर्युत्सुका मालविका ।

माल । अविष्ठादहिप्रश्रं भट्टारश्रं अहिलसन्ती अत्तणोविं
दाव लज्जेमि । कुदो विहवो सिणिइस्स सही अणस्स मुत्तन्त
आचक्खिदुम् । ए सण्णे अण्ण्डिआरगुरुश्रं वेदणं कित्तिश्रं
कालं मदणो मं राइस्सहि त्ति । कतिचित्तादानि गत्वा । कहिं

(१) प्रविश निर्दृष्टिलाभाव ।

(२) अवधानेन दृष्टिं देहि । एतद्वत्सु भवन्तमिव लोभवित्त-
कामया प्रमदवनलच्छाया युवतिवेशलज्जापयित्वं कुसुमनेपथ्यं स्पृही-
तम् ।

(३) अविष्ठातद्वयं भट्टारकमभिबध्नत्यात्मनोऽपि तावत्सृज्यामि ।
कृतो विभवः क्षिब्धस्स वलीजनस्स इतान्ममाख्यातम् । न जानेऽप्र-
तिकादगुरुकां वेदनां कियत्कालं मदनो मां नेष्यतीति । कुलं तु

गु पत्यिदग्नि । विचिन्त्य । आ सदिट्टं देवीए । माल-
विण ! गोदमचावलादो दोलापरिब्रमट्टाए सरुजो मच्च
चलणा । ण सक्खोमि । तुमं दाव तवणीआसोअस्स
दोहलं णिवटेठहि । जइ सो पञ्चरत्तब्भन्तरे कुसुमं
दंसेदि तदो तुह । इत्यन्तरा निःवस्य । अहिलासपूरइतिअं
पसादं दावइस्सं त्ति । ता जाव णिओअभूमिं पडमं गदा
होमि । दाव अणुपदं मम चलणालङ्कारहत्थाए वड-
लावलिआए आअन्तब्बम् । ता दाव परिदेविस्सं वि-
स्सइं सुज्जत्तअं । इति परिक्रामति ।

विदू । वृह । ही ही एदं खु सीऊपाणुब्बेजिअस्स
मच्छण्डिआ उवणदा२ ।

राजा । अये किमेतत् ।

विदू । एसा णादिपरिक्किदवेसा उस्सुअवअणा एआ-
इणी मालविआ अदूरे वड्ढि१ ।

राजा । सहर्षम् । कथं मालविका ।

विदू । अह इम्४ ।

प्रस्थितास्त्रि । आ सदिष्टास्त्रि देव्या । गौतमचापलादोलापरिब्र-
मट्टायाः सरुजौ मम चरणौ । न शक्नोमि त्वं तावत्तपनीयाशोकस्य
दोहदं निवर्तय, यदि स पञ्चरात्राभ्यन्तरे कुसुमं दर्शयति ततस्तुभ्यम-
भिलाषपूरयित्वा प्रसादं दापयिष्यामीति । यावन्नियोगभूमिं प्रथमं
गता भवामि । तावदनुपदं मम चरणालङ्कारहस्तया वकुलावलि-
कया आगन्तव्यम् । तत्परिदेविष्यं तावद्विअस्सं सुहृत्कम् ।

(२) आसुख्यम् एतत्खलु सीधुपानोद्देजितस्य मत्स्यल्लिकोपनता ।

(३) एसा नातिपरिष्कृतवेशोलुकयदना एकाकिनी मालविका
अदूरे वर्तते ।

(४) अथ किम् ।

राजा । शक्यमिदानीं जीवितमवलम्बयितुम् ।

त्वदुपलब्ध समीपगतां प्रियां

हृदयमुच्छ्वसितं मम विल्लवम् ।

तरुहतां पथिकस्य जलार्थिनः

सरितमारसितादिव सारसात् ॥

क्व तत्रभवती ।

विदू । एसा तरुदाइमज्झादो णिक्कन्ता इदोज्जोव
परिवट्ठन्ती दीसदि^१ ।

राजा । पश्याम्येनाम् ।

विपुलं नितम्बदेशे मध्ये क्षामं समुन्नतं कुक्षयोः ।

अत्यायतं जयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥

सखे ! पूर्वस्मादवस्थान्तरमुपाकृता तत्रभवती । तथा हि

शरकारुण्डपाण्डुगण्डस्यलेयमाभाति परिमिताभरणा ।

माधवपरिणतपत्रा कतिपयकुसुमेव कुन्दलता ॥

विदू । एसावि भवं विअ मअणज्जाहिणा परिमिटा
भविअदि^२ ।

राजा । सौहार्दमेवं पश्यति ।

माल । अअं सो ललिदसुउमारदोहलापेक्खी अग्नि-
हीदकुसुमणेवत्यो उअण्हदाए मअ सोअं अणुकरेदि ।

(१) एसा तरुदाइमज्झादो इत एव परिवर्तमाना दृश्यते ।

(२) एसावि अवानिव मदनव्याधिना परिमृष्टा भविष्यति ।

(३) अवं सः ललितसुकुमारदोहदापेक्षी अगृहीतकुसुमनेपथ

जाव से पच्छाअसीघले सिखापट्टए गिमला अत्ताअं
विणोदेमि' ।

वि० । सुदं भवदा उक्कण्ठदह्मिन्ति अत्तभोदी म-
न्तेदि' ।

राजा । नैतावता भवन्तं प्रसन्नतर्कं मन्ये । कुतः ।
वोढा कुरवकरजसां किसलयपुटभेदशीकरानुगतः ।
अनिमित्तोत्कण्ठामपि जनयति मनसो मलयवातः ॥

मालविकोपविष्टा ।

राजा । सखे ! इतस्तावदावां लतान्तरितौ भवावः ।
वि० । इरावदिं विअ अदूरे पेक्खामि' ।
राजा । न हि कमलिनीं दृष्ट्वा ग्राहमवेक्षते मत-
ज्जजः । इति विलोकयन् स्थितः ।

माल । हिअअ ! गिरवलम्बणादो अदिभूमिलङ्घिणो
मणो रहादो विरम । किं मं आआसिअ' ।

विदूषको राजानं वीक्ष्यते ।

राजा । पश्य महत्त्वं स्नेहस्य ।

अौत्सुक्यहेतुं विट्णोपि न त्वं
तत्त्वावबोधैकफलो न तर्कः ।
तथापि रम्भोर ! करोमि लज्ज
मात्मानमेषां परिदेवितानाम् ॥

उत्कण्ठिताया मम शोकमनुकरोति । यावदस्य प्रक्षायशीतले नि-
मग्ना आत्मानं विनोदयामि ।

(२) अतं भवतोत्कण्ठितास्त्रीत्वमभवतो मन्त्रयते ।

(१) इरावतीमिवादूरे गेहे । [किं नामावाह्यः ।

(५) हृदय ! निरवलम्बनादतिभूमिलङ्घिणो मनोरथाद्विरमः ।

विट् । सम्पदं भवदो गिस्सुंसयं भविस्सदि । एसा अप्पि-
दमअणसंदेसा विविन्ते स्यं वउलावलिआ उवगदा^१ ।

राजा । अपि खरेदस्सदभ्यर्थनाम् ? ।

विट् । किं दाणिं एसा दासीए दुहिदा दाव गरुअं
संदेसं विस्सुमरेदि ?^२ ।

प्रविश्य चरणालंकाररुक्ता वकुलावलिका ।

वकुला । अपि सुहं सहीए^३ ।

माल । अग्गो वउलावलिआ उवहिदा ? । सागदं
दे, उवविस^४ ।

वकुला । उपविश्य । हला तुमं दाणिं जोग्गदाए णि-
उत्ता । एकं दे चलण उवणेहि जाव सालत्तअं सणे-
उरं करेमि^५ ।

माल । स्वगतम् । हिअअ ! अलं सुहिदाए । उवट्-
ठिदो अअं विहअो । कहं दाणिं अत्ताणं मोचे-
अम् । अह वा एदं एव्व मे मित्तुमण्डयं भविस्सदि^६ ।

(१) सम्पदं भवतः निःशंसयं भविष्यति ।

(२) किमिदानीमेषा दास्या दुहिता तावद्गुरुकं संदेसं विस्मरति ।

(३) अपि सुखं सख्यै ।

(४) अहह वकुलावलिकोपस्थिता । स्वागतं ते उपविश ।

(५) हला त्वमिदानीं योग्यतया निगुह्या । एकं ते चरणमुप-
नय यावत्पालककं सनूपुरं करोमि ।

(६) हृदय ! अलं सुखितया । उपस्थितेऽयं विभवः । कथ-
मितीमात्मानं मुञ्चेयम् । अथ वैतदेव मे नृत्यमण्डनं भविष्यति ।

वकुला । किं विचारेति । उस्तु आ खु इमं तवणी
आसोअस्स कुसुमोग्गमे देवी^१ ।

राजा । कथमशोकदोहलनिमित्तोऽयमारम्भः ।

विदू । किं क्व, ण आणासि । अकारणादो देवी
इमं अन्तेउरयेवत्येण जोजइस्सदि त्ति^२ ।

माल । पादमुपहरति । हला मरिसेहि दाणिम्^३ ।

वकुला । अइ शरीरंसि मे^४ । नाद्येन चरणान्स्कारमारभते ।

राजा ।

चरणान्तनिवेशितां प्रियायाः

सरसां पश्य वयस्य ! रागलेखाम् ।

प्रथमामिव पल्लवप्रसूतिं

हरदग्धस्य मनोभवद्रमस्य ॥

विदू । चलणाणुरूढो तत्तभोदीए अहिआरो उव-
क्खित्तो^५ ।

राजा । सम्यगाच्च भवान् ।

नवकिसलयरागेणार्द्रपादेन त्राला-

स्फुरितमखरुणा द्वौ हन्तुमर्हत्यनेन ।

(१) किं विचारयसि । उस्तु का खल्वस्य तपनीयाशोकस्य कुसु-
मोद्गमे देवी ।

(२) किं खलु न जानासि । अकारणाद् देवी इमामलःपुरने-
पथ्येन योजयिष्यतीति ।

(३) हला मर्धवेदीम् ।

(४) अयि शरीरमसि मे ।

(५) चरणानुरूपस्तत्त्वमात्मा अधिकारः उपनिष्ठाः ।

अकुसुमितमशोकं दोहदापेक्षया वा
प्रणमिताशिरसं वा कान्तमाद्रापराधम् ।

विदू । पारिविध्यसि तत्तमोदीए अवरहुं ? १ ।

राजा । मूर्ध्नी प्रतिगृहीतं वचः सिद्धिदर्शिनो ब्रा-
ह्मणस्य ।

ततः प्रविशति युक्तमदा इरावती चेटी च ।

इरा । इच्छे णिउणिए ! सुणामि वड्डसो मदो किल
द्वित्वाअणस्य विसेसमण्डणं न्ति । अवि सञ्चो अअं ।
लोअवादो २ ।

निपु । पढमं लोअवादो एअ सम्पदं सञ्चो संबुत्तो १ ।

इरा । अलं मद सिणेहेण । कहेहि कुदो दाणिं
अवगमिदन्नं दोलावरं पडमागदो भट्टा ण वेत्ति ४ ।

निपु । भट्टिणीए अखण्डिदादो पणआदो ५ ।

इरा । अलं सेवाए । मज्झत्यदं परिगहिअ भणाहि ६ ।

निपु । णं वसन्तोअवुवाअणलोलुबेण अज्जगोदमेण
कहिअं । तुअरदु भट्टिणी ७ ।

(१) पारिविध्यसि तत्तमवत्यामपराधम् ? ।

(२) सखि ! निपुणिके ! शृणोमि वड्डसो मदः किल स्त्रीजनस्य
विशेषमण्डनमिति । अपि सत्य एषः लोकवादः ।

(३) प्रथमं लोकवाद एव साध्यतं सत्यः संवृत्तः ।

(४) मयि स्नेहेनाहम् । कथय कुत इदानीमवगन्तव्यं दोलावहं
प्रथममागतो भर्ता न वेति ।

(५) भट्टिन्याः अखण्डितात् प्रणयात् ।

(६) अलं सेवाया । मध्यस्थतां परिगृह्य भण । [भट्टिनी ।

(७) ननु वसन्तोअवोपायनलोलुपेणार्थगौतमेन कथितम् । त्वरतां

इरा । अवस्थासदृशं परिक्रम्य । हृस्वे मदेण गिलाश-
माणं अन्ताशं अज्जउत्तस्स दंसणे हिअअं तुअरावेदि
चलणा उण ण ओसलन्ति ।

निपु । अं संपत्तन्ह दोलावरअं २ ।

इरा । णिउणिए ! अज्जउत्तो एत्थ ण दोसदि ३ ।

निपु । अं भट्टिणी आलोएदु । परिहासणिमित्तं क-
हिंपि गूढेण भट्टिणा होदब्बम् । अम्हेवि इमं पिअ-
कुलदापरिक्खित्तं असोअसिलापट्टअं पविसामो ४ ।

इरा । तहा ५ ।

निपु । विलोक्य । आलोअदु मट्टिणी बूदङ्कुरं विचि-
सन्तीअं अम्हायं पिपीलिआहिं दंसिदं ६ ।

इरा । किं विअ एदं ? ७ ।

निपु । एसा अनोअपादवच्छाआए मालविआए वउ-
त्तावलिआ चलणालङ्कारं णिवत्तेदि ८ ।

(१) सखि ! मदेन ग्लायमानमात्मानमार्यपुत्रस्य दर्शने हृदयं
त्वरयति, चरणौ पुनः न प्रसरतः ।

(२) अनु संप्राप्ते स्त्री दोलाम्बकम् ।

(३) निपुणिके ! आर्यपुत्रः अत्र न दृश्यते ।

(४) अनु भट्टिव्यवसोकयतु । परिहासनिमित्तं कुत्रापि गूढेन
भर्ता भवितव्यम् । आवामपीदं प्रियकुलतापरिचिन्नप्रशोकशिलापट्टकं
प्रविधावः ।

(५) तथा । [आनिर्देष्टम् ।

(६) आलोकतां भट्टिणी बूताङ्कुरं विचिन्त्यलोरावयोः पिपीलि-

(७) किमिवैतत् ? [आलङ्कारं निर्वर्तयति ।

(८) एवाप्रोक्तपादपञ्चावावां मालविकाया वकुलावलिका चर-

हरा । शङ्कां रूपयित्वा । अभूमी दृष्टं मालविद्याए ।
कहं एतत् तर्क्यसि ।

निपु । तर्क्यमि दोलापरिब्रंशदसहजचलणाए देवीए
असो अदोहलाधिआरे मालविद्या णिउत्तेत्ति । अस्सहा
कहं देवी सञ्चधारिदं एदं गोउरजुअलं परिअणस्य अभ-
णुजाणिस्यदि२ ।

हरा । महती मे संभावणा३ ।

निपु । किं ण अस्सेसोअदि भट्टा४ ।

हरा । हस्ते मे चलणा अगदो ण पबट्ठन्ति । मदो
मं विद्यारेदि । आशङ्कितस्स दाब अन्तं गमिस्सं५ ।

मालविकां निरूप्यात्मगतम् । ठाणे क्व, कातरं मे हि अञ्चं६ ।

बङ्गला । चरणं दर्शयति । किंवि ? रोअदि दे राअरे-
हाविस्सासो७ ।

माल । अन्तणो चलणंति लज्जेमि णं पसंसिदुं ।
केण ? सिप्यसाहणकलाए एब्बं अभिणीदासि८ ।

(१) अभूमिरियं मालविकायाः । कथमत्र तर्कयसि ।

(२) तर्कयामि दोलापरिब्रंशदसहजचरणया देव्या अशोकदोह-
दाधिकादे मालविका नियुक्तेति । अन्यथा कथं देवी स्वयंधारि-
तमेतत् नूपुरयुगलं परिजनस्याभ्यनुज्ञास्यति ।

(३) महती मे सम्भावना । (४) किं नान्विध्यते भर्ता ।

(५) सखि ! मम चरणावप्यतो न प्रवर्त्तेताम् । मदो मां विका-
रयति । आशङ्कितस्य तावदन्तं गमिष्यामि ।

(६) स्थाने खलु कातरं मे हृदयम् ।

(७) किमपि ? रोचते ते रागरेखाविन्यासः ।

(८) आत्मनश्चरणमिति लज्जाम्येतत्प्रशंसितम् । केन ? शिल्पसा-
धनकलायामेवमभिनीतासि ।

बकुला । एतत् खलु भद्रं भट्टिणो सिद्धिर्हि^१ ।

विदू । त्वरेहि दापिं सुखदक्षिणाए^२ ।

माल । दिदृष्टिं वा या गर्वितासि^३ ? ।

बकुला । उपदेशानुरूपे चरणे क्षिप्रं दापिं गर्विता
भविस्सं । रागं विलोक्यात्मगतम् । हन्त सिद्धो मे दप्यो ।
प्रकाशम् । सहि एङ्गस्स अक्सिदो रात्रिणक्खेवो । केवलं
सुखमारुहो लम्भइदब्बो । अह वा प्रवाहं एव्व एदं ठाणं^४ !
राजा । सखे पश्य पश्य ।

आर्द्रालक्षकमस्याचरणं सुखमारुतेन शोषयतः ।

प्रतिपन्नः प्रथमतः संप्रति सेवावकाशो मे ॥

विदू । कुदो दे अणुसच्चो ? । एदं भवदा चिरक्खेण
अणुभ विदब्बं^५ ।

बकुला । सहि अरुणं सदपत्तं बिअ सोइदि दे चलयं ।
सञ्जहा भट्टिणो अङ्गपरिवट्टिणी होइ^६ ।

इरावती निपुणिकामवेक्षते ।

राजा । ममेयमाशीः ।

(१) अत्र खलु भद्रः सिद्धिर्हि ।

(२) त्वरेदस्तेदानीं सुखदक्षिणायै ।

(३) दिदृष्ट्वा न गर्वितासि ? ।

(४) उपदेशानुरूपे चरणे लब्ध्वा इदानीं गर्विता भविष्यामि ।
हन्त सिद्धो मे दर्पः । सखि ! एकस्य ते चरणस्यावसितो रागनिक्षेपः ।
केवलं सुखमारुतो लम्भयितव्यः । अह वा प्रवातमेवैतद्व्याकम् ।

(५) कुतश्चेदनुशयः । एतद्भवता चिरक्खेणानुभवितव्यम् ।

(६) सखि ! अरुणं शतपत्रमिव शोभते ते चरणम् । सर्वथा
भर्तृरङ्गपरिवर्तिनी भव ।

माल । हला मा अविणीशं मन्तेहि^१ ।

बकुला । मन्तिद्वयं एव मए मन्तिदं^२ ।

माल । प्रिया क्व अहं तव^३ ।

बकुला । ए केवलं मम^४ ।

माल । कस्य ? वा असस्स^५ ।

बकुला । गुणेषु अहिणिवेशिणो भट्टिणोवि^६ ।

माल । अलिअं मन्तेसि । एदं एव मइ णत्थि^७ ।

बकुला । सत्तं तुइ णत्थि । भट्टिणो किंसेसु सुन्दरपा-
ण्डुरेसु दीसइ अङ्गेषु^८ ।

निपु । पढमं गणिदं विअ हदासाए उत्तरं^९ ।

बकुला । अणुराओ अणुराएण परिक्रियदब्बोत्ति सुअ-
ण बअणं पमाणं करेहि^{१०} ।

माल । किं अत्तणो छन्देण मन्तेसि^{११} ? ।

बकुला । ए हि ण हि । भट्टिणो क्व एदाणि पणअभि
दुआणि अखराणि विप्रेरिदाणि^{१२} ।

(१) हला मा अविनीतं मन्त्रयस्व ।

(२) मन्त्रयितव्यमेव मया मन्त्रितम् ।

(३) प्रिया ! खल्वहं तव । (४) न केवलं मम ।

(५) कस्य वा न्यस्य ? । (६) गुणेष्वभिनिवेशिनो भर्तुरपि ।

(७) अलीकं मन्त्रयसे । एतदेव मयि नास्ति ।

(८) सत्त्वं त्वयि नास्ति । भर्तुः केशेषु सुन्दरपाण्डुरेषु दृश्यतेऽङ्गेषु ।

(९) प्रथमं गणितमिव हताशया उत्तरम् ।

(१०) अणुरागोऽणुरागेण परीक्षितव्य इति सुजनवचनं प्रमाणं कुरु ।

(११) किनात्मनः छन्देन मन्त्रयसे ।

(१२) न हि न हि । भर्तुः खल्वेतानि प्रणयश्चदुष्कान्यक्षराणि विप्रे-
रितानि ।

माल । हला देवीं चिन्तयित्वा न मे हृदयं विश्वसिद्धिः ।

बकुला । मुझे ! भ्रमरसंवाधो अस्ति न वसन्तावतार-
संभूदो किं ? या एवचूदप्यसौ ओदंसखिज्जोः ।

माल । तुमं जाव दुज्जादे मच्छन्तस्स सहादणी होहिः ।

बकुला । विमहसुरही बउलावल्लिआ क्खु अहं^४ ।

राजा । साधु बकुलावल्लिके ! साधु

भावज्ञानानन्तरं प्रसूनेन

प्रत्याख्याने दत्तयुक्तोत्तरेण ।

वाक्येनेयं स्थापिता स्वे निदेशे

स्थाने प्राणाः कामिनी द्रुत्यधीनाः ।

ररा । हस्से पेक्ख कारिदं एव्व बउलावल्लिए एदस्मिं
पदं मालविआए^५ ।

निपु । भट्टिणि ! णिब्बिआरस्स अधिआरस्स उददोव-
देसो^६ ।

ररा । ठाणे क्खु पङ्कितं मे हिअअ^७ । गिहीदत्था
अणान्तरं चिन्तइस्सु^७ ।

(१) हला देवीं चिन्तयित्वा न मे हृदयं विश्वसिद्धिः ।

(२) मुझे ! भ्रमरसंवाधोऽस्तीति किं न वसन्तावतारसंभूतः अच-
चूतप्रसवोऽवतंसनीयः ।

(३) त्वं यावत् दुर्गता गच्छतः सहायिनी भव ।

(४) विमहसुरभि बकुलावल्लिका खल्वहम् । [विकायाः ।

(५) सखि ! प्रेक्षस्व कारितमेव बकुलावल्लियैतस्मिन् पदं माल-

(६) भट्टिणि ! निर्विकारस्याधिकारस्योचितोपदेशः ।

(७) स्थाने खलु शङ्कितं मे हृदयम् । गृहीताघातान्तरं चिन्त-
यिष्यामि ।

बकुला । एसोवि दे संवृत्तपरिकल्पी बलणो जाव गां
वि सणोउरं करेमि । नाखेन नूपुरयुगलमापुथ । इत्ता उट्टे-
हि अणुविट्ठ देवीए असोअस्स जिआसच्चिअं शिओअं^१ ।

उभे उत्तिष्ठतः ।

ररा । सुटो देवीए शिओओत्ति ! मोडु दाणिम्^२ ।

बकुला । एसो उवाळुदराओ उपभोगक्खमो पुरदो दे
विट्ठदि^३ ।

माल । सहर्षम् । किं भट्टा ?^४ ।

बकुला । सखितम् । गा दाव भट्टा । असोअसाहाव-
लम्बी गुच्छओ ओदंसेहि दाव गां^५ ।

मालविका विषादं नाटयति ।

विट्ठ । किं सुदं भवदा ?^६ ।

राजा । सखे ! पर्याप्तमेतावता कामिनाम् ।

अनातुरोत्क्राणितयोः प्रसिध्यता

समागमेनापि रतिर्न मां प्रति ।

परस्परप्राप्तिनिराशयोर्वरं

शरीरनाशोऽपि समानुरागयोः ॥

(१) एषोऽपि ते संवृत्तपरिकर्मा चरणः बावद् एनम् अपि
मनूपुरं करोमि । इत्ता उत्तिष्ठानुतिष्ठ देव्या अशोकस्स विकाशवितकं
नियोगम् ।

(२) श्रुतो देव्या नियोग इति । भवत्किटानीम् ।

(३) एष उपाळुदरागः उपभोगक्षमः पुरतस्ते तिष्ठति ।

(४) किं मर्त्ता ।

(५) न तावद्भर्त्ता । अशोकशाखावलम्बी गुच्छकः अवतंसय ताव-
देनम् ।

(६) किं श्रुतं भवता ? ।

मालविका । दक्षितपङ्क्त्यावतंशा वलीकनशोकाव पादं प्रहिषीति ।

राजा । वयस्य !

आदाव कर्णकिसलयमस्त्रादियमत्र चरयमर्पयति ।

उभयोः सहश्रविनिमयादात्मानं वञ्चितं मन्ये ॥

माल । वामो क्व एषो असोओ जो व्यञ्जकं प्रमाणीक-
दुय कुसुमुग्नमं या दंसेदि अपि याम अन्हाणं सम्भावणा
सफला हवे ?^१ ।

यजुला । इला णत्थि दे दोसो अञ्चं ओम्भ णिम्भुणो अ-
सोओ कुसुमुग्नममन्यरो हवे जो दे चरणसत्कारं लब्धितः^२ ।

राजा । अनेन तनुमध्यया मुखरनूपुराराविणा

नवाम्बुरुहकोमलेन चरणेन सम्भावितः ।

अशोक ! यदि सद्य एव सुकुलेन सम्पत्सप्रसे

मुधाबुबहसि दोहदं ललितकामिसाधारणम् ॥

सखे ! वचनावकाशपूर्वकं प्रवेष्टुमिच्छामि ।

विदू । एहि यं परिहा सदस्य^३ ।

उभो प्रवेशं कुरुतः ।

निपु । भट्टिणि ! भट्टिणि ! भट्टा एव पविसदि^४ ।

शरा । एदं मम पदमं चिन्तिदं हिअएण^५ ।

(१) वामः खलु एष अशोको यो व्यञ्जकं प्रमाणीकृत्य कुसुमोद्गमं न
दर्शयति । अपि नामावयोः सम्भावना सफला भवेत् ? ।

(२) इला नास्ति । ते दोषः । अवमेव निर्गुणोऽशोको यदि कुसु-
मोद्गमनमन्यरो भवेदास्ते चरणसत्कारं लब्धितः ।

(३) एह्येनां परिहासयिष्यामि ।

(४) भट्टिनि ! भट्टिनि ! भर्तात्वं प्रविशति ।

(५) एतन्मम प्रथमं चिन्तितं हृदयेन ।

विट् । उभे । हीहि ! जुक्तं त्वाम अन्तर्भोदो पित्र-
वक्ष्ये असोषो वामपाएण ताडयिषुं ?^१ ।

उभे । वसन्तमम् । अन्धो भट्टा । जेदु जेदु भट्टा^२ ।

विट् । बकुलाबल्लि ! गिहीदत्याए तुए अन्तर्भोदी ई-
रिसं अविण्णं करन्ती कीस ण विवारिदा^३ ।

मालविका भयं रूपयति ।

निपु । भट्टिणि ! पेक्ख किं पउत्तं अज्जगोदमेण^४ ।

ररा । कहं खलु बह्वन्धू अस्सहा जीविस्सदि^५ ।

बकुला । अज्ज एसा देवीए णिओअं अणुचिट्ठदि ।
एदस्सिं अदिकमे परवदी इअं । पसीददु भट्टा^६ ।

इति आत्मना सहैनां प्रणिपातयति ।

राज । यद्येवमनपराद्वासि । उत्तिष्ठ भट्टे ! । हस्तेन
गृहीतोत्थापयति ।

विट् । जुज्जदि देवो एत्थ माणइदब्बा^७ ।

राजा । विहस्य ।

किसलयदोर्विलासिनि कठिने निहितस्य पादपस्कन्धे ।
शरणस्य न ते बाधा संप्रति वामोरु ! वामस्य ।

(१) भवति ! युक्तं नामात्रभवति प्रियवयस्ये अन्धोको वामपादेन
ताडयितुम् ? ।

(२) अहं भर्ता । जयति जयति भर्ता ।

(३) बकुलाबल्लिके ! गृहीतार्थया त्वयात्रभवतीदृशमग्निमित्रं कुर्याती
कस्मात् न निवारिता ।

(४) भट्टिनि ! प्रेक्षस्व किं प्रवृत्तमार्थगतमेव ।

(५) कथं खलु बाह्याण्यन्धुरन्यथा जीविष्यति ।

(६) आर्य ! एषा देव्या नियोगमनुतिष्ठति । एतस्मिन्नतिक्रमे पर-
वतीयम् । प्रसीदतु भर्ता । (७) युज्यते देवत्व मानवितव्या ।

मालविका लज्जां नाटयति ।

हरा । अहो गवणीदकप्यहिअओ अज्जउत्तो^१ ।

माल । वउलाबल्लिए ! एहि अणुचिट्ठिदं अत्तयो णि-
ओअं देवीए निवेदेन्ह^२ ।

वकुला । विअवेहि भट्टारं विअज्जेहि त्ति^३ ।

राजा । भट्टे ! यास्यसि । मम तावदुत्पन्नावसरमर्थित्वं
अयताम् ।

वकुला । अवहिदा सुणाहि । आणवेदु भट्टा^४ ।

राजा ।

धृतपुष्पमयमपि जनो बभ्राति न तादृशं चिरात्प्रभृति ।

स्पर्शमतेन पूरय दोहदमस्याप्यनन्यरुचेः ॥

हरा । सहसोपस्य । पूरेहि पूरेहि । असोओ कुसुमं
ण दंसेदि । अअं क्व उण उत्तम्भिदो एब्ब^५ ।

सर्वे हरावतीं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः ।

राजा । अपवार्य । वयस्य ! का प्रतिपत्तिरत ?

विदू । किं अस्मि ? जङ्घावलं एब्ब^६ ।

(१) अहो गवनीतकल्पहृदय आर्यपुत्रः ।

(२) वकुलावल्लिके ! एह्यनुष्ठितमात्मनो नियोगं देव्यै निवेदयावः ।

(३) विज्ञापय भर्तारं विद्वजेति ।

(४) अवहिता दृष्टु आज्ञापयतु भर्ता ।

(५) पूरय पूरय । अशोकः कुसुमं न दर्शयति । अयं खलु पुनरुत्त-
म्भिव एव ।

(६) किमन्यत् ? जङ्घावलयमेव ।

हरा । साङ्ग वडलावलि ! साङ्ग तुए उबकन्तं दाणिं
करेहि सफलप्यत्यणं अज्जउत्तं^१ ।

उभे । प्रसीदतु भट्टिणी । काशो वधं भट्टिणी पण-
अपरिमाहस्य । इति निष्क्रान्ते २ ।

हरा । अविद्युतणीया पुरीसा । अन्तणी वञ्चणवञ्चणं
प्रमाणीकरिअ अहिक्खित्ताए पिअवरिणीए हिअअसल्लं^२
किदम् । एव्मं ए विणादं मए बाइजणगिहीदचित्ताए
अविसङ्खिदाए हरिणीए विअ विणासोत्ति^३ ।

विदू । जनानिकम् । भो पडिबज्जेहि किंपि उत्तरं । किं
ए भणइ उदकान्दमूले विमहिले विमहिदेण कुम्भीलेण
सन्धिच्छेदो शिक्खिदम्भोत्ति वत्तव्यं होइ^४ ।

राजा । सुन्दरि ! न मे मालविकया कश्चिदर्थः । मया
त्वं चिरयसीति यथा कथञ्चिदात्मा विनोदितः ।

हरा । अविद्युतणीओसि । ए मए विणादं ईरिसं

(१) साधु वडलावलिके ! साधूपक्रान्तमिदानीम् । कुरु सफलप्रा-
प्तनमार्थपुत्रम् ।

(२) प्रसीदतु भट्टिणी । के आशं भर्तुः प्रणयपरिपङ्क्त्यः ।

(३) अविद्युतनीयाः पुरुषाः । आत्मनो वञ्चनवञ्चनं प्रमाणीकृत्याधि-
विप्रायाः प्रियवृद्धिण्याः हृदयशल्यं कृतम् । एवं न विज्ञातं मया,
व्याधजन्यङ्गीतचित्तादा अविप्रङ्खिताया हरिण्या इव विनाश इति ।

(४) भो प्रतिपद्यस्व किमप्युत्तरम् । किं न भणति उदकान्तमूले विप्र-
यिके विमयितेन कुम्भीलेन सन्धिच्छेदः शिक्खितव्य इति वक्तव्यं भवति ।

(१) अविद्युतनीयोऽसि । न मया विज्ञातमीदृशो विनोदइत्तान्त
मार्थपुत्रेणोपलब्धः इति । अन्यथा दुःखव्यापारिच्छेवं न करोमि ।

विशोदयत्तन्तं अञ्ज उत्तेण उबलइं त्ति । अस्सहा दुक्ख-
ब्बावारिणी एब्बं एण करेमिं ।

विट्ठ । मा दाव अत्तभोदो दक्खिस्सस्स उवरोइं करे-
हि समीवदिट्ठेण देवीए परिचारिइत्तिआअणेण संक-
हावि जइ वारोअदि एत्थ तुमं एब्ब पमाणं २ ।

इरा । एणं संकहा एवम होइ किंत्ति अन्ताणं आआस-
इस्स ३ । इति कथा प्रस्थिता ।

राजा । अनुसरन् । प्रसीदतु भवती ।

इरावती रसनासंढानितचरणा म्रजत्येव ।

राजा - सुन्दरि ! न शोभते प्रणयिजने निरपेक्षता ।

इरा । सठ ! अविस्मसणीओसि ४ ।

राजा । शठ इति मयि तावदस्स ते

परिचयवत्यवधीरणा प्रिये ! ।

चरणपतितया न चण्ड ! तां

विस्मजसि मेखलयापि याचिता ।

इरा । इअं पि हदासा तुमं एब्ब अणुसरदि ५ ।

रसनामादाय राजानं ताडयितुमिच्छति ।

राजा वयस्य ! एषेरावती ।

वाप्यासारा हेमकाञ्चीगुणेन

ओणीविम्बादप्युपेक्षायतेन ।

(२) मा तावत्तत्त्वभवतो दाक्षिण्यस्योपरोधं कुर्वन् समीपदृष्टेन देव्याः
परिचारिस्त्रीजनेन संकथापि यदि वार्येत तत्र त्वमेव प्रमाणम् ।

(३) ननु संकथा नाम भवतु किमिच्छात्मानमावाप्तयिष्यामि ।

(४) शठ ! अविस्मसनीयोऽसि ।

(५) अयमपि कृताशा त्वामेवानुसरति ।

चण्डो चण्डं हन्तुमभ्युद्यता मां
विद्युद्दाम्ना मेघराजीव विन्ध्यम् ॥

ररा । किं एज्जं भूमीवि मं अबधीरिअं करेहि^१ ।

राजा । सरसनं हस्तमवलम्बयति ।

अपराधिनि मयि दण्डं संहरसि समुद्यतं कुटिलकेशि ! ।

वर्द्धयसि विलसितं त्वं दासजनायात्र कुप्यसि च ॥

नूनमिदानीमनुज्ञातम् । इति पादयोः पतति ।

ररा । एा क्खु इमे मालविआए चलणा जे दे विसेसेण
दोहलं पूरयिस्सन्ति^२ । इति निष्क्रान्ता सचेटी ।

विट् । उट्ठेहि अकिदप्पसादोसि^३ ।

राजा । उद्यायेरवतीमपश्यन् । तत् कथं गतैव प्रिया ? ।

विट् । वयस्स ! देव्वेहिं इमस्स अविणअस्स अपसार-

इदा । अहं सिग्घं अपक्कमाम जाव अङ्गारकरासिं वि-

अ अणुचक्कं ण करेदि^४ ।

राजा । अहो मदनस्य वैषम्यम् ।

अन्ये प्रियाहृतमनास्तस्याः प्रणिपातलङ्घनां सेवाम् ।

एवं प्रणयवतो सा न हि शक्यमुपेक्षितुं कुपिता ॥

तदेहि कुपितां देवीं प्रसादयावः ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति तृतीयोऽङ्कः ।

(१) किमेवं भूयोऽपि मामवधीरितां करोषि ।

(२) न खल्विमौ मालविकायाश्चरणी यौ ते विशेषेण दोहदं पूरयिष्यतः ।

(३) उन्निष्ठाकृतप्रसादोऽसि ।

(४) वयस्य ! हेतुः अस्य अविनयस्य अपसारिता अहं शीघ्रम् अप-
क्कमासि यावत् अङ्गारराशिनिव कणुचक्कं न करोति ।

चतुर्थोऽङ्कः ।



ततः प्रविशति पर्युत्तुको राजा पतीहारी च ।

राजा । आत्मगतम् ।

तामाश्रित्य अतिप्रयगतामाश्रया बद्धमूलः

संप्राप्तायां नयनविषयं कूढरागप्रवालः ।

हस्तस्पर्शः कुसुमित इव व्यक्तरोमोद्गमत्वात्

कुर्यात् कान्तं मनसिजतरुमां रसज्ञं फलस्य ॥

प्रकाशम् । सखे ! गौतम ।

प्रती । जेदु जेदु भट्टा । असन्निहितो गोदमो^१ ।

राजा । आत्मगतम्^२ । आः ! मालविकावृत्तान्तज्ञानाय
मया प्रेषितः ।

प्रविश्य विदूषकः ।

विदू । जेदु जेदु भवम्^२ ।

राजा । जयसेने ! जानीहि तावत् । कासौ देवी धा-
रिणी सरुजचरणत्वाद्विनोद्यत इति ।

प्रती । जं देवो आणवेदि^२ । इति निष्क्रान्तः ।

राजा । गौतम ! को वृत्तान्तस्तत्तमवत्यासो सख्याः ।

(१) जबतु जबतु भर्ता । असंनिहितो गौतमः ।

(२) जबतु जबतु भवान् । (३) यहँव आआपबति ।

विदू । योविडालगिहीदाए परञ्जदिआए^१ ।

राजा । बविषादम् । कथमिव ।

विदू । सा खलु तपस्विणी ताए पिङ्गलकवीए सारभण्ड-
गे हसुहे परिक्वित्ता^२ ।

राजा । मनु मत्संपर्कमुपलभ्य ।

विदू । अथ किं^३ ।

राजा । क एवं विमुखोऽस्माकं येन चण्डीकृता देवी ।

विदू । सुणादु भवम् । परिज्वालिआ मे कहेदि । भो
हिओ किल तत्तभोदो दरावदो रुजाअन्तचलणां देवीं
सुहं पुच्छिदुं आअदा^४ ।

राजा । ततस्ततः ।

विदू । तदो सा देवीए पुच्छिदा । किं अत्तणोवि अणलं
किदो हिअअजणी बल्लहोत्ति । तदो ताए उत्तम्मन्तीए
मन्तिदम् । कुदो वा उवआरो जं परिअणे संकन्तं बल्लह-
त्तणं जाणिस्सुदित्ति^५ ।

राजा । अहो निर्वेदाहते मालविकायामयमुपन्यासः
शङ्कयति ।

(१) यो विडालगिहीतायाः परभृतिजायाः ।

(२) सा खलु तपस्विनी तथा पिङ्गलाद्या सारभाण्डगेहमुखे परिक्रिता ।

(३) अथ किम् ।

(४) शृणोतु भवान् । परिव्राजिका मे कथयति । भोक्ष्यः किल
तत्त्वभवतीरावती रुजायमानचरणां देवीं सुखं प्रष्टुमागता ।

(५) ततः सा देव्या वृष्टा । किमात्मनोऽप्यनलंकृतो हृदयजनो बल्ल-
भ इति । ततस्तयोत्ताम्यन्या मन्त्रितम् । कुतो बोधचारः यत्परिजने
संक्रान्तं बल्लभत्वं ज्ञास्यतीति ।

विदू । तदो ताए अणुबन्धिज्जमाणाए भवदो अबिवाअं
अन्तरेण परि गइया किदा^१ ।

राजा । अहो दीर्घरोषता तत्तभवत्याः । अतः परं
कथय ।

विदू । किं अबरम् । मालविका वकुलावलिआ अ गिणग
लपदीओ । अदिट्ठसुज्जपाआ पाआलवासं णागकस्सआ
विअ अणुहवन्ति^२ ।

राजा । कटं कष्टम् ।

मधुरस्वरा परभृता अमरी च विबुधचूतसङ्गिन्यौ ।

कोटरमकालवृथा प्रबलपुरोवातया गमिते ॥

अथत्र कस्यचिदुपक्रमस्य गतिः स्यात् ।

विदू । कहं भविस्सुदि । जं सारभागडगिहव्यावारिद-
माद्धविआ देवीए संदिट्ठा । मम अङ्गुलीअमुहिअं अदे-
क्खिअ ण मोत्तज्जा तुए इदासा मालविआ वकुलावलि-
आ चेत्ति^३ ।

राजा । निःश्वस्य सपरामर्शम् । सखे ! किमत्र कर्तव्यम् ।

विदू । विचिन्त्य । अत्थि एत्थ उवाओ^४ ।

(१) ततस्तयानुबध्यमानया भवतोऽविनयमन्तरेण परिगतासी कता ।

(२) किमपरम् । मालविका वकुलावलिका च निगडपद्यावदट-
सूर्यपादे पातालवासं नागकन्यके इवानुभवतः ।

(३) कथं भविष्यति । यत्सारभागडम्बहव्यापारिता माधविका
देव्या संदिष्टा । ममाङ्गुलीयमुद्रिकामद्वान न मोक्तव्या त्वया इति आ
मालविका वकुलावलिका चेति ।

(४) अस्त्यवोपायः ।

राजा । क इव ।

विदू । सट्टिचेषम् । कोवि अदिठ्ठोसुखिस्सुदि । कसे
दे कहेमि । उपखिण्ण । एच्चं विअ^१ । इत्थावेदयति ।

राजा । सहर्षम् । अनुष्ठेयं प्रयुज्यतां सिद्धये ।

प्रविश्य प्रतिहारी ।

प्रति । देव ! पञ्चादसञ्चणे देवी ! णिसस्सा रत्तच-
न्दणवारिणा परिअणहृत्यगदेण चन्दणेण भञ्जवदीए वि-
णोदीअमाणा कहाहिं चिट्ठदि^२ ।

राजा । तस्मादस्मत्प्रयाणयोष्योऽयमवसरः ।

विदू । भो गच्छतु भवम् । अहंपि देविं पेक्खितुं
अरिस्तपा णी ऊविस्साम्^३ ।

राजा । जयसेनायास्तावत्संविदितं गच्छ ।

विदू । तह । कर्णे । एच्चं विअ छोदि^४ । इति निष्क्रान्तः ।

राजा । जयसेने ! प्रवातशयनमार्गमादेशय ।

प्रति । इदो इदो देवो^५ ।

ततः प्रविशति शयनस्था देवी प्ररिज्जाजिका

विभवस्य परिवारः ।

देवी । भञ्जवदि ! रमणीया कथा । तदो तदो^६ ।

(१) कोट्ठकट्टः शृणोति । कर्णे ते कथयामि । एवमिव ।

(२) देव ! प्रवातशयने देवी निषस्सा रत्तचन्दनवारिणा परिजन-
हस्तवतेन चन्दनेन भगवत्प्राविनोद्यमावा कथामिस्तिष्ठति ।

(३) भो गच्छतु भवान् । अहमपि देवीं प्रेक्षितुमरिक्तपाणिः भ-
विष्यामि ।

(४) तथा । एवमिव भवति । (५) इत इतो देवः ।

(६) भगवति ! रमणीया कथा । ततस्ततः ।

परि । सदृष्टिर्बोधम् । अतः परं पुनः कथयिष्यामि अल-
भवान् विदिशेष्टरः प्राप्तः ।

देवी । अम्बो भट्टा^१ । इत्युत्थातमिच्छति ।

राजा । अलमलसुपचारयन्त्रणया ।

अनुचितनूपुरविरहं नार्हसि तपनीयपीठिकालम्बि ।

चरणं रुजापरीतं कलभाषिणि ! मां च पीडयितुम् ।

धारि । जेदु जेदु अज्जउत्तो^२ ।

परि । विजयतां देवः ।

राजा । परित्राजिकां प्रणम्योपविश्य च । देवि ! अमि स-
च्या वेदना ।

धारि । अत्थि मे विसेसो^३ ।

ततः प्रविशति यज्ञोपवीतसंवीताङ्ग, उः संभ्रान्तो विदूषकः ।

विदू । परिन्ताअदु परिन्ताअदु भवम् । सम्पेणत्ति
दट्ठो^४ ।

सर्वे विषखाः ।

राजा । कष्टं कष्टम् । क्व भवान् परिभ्रान्तः ।

विदू । देवीं देक्खिस्संति आचारपुष्पकारणादो
पमदवणं गदोत्ति^५ ।

धारि । इड्डी इड्डी अहं ज्जेज्ज जीविद्वसंसअणिमिन्तं
जादा वत्तणख्ख^६ ।

(१) अहह भर्ता । (२) जयति जयत्यार्थपुनः ।

(३) अत्थि मे विशेषः ।

(४) परित्रायतां परित्रायतां भवान् । सर्वेखात्ति दटः ।

(५) देवीं दृष्ट्वाभीत्याचारपुष्पकारणात्पमदवनं गतोऽस्मि ।

(६) हा धिक् हा धिगइमेव जीवितसंशयनिमित्तं जाता वत्तणख्ख ।

विदुः । तर्हि असोऽस्यपुष्पकारणादो पसारितो द-
क्षिणहस्तः । तदो कोडविणिग्गदेण सम्पूरुविणा काले-
ण दंसितोऽस्ति । रां एदाणि दुवे दंसणपदाणि^१ । इति
दर्शयति ।

परिव्राजिका ।

छेदो दंशस्य दाहो वा क्षतस्थारक्तमोक्षणम् ।

एतानि दष्टमावाणामायुष्याः प्रतिपत्तयः ।

संप्रति विषवैद्यानां कर्म ।

राजा । जयसेने ! ध्रुवसिद्धिः क्षिप्रमाह्वयताम् ।

प्रति । जं देवो आणवेदि^२ । इति निष्क्रान्ता ।

दि । अहो पापेण मित्रुणा गिहीतोऽस्ति^३ ।

राजा । मा कातरो भूः । अविषोऽपि कदाचिदंशो भवेत् ।

विदुः । कथं न भादस्वम् । सिमिषिमाशन्ति मे अङ्गा-
दम्^४ । इति विषवेगं रूपयति ।

धारि । हा हा दंसिद विचारेण अबलम्बध वल्लणम्^५ ।

परिव्राजिका ससंभ्रममवलम्बते ।

विदुः । राजानमवलोक्य । भो बालप्रियवचसोऽस्ति तु ए ।

अविचारेण अपुत्ताए जणणीए जोगक्खेमं वहेहि^६ ।

(१) तस्मिन्नेवोक्तपुष्पकारणात्पसारितो दक्षिणहस्तः । ततः
कोटरविनिर्गतेन सर्परूपिणा कालेन दंशितोऽस्ति । नन्वेते द्वे दंशनपदे ।

(२) यद्देव आज्ञापयति ।

(३) अहो पापेन मृत्युना गृहीतोऽस्ति ।

(४) कथं न भेष्यामि । सेखीयन्ते मेऽङ्गानि ।

(५) हा ! हा ! दंशितं विकारेणावलम्बध्वमेनम् ।

(६) भो बालप्रियवचस्योऽस्ति ते । अविचारेणापुत्राये जनन्यै
योगक्षेमं वह ।

राजा । मा भैषीः । अचिरात् त्वां वैद्यश्चिकित्सिष्यति ।
स्थिरो भव ।

प्रविश्य जयसेना ।

जय । आगविदो ध्रुवसिद्धी विस्मवेदि । इहज्जेल्ल गोद-
मो आणीअदुत्ति^१ ।

राजा । तेन हि वर्षंवर प्रतिगृहीतमेव तत्प्रभवतः
प्रकाशं प्रापय ।

जय । तह्हा^२ ।

विदू । देवीं विबोध्य । भोदि ! जीवेअं ण वा जं मए
तत्प्रभवन्तं सेवमाणेण दे अवरइं तं मरिसेहि^३ ।

धारि । दीहाउतो होहि^४ ।

निष्क्रान्तो विदूषकः प्रतीहारी च ।

राजा । प्रकृतिभीरुस्त्वस्मी ध्रुवसिद्धेरपि ययार्थ-
नान्नः सिद्धिं न मन्यते ।

प्रविश्य जयसेना ।

जेदु जेदु भट्टा । ध्रुवसिद्धी विस्मवेदी । उदकुम्भ-
विधाणेण सप्पमुद्दिआ कप्पिदब्बा । ता असेसीअदुत्ति^५ ।

(१) आग्रतो ध्रुवसिद्धिर्विज्ञापयति । इहैव गौतम आनीयतामिति ।

(२) तथा ।

(३) भवति ! जीवेयं न वा । यन्मया तत्प्रभवन्तं सेवमानेन ते-
परान्नं तन्मर्थयन्त ।

(४) दीर्घायुर्भव ।

(५) जयति जयति भर्ता । ध्रुवसिद्धिर्विज्ञापयति । उदकुम्भ-
विधानेन सर्पमुद्रिका कल्पितव्या तदन्विष्यतामिति ।

धारि । एदं सप्पमुद्दमं अङ्गुलीअमम् । पच्छा
महं हत्थे देहि राम् ।

राजा । जयसेने ! कर्मसिद्धावाशु प्रतिपत्तिसानय ।

जय । जं देवो आणवेदि^२ । इति निष्क्रान्ता ।

परि । यथा हृदयमाचष्टे तथा निर्विषो गौतमः ।

राजा । भूयादेवम् ।

प्रविश्य जयसेना ।

जय । जेदु जेदु भट्टा । शिन्नुत्तबिसवेगो गोदमो
मुञ्ज्जेण पकिदित्यो संवुत्तो^३ ।

धारि । दिट्ठिआ बच्चणीआदो मुत्तङ्गि^४ ।

प्रती । एसो उण वाहतथो अमच्चो बिसवेदि । राअ-
कज्जं वज्जं भन्तिदब्बम् । दंसणेन अणुगगहं दक्खामि त्ति^५ ।

धारि । गच्छदु अज्जउत्तो कज्जकिट्ठीए^६ ।

राजा । देवि ! आतपाक्रान्तोऽयमुद्देशः । शीत-
क्रिया चास्यारुजः प्रशस्ता । तदन्यत्र नोयतां शयनीयम् ।

धारि । पालिआ अज्जउत्तवअणं अणुचिदुध^७ ।

(१) एतत्पर्यमुद्रिकमंगुलीयकम् । पश्चात्प्रन हस्तं देह्येतत् ।

(२) बह्वेव आज्ञापयति ।

(३) जयति जयति भर्ता । निवृत्तविषवेगो गौतमो मुहूर्तेन प्रक-
तिस्यः संवृत्तः ।

(४) दिष्ट्या वाच्यान्मुक्तास्त्रि ।

(५) एष पुनर्वाहृतकोटमात्यो विज्ञापयति । राजकार्यं वज्जं
मन्वितव्यम् दर्शनेनानुपहमिष्यामीति ।

(६) गच्छत्वार्थपुत्रः कार्यसिद्धये ।

(७) पालिताः ! आर्यपुत्रवचनमनुतिष्ठत ।

परिजनस्तथा प्रक्रान्तः ।

निष्क्रान्ता देवी परित्राजिका परिजनस्य ।

राजा । जयसेने ! गृहेन पथा प्रमद्वनं प्रापय ।

जय । एदु एदु देवो^१ ।

राजा । जयसेने ! ननु समाप्तकाव्यो गौतमः ? ।

जय । अथ इम् ?^२ ।

राजा ।

इष्टाधिगमनिमित्तं प्रयोगमेकान्तसाध्यमपि मत्वा ।

सन्दिग्धमेव सिद्धैः कातरमाशङ्कते चेतः ॥

प्रविश्य विदूषकः ।

विदू । जेदु जेदु भवम् । सिद्धाणि दे मङ्गलकस्माणि^३ ।

राजा । जयसेने ! त्वमपि नियोगमशून्यं कुरु ।

जय । जं देवो आणवेदि^४ । इति निष्क्रान्ता ।

राजा । गौतम ! क्षुद्रा माधविका न खलु किञ्चि-
द्विचारितमनया ।

विदू । देवीए अङ्गुलीयमुद्रिकां देक्खिअ कहं वि-
आरेदि^५ ।

राजा । न खलु मुद्रामधिकृत्य ब्रवीमि । तयो-
र्हयोः किं निमित्तो मोक्षः किं वा देव्या परिजनमति-
क्रम्य भवान् संदिष्ट इत्येव तया प्रष्टव्यम् ।

(२) एतेन देवः ।

(२) अथ किम् ;

(३) जयति जयति भवान् । सिद्धानि ते मङ्गलकर्माणि ।

(४) यद्देव आज्ञापयति ।

(५) देव्या अङ्गुलीयमुद्रिकां दृष्ट्वा कथं विचारयति ।

विदू। यं मुष्णिदोष्णि । मन्दस्त्वपि पुणो मे तद्
पशुष्वक्षं उत्तरं आसि^१ ।

राजा । कथ्यताम् ।

विदू। भणितं मए । देव्यचिन्तएहिं विस्माविदो
राज्ञा सोपसर्गं वो याक्खत्तम् । ता अयस्यं सम्भवन्व-
मोक्खो करी अदुत्ति^२ ।

राजा । सहर्षम् । ततस्ततः ।

विदू। तं सुणिअ देवीए इरावदीए चिचं रक्खन्तीए
राज्ञा किल मोअअदि न्ति अहं संदिद्वोत्ति । तदो यु-
ज्जदि न्ति ताए सम्बादिदो अत्यो^३ ।

राजा । विदूषकं परिष्वज्य । सखे ! प्रियोऽहं खलु तव ।

न हि बुद्धिगुणेनैव सुहृदामर्थदर्शनम् ।

कार्यसिद्धिपथः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥

विदू। तुवरदु भवम् । समुद्गहेहके सखीसहिदं मा-
लविअं ठाविअ भवन्तं पञ्चगदोत्ति^४ ।

राजा । अहमेनां संभावयामि । गच्छाग्रतः ।

विदू। एदु एदु भवम् । परिक्रम्य । एदं समुद्गहेहकम्^५ ।

(१) ननु पृष्ठोऽस्ति । मन्दस्यापि पुनर्मे तथा प्रत्युत्पन्नमुत्तरमासीत् ।

(२) भणितं मया । दैवचिन्तकैर्विज्ञप्तो राजा सोपसर्गं वो नक्षत्रम् । तदवश्यं सर्वबन्धमोक्षः क्रियतामिति ।

(३) तत् श्रुत्वा देव्या इरावत्याश्रितं रक्षन्त्या राजा किल मोचयति इत्यहं संदिद्व इति । ततो युज्यत इति तया संवादितोऽर्थः ।

(४) त्वरतां भवान् । समुद्गृह्यके सखीसहितां मालविकां स्थापयित्वा भवन्तं प्रत्युद्गतोऽस्ति ।

(५) एतेन भवान् । एतत्समुद्गृह्यकम् ।

राजा । वामद्वयम् । वचस्य एषा कुसुमावचयव्यग्रहस्ता
सख्यास्तै इरावत्याः परिचारिका चन्द्रिका संनिहितमा-
गच्छति । इतस्तावदावां भित्तिगूढौ भवावः ।

विदू । अहो कुम्भीलएहिं कामुएहिं च परिहर-
णीया चन्दिआ ।

उभौ यथासमर्थितं कृततः ।

राजा । कथं नु ते सखी मां प्रतिपालयति । ए-
ह्येनां गवाक्षमाश्रित्य यावदवलोकयामि ।

विदू । तथा ? २ ।

उभौ विलोकयन्तौ स्थितौ ।

ततःप्रविशति मालयिका वकुलावलिका च ।

वकुला । सहि प्रणम भट्टारं २ ।

माल । गमो दे जो पासदो पिट्ठदो पेक्खीअदि ४ ।

राजा । शङ्के मे प्रतिक्रतिं निर्दिशति ।

माल । सहर्षं द्वारमवलोक्य । हला मं विप्पलम्वेसि ५ ।

राजा । हर्षविषादाभ्याम् अवभवत्याः प्रीतोऽस्मि ।

सूर्यादये भवति या सूर्यास्तमये च पुण्डरीकस्य ।

वदनेन सुवदनायास्तौ समवस्थे चणादूढे ।

वकुला । णं एस चित्तगदो भट्टा चिट्ठदि ६ ।

१) अहो कुम्भीलकैः कामुकैश्च परिहरणीया चन्द्रिका ।

(२) तथा । (३) सखि ! प्रणम भर्तारम् ।

(४) नमो ते यः पार्श्वतः पृष्ठतश्च दृश्यते ।

(५) हला मां विप्रलभसे ।

(६) नन्वय विलगतो भर्ता ।

कमे । प्रणिवन् । जेहु जेहु भट्टा^१ ।

मात । तस्मिं संभमे ठिदा भट्टिणो रूवन्त ण तह वि-
तिष्हन्ति जह अज्ज मए भाविदो अवितिष्हदंसणो
भट्टा^२ ।

विदू । सुदं भवदा । खं किं अत्तभोदी तुए जह
दिट्ठा तह णं दिट्ठो भवम् । सुधा दाणिं मञ्जूसाविअ
रत्तणभाण्डं जौवणगब्बं वहेसि^३ ।

राजा । सखे ! कुतूहलवानपि निसर्गशाक्तीनः
स्वीजनः ।

पश्य

कात्स्न्येन निर्वर्णयितुं च रूप-
मिच्छन्ति तत्पूज्यसभागमानाम् ।
न तु प्रियेष्वायतलोपनानाम्
समग्रवृत्तीनि विलोचनानि ।

मात । हला का एसा पासपरिवत्तिदवअणोण भट्टि-
णा सिणिद्धाए दिट्ठीए णिज्झाअदि^४ ।

(१) जयति जयति भर्ता ।

(२) तस्मिन् संभमे स्थिता भर्तृरूपस्य न तथा विलम्बान्ति अथाह
मवा भावितोऽविलम्बदर्शनो भर्ता ।

(३) श्रुतं भवता । ननु किमत्र भवती त्वया यथा दृष्टा कथा न
दृष्टो भवान् । सुधेदानो मञ्जुषेय रत्नभाण्डं यौवनगर्वं वहसि ।

(४) हला कैवा पार्श्वपरिवर्तितवदनेन भर्ता स्निग्धवा दृष्ट्या
निष्क्रियते ।

बकुला । शं दूधं पासमदा दूरावही ।

माल । सहि ! अदक्खिणो विअ मे भट्टा पडिमादि
जो सव्वं देवीअणं उज्झिअ एक्काए सुहे वड्डलक्खी ।

बकुला । आत्मगतम् । चित्तगदं भट्टारं परमत्यदो संक-
प्पिअ अस्सूदस्सदि । भोदु कीलदस्सं दाव एदाए ॥ प्रकाशम् ।
हला भट्टिणो बल्लहा एसा ।

माल । तदो किं दाणिं अत्तासं आआसिअ । इति
सास्त्रं परावत्तते ।

राजा । सखे ! पश्य पश्य ।

मूमङ्गभिन्नतिलकं स्फुरिताधरोष्ठं
सास्त्रयमाननमितः परिवर्त्तयन्त्या ।
कान्तापराधकुपितेष्वनया विनेतुः
संदर्शितेव ललिताभिनयस्य शिष्या ॥

विदू । अणुणअसज्जो दाणिं होहि ।

माल । अज्जगोदमो एत्थ एव्व सेवदि णम् । इति पुनः
स्थानान्तराभिमुखी भवितुमिच्छति ।

(१) नन्दियं पार्श्वगतेरावती ।

(२) सखि ! अदक्खिण इव मे भर्ता प्रतिभाति यः सर्वं देवीजन-
मुज्झितैकस्या मुखे वड्डलप्यः ।

(३) चित्तगतं भट्टारं परमार्थतः संकल्पप्राकृत्यिच्छति । भवतु
क्रीडविष्यामि ब्रावदेतया । हला भर्तुर्वल्लभैषा ।

(४) ततः किमिदानीमाख्यानमायास्य ।

(५) अनुनयवज्ज इदानीं भव ।

(६) आर्यगौतमः अत्रैव सेवत्येनाम् ।

वकुला । मालविकां वृद्धा । य हि य हि । कुविदा
दार्ष्टिं तु मम् ।

मातु । अहि चिरं कुविदं एव मं मन्तेति एष पञ्चाशी
अदु कोवोरे ।

राजा । उपेत्य ।

कुप्यसि कुक्कलयनयने ! चित्रार्पितचेष्टया कथय किमिदं मे ।
ननु तव साक्षादयमहमनन्यसाधारणो दासः ॥

वकुला । जेदु जेदु भट्टार ।

माल । आत्मगतम् । कर्हं चित्तगतो भट्टा मए अस्स-
ददो ४ ।

प्रकाशं सत्रीडवचनमञ्जलिं करोति ।

राजा मदनकातर्यं रूपयति ।

विदू । किं भवं उदासीणो विच दिसदि ५ ।

राजा । अविश्वसनीयत्वात्सख्यासे ।

विदू । अन्तर्भोदोए कर्हं तव अविस्वासो ६ ।

राजा । श्रूयताम् ।

पथि नयनयोः स्थित्वास्थित्वा तिरोभवति क्षणा

त्स्वरति सहसा वाहोर्मध्यं गतापि सखी तव ।

मनसिजरुजाक्लिष्टस्यैवं समागममायया

कथमपि सखे ! विश्वं स्यादिमां प्रति मे मनः ॥

(१) न हि न हि । कुपितेदानीं त्वम् ।

(२) यदि चिरं कुपितामेव मां मन्त्रयति एष प्रस्थानीयतां कोपः ।

(३) जवति जयति भर्ता । (४) कथं चित्तगतो भर्ता न वास्तव्यतः ।

(५) किं भवानुदासीन इव दृश्यते ।

(६) अलभ्यत्वाः कथं तवापि श्वासः ।

वकुला । सखि ! बहसो किल भट्टा विप्रलब्धो । ता
अन्ता बीखसणीभो करीअदु^१ ।

माख । मम उण मन्दभागाए सिबिखअसमागमोवि
भट्टिणो दुल्लहो आसि^२ ।

वकुला । एदु भट्टा देहि से उत्तरम्^३ ।

राजा । उत्तरेण किमात्मैव पञ्चवाणाग्निसात्त्विकम् ॥
तव मय्यै मया दत्तो न सेव्यः सेविता रजः ।

वकुला । अगागिहीदक्षि^४ ।

विदू । परिक्रम्य सम्भवम् । बउलावलि ए असोअपल्ल-
बाइं अहिलकुइदुं इच्छदि हरिणो । एहि णिवारेम
णम्^५ ।

वकुला । तह^६ । इति प्रस्थिता ।

राजा । एवमेवास्मिन् रक्षणीयेऽवलम्बितेन भवितव्यम् ।

विदू । एल्लंपि गोदमो णिहिसदि^७ ।

वकुला । अज्ज ! गोदम ! अहं अयअसे चिट्ठामि ।
तुमं दुवाररक्खओ होहि^८ ।

(१) सखि ! बहसः किल भर्ता विप्रलब्धः । तदात्मा विप्र-
सनीयः क्रियताम् ।

(२) मम पुनर्मन्दभागायाः खप्रसमागमोऽपि भर्तुर्दुर्लभ आसीत् ।

(३) एतु भर्ता देहस्या उत्तरम् ।

(४) अनुगृहीतास्ति ।

(५) वकुलावलिके ! अशोकपल्लवान्यभिप्लव्यद्विदुमिच्छति
उद्दिष्टः एहि निवारवाव एनम् ।

(६) तथा ।

(७) एवमपि गौतमो निर्दिशति ।

(८) आर्य ! गौतम ! अहमप्रकाशे तिष्ठामि । त्वं द्वाररक्षको भव ।

विट् । अज्जदि^१ ।

निष्क्रान्ता वकुलावजिका ।

विट् । इमं दाव फटिअत्तम्भं संसिदो भोमि । तथा जत्ता ।
अहो सुखस्सरिसदा सिल्लाविसेसस्सु^२ । इति निद्रावते ।

मालविका ससाध्वसं तिष्ठति ।

राजा । विस्वज सुन्दरि ! संगमसाध्वसं
तव चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे ।
परिगृहाण मते सहकारतां
त्वमतिमुक्तलताचरितं भवि ॥

माल । देवीभयादो अत्तणोवि पिच्चं कादुं वा पारेमि^३ ।

राजा । न भेतव्यम् भेतव्यम् ।

माल । सोपालम्भम् । जो वा भाअदि सो मए भट्टि-
णीदंसणे दिट्ठसमत्थो भट्टा^४ ।

राजा ।

दाक्षिण्यं नाम विस्वोष्ठि ! नायकानां कुलव्रतम् ।

तन्मे दीर्घाक्षि ! ये प्राणास्ते त्वदाशान्निवन्धनाः ॥

तदनु गृह्यतां चिरानुरक्तोऽयं जनः । इति संश्लेषमुपजनयति ।

मालविका नाद्येन परिहरति ।

(१) युज्जते ।

(२) इमं तावत् स्फटिकस्तम्भं संश्रितो भवामि । अहो सुखस्पर्शता
शिलाविशेषस्य ।

(३) देवीभयादात्मनोऽपि प्रियं कर्तुं न पारयामि ।

(४) जो न विभेति स मया भट्टिनीदर्शने दृष्टसामर्थ्या भवति ।

राजा । रमणीयः खलु नवाङ्गनामां मदनविषया-
वतारः । एषा हि ।

इत्थं कम्पयते दृग्द्वि रसनाव्यापारलोलाङ्गुलीः
स्त्री हस्तौ नयति स्तनावरणतामालिङ्ग्यमाना बलात् ।
पातुं पक्ष्मलनेत्रमुन्मथयतः साक्षीकरोत्याननं
व्याजेनाप्यभिलाषपूरणसुखं निर्वर्तयत्येव मे ॥

ततः प्रविशतीरावती निपुणिका च ।

इरा । हञ्जे शिउखिए ! सच्चं तुमं परिगतया च-
न्दिआए । समुद्गेहकालिन्दसद्दो अज्जमोदमो दि-
ट्ठोत्ति ।

निपु । अस्सहा कहं भट्ठिणीए विसवीअदि^२ ।

इरा । तेण हि तहिं एब्ब गच्छस्स संसआदो मुत्तं
पिअवअस्सं पुच्छिदुं च^३ ।

निपु । सावसेसं विअ भट्ठिणीए वअणम्^४ ।

इरा । अस्सं च । चित्तगदं अज्जउत्तं प्रसादइदुम्^५ ।

निपु । अहं दासिं कहं गु भट्टा एब्बं अणुणीअदि^६ ।

इरा । मुद्दे जारिसो चित्तगदो तारिसो एब्ब अस्स-

(१) चेष्टि ! निपुणिके ! सत्यं त्वं परिगतार्था चन्द्रिकाया । समु-
द्रहकाबिन्दुशयित आर्यगोतमो दृष्ट इति ।

(२) अन्यथा कथं भट्टिन्या विज्ञायते ।

(३) तेन हि तत्रैव गच्छाव संशयान्मुक्तं प्रियवयस्यं प्रष्टुं च ।

(४) सावशेषमिव भट्टिन्या वचनम् ।

(५) अन्यच्च । चित्तगतमार्थपुत्रं प्रसादयितुम् ।

(६) अथेदानीं कथं नु मर्तेवमनुनोयते ।

(१) मुग्धे ! बाह्यश्रित्तगतस्तादृश एवान्यसंक्रान्तहृदय आर्य-

संक्रान्तहिचक्षो अञ्जत्ततो । केवलं उपचारादिक्रमं
यमज्जिदुं अयं चारम्भो^१ ।

निपु । इदो इदो भट्टिणी^२ ।

उभे परिक्रामतः । प्रविश्य चेटी ।

जेदु जेदु भट्टिणी । भट्टिणि ! देवी भणदि । गा
एसो मह मत्तरस्स कालो तव वड्डमाणं वड्डदुं । इयं
वयस्सिआए सह गिअल्लबन्धयो किदा मालविद्या । जइ
अणुमन्नेसि अञ्जत्तत्तं पि तव क्रिदे विस्सावदस्सुम्^३ ।

इरा । गाअरिए ! विस्सवेहि देवीम् । काओ वयं
भट्टिणीं गिओजेदुं परिअणगिगहेण मइ दसिदो अणु-
ग्गहो । कस्स वा पसाएण अयं जणो वड्ढदित्ति^४ ।

चेटी । तह^५ । इति निष्क्रान्ता ।

निपु । परिक्रम्यावलोक्य च । एस दुवारे समुद्गोहकस्स

पुत्रः । केवलमुपचारातिक्रमं प्रमाजितमयमारम्भः ।

(२) इत इतो भट्टिनी ।

(३) जयति जयति भट्टिनी । भट्टिनी देवी भणति । नैष मे मत्त-
रस्य कालस्तव वड्डमानं वर्धयितुम् । इयं वयस्सिकया सह निगड्ड-
बन्धने नीता मालाविका । यद्यनुमन्यसे आर्यपुत्रमपि तव कृते विस्तार-
यिष्यामि ।

(४) नागरिके ! विस्तारय देवीम् । का वयं भट्टिनीं नियोजयितुं
परिजननिष्पद्येयं मयि दर्शितोऽनुग्रहः कस्य वा प्रसादेनायं जनो
वर्धत इति ।

(५) तथा ।

(१) एष द्वारे समुद्गोहकस्य विपरिणमत इव इवम्भः गोतम आसीन
एव निद्रायते ।

विपणिगदो विश्वमुसहो गोदमो चासीसी एव विहा-
अदि^१ ।

इरा । किं नु क्वञ्चिद्विदम् । सावसेतो विश्ववि-
सविचारो भवे^२ ।

निपु । प्रसन्नमुखवर्णो दीप्तदि । अपि च ध्रुवसि-
द्धिना चिद्विदो । ता से असङ्कण्ठं पात्रं^३ ।

विदू । उत्सवप्रायते । भोदि ! मालविए !^४ ।

निपु । सुतं भट्टिणीए । कस्य वा एमो अत्तणीयो अ-
भुवन्हारिअसम्बन्धापेक्खी किदग्घो । इतो सर्वं कालं
सोत्तिवअणमोदएहिं कुक्खिं पुरिअ संपदं मालविअं
सिबिणावेदि^५ ।

विदू । इरावतीं अदिकमन्ती होहि^६ ।

निपु । एतं अद्याहितम् । भुजङ्गभीतं ब्रह्मबन्धुं
इमिणा भुजङ्गकुडिलेण अत्तणो दण्डकठ्ठेण अन्तरिदा
भीसेमि^७ ।

(२) किं नु खल्वत्याहितम् । सावशेष इव विश्वविकारो भवेत् ।

(३) प्रसन्नमुखवर्णो दृश्यते । अपि च ध्रुवसिद्धिना चिकित्सितः ।
तदस्य अशङ्कनीयं पापम् ।

(४) भवति ! मालविके ! ।

(५) सुतं भट्टिण्या । कस्य वैष आत्मनीनः । अव्यवहार्यसम्ब-
न्धापेक्षी जतन् । इतः सर्वं कालं सुस्तिवचनमोदकैः कुक्खिं पूरयित्वा
साध्यतं मालविकं सुप्रायति ।

(६) इरावतीमतिक्रामन्ती भव ।

(७) एतदत्याहितम् । भुजङ्गभीतं ब्रह्मबन्धुवनेन भुजङ्गकुटि-
लेनात्मनो दण्डकठेनान्तरिता भययामि ।

इरा । अपिहृदि किङ्क्षो सप्यदंशसम् ।

निपुष्टिका विदूषकस्योपरि दण्डकाष्ठं पातयति ।

विदू । सहसा मनुष्ये । अपिहा अपिहा । दन्वीकरो
मे उपरि परिपडितो ।

राजा । सहसोपहत्य । न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

मात । अनुहत्य । मा दाव सहसा निष्क्रमिष्यसि स-
प्योक्ति भण्यदि ।

इरा । हृद्दी हृद्दी । भट्टा दाव इदो एव धावदि ४ ।

विदू । सप्रहासम् । कथं दण्डकाट्ठं एदम् । अहं
पुण्य आणे । जं मए केदन्नकण्डएहिं दंसं करिष्य अ-
प्यस्य अयसो किदं तं मे फलितदं ति ५ ।

ततः प्रविशति पटाक्षमेण वकुलावलिका ।

वकुला । मा क्व भट्टा प्रविशतु । इह कुटिलगर्दे
सप्यो विष दीसदि ६ ।

इरा । राजानं सहसोपहत्य । अपि निष्क्रमिष्वमणोरहो
दिवासंकेदो मिच्छणस्य ७ ।

(१) अर्हति कृतघ्नः सर्पदंशनम् ।

(२) अपिहा अपिहा । दन्वीकरो मे उपरि परिपतितः ।

(३) मा तावत्सहसा निष्क्रमिष्यसि सर्प इति भणति ।

(४) हा धिक् हा धिक् । भर्ता तावदितएव धावति ।

(५) कथं दण्डकाष्ठमेतत् । अहं पुनर्जने । यन्मया केतककण्ट-
कैर्दंशं कृत्वा सर्पस्यायशः कृतं तन्मे फलितमिति ।

(६) मा क्व भर्ता प्रविशतु । इह कुटिलगर्दः सर्प इव दृश्यते ।

(७) अपि निर्विघ्नमनोरथो दिवासङ्केतो मिथुनस्य ।

सर्वे इरावती इहा संभ्रान्तः ।

राजा । प्रिये ! अपूर्वोऽयमुपचारः ।

इरा । वज्रलावणिए ! भट्टाद्विचारविषयस्य संप्रसादे
पट्टसा^१ ।

वज्रला । प्रसीदतु भट्टिणी । किं मय किदन्ति देवो
पुच्छिदव्यो । ददुरा बाहरन्ति त्ति किं देवो पुच्छिं
वरिसिद्धं सुमरेदि ? २ ।

विद्व । मा दाव भोदीए दंसणमेत्तेय अत्तभवं पणि-
वादलङ्घणं विसुमरिदो भोदि । तुमं पुण प्रसादं ण
गेह्हासि^३ ।

इरा । कुविदावि अहं किं करिस्साम्^४ ।

राजा । एवमेतत् । अस्थाने कोप इत्यनुपपन्नं त्वयि ।

कदा सुखं वरतनु ! कारणादृते

तवागतं अणमपि कोपपावताम् ? ।

अपर्वणि अहकलुप्पेन्दुमण्डला

विभावरी कथय कथं भविष्यति ॥

इरा । अत्याणे त्ति सुठ्ठु अवधारिदं अज्जउत्तेण ।

(१) वज्रलावणिके ! भर्त्ताभिसारविषया संप्रसादे ते प्रतिज्ञा ।

(२) प्रसीदतु भट्टिनी । किं मया कतमिति देवः प्रष्टव्यः । तदुरा
व्याहरन्तीति किं देवः पृथिवीं वर्षितुं स्मरति ? ।

(३) मा तावद्भवत्या दर्शनमात्रेणात्मभवान् प्रणिपातलङ्घनं वि-
स्मृतो भवति । त्वं पुनः प्रसादं न गृह्णासि ।

(४) कुपितामहं किं करिष्यामि ।

(५) अस्थाने इति वृत्तु अवधारितमार्गपुत्रेण । अज्यसंक्रान्तेष्व-
स्माकं भागधेयेषु यदि पुनः कुप्सेयं न न्यहं इत्या भवेवम् ।

अणसंकन्तेषु अङ्गायं भाषधेएषु जदि उण कुप्पेअं णं
अहं हस्सा भवे ।

राजा । त्वमन्यथा कल्पयसि । अहं पुनः सत्त्वमेव
कोपस्थानं न पश्यामि । कुतः

नार्हति कृतापराधोऽप्युत्सवदिवसेषु परिजनो बन्धुम् ।

इति शोचिते मयैते प्रणिपतितुं मासुपगते च ॥

इरा । गिउगिए ! गच्छिअ देविं विस्सवेहि । दिट्ठं
वक्खवादिस्सणम् । अबहिदं मे हिअअं अज्जेत्ति ।

निपु । तह । इति निष्क्रान्ता ।

विदू । आत्मगतम् । अहो असत्यो संपत्तिदो बन्धुण-
बभूठो गेहकबोदओ विडालिआए आलोए पडिदो ।

प्रविश्य निपुणिका ।

निपु । देवि ! जदिच्छादिट्ठाए माहविआए आच-
क्खिदम् । एव्वं गिमिज्जम् । इति कर्णे कथयति ।

इरा । आत्मगतम् । उबवणं सव्वं ज्येव्व । बद्धाबन्धुणा
उव्वभि सो पओओ । विदूषकं विजोक्क प्रकाशम् । इअं
अस्स कामतन्तसच्चिवस्स बद्धाबन्धुणो गीदी ।

(२) निपुणिके ! गत्वा देवीं विज्ञापय । इदं पश्यपातितम् । अवहृतं
मे हृदयमद्येति ।

(३) तथा ।

(४) अनर्थः संपत्तिदो बन्धुनम्बटो गेहकपोतको विडालिकाया
आलोके पतितः ।

(५) देवि ! यदृच्छादृष्टया माधविकयाख्यातम् । एवं निमित्तम् ।

(६) उपपन्नं सर्वमेव । बद्धाबन्धुनोद्विजः प्रबोगः । इयमस्य
कामतन्त्रसचिवस्य बद्धाबन्धोर्नीतिः ।

विदू। मोदि ! जदि गीदीए एकं पि अक्खं पढेयं न
अत्त भवं संसिदो भवे ।

राजा । अपवाक । आः कथं नु खल्लखात्संकटान्मु-
च्यवहे ।

प्रविश्य सावेगा जयसेना ।

जय । देव कुमारी वंसुलच्छी कन्दुअं अणुधावन्ती
पिङ्गलवाणरेण बलिअं विप्तासिदा । अङ्कणिसखा अ
देवीए पवाट्किसल्लअं विअ बेवमणा न किंपि पडि-
बज्जदि २ ।

राजा । कष्टं कष्टम् । कातरो बालभावः ।

इरा । सावेगम् । तुवरदु तुवरदु अज्जउत्तो णं समा-
सासदुदं मा से संदावजणिदो विअारो बहुदु ३ ।

राजा । अहमेनां संज्ञापयामि । इति सत्वरं निष्क्रामति ।

विदू । साज्ज रे पिङ्गलवाणर ! साज्ज । परिप्तादो
तुए सबक्खो ४ ।

निष्क्रान्तो राजा विदूषकश्चैरावती निपुणिका प्रतीहारी च ।

(१) भवति ! यदि नीत्या एवमव्यखरं पठेयं न अत्रभवन्नं संश्रितो
भवेयम् ।

(२) देव ! कुमारी वंसुलच्छीः कन्दुकमनुधावन्ती पिङ्गलवान-
रेण बलीबो विप्तासिता । अङ्कनिषखा च देव्याः प्रवातकिसलयमिव
वेपमाना न किमपि प्रतिपद्यते ।

(३) त्वरतां त्वरतामार्बपुत्रः एनां समाज्ञासयितुं मास्याः बन्ना-
पजनितो विकारो बर्द्धताम् ।

(४) साधु रे पिङ्गलवानर ! साधु ! परिप्तातस्त्वया स्वपथः ।

जाव । देवीं चिन्तिष्य वेवद् मे हि अक्षम् । या आणे
संप दि किं अदो अणुभविदस्य भविष्यदिति ।

नेपथ्ये । अञ्जरिषं अञ्जरिषं । अपुण्ये पञ्चरत्ने दोह-
लस्य मञ्जुलेहिं संगृह्यो तवणीयासोमो । जाव देवीए
शिवेहेमि ।

उभे श्रुत्वा प्रहृष्टे ।

बकुला । आसासदु सही सञ्जपदसा देवी ।

माल । तेण अहं पमदवणपालिआए पिठ्ठदो भोमि ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

(१) देवीं चिन्तयित्वा वेपते मे हृदयम् । न जाने संप्रति किम-
तोऽनुभवितव्यं भविष्यतीति ।

(२) आश्चर्यमाश्चर्यम् । अपूर्णे पञ्चरात्रे दोहदस्य, मुकुलैः सन-
द्वस्तपनीयाशोकः । यावद्देव्यै निवेदयामि ।

(३) आश्वसितु सखी । सत्यप्रतिज्ञा देवी ।

(४) तेनाहं प्रमादवृत्तपालिकायाः पृष्ठतो भवामि ।



पञ्चमोऽङ्कः ।



ततः प्रविशत्युद्यानपालिका ।

उद्यान । उबक्खित्तो मए सत्कारविहिणा तवणी-
आसो अस्स भित्तिवेदिआबन्धो । जाव अणुट्ठिदण्णिओअं
अत्ताणं देवीए णिवेदेमि । परिक्रम्य । अदो देव्वस्स अणु-
कम्पणीआ मालविआ तस्मिं तह चण्डिआ देवी इमिणा
असोअहरिसदोहलवुत्तन्तेण पसादुम्भुही भविस्सदि ।
कच्चिं णु खु भवे देवी ? । विलोक्य । अम्मो एसो देवोए
परिअणन्तरो किंपि अदुमुद्दालव्विदं मज्झूसं गेल्लिअ
चउखालादो कुज्जो णिकामदि । पुच्छिस्सं दाव णम् ।

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टहस्तः कुजः ।

उद्यान । सारस ! कच्चिं पत्थिदोसि ?^१ ।

सार । मज्झअरिए ! विज्जाचरिआणं वल्लणाणं इमं
णिच्चदक्खि णा मासिदंअज्जपुरोहिदस्स हत्तं पावइस्सम्^२ ।

(१) उपलिप्तो मया सत्कारविधिना तपनीयाशोकस्य भित्तिवे-
दिकाबन्धः । यावदनुष्ठितनियोगमात्मानं देव्यै निवेदयामि । अतो
देवस्यानुकम्पनीया मालविका । तस्यां तथा चण्डिका देवी अनेना-
शोकहर्षदोहदृष्टान्तेन प्रसादोन्मुखी भविष्यति । कुल नु खलु भवेत्
देवी ? । अहह एष देव्याः परिजनान्तरं किमपि अतुमुद्गालाव्वितं
मज्जुषां न्दहीत्वा चतुःशाखात् कुजो निष्क्रामति । प्रप्यामि तावदेनम् ।

(२) सारस ! कुल प्रस्थितोऽसि ? ।

(३) मधुकरिके ! विद्याचरितानां बाल्म्याणामभिमतं निवृत्तदृष्टिषां
मासिकीमार्गपुरोहितस्य हस्तं प्रापयिष्यामि ।

मधु । अहं किं निमित्तम् ? ।

सार । यदा प्रहृदि सुदं सेनापदिना । यत्तत्पुत्ररक्षणे निवृत्तो भट्टिदारभ्यति । तस्य आउसत्यं अठ्ठ-
सदसुवसपरिमाणं दक्षिणा एहिं पडिस्सा होदिरे ।

मधु । अहं कहिं देवी किं वा अणुचिट्ठिदि ? ।

सार । मङ्गलगृहके आसणत्था विदब्भविषयादो
मादुगा वीरसेनेण पेसिदं लेहं लिपिअरेहिं वाचीअमाणं
सुणादि ।

मधु । को उण विदब्भराअवुत्तन्तो सुणीअदि ? ।

सार । वसीकिदो किल वीरसेणप्पसुहेहिं दण्डचक्रहिं
भट्टिणो विदब्भणाहो । मोददो किल से दाआदो माहव-
सेणो । दूदो अ महासाराणि रअणवाहणाणि सिप्पिदा-
रिआभूद्वट्ठपरिअणं च उवाअणीकरिअ भट्टिणो स आसं
पेसिदो । सो किल भट्टारकं पेक्खिस्सदि ।

(१) अथ किं निमित्तम् ? ।

(२) यदा प्रहृति श्रुतं सेनापतिना । यत्तत्पुत्ररक्षणे निवृत्तो
भट्टिदारक इति तस्यायुव्यार्थमष्टतसुवर्णपरिमाणं दक्षिणैः प्रतिज्ञा
भवति ।

(३) अथ कुत्र देवी किं वानुतिष्ठति ? ।

(४) मङ्गलगृहके आसनस्था विदर्भविषयात् आत्मा वीरसेनेन
प्रेषितं लेखं लिपिकरैर्वाच्यमानं दृश्यति ।

(५) कः पुनर्विदर्भराजहन्तान्तः श्रूयते ? ।

(६) यस्मिन्काले किल वीरसेनप्रमुखैर्दण्डचक्रैर्भर्तुर्विदर्भनाथः ।
योचितञ्च किलास्य दायादो माधवसेनः । दूतञ्च महासाराणि रत्न-
वाहनानि शिल्पिदारिकाभूषणं परिजनं ओपायनीकञ्च भर्तुः सकाशं
प्रेषितः । स किल भट्टारकं प्रेषिष्यते ।

ननु । गच्छ अणुविठ्ठ अन्तयो विष्णोचम् । अहंपि
देवीं प्रेक्षिष्यम् ।

इति निष्क्रान्तौ ।

प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति प्रतीहारी ।

प्रती । आणान्तस्मिन् देवीए असोअसकारव्याविहाए,
विस्स वेड्ढि अज्जउत्तम् । इच्छामि अज्जउत्तेण सह असो-
अरुक्खस्स पसूणलच्छिं पञ्चकखीकादुं न्ति । ता जाब
धम्मसायणगदं देवं पडिवालेमि२ । इति परिक्रामति ।

नेपथ्ये ।

वैता । दिष्ट्या दण्डेनैवारिश्चिरःसु वर्त्तते देवः ।

प्रथमः ।

परभृतकलव्याहारेषु त्वमात्तरतिर्भुं
नयसि विदिशातीरोद्यानेष्वनङ्ग इवाङ्गवान् ।
विजयकरिणामात्मानाङ्गैरुपोदबलस्य ते
वरद ! वरदारोधोद्वैः सहावमतो रिपुः ॥

द्वितीयः ।

विरचितपदं वीरप्रीत्या सुरोपमसूरिभि
श्वरितमुभयोर्मध्येलल्य स्थितं क्रयकौशिकान् ।
तव हृतवतो दण्डानीकैर्विदर्भपतेः त्रियं
परिषगुरुभिर्दोर्भिर्विष्णोः प्रसक्त्य च रक्षिणीम् ॥

(१) गच्छानुतिष्ठान्तो निवोगम् । अहमपि देवीं प्रेक्षिष्ये ।

(१) आणान्तस्मिन् देव्याऽशोकसत्कारव्यावृत्तया, विद्यामवार्धपुलम् ।
इच्छाम्यवार्धपुलेख सहाशोकवत्स्य प्रसूतसखीं प्रत्यक्षीकर्तुं निति ।
तद्यावज्जमाननगतं देवं प्रतिपादयामि ।

वती । एतौ जयशब्दसूक्ष्मदृष्ट्याणो भट्टा इदो एव चा-
पच्छति । अहंपि दाब इमञ्च मुहादो अवसरिञ्च एहं
मुहालिन्दतोरणं समस्मिदा होमि । इत्येकान्ते स्थिता ।

प्रविश्य सवयस्यो राजा ।

कान्तां विचिन्त्य सुलभेतरसंप्रयोगां
श्रुत्वा विदर्भपतिमानमितं बलैश्च ।
धाराभिरातपद्वाभिहतं सरोजं
दुःखायते च हृदयं सुखमश्रुते च ॥

विट् । इह पेक्खामि एकान्तसुखिदो भवं भविष्यदिति ।
राजा । कथमिव ? ।

विट् । अज्ज किल देवीए धारिणीए पण्डितकौशिक्या
भणिता । भगवति ! तुमं जदि सच्चं पसाहणगब्बं बहेसि
हंसेहि दाब मालविकाए सरीरे विवाहणेवत्यं त्ति ।
तदो सविसेसकोदुहलं अलंकिदा मालविका तत्तभोदीए ।
कदापि पूरए भवदो मनोरहं ।

राजा । सखे ! मदपेक्षामनुवृत्य अनया धारिण्या
पूर्वचरितैः सम्भाव्यत एवैतत् ।

(१) एव जयशब्दसूक्ष्मदृष्ट्याणो भर्तेत एवागच्छति । अहमपि
तावदस्य सुखात् समवच्छत्येतन्मुहालिन्दतोरणं समान्विता भवामि ।

(२) इह प्रेक्षे एकान्तसुखितो भवान् भविष्यतीति ।

(३) अद्य किल देव्या धारिण्या पण्डितकौशिकी भणिता । भगवति !
तं यदि सत्त्वं प्रसाधनगर्वं बहसि दर्शय तावत् मालविकायाः शरीरे
विवाहनेपक्षमिति । अतः सविशेषकौतुहलमलङ्घ्यता मालविका तत्त्व-
भवत्वा । कदापि पूरयेत् भवतो मनोरथम् ।

प्रती । उषगम्य । जेदु जेदु देवो । देवी विष्णवेदि ।
तवणी आसो अस्स कुसुमोग्गमसिरिं अस्सउत्तेण सह
पञ्चकलीकादुं इच्छामि त्ति^१ ।

राजा । ननु तत्रैव देवी^१ ।

प्रती । अधइं । जहा तुइ सम्भाणसुइं । अन्तेउरं
विसज्जिअ मालविआपुरोएण अत्तणो परिअणेण समं
देवं पडिवालेदि^२ ।

राजा । सहर्षं विदूषकं विलोक्य । जयसेने ! गच्छाग्रतः ।

प्रती । एदु एदु देवो^२ । इति परिक्रामति ।

विदू । विलोक्य । भो वयस्य ! किं चि परिवुत्तजोअणी
विअ वसन्तो पमदवणे लक्खीअदि^४ ।

राजा । यदाह भवान् ।

अग्रे विकीर्णकुरुवकफलजालकभिद्यमानसहकारम् ।

परिणाममुखमिदमृतेरुत्सुकयति यौवनं चेतः ॥

विदू । भो अअं सो दिस्सएवतो विअ कुसुमत्ववएहिं
तवणी आसोओ । आलोएदु भवं^५ ।

(१) जयति जयति देवः । देवी विज्ञापयति । तपनीयाशोकस्य
कुसुमोद्गमश्रियमार्यपुत्रेण सह प्रत्यक्षीकर्तुमिच्छामितीति ।

(२) अयं किम् । यथा तव सम्मानसुखम् । अन्तःपुरं विदुः
मालविकापुरोहेण आत्मनः परिजनेन समं देवं प्रतिपादयति ।

(३) एतत्तु देवः ।

(४) भो वयस्य ! किञ्चित्परिवृत्तयौवन इव वयसः प्रमदवने
लब्धते ।

(५) भो अयं स दत्तनेपथ्य इव कुसुमस्रवकैलापनीयाशोकः ।
अवलोकयतु भवान् ।

राजा । ख्याबे खुलु प्रसवमन्वरोऽभूद्यद्वयमिदानीमन-
न्यसाधारणीं शोभां पुन्यति । पश्य-

सर्वाशोकलतानां प्रथमं सूचितवसन्तविभवानाम् ।

निर्वृत्तदोहदेऽस्मिन् संक्रान्तानीव मुकुलानि ॥

विद्व । तह बीसदो होह । अन्हासु तह उवगदेसु
विधारिणी मासपरिवर्त्तिअं मालविअं अणुमसेदि^१ ।

राजा । सहर्षम् । पश्य पश्य सखे !

मामियमभ्युत्तिष्ठति देवी विनयादनूत्यता प्रियया ।

विस्तृतहस्तकमलया नरेन्द्रलक्ष्म्या वसुमतीव ॥

ततः प्रविशति धारिणी मालविका परिव्राजिका विभवतश्च

परिवारः ।

माल । आत्मगतम् । जाणामि निमित्तं मम कोदुष्मालंका-
रस्य । तहवि मे हिअअं विसिणीपत्तगदं विअ सलिलं
बेबदि । दक्खिणेदरं एअणं अ बड्ढसो फुरइ^२ ।

विद्व । भो वयस्य ! विवाहवेपथ्येण सविशेषं क्व
सोहदि अत्तभोदी मालविआ^३ ।

राजा पश्चाद्येनाम् । एषा

(१) तथा विचक्षो भव । अस्मासु तथा उपगतेष्वपि धारिणी
मार्गपरिवर्त्तिकां मालविकामनुमन्यते ।

(२) जानामि निमित्तं मम कौतुकालङ्कारस्य । तथापि मे हृदयं
विचिनीपत्तगतमिव सलिलं वेपथे । दक्षिणेतरं नयनं च बड्ढः
स्फुरति ।

(३) भो वयस्य विवाहवेपथ्येण सविशेषं खलु शोभतेऽत्वभवती
मालविका ।

अनतिसखिदुःखनिवासिनी सखीभरामरखैः प्रतिभाति मे ।

उडु गणैरुदयोन्मुखसन्धिका हतहिमैरिव चैवविभाकरी ॥

धारि । उमेत्य । जेदु जेदु अज्जउत्तो^१ ।

विदू । बड्डदु भोकी^२ ।

परि । विजयतां देवः ।

राजा । भगवति ! अभिवाद्ये ।

परि । अभिप्रेतसिद्धिरसु ।

देवी । सखितम् । अज्जउत्त ! एस दे अहेहिं तर-
णीजणसहाअस्स असोओ संकेदगेहको संकप्पिदो^३ ।

विदू । भो आराहिओसि^४ ।

राजा । सत्रीङ्गमशोकमभितः परिक्रामन् ।

नायं देव्या भाजनत्वं न नेयः सत्काराणामीदृशानामशोकः ।

यः सावन्नोमाधवस्त्रीनियोगे पुष्पैः शंसत्वादरं त्वत्प्रयत्ने ॥

विदू । भो बीसड्डो भविअ जोळ्णवदिं पेक्ख^५ ।

धारि । कां ?^६ ।

विदू । तवणीआसोअस्स कुसुमसोहं^७ ।

(१) जयति जयति आर्यपुत्रः ।

(२) वर्धतां भवती ।

(३) आर्यपुत्र ! एष तेऽस्माभिस्तृणोजनसहायस्याशोकः संके-
तमृदङ्कः संकल्पितः ।

(४) भो आराधितोऽसि ।

(५) भो विश्वस्यो भूत्वा यौवनवतीं प्रेषस्व ।

(६) काम् ? ।

(७) तपनीयाशोकस्य कुसुमशोभाम् ।

सर्वं उपविशन्ति ।

राजा । मासविकां विलोक्यात्मगतम् । कष्टः खलु सन्निधि-
वियोगः ।

अहं रथाङ्गनामेव प्रिया सहचरीव मे ।

अननुज्ञातसम्पर्का धारिणी रजनीव नौ ॥

प्रविश्य कञ्चुकी ।

कञ्चु । जयति जयति देवः । अमात्यो विज्ञापयति ।
तस्मिन् काले विदर्भराजोपायने हे शिल्पकारिके मार्ग-
परिश्रमादलघुशरीरे इति कृत्वा न प्रवेशिते । सम्प्रति
देवोपस्थानयोग्ये । तदाज्ञां देवो दातुमर्हति ।

राजा । प्रवेशय ते ।

कञ्चु । यदाज्ञापयति देवः । इति निष्क्रम्य ताभ्यां सह
प्रविश्य । इत इतो भवत्यौ ।

प्रथ । जनान्तिकम् । हला रमणीए ! अपुत्रं विश्व इमं
राजकुलं पबिसन्तीए मे पसीददि हिअअवभन्तरङ्गदो
अप्पा^१ ।

द्विती । जोसिणिए ! महवि एब्बं । अत्थि क्खु लोअ-
प्पबादो आगामि सुहं दुक्खं हिअअसमवत्था कधेदि त्ति^२ ।

प्रथ । सच्चो दाणिं होदु^३ ।

(१) हला रमणीये ! अपूर्वमिवेदं राजकुलं प्रविशन्त्या मे प्रसी-
दति हृदयाभ्यन्तरसङ्कत आत्मा ।

(२) ज्योत्स्निके ! ममाप्येवम् । अस्ति खलु लोकप्रवादः आगामि
सुखं दुःखं वा हृदयसमवस्था कथयति इति ।

(३) सत्य इदानीं भवतु ।

कञ्चु । एष देव्या सह देवसिष्ठति । उपसर्पतां भवत्यौ ।

उभे । उपसर्पतः मालविकां परिम्राजिकां च दृष्ट्वा

परस्परमवलोकयतः ।

उभे । प्रणिपत्य । जेदु जेदु भट्टा । जेदु जेदु भट्टिणी ।

राजा । निषीदतम् ।

उभे । राजाज्ञया उपविष्टे ।

राजा । कस्यां कलायामभिविनीते भवत्यौ ।

उभे । भट्टा ! सङ्गीदण्यवन्तरम्ह ।

राजा । देवि ! गृह्यतामनयोरन्यतरा ।

धारि । मालविए । इदो दक्षतरा सङ्गीदसर्हादणी
दे का रुञ्चदि ।

उभे । मालविकां दृष्ट्वा । अम्हो भट्टिदारिआ । जेदु
जेदु भट्टिदारिआ । इति प्रणिपत्य तया सह वार्त्तं विद्वजतः ।

सर्वे विलोकयन्ति ।

राजा । के भवत्यौ ? का वेयम् ?

प्रथ । अह्माखं भट्टिदारिआ ।

राजा । कथमिव ?

उभे । सुणादु भट्टा । जो सो भट्टिणा विजअण्डेहिं

(१) जयति जयति भर्ता । जयति जयति भट्टिनी ।

(२) भर्तः ! सङ्गीतकाभ्यन्तरे स्तः ।

(३) मालविके ! इतः दक्षतरा संगीतसहायिनी ते का रोचते ।

(४) अहह भट्टिदारिका । जयति जयति भट्टिदारिका ।

(५) आवयोर्भट्टिदारिका ।

(१) शृणोतु भर्ता । यः स भर्ता विजयदण्डैर्विदर्भनाथं वधो-
क्तं बद्धनाम्नोचितः कुमारो माधवसेनो नाम । तस्यैवं कनीयस
भगिनी मालविका नाम ।

विह्वलमयाहं वसीकरिञ्च वन्यखादो मोहदो कुमारो
माहवसेणो गाम । तस्मै इह' कणीक्षसी वह्निणिञ्चा
मालविञ्चा गाम^१ ।

परि । कहां राजदरिञ्चा इहम् ? । चन्द्रेण क्व मए
पादुकावदेसेण दूषितम्^२ ।

राजा । अथात्रभवती कथमित्यन्भूता ? ।

माल । निःस्वस्यात्मगतम् । बिहिणिञ्चोएण^३ ।

द्विती । सुणादु भट्टा दाआदवसं गदे भट्टिदारए माह-
वसेणे तस्मै अमञ्चेण अज्जसुमदिणा अह्णारिसं परिअणं
उज्जिअ गूढं आणीदा एसा^४ ।

राजा । श्रुतपूर्वं मयैतत् । ततस्ततः ।

द्विती । भट्टा ! अदो अवरं ण आणामि^५ ।

परि । अतः परमहं मन्दभागिनी कथयिष्यामि ।

उभे । भट्टिदारिण ! अज्जकोसिईए बिअ सरसंजोगे ।
णं सा एब्ब^६ ।

माल । अह इम्^७ ।

(२) कथं राजदरिचकेयम् ? ! चन्द्रेण खलु मया पादुकापदेशेन
दूषितम् ।

(३) विधिनियोगेन ।

(४) शृणोतु । भर्ता दायादवशंगते भर्तृदारके माधवसेने तस्या-
मात्मेन सुमतिनास्मादयं परिजनमुज्ज्वलित्वा गूढधानीतेषा ।

(५) भर्तः ! अतोऽपरं न जानामि ।

(६) भर्तृदारिके ! आर्यकौशिक्या इव स्वरसंयोगः ? । ननु सेव ।

(७) अथ किम् ? ।

उभे । जदिवेशधारिणी अज्जकोविंदं दुक्खेण विभा-
जीअदि । भगवदि ! यमो दे' ।

परि । खस्ति भवतीभ्याम् ।

राजा । कथमाप्तवर्गोऽयं भगवत्याः ।

परि । एवमेतत् ।

विदू । तेण कहेदु दाणिं भगवदी अत्तभोदीउत्तन्तं
दाव असेसम्' ।

परि । सविल्लवम् । तावत् अयताम् । माधवसेनसच्चित्रं
ममाग्रजं सुमतिमवगच्छ ।

राजा । उपलक्षितः । ततस्ततः ।

परि । स इमां तथागतस्वाट्ठां मया सार्धमपवाह्य
भवत्संबन्धापेक्षया पथिकसार्धं विदिशागामिनमनुप्रविष्टः ।

राजा । ततस्ततः ।

परि । स च अटव्यन्तरे निविष्टो गताध्वा वणिग्गण
दूव विअमितुमारब्धः ।

राजा । ततस्ततः ।

परि । ततः । किं चान्यत् ।

तूणीरपट्टपरिणद्धभुजान्तराल
मापार्णिलम्बिशिखिर्ब्रह्मकलापधारि ।
कोदण्डप्राणि निनदत्प्रतिरोधकाना
मापातदुःप्रसङ्गमाविरभूदनीकम् ॥

(१) यतिवेशधारिण्यार्यकौशिकी दुःखेन विभाष्यते । भगवति !
नमस्ते ।

(२) तेन कथयत्वदानीं भगवत्यत्र भवतीत्यन्तं तावदशेषम् ।

भारतविक्रम भवं कथयति ।

विदू । भोदि ! न भाषाहि । अदिक्कन्तं क्खु अत्तभोदी
कहेदि ॥

राजा । ततस्ततः ।

परि । ततः सुहृत् बद्धायुधास्तो पराङ्मुखीभूताः सार्ध-
वाहयोद्धारस्तस्करैः ।

राजा । भगवति । इन्त अतः कष्टतरमिदानीं श्रोतव्यम् ।

परि । ततः स मत्स्योदर्यः ।

इमां परीक्षुर्दुर्जातेः परामिभवकातराम् ।

भर्तृप्रियः प्रियैर्भर्तुरावृण्यमसुभिर्गतः ॥

प्रथ । आं हा इदो सुमदी णम्^२ ।

द्विती । तदो क्खु भट्टिदारिआए इच्चं समवत्था संबुत्ता^३ ।

परिव्राजिका वाम्भं छजति ।

राजा । भगवति ! तमुत्थजामीदृशी लोकयाता ।

न शोच्यस्तत्रभवान् सफलीकृतभर्तृपिण्डस्तपस्वी ।

परि ततोऽहं मोहसुपागता यावत् संज्ञां प्रतिक्षभे
तावदियं दुर्लभदर्शना संवृत्ता ।

राजा । मत्सुखं कच्छन्नुभूतं तत्रभवत्वा ।

परि । ततो ज्ञातुः शरीरमग्निसात्कृत्वा पुनर्नवीक-
तदुःखया तदीयं देशमवतीर्य काष्ठाये गृहीते ।

राजा । युक्तः सज्जनस्यैष पत्न्याः ।

(१) भवति ! आ विभेदि । अतिक्रान्तं खल्वत्रभवती कथयति ।

(२) आः हा इतः सुमतिर्ननु ।

(३) ततः क्खु भट्टिदारिकाया इच्चं समवत्था संवृत्ता ।

परि । सेयमाटविकेभ्यो वीरसेनं वीरसेनादेवीं गता ।
देवीमृदे लब्धप्रवेशया मया चानन्तरं दृष्टेत्येवमवसानं
कथायाः ।

माल । आत्मगतम् । किं गु क्व भट्टा साम्प्रदं भयादि^१ ।

राजा । अहो परिभवोपहारिणो विनिपातः । कुतः

प्रेष्यभावेन नासेयं देवीशब्दक्षमा सती ।

स्नानीयवस्त्रक्रियया पत्रोणं वोपबुज्यते ॥

धारि । भगवदि ! तुए अहिजणवदिं मालविअं अणा-
चक्खन्तीए असंपदं किदम्^२ ।

परि । शान्तं पापम् । कारणेन खलु मया नैर्घृण्य-
मवस्थास्मितम् ।

धारि । किं विअ तं कारणम् ?^३ ।

परि । इयं पितरि जीवति केनापि देवयात्मागतेन
शिवादेशकेन साधुना मत्समक्षं व्यादिष्टा । वत्सरमाव-
सितं प्रेष्यभावमनुभूय ततः सदृशभर्तृगामिनी भविष्यति ।
विदर्भगतमनुष्ठेयमवधारितमस्माभिः । देवस्य ताव-
दभिप्रायं श्रोतुमिच्छामीति ।

राजा । मौढिल्य ! तत्तभवतोर्मात्रोर्यज्ञसेनमाधवसे-
नयोर्द्वैराज्यमिदानीमवस्थापयितुकामोऽस्मि ।

(१) किं गु खलु भर्ता साम्प्रतं भवति ।

(२) भगवति ! त्वयाभिजनयतीं मालविकामनाचक्षाणया अर्वा-
प्रतं कृतम् ।

(३) किमिव तत्कारणम् ।

तौ वृषभरदाङ्गले शिष्टासुत्तरदक्षिणे ।

नक्तं दिनं विभज्योभौ शीतोष्णकिरणाविव ॥

कञ्चु । देव ! एवममात्रपरिषदे विज्ञापयामि ।

राजा । अनुष्ठानमुमन्वते ।

निष्क्रान्तः कञ्चुकी ।

प्रथ । जनान्तिकम् । भट्टिदारिण ! दिट्टिञ्चा भट्टिदा-
रञ्चो अङ्गरज्जे पड्डिठं गमिस्सदि^१ ।

माल । एदं दाव वज्जमणिदब्बं जं जीविदसंसञ्चादो
विमुत्तो^२ ।

पुनः प्रविश्य कञ्चुकी ।

विजयतां देवः । अमात्यो देवस्य विज्ञापयति कल्या-
णी देवस्य ब्रुहिः । मन्त्रिपरिषदोऽप्येतदेव दर्शनम् ।
द्विधा विभक्तां त्रियमुद्वहन्तौ धुरं रथाश्चाविव संगृहीतः ।
तौ स्थास्यतस्ते नृपते ! निदेशे परस्परवग्रहनिर्विकारौ ॥

राजा । तेन हि मन्त्रिपरिषदं ब्रूहि सेनान्ये वीरसे-
नाय लेख्यतामेवंक्रियतामिति ।

कञ्चु । यदाज्ञापयति देवः । इति निष्क्रम्य समाभूतकं लेखं
गृहीत्वा पुनः प्रविश्य । अनुष्ठिता प्रभोराज्ञा । अयं देवस्य
सेनापतेः पुष्पमित्तस्य सकाशात्सोन्नरीयप्राभूतको लेखः
प्राप्तः । प्रत्यक्षीकरोत्वेनं देवः ।

राजा । उत्थाय प्राभूतकं सोपचारं गृहीत्वा लेखं परिजनायार्प-
यति । परिजनो लेखं नाद्येनोद्घाटयति ।

(१) भट्टिदारिके ! दिट्टिञ्चा भट्टिदारकोऽर्धराज्ये प्रतिष्ठां गमिष्यति ।

(२) एतत्तावद् वज्ज मन्त्र्यं यत् जीवितपञ्चवादिभुक्तः ।

धारि । अस्मै हे तदोमुहं एव यो हि अस्मम् । सुगिह्यं
दाव गुरुअणकुसलाणन्तरं वसुमित्रस्य वृत्तान्तम् । अदि-
भारे क्व पुत्तञ्चो सेणापदी णिउत्तो ।

राजा । उवविश्य वाचयति । स्वस्ति यज्ञशरणात्मेनापतिः
पुष्पमित्तो वैदिशस्यं पुत्रमायुष्मन्तमग्निमित्रं स्नेहात्प-
रिष्वज्यानुदर्शयति । विदितमस्तु । योऽसौ राजयज्ञ-
दीक्षितेन मया राजपुत्रशतपरिवृतं वसुमित्रं गोप्तारमा-
दिश्य वत्सराय निवर्त्तनीयो निरर्गलस्तुरङ्गमो विसर्जितः ।
स सिन्धोर्दक्षिणे रोधसि चरन्प्रक्षानीकेन यवनेन प्रा-
यितः । तत उभयोः सेनयोर्महानासीत् संमर्दः ।

धारिणी विषादं नाटयति ।

राजा । कथमीदृशं संवृत्तम् । पुनर्वाचयति ।

ततः परान् पराजित्य वसुमित्रेण धन्विना ।

प्रसह्य द्वियमाणो मे वाजिराजो निवर्त्तितः ॥

धारि । इमिणा आस्मसिदं मे हि अस्मम्^२ ।

राजा । लेखशेषं वाचयति । सोऽहमिदानीमंशुमतेव
सगरः पौत्रेण प्रत्याहृताश्वो यक्ष्ये । तदिदानीमकालहीनं
विगतरोषचेतसा भवता बधूजनेन सह यज्ञसेवनायाग-
न्तव्यमिति ।

राजा । अनुगृहीतोऽस्मि ।

(१) अहह तन्मुखमेव नो हृदयम् । ओय्यामि । तावद्गुरु-
जनकुशलानन्तरं वसुमित्रस्य वृत्तान्तम् । अतिभारे अस्तु पुत्रकः
सेनापतिर्नियुक्तः ।

(२) अनेनावधितं मे हृदयम् ।

परि । दिष्ट्या पुत्रविजयेन दम्पती वर्द्धते ।

भर्त्तासि वीरपत्नीनां स्थापनां स्थापिता धुरि ।

वीरसूरिरिति शब्दोऽयं तनयात्त्वामुपस्थितः ॥

धारि । भोदि ! परितुष्टोऽस्मि जं पिदरं अणुजादयो
वच्छ्रयो^१ ।

राज । भौहल्य ! ननु कलभेन यूथपतेरमुकृतम् ।

कञ्चु ।

नैतावता वीरविजृम्भितेन चित्तस्य नो विक्षयमादधाति ।

यस्याप्रधृष्यः प्रभवस्त्वमुच्चैरग्नेरपां दग्धुरिवोरुजम्भा ॥

राजा । भौहल्य ! यज्ञसेनश्चालमुरीकृत्य मुच्यन्तां
सर्वे बन्धनस्थाः ।

कञ्चु । यदाज्ञापयति देवः । इति निष्कानः ।

धारि । जयसेणे ! गच्छ मेलकप्यमुहीणम् अन्तेउ-
राणं पुत्तश्च बृत्तन्तं शिवेदेहि^२ ।

प्रतीहारी प्रस्थिता ।

धारि । एहि दाव^३ ।

प्रती । प्रतिनिहत्य । दृष्ट्वा^४ ।

धारि । जनान्तिकम् । जं मए असोअदोहलणिओए
मालविकाए पडिस्सादं तं, से अभिअणं च शिवेदिअ मम

(१) भवति ! परितुष्टास्मि यत्पितरमनुजातको वत्सकः ।

(२) जयसेने ! गच्छ मेलकप्रमुखीनामन्तःपुराणां पुत्रकस्य हन्तानं
निवेदय ।

(३) एहि तावद् ।

(४) दृष्ट्वा ।

(१) यन्मयाशोकदोहद्विनियोमे मालविकायाः प्रतिज्ञातं तद्,

अथोण इरावदिं अणुणेहि । तुए क्खु अच्चं संवादो ण
उंसिदब्बो न्ति ।

प्रती । जं देवी आणवेदि । इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य च ।
भट्टिणि पुत्तविजयअणिमित्तेण परितोसेण अन्तेउराणं
आभरणाणं मञ्जूसिअत्ति संवत्ता^२ ।

धारि । अलम् । किं अञ्जरिअम् । साधारणो णं
अब्भुदओ^३ ।

प्रती । जनान्तिकम् । भट्टिणि ! इरावदी विस्रवेदि ।
सरिसं क्खु पङ्कवीए पङ्कवन्तीए तव अअणम् । संकप्पिदे
ण जुज्जदि अणुहा कादुं न्ति^४ ।

धारि । भअवदि ! तुए अणुमदं इच्छामि अज्जसुम-
दिणा पडमं किदम् अज्जउत्तखं मालविअम् उववादेदुम्^५ ।

परि । इदानीमपि त्वमस्याः प्रभवसि ।

धारि । मालविकां हस्ते गृहीत्वा । इमं अज्जउत्तो पि-
अणिवेदयाणुरूवं पारितोसिअं पडिच्छदु^६ ।

तस्या अभिजनं च निवेद्य मम वचनेनेरावतीमनुनय । त्वया खल्वयं
संवादो न भ्रंशितव्य इति ।

(२) यद्वेद्याज्ञापयति । भट्टिनि ! पुत्तविजयनिमित्तेन परितो-
षेणान्तःपुराणाम् आभरणानां मञ्जूषिकास्त्रि संवत्ता ।

(३) अलम् । किमाश्चर्यम् । साधारणो नन्वभ्युदयः ।

(४) भट्टिनि ! इरावती विज्ञापयति । सदृशं खलु पृथिव्याः
प्रभवन्त्यास्तव वचनम् । सङ्कल्पितेन युज्यतेऽन्यथा कर्तुं मिति ।

(५) भगवति ! त्वयानुमतमिच्छाम्यार्थसुमतिना प्रथमं कृतामा-
र्थपुत्रस्य मालविकामुपपट्टयितुम् ।

(६) इमामार्थपुत्रः प्रियनिवेदनानुरूपं पारितोषिकं प्रतीच्छतु ।

राजा ग्रीडां नाटयति ।

धारि । सन्धितम् । किं अवधारेदि अज्जउत्तो^१ ।

विदू । भोदि ! अत्थि क्खु लोअप्पवदादो सव्वोज्जणो
गव्ववरो लज्जादुरो होदित्ति^२ ।

राजा विदूषकमवेक्षते ।

विदू । अह देवीए एव किदप्पणिब्बिसेसं दिसादेवी-
सञ्चं मालविअम् अत्तभवं पडिगहिदुम् इच्छदि^३ ।

धारि । एदाए अ राजदारिआए अहिजणेण दिसो
एज्ज देवीसहो । किं पुणरुत्तेण^४ ।

परि । मामैवम्

अस्माकमुत्सवमणिर्मणिजातिपुरुस्कृतः ।

जातरूपेण कल्याणि ! तर्हि संयोगमर्हति ॥

धारि । सरिसेदु भअवदी, अव्भुदअकहाए पडमं
अवगुण्ठिदं वसणं गालक्खिदम् । जअसेणे ! गच्छ हाव
कोसेअं पत्तोसं उवणेहि^५ ।

(१) किमवधारयत्यार्थपुत्रः ।

(२) भवति ! अस्ति खलु लोकप्रवादः सव्वो जनो नव्यो वरो
लज्जातुरो भवतीति ।

(३) अयं देव्या एव कृतात्मनिर्निशेषां दत्तदेवीरुचं मालविका-
मत्तभवान् प्रतिग्रहीतुमिच्छति ।

(४) एतस्याश्च राजदारिकाया अभिजनेन एव दत्तः देवीशब्दः ।
किं पुनरुत्तेन ।

(५) मर्षयतु भगवती, अभ्युदयकथया प्रथमम् अवगुण्ठनं वसनं
नालक्षितम् । जयसेने ! गच्छ तावत्कौषेयं पत्नोर्णमुपनय ।

प्रती । जं भट्टिणी आणवेदि । इति निष्क्रम्य पत्नोर्यं गृहीत्वा प्रविश्य । देवि । एदम्^१ ।

धारि । मालविकामवगुण्ठनवतीं कृत्वा । अञ्जउत्त ! इयं पडिच्छीअदु^२ ।

राजा । त्वच्छासनं प्रत्यगुरक्ता वयम् । अपवार्यं । हन्त प्रतिगृहीतम् ।

विदू । अहं देवीए अणुऊलदा धारिणीए^३ । इति परिजनमवलोकयति ।

परिजनः । मालविकामुपेत्य । जेदु जेदु भट्टिणी^४ ।

धारिणी परिव्राजिकां निर्देशयति ।

परि । देवि ! नैतच्चित्तं त्वयि ।

प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते भर्तुं सेवनानार्थः ।

अन्यसरितामपि जलं समुद्रगाः प्रापयन्तुदधिम ॥

प्रविश्य निपुणिका ।

निपु । जेदु जेदु भट्टा । इरावदी विस्रवेदि । जं हि उवञ्चारादिक्रमेण तदा अहं भट्टिणी अवराद्धा । गं सो अत्तणो भट्टा । अणुपदं भट्टिणी अणुरुवं एब्ब

(१) यद्वट्टिन्याप्तापयति । देवि ! एतत् ।

(२) आर्यपुत्र ! इयम् प्रतीयताम् ।

(३) अहं देव्या अणुकूलता धारिण्याः ।

(४) जयति जयति भट्टिनी ।

(१) जयति जयति भर्ता । इरावती विज्ञापयति । यद्वि उप-
चारातिक्रमेण तदाहं भर्तुरपराद्धा । ननु स आत्मनो भर्ता । अनु-
पदं भर्तुरनुकूपमेव मया आचरितम् । सास्त्रतं पूर्णमनोरथो भर्ता
जातः । अहं प्रसादभावेण सम्भाषयितव्येति ।

मए आचरिष्यं । सम्पदं पुस्तमणोरहो भट्टा जाचो ।
अहं संपसादमेतेण संभावइदब्बेप्ति^१ ।

धारि । शिउणिण ! अब्बुं दे सेविषं अज्जउत्तो
जाणिस्सुदि^२ ।

निपु । अणुगिहीदस्सि^३ । इति निष्क्रान्ता ।

परि । देव ! अमुक्तत्वत्सखन्वेन चरितार्थं माधवसेनं
त्वदाज्ञया दृष्ट्वा नयनसाफल्यं कर्तुमिच्छामि ।

धारि । ए जुक्तं भगवदि ! अस्त्राणं परिञ्चत्तु^४ ।

राजा । भगवति मदीयेष्वेव लेखेषु तत्रभवतस्त्वामुद्दिश्य
सभाजनानि यातयिष्यामः ।

परि । युवयोः स्नेहात्परवानयं जनः ।

धारि । आणवेदु अज्जउत्तो भृओवि दे किं पिअम्
उवअरिस्सुम्^५ ।

राजा । मम तावदेतावदेव प्रियम् ।

त्वं मे प्रसादसुमुखी भव शण्डि ! देवि ! नित्यं
मेतावदेव वृगये प्रतिपद्यहेतोः ।

आशास्यमीतिविगमप्रभृति प्रजानां

सम्पत्स्यते न खलु गोप्तारि नाग्निमित्रे ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे । इति पञ्चमोऽङ्कः ।

इति श्रीमहाकवि-कालिदासप्रणीतमालविकाग्निमित्रं

नाम नाटकं समाप्तम् ।

(२) निपुणिके ! अब्बुं ते सेवितमार्थपुत्रो ज्ञास्यतीति ।

(३) अणुगृहीतास्मि ।

(४) न युक्तं भगवति ! अस्त्रान् परित्यक्तुम् ।

(५) आज्ञापयत्वार्थपुत्रः । भूयोऽपि ते किं प्रियमुपकरिष्यामि ।

